

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

**KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN
EKONOMİ POLİTİKALARI ÜZERİNE
ETKİLERİNİN ANALİZİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

Timuçin YALÇINKAYA

Danışman
Prof. Dr. Yaşar UYSAL

2010

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “Küreselleşme Sürecinin Ekonomi Politikaları Üzerine Etkilerinin Analizi: Türkiye Örneği” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

18.03.2010

Timuçin YALÇINKAYA

DOKTORA TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı : Timuçin Yalçınkaya
Anabilim Dalı : İktisat
Programı : İktisat
Tez Konusu : Küreselleşme Sürecinin Ekonomi Politikaları
Üzerine Etkilerinin Analizi: Türkiye Örneği
Sınav Tarihi ve Saati :

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün tarih ve Sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliğinin 30. maddesi gereğince doktora tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI OLDUĞUNA	☐	OY BİRLİĞİ	☐
DÜZELTİLMESİNE	☐	OY ÇOKLUĞU	☐
REDDİNE	☐		

ile karar verilmiştir.

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır. O***
Öğrenci sınava gelmemiştir. O**

* Bu halde adaya 6 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.
*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

Tez, burs, ödül veya teşvik programlarına (TÜBA, Fulbright vb.) aday olabilir.	☐	Evet
Tez, mevcut hali ile basılabilir.	☐	
Tez, gözden geçirildikten sonra basılabilir.	☐	
Tezin, basımı gerekliliği yoktur.	☐	

JÜRİ ÜYELERİ				İMZA
.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red
.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red
.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red
.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red
.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red

ÖZET

Küreselleşme Sürecinin Ekonomi Politikaları Üzerine Etkilerinin Analizi: Türkiye Örneği

Timuçin Yalçınkaya

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalı
İktisat Programı

Küreselleşme, modern çağların toplumsal birikimlerinin bir sonucu olarak özellikle 1970'lerle birlikte yükselen görece yeni bir süreçtir. Her ne kadar 15. yüzyılla gelişen dünya çapında ticaretle ve/veya sonraki dönemlerde kapitalizmin gelişmesiyle açıklandığı görülse de, küreselleşme, tarihsel köklerinin olduğu dönemlerdekinden çok farklı niteliksel-yapısal gelişmeler göstermektedir.

Küreselleşmenin açıklanmasına yönelik pek çok teorik yaklaşım söz konusudur. Bu yaklaşımlarda, küreselleşmenin bütünsel, çok boyutlu bir süreç olduğuna ve bu boyutlar arasında karmaşık bağlantılılığın bulunduğu dikkat çekilmektedir. Küreselleşmenin ideolojik, kültürel, bilimsel-teknolojik, politik, ekonomik boyutları arasında karşılıklı olarak birbirini etkileme süreçleri yaşanmaktadır. Bu ağ ilişkisi, küresel çapta birbiriyle bağlantıda olan karar birimlerinin faaliyetlerine de yansımaktadır.

Küresel kapitalizm teorisi, küreselleşmeyi açıklayan yaklaşımlardan biri olarak, küreselleşmenin özellikle ekonomik boyutuna vurgu yapmaktadır. Bu teoriye göre; küreselleşme, ulus-ötesi pratiklerle meydana gelmekte; ulus-ötesi üretim ağları ve ulus-ötesi şirketler küreselleşmenin temel özelliklerini oluşturmaktadır. Politik boyutta ulus-ötesi kapitalist sınıf ve ulus-ötesi devlet oluşumlarıyla, kültürel boyutta tüketimcilik kültürü-ideolojisi, küreselleşmenin ekonomik boyutunu tamamlamaktadır. Ulus-devletlerin ekonomi politikaları da küresel kapitalizm temelinde geliştirilmekte; küreselleşme sürecinde ekonomi politikaları niteliksel-yapısal bir değişimden geçmektedir.

Küreselleşme sürecinin ekonomi politikalarına etkisi, küresel kapitalizmin işleyişine uygun ekonomik sistem ve düzen politikasının geliştirilmesi eksenindedir. Ekonomik sistemin liberalleştirilmesi ilkesine destek olacak nitelikte, liberal hükümetlerin ve ulus-üstü kurumların politika yapımı söz konusu olmakta; piyasa globalizmi, ulus-üstü kurumların koşulsallığı ve ulus-ötesi kapitalist sınıfın çıkarları, politika yapımındaki temel güdüler olarak belirmektedir. Bu temeldeki ekonomi politikası yapımında, ekonomik sistemin liberalleştirilmesi ile ekonomik sürecin fiyat istikrarı ve büyüme amaçlarına öncelik verilmektedir. Bu amaçlara uygun olarak da, ekonomiyi liberalleştirici

hukuk altyapısı ile sıkı para ve maliye politikaları bağlamında araçlar öne çıkarılmaktadır.

1980'lerle birlikte küreselleşme sürecine daha köklü şekilde katılmaya başlayan Türkiye'de de ekonomi politikaları küresel kapitalist pratiklere ışık tutacak yönde olmuştur. 24 Ocak Kararları ile başlayan ekonomik sistem ve düzeni liberalleştirmenin kurumsal altyapısı, küresel kapitalizmle uyumlu bir sosyo-ekonomik sistem yaratmıştır. Bu süreçte, liberal programlara sahip hükümetler iktidara gelmiş, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü gibi, küresel ekonomi politikası geliştiren uluslararası kuruluşlara verilen sözler bağlayıcı olmuş ve ulus-ötesi kapitalist sınıf ile yerli kapitalist sınıfın çıkarları ekonomi politikası yapımında baskın olmuştur.

Türkiye'nin ekonomi politikası yapımına dayanan ekonomik süreç politikası amaçları olarak fiyat istikrarı ve büyüme konusunda ise, çok da başarılı olunamamıştır. Bu amaçlara yönelik sıkı para ve maliye politikaları uygulansa da, sonuçlar, 1980'ler öncesinden daha iyi olmamıştır.

Anahtar Sözcükler:

Küreselleşme, Küresel Kapitalizm, Gülümlü Piyasa Ekonomisi, Ekonomi Politikaları, Türkiye'nin Ekonomi Politikaları.

ABSTRACT

The Process of Globalization and the Analysis of Its Impacts on Economic Policies: The Case of Turkey

Timuçin Yalçinkaya

**Dokuz Eylül University
Institute of Social Sciences
Department of Economics
Economics Program**

Globalization is a new phenomenon relatively, that emerges especially in 1970s as a result of societal accumulations of modern ages. Though globalization is described within worldwide trade as from 15th century and within the capitalist development, it (globalization) involves some distinct qualitative-structural developments from in early ages from that it takes root.

There exist many theoretical approaches in social sciences to explain globalization. In those approaches, scholars draw attention to that globalization has a holistic meaning, that it is a multidimensional phenomenon and that there is complex connectivity between its dimensions. The ideological, cultural, scientific-technological, political and economic dimensions of globalization affect each other interactively. This network relation reflects to global interconnection and practices of individuals, corporations, states, and so on.

The theory of global capitalism highlights the economic dimension of globalization, as a theoretical approach to explaining globalization. For the theory, globalization emerges within transnational practices, and transnational production network or global commodity chain and transnational corporations constitute the quintessence of the economic dimension of globalization. Transnational capitalist class and transnational state in the political dimension and culture-ideology of consumerism in the cultural sense complement the economic dimension. Nation-states construct economic policies in the context of global capitalism. And economic policies transform qualitatively-structurally in the process of globalization.

The process of globalization impacts national economic policies in terms of constructing economic system and order policy in conjunction with global capitalist practices. Economic system is liberalized, and liberal governments and supranational institutions make economic policy with regard to the motives of market globalism, supranational conditionality and the interests of transnational capitalist class. As regards, liberalization, stabilization and economic growth become main aims in economic policies. And some instruments of economic policies are applied on the basis of legal-institutional infrastructure and tight monetary and fiscal policies.

Economic policies of Turkey are developed in the light of global capitalism as from 1980s, as well. The laws and institutions of economic liberalization create a consistent socio-economic system with global capitalism in the period of post-24 January Decisions. In this process, the governments having liberal economic programs were formed; the governments depend on conditionality and commitments related to the International Monetary Fund, the World Bank, the World Trade Organization, and so forth; the interests of transnational capitalist class along with indigenous capitalist class become overwhelming on economic policy-making.

On the other hand, Turkey is not successful on stabilization and growth as the aims of economic process policy. Though the tight monetary and fiscal policies are applied, the results related to these aims are not better than before 1980s.

Key Words:

Globalization, Global Capitalism, Governed Market System, Economic Policies, Economic Policies of Turkey.

**KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN
EKONOMİ POLİTİKALARI ÜZERİNE ETKİLERİNİN ANALİZİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

YEMİN METNİ	ii
TUTANAK	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xiii
TABLolar LİSTESİ	xiv
EKLER LİSTESİ	xvi
TEŞEKKÜR	xvii
GİRİŞ	1
1. Konunun Önemi	1
2. Çalışmadaki Amaç	2
3. Çalışmanın Kapsamı	3
4. Çalışmanın Yöntemi	3
5. Çalışmanın Planı	4

Birinci Bölüm

KÜRESELLEŞME: KAVRAMSAL ve TARİHSEL ÇÖZÜMLEME

1. KÜRESELLEŞME KAVRAMI	5
1.1. Genel Çerçeve	5
1.2. Özne Tanımlamalar	9
1.3. Nesnel Tanım Arayışları	13
1.4. Küreselleşme Benzeri Süreçler	18
1.4.1. Küreselleşme ve Evrenselleşme	19
1.4.2. Küreselleşme ve Uluslararasılaşma	20

1.4.3. Küreselleşme ve Emperyalizm	24
2. TEORİK YAKLAŞIMLAR	28
3. KÜRESELLEŞME TARİHİ	35
3.1. Tek Küreselleşme	36
3.2. Tarihsel Küreselleşmeler	40
3.3. Küreselleşme Tarihine İlişkin Bir Değerlendirme	42
4. KÜRESELLEŞMENİN BOYUTLARI	44
4.1. Genel Çerçeve	44
4.2. İdeolojik Boyut	49
4.2.1. Liberalizm ve Neo-liberalizm	50
4.2.2. Globalizm(ler)	53
4.3. Kültürel Boyut	56
4.3.1. Modernizm, Post-modernizm ve Küreselleşme	58
4.3.2. Türdeşleşme, Çeşitlilik ve Melezleşme	63
4.3.2.1. Türdeşleşme	63
4.3.2.2. Çeşitlilik	68
4.3.2.3. Melezleşme	71
4.4. Bilimsel-Teknolojik Boyut	73
4.5. Politik Boyut	78
4.5.1. Ulus-Devletten Ulus-Ötesi Devlete	79
4.5.2. Küresel Politik Güç Mücadelesi	82
4.6. Ekonomik Boyut	87

İkinci Bölüm

KÜRESEL KAPİTALİZM BAĞLAMINDA EKONOMİ POLİTİKALARI: TEORİK ÇÖZÜMLEME

1. KÜRESEL KAPİTALİZM	88
1.1. Ulus-ötesi Üretim	91
1.2. Ulus-ötesi Üretim İlişkileri	96
1.3. Ulus-ötesi Şirketler	101

1.4. Küresel Ticaret	109
1.5. Tüketimcilik	116
2. EKONOMİ POLİTİKALARI: TEORİK BAKIŞ	121
2.1. Ekonomik Sistem-Düzen Sorunsalı	122
2.2. Ekonomi Politikasında Karar Birimleri	128
2.3. Ekonomi Politikasında Güdüler	134
2.4. Ekonomi Politikasında Amaçlar	138
2.4.1. Çeşitli Yaklaşımlar	138
2.4.2. Dolaylı Amaçlar	141
2.4.3. Ekonomik Sistem-Düzen Politikası Amaçları	144
2.4.4. Ekonomik Yapı Politikası Amaçları	145
2.4.5. Ekonomik Süreç Politikası Amaçları	146
2.5. Ekonomi Politikasında Araçlar	149
2.5.1. Araçların Sınıflandırılması	149
2.5.2. Piyasa Sisteminde Davranışları Yönlendirici Araçlar	153
3. KÜRESELLEŞMENİN EKONOMİ POLİTİKALARINA ETKİLERİ	163
3.1. Kurumsal İktisat ve Ekonomi Politikaları	163
3.2. Ekonomik Sistem-Düzen Üzerine Etkiler	169
3.3. Karar Birimleri Üzerine Etkiler	173
3.4. Güdüler Üzerine Etkiler	180
3.4.1. Piyasa Globalizmi	180
3.4.2. Küresel Ekonomik Koşullar	182
3.4.3. Ulus-ötesi Kapitalist Sınıfın Çıkarları	187
3.5. Amaç Tercihleri Üzerine Etkiler	189
3.5.1. Ekonomik Sistem-Düzen Politikası Amaçları Üzerine Etkiler	189
3.5.2. Ekonomik Yapı Politikası Amaçları Üzerine Etkiler	193
3.5.3. Ekonomik Süreç Politikası Amaçları Üzerine Etkiler	194
3.5.4. Ekonomi-Dışı Amaçlar Üzerine Etkiler	195
3.5.4.1. Tüketimciliğin Önlenmesi	198
3.5.4.2. Göçmenlerin Güçlendirilmesi	199
3.5.4.3. Adil Ticaret	201
3.5.4.4. Ekolojik Bozulmanın Önlenmesi	202

3.6. Araç Tercihleri Üzerine Etkiler	204
3.6.1. Ekonomik Sistem-Düzen Politikası Araçları Üzerine Etkiler	204
3.6.2. Ekonomik Yapı Politikası Araçları Üzerine Etkiler	206
3.6.3. Ekonomik Süreç Politikası Araçları Üzerine Etkiler	209
3.7. Küreselleşme ve Ekonomi Politikaları: Genel Değerlendirme	211

Üçüncü Bölüm

TÜRKİYE'DE EKONOMİ POLİTİKALARI VE KÜRESELLEŞMENİN ETKİLERİ

1. KÜRESEL KAPİTALİZM BAĞLAMINDA TÜRKİYE'NİN SOSYOEKONOMİK GÖRÜNÜMÜ	219
1.1. Ekonomik Sistem Anlayışı	219
1.2. Üretim Yapısı	221
1.3. Ulus-ötesi Şirketlerin Yeri	223
1.4. Tüketim Yapısı	225
1.5. Devlet Anlayışı	227
2. KÜRESEL KAPİTALİZM VE TÜRKİYE'DE KAPİTALİZM	229
2.1. Uyumlu Nitelikler	229
2.2. Uyumsuz Nitelikler	236
3. KÜRESELLEŞME BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE EKONOMİ POLİTİKALARI	240
3.1. Ekonomi Politikası Yapımı	240
3.1.1. Ekonomik Sistem-Düzen Politikası	240
3.1.2. Ekonomi Politikası Karar Birimleri	246
3.1.3. Ekonomi Politikası Güdülleri	255
3.2. Ekonomi Politikası Uygulaması	261
3.2.1. Ekonomi Politikası Amaçları	261
3.2.1.1. Ekonomik Sistem-Düzen Politikası Amaçları	261
3.2.1.2. Ekonomik Yapı Politikası Amaçları	262
3.2.1.3. Ekonomik Süreç Politikası Amaçları	265
3.2.2. Ekonomi Politikası Araçları	271

3.2.2.1.	Ekonomik Sistem-Düzen Politikası Araçları	271
3.2.2.2.	Ekonomik Yapı Politikası Araçları	274
3.2.2.3.	Ekonomik Süreç Politikası Araçları	278
3.3.	Küreselleşme ve Türkiye’de Ekonomi Politikaları:	
	Genel Değerlendirme	285
SONUÇ	290
KAYNAKÇA	300
EKLER	313

KISALTMALAR

a.g.k.	: Adı geçen kitap
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.r.	: Adı geçen rapor
a.g.s.	: Adı geçen internet sayfası
a.g.t.	: Adı geçen tez
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BDG	: Dünya Bankası Bağımsız Değerlendirme Grubu
Bkz.	: Bakınız
DEF	: Dünya Ekonomik Forumu
DPT	: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı
DSF	: Dünya Sosyal Forumu
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırımlar
EGİAD	: Ege Genç İşadamları Derneği
ESİAD	: Ege Sanayicileri ve İşadamları Derneği
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülkeler
GÜ	: Gelişmiş Ülkeler
İMKB	: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
SPK	: Sermaye Piyasası Kurulu
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TÜGİAD	: Türkiye Genç İşadamları Derneği
TÜİK	: T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
UÇÖ	: Uluslararası Çalışma Örgütü
UNCTAD	: United Nations Conference on Trade and Development
UPF	: Uluslararası Para Fonu
UTO	: Uluslararası Ticaret Odası

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: “Küresel” Sözcüğünün Farklı Kullanımları	6
Tablo 2: “Küresel” Kavramını İçeren, Makale Türündeki İlk Çalışmalar	7
Tablo 3: “Küreselleşme” Kavramı İle İlgili Makalelerin Sayısı	8
Tablo 4: Küreselleşme Kavramına İlişkin Bazı Tanımlar	9
Tablo 5: JSTOR Veri Tabanında Bazı Sosyal Bilim Dallarında Küreselleşme Çalışmaları	11
Tablo 6: Science Direct Veri Tabanında Bazı Sosyal Bilim Dallarında Küreselleşme Çalışmaları	11
Tablo 7: E-Book Library Veri Tabanında Yer Alan, Bazı Sosyal Bilim Dallarındaki Küreselleşme Çalışmaları	11
Tablo 8: Küreselleşme Kavramına İlişkin Nesnel Tanım Önergeleri	16
Tablo 9: Kapitalist ve Sosyalist Küreselleşme Anlayışları	24
Tablo 10: Amerikan Yaşam Tarzı	66
Tablo 11: Dil Sayısındaki Azalma	69
Tablo 12: Taşımacılık ve İletişim Maliyetleri	77
Tablo 13: Doğrudan Yabancı Yatırımların Niceliksel Gelişimi	104
Tablo 14: Doğrudan Yabancı Yatırımlardaki ve Dünya Hasılasındaki Artış Hızı	105
Tablo 15: Ulus-Ötesi Şirketlerin Bazı Faaliyetlerinde Artış Hızları	105
Tablo 16: Dünya Ticaretinin Gelişimi	110
Tablo 17: Dünya Ticaret Hacmi ve Dünya Hasılası Artış Hızı	111
Tablo 18: Ticaret Hadlerinin Gelişimi	114
Tablo 19: Seçilmiş Mallara İlişkin Fiyat Endeksleri	115
Tablo 20: Genişletilmiş Washington Uzlaşması	171
Tablo 21: İdeolojiler ve Ekonomi Politikası Amaçları	181
Tablo 22: Çeşitli Sosyo-Ekonomik Sınıfların Ekonomi Politikası Amaç Tercihleri	187
Tablo 23: Küreselleşmenin Ekonomi Politikalarına Etkileri: Genel Değerlendirme	215
Tablo 24: Türkiye Ekonomisinde Ulus-Ötesi Şirketler	223

Tablo 25: İthalatın Mal Grupları İtibariyle Dağılımı	226
Tablo 26: Türkiye'nin DTÖ Çerçevesinde İmzaladığı Anlaşmalar	251
Tablo 27: Sektörlerin Ulusal Gelir ve İstihdamdaki Payları	263
Tablo 28: Türkiye'de Dönemler İtibariyle Büyüme, İşsizlik ve Enflasyon Oranları	269
Tablo 29: Türkiye'de Küreselleşmeye Uyum Amaçlı Kurumsal Altyapı	272
Tablo 30: TCMB Bilançosu Ana Kalemlerindeki Oransal Değişim	279
Tablo 31: Doğrudan ve Dolaylı Vergilerin Toplam Vergi Gelirlerindeki Payı	281
Tablo 32: Özelleştirme Gelirleri	283
Tablo 33: Mali Yatırım Araçlarının Getirileri	284
Tablo 34: Türkiye'de Dış Ticaret Hacmi, Dış Ticaret Açığı ve Cari İşlemler Dengesinin Gelişimi	287
Tablo 35: Türkiye'de Yabancı Portföy Yatırımları, Yabancı Doğrudan Yatırımlar ve Dış Borçların Gelişimi	288
Tablo 36: Dış Ekonomik Değişken Değerlerinin GSMH'ye Oranı	289

EKLER LİSTESİ

Ek 1:

“Küreselleşme” Kavramı İle İlgili Makale Taraması Ölçütleri 306

Ek 2:

Oxford University Press Kapsamındaki Elektronik Sözlüklerde

“Küreselleşme” Kavramının Tanımları 308

Ek 3:

National Bureau of Economic Research’te

“Küreselleşme” Konulu Tartışma Bildirilerine Yönelik Tarama Ölçütleri 316

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın yapılmasında bilimsel görüşleri ve yüreklendirmeleriyle etkisi olan bazı değerli kişilere teşekkür etmek isterim. Öncelikle değerli araştırmacı Nergis Melis Durcan'a felsefi yönlendirmeleri ve yüreklendirmeleri nedeniyle özel bir teşekkür sunmak istiyorum. Yurtdışı araştırmalarındaki manevi desteği ve tezin yazımındaki uyarı ve bilgilendirmeleri benim için çok önemli bir destektir. İkinci olarak, Avustralya'da Royal Melbourne Institute of Technology University'de yürüttüğüm araştırmamda beni teorik çalışmalar konusunda yönlendiren Profesör Manfred B. Steger'i anmak istiyorum. Özendirici ve yönlendirici tutumu benim için büyük bir fırsat oldu. Son olarak, özellikle yurtdışı araştırmalarımı sürdürürken verdikleri manevi destek için aileme teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu çalışmaya yönelik yurtdışı araştırmalarımın kurumsal desteklerini aldığım, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu'na, Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı'na, Royal Melbourne Institute of Technology University'ye ve Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi ile akademik ve idari çalışanlarına da ayrıca teşekkür ederim.

Timuçin YALÇINKAYA

İzmir, 2010

KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN EKONOMİ POLİTİKALARI ÜZERİNE ETKİLERİNİN ANALİZİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

GİRİŞ

1. Konunun Önemi

Küreselleşme, tanımlanmasından çözümlenmesine kadar pek çok boyutunda belirsizlik ve paradoks taşıyan bir olgudur. Bir yandan, farklı alanlardaki uzmanlar tarafından küreselleşmeye farklı tanımlar ve diğer alanları soyutlayan çözümlerler getirilmekte; diğer yandan, küreselleşme bağlamında birbirinin asimetrisi olan olaylar meydana gelmektedir. Bu süreç, kimi uzmanların küreselleşmeyi herkes için yararlı ve güzel gösterdikleri savlara yol açarken, kimi reel yaşamlar için varlıkla yokluk arasındaki ince çizginin baş nedeni küreselleşme olarak görülmektedir. Bu algı ve anlam farklılıkları bir köşede dururken, ekonomik, kültürel, teknolojik ve pek çok boyuttaki öge küresel çapta yer değiştirme, yerinden etme, yeniden yer edinme gibi deneyimlerden geçmektedir.

Küreselleşmenin tanımlanmasına ve açıklanmasına yönelik pek çok yaklaşım söz konusudur. Bu yaklaşımlarda, bir yandan, küreselleşmeye farklı sosyal bilim dallarında farklı tanım ve çözümlerleri içerecek şekilde tek boyutlu bakış açısı getirilmekte, diğer bir yandan da, küreselleşmenin bütünsel, çok boyutlu bir süreç olduğuna ve bu boyutlar arasında karmaşık bağlantılılığın bulunduğuna dikkat çekilmektedir. Bu bakımdan, küreselleşmenin ne olduğu konusunda, tüm uzmanlık alanlarına uyarlanabilecek nesnel ve bütünsel bir değerlendirmeye gereksinim olduğu görülmektedir.

Küresel kapitalizm teorisi, küreselleşmeyi açıklayan teorik yaklaşımlardan biri olarak, diğerlerine göre, küreselleşmenin ekonomik boyutuna daha çok vurgu yapmaktadır. Bu teoriye göre; küreselleşme ulus-ötesi pratiklerle meydana gelmekte; ulus-ötesi üretim ağları ve ulus-ötesi Şirketler küreselleşmenin temel özelliklerini oluşturmaktadır. Politik boyutta ulus-ötesi kapitalist sınıf ve ulus-ötesi devlet

oluşumlarıyla, kültürel boyutta tüketimcilik kültürü-ideolojisi, küreselleşmenin ekonomik boyutunu tamamlamaktadır. Ulus-devletlerin ekonomi politikaları da küresel kapitalizm temelinde geliştirilmekte; küreselleşme sürecinde ekonomi politikaları niteliksel-yapısal bir değişimden geçmektedir.

Küresel kapitalist sistem altında ekonomi politikalarının ana karakteristiği, ulusal ve küresel düzlemlerde kapitalizmin kurumsallaştırılmasıdır. Kapitalizmin ilke, değer ve davranışlarının, kültürel ve hukuksal boyutlar itibarıyla toplumsal sistemde yerleşik hale gelmiş birer kuruma dönüştürülmesi hedeflenmektedir. Bu bakımdan küreselleşmenin ekonomi politikalarına etkileri bağlamında Kurumsal İktisat önem kazanmaktadır.

Türkiye de küresel kapitalizm bağlamında ekonomi politikası yapımının söz konusu olduğu gelişmekte olan ülkelerden biridir. Türkiye'nin 1980'lerle birlikte küreselleşmeye uyum sağlamaya dönük ekonomi politikaları, kapitalist anlayışın toplumun her kesimine ve her alanına işlemesine olanak sağlamaktadır.

2. Çalışmadaki Amaç

Bu tez çalışmasındaki amaç, küreselleşmeyi doğru tanımlamak, betimlemek ve bu çaba içindeki küresel kapitalizm teorisi çerçevesinde ekonomi politikalarının nasıl biçimlendiğini değerlendirmek; buradan hareketle de Türkiye'de ekonomi politikalarının nasıl bir evrim geçirdiğini ortaya koymaya çalışmaktır.

Ekonomi politikası, doğal olarak, ekonomik alanın diğer alanlarla etkileşimine dayanan şekilde oluşmaktadır. Küreselleşme sürecinde ekonomi politikaları ise, küreselleşmenin bütünselliği ve tarihselliği gereği, ekonomik boyutun, ideolojik, kültürel, politik ve benzeri boyutlarla etkileşimini içermek durumundadır. Küresel kapitalizm teorisinin ekonomik, politik, kültürel çeşitli açıları birleştirerek küreselleşmeyi açıklama girişimi de çok boyutluluğa dikkat çekici niteliktedir. Bu bakımlardan, ekonomik alana odaklı bu tez çalışmasında küreselleşmeyi doğru tanımlama ve betimleme amacı özel bir önem taşımaktadır.

Küresel kapitalizm teorisinin ekonomik içerikli odağı, küreselleşme sürecinde ekonomi politikalarının oluşumuna da ışık tutmaktadır. Küresel pratiklerin, ulus-devletlerin ekonomi politikalarını biçimlendirebilme ve/veya işlevsiz bırakabilme gücü ve olasılığı, ekonomi politikalarının nasıl oluşturulduğunu önemli kılmaktadır.

Bu bağlamda, küresel kapitalist sistemde ulusal ekonomi politikalarının nasıl oluşturulduğunu iyi değerlendirmek de bu tez çalışmasında teorik açıdan önemsenen ve amaçlanan bir konudur.

Türkiye'nin özgün sosyo-ekonomik sisteminin küresel kapitalist sistem ile etkileşimi çizgisindeki ekonomi politikalarının da üzerinde durulması gerekmektedir. Sistemik uyumsuzluklar ve uygunluklar, ekonomi politikalarının yapımında ve uygulamasında başarıyı da belirlemektedir. Bu nedenle, bu çalışmada küreselleşme sürecinde Türkiye'nin ekonomi politikalarının seyrinin değerlendirilmesi de amaçlanmaktadır.

3. Çalışmanın Kapsamı

Bu tez çalışmasında, küreselleşme, ne olduğunun doğru değerlendirilmesine ışık tutulacak şekilde, sadece ekonomik boyutuyla değil, ideolojik, politik, kültürel ve diğer boyutlarıyla bütünsel olarak incelenmektedir. Bu incelemeye ayrıca tarihsel bağlam katılmaktadır. Küreselleşmeyi açıklamaya dönük çoğu teorik yaklaşıma da yer verilmekle birlikte, bunlar arasından küresel kapitalizm teorisi, ekonomik vurgusu nedeniyle, tüm hatlarıyla açıklanmaktadır. Küresel kapitalizm bağlamında ekonomi politikalarının değerlendirilmesi ise, ekonomi politikası teorisinin kapsamına paralel şekilde yapılandırılmaktadır.

Küreselleşme sürecinde Türkiye'nin ekonomi politikalarındaki kapsam ise, küresel kapitalizmin şekil verdiği ekonomi politikalarının teorik açıklamasına dayanmaktadır. Bu açıdan, özellikle dış ekonomik ilişkiler bağlamında Türkiye'nin ekonomi politikası yapımı ve uygulamaları değerlendirilmektedir.

4. Çalışmanın Yöntemi

Uluslararası ekonomik ilişkilerin hızlandığı 15. yüzyıl ve sonrasındaki gelişmeler daha çok niceliksel boyutta önem kazanmıştır. Ticaret hacmi, yeni pazarlar, yeni sömürgelerden taşınan hammadde, köle ve işçiler, yeni topraklarda yapılan yatırımlar ve benzeri öğeler, niceliksel olarak artmıştır. 1970'li yıllarla başlatılabilecek olan küreselleşme dönemini önceki dönemlerden ayıran temel özellik ise toplumun tüm alanlarında niteliksel-yapısal olarak köklü bir değişimden geçilmesidir. Bu niteliksel-yapısal sıçrama, çalışmanın ilk bölümünde ve ikinci

bölümünün, küresel kapitalizmin açıklandığı alt bölümünde ayrıntılarıyla değerlendirilmektedir.

Küreselleşmenin niteliksel-yapısal karakteristiğinin bir gereği olarak, bu tez çalışmasında izlenen yöntem, küreselleşmenin ve/veya küresel kapitalizmin niteliğinin teorik önermelerle belirlenmesidir. Bu bakımdan, üretim ağları, firma içi ticaret, birleşme ve satın almalar, tüketimcilik gibi niteliksel boyutları görmeyi engelleyen toplulaştırılmış istatistik verilerine dayalı niceliksel bir yönetime bu tez çalışmasında başvurulmamaktadır.

5. Çalışmanın Planı

Tüm bu amaç, kapsam ve yöntem itibariyle, bu tez çalışmasının birinci bölümünde, küreselleşmenin kavramsal ve tarihsel çözümlemesi temelinde hangi boyutlarında ne gibi gelişmeler olduğu değerlendirilmektedir. Küreselleşmeye ilişkin nesnel tanım arayışları konu edilmekte, teorik yaklaşımlar açıklanmakta ve küreselleşmenin boyutlarına yönelik değerlendirme yapılmaktadır.

İkinci bölümde, küresel kapitalizm teorisi ile ekonomi politikasının teorik çerçevesi açıklanarak, küresel kapitalizm bağlamında ekonomi politikalarının nasıl biçimlendiği değerlendirilmektedir. Küresel kapitalizm ekseninde ekonomik sistem-düzen, yapı ve süreç ayrımı çerçevesinde ekonomi politikalarının aldığı biçim incelenmektedir.

Son bölümde ise, Türkiye'deki kapitalizm anlayışı ile küresel kapitalizmin Türkiye'deki görünümü ışığında, ekonomi politikalarında hangi boyutlara öncelik verildiği ele alınmaktadır.

Birinci Bölüm

KÜRESELLEŞME: KAVRAMSAL ve TARİHSEL ÇÖZÜMLEME

1. KÜRESELLEŞME KAVRAMI

Küreselleşme, liberal eğilimlerin 1980'lerle birlikte neo-liberalleşme adıyla yaygınlaşması bağlamında ve 1990'larla birlikte liberalizmin ve kapitalizmin ideolojik egemenliğinin eşliğinde ivme kazanan tartışmaların önde gelen bir kavramıdır. Bu önemi bir yana, küreselleşme; üzerinde belirgin bir görüş birliğine varılamayan ve tanımlanmasından çözümlenmesine kadar bir dizi paradoks içeren bir olgudur. Bu nedenle, toplumlar ve genel olarak insanlık için küreselleşmenin sonuçlarının nasıl olduğuna ışık tutacak şekilde, onun özünün ne olduğu noktasından başlamakta yarar vardır. Küreselleşmenin kavramsal arka planı bu noktada açıklık kazandırıcı nitelikte olacaktır.

1.1. Genel Çerçeve

Küreselleşme, günümüzde hemen hemen her sosyal olayın zamansal ya da mekansal herhangi bir bağlamında tanık olunabilen bir olgudur. Kapalı toplumsal sistemler dışında her birey, örgüt ya da toplum *küreselleşme bağlamında* değerlendirilebilmektedir. Bu doğrultuda küresel etkili pek çok olay küreselleşmenin anlaşılması çabalarına konu edilmektedir. Homo sapiens'in binlerce yıl süren, toplayıcı ve avcı topluluklar halinde Afrika'dan tüm dünyaya yayılışı¹ ya da 11. ve 12. yüzyıllarda Asya'yı doğudan batıya doğru etkileyen, Cengiz Han'ın önderliğindeki Moğol yayılması² gibi örnekler, yeni sayılabilecek küreselleşme söylemleri arasındadır. 1490'lı yıllarda ticaretin deniz-aşırılaşmaya başlaması; 1890'larda yoğunlaşp Birinci Dünya Savaşı'na dek süren sanayi-ulaştırma eksenli küresel ekonomik süreç ya da İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki teknolojik ve ticari gelişmeler ise, küreselleşmeyi örnekleme bakımından daha yakından bilinen olaylar

¹ Manfred B. STEGER, **Globalization**, Oxford University Press, New York, 2003, s.20-22.

² Hao SHIYUAN, "Genghis Khan Started Globalization", *China Daily Gazetesi*, http://www.chinadaily.com.cn/cndy/2006-06/05/content_608111.htm, Erişim tarihi: 05.06.2006.

arasındadır. Böylesi geniş ölçekte açıklama ve yorumlamalara temel olabilen küreselleşme, bir değerlendirme sorununun tam ortasındadır.

Küresel-leşme sözcüğünün biçimbilgisi (morfolojisi) bağlamında, konunun değerlendirilmesine *küresel* kavramından başlamakta yarar vardır. Küresel (global) sözcüğünün kökeni; yeryüzü, gezegen ya da toparlak nesne anlamında *küre* (globe) sözcüğüne dayanmaktadır. Bu bakımdan, *küre-sel* sözcüğü kullanıldığında, *küre*'ye ya da bir başka deyişle *bir bütüne* dikkat çekiliyor demektir. Küresel sözcüğü, sosyal bilimlerde ya da toplumsal olaylarda zamanla farklı anlamlarda da kullanılmıştır. Terry Clark ve Lynette Knowles, küresel sözcüğünün ya da sıfatının farklı kullanımlarını Tablo 1'deki şekilde özetlemektedirler.

TABLO 1: "KÜRESEL" SÖZCÜĞÜNÜN FARKLI KULLANIMLARI

Küresel	Geniş ("alan, mekan" olarak)
Küresel	Küçük ("küresel köy" kullanımındaki bağlamda)
Küresel	Yaygın ("küresel kültür" söylemi bağlamında)
Küresel	Standartlaştırılmış ("küresel ürün" örneğindeki gibi)
Küresel	Kapsamlı ("küresel strateji" söylemindeki gibi)
Küresel	Açık sistem (bu doğrultuda, "uluslararası" kapalı sistemdir)

Kaynak: Terry CLARK ve Lynette KNOWLES, "Global Myopia: Globalization Theory in International Business, *Journal of International Management*, Volume:9, 2003, s.367.

Küresel sıfatının bu çeşitli kullanımları göstermektedir ki; *dünya çapında*, bir başka deyişle, *bir bütün bağlamında* işlev kazanan bir sözcükten söz edilmektedir. Bu doğrultuda Clark ve Knowles'ın bu derlemesindeki sıfatların yerine "dünya çapında" ifadesi getirildiğinde de anlam bozulmamaktadır: *Dünya çapında* mekan, *dünya çapında* köy, *dünya çapında* kültür, *dünya çapında* ürün, *dünya çapında* strateji ve *dünya çapında* sistem şeklindeki kullanımlar da Tablo 1'deki *geniş*, *küçük*, *yaygın*, *standartlaştırılmış*, *kapsamlı* ve *açık* sıfatlarını içeren tamlamalarla aynı anlamı ortaya çıkarmaktadır. Küreselleşme kavramının felsefi arka planını değerlendirdiği çalışmasında Işıl Bayar Bravo da, *küresel* sözcüğü için "*dünyanın tümüne ilişkin olan*" tanımlaması üzerinde durmaktadır³.

Küresel sözcüğü bağlamında yapılan bilimsel çalışmalar, *küreselleşme* (globalization) sözcüğünü içeren çalışmalardan daha eski bir tarihe sahiptir. Küresel kavramı üzerine yapılan makale türündeki çalışmalar, Tablo 2'den görüldüğü gibi,

³ Işıl B. BRAVO, "Tarihin Sonu" Fikri ile "Küreselleşme" Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2005, s.25.

Mayıs 1943'e kadar uzanmaktadır. Bu çalışmalar, içinde bulunulan İkinci Dünya Savaşı ortamının sonucu olarak politik alanda yoğunlaşmış kısa denemelerdir. Bu konuda kitap türündeki ilk çalışmalar ise 1944 yılında yayınlanan, George Renner'in *Global Geography* ve Erwin Raisz'in *Atlas of Global Geography* başlıklı yapıtlarıdır. Bu kitaplarda, yukarıda değinilen yeryüzü, gezegen anlamı bağlamında coğrafi temalar işlenmektedir.

TABLO 2: "KÜRESEL" KAVRAMINI İÇEREN, MAKALE TÜRÜNDEKİ İLK ÇALIŞMALAR

Başlık	Yazar	Dergi	Tarih
Global Strategy for Global War	Harriet L. Moore	Far Eastern Survey	Mayıs 1943
Literature in This Global War	Granville Hicks	College English	Mayıs 1943
Literature in This Global War	Granville Hicks	The English Journal	Mayıs 1943
The Function of Languages in Global War	Mario A. Pei	Hispania	Mayıs 1943
Time, Space Great Factors in Global War Strategy	Society for Science and the Public	The Science News-Letter	Eylül 1943
Global War and the Study of History	George Haines IV	Social Forces	Aralık 1943

Kaynak: JSTOR (Journal Storage) veri tabanı.

Bu çalışmalar, küresel kavramının çağrıştırdığı bütünsellik anlamını sistematik düzeyde ele almaktan uzaktır. Bu noktada en işlevsel çalışma olarak, Marshall McLuhan'ın 1964'te yayınladığı *Understanding Media: The Extensions of Man* adlı kitabı göze çarpmaktadır. McLuhan bu kitabında, medya aracılığıyla dünyanın çeşitli yerlerinde ortaya çıkan kolektif temalar sayesinde yaşanan daralma ve küçülmeden söz etmekte, bu küçülmeye gelen, dünyanın bir bütün olarak algılanmasına ilişkin "küresel köy" kavramlaştırmasında bulunmaktadır⁴.

Küreselleşme kavramı üzerine ilk çalışmaya ise 1968 yılında rastlanmaktadır. George Modelski, Aralık 1968'de *International Studies Quarterly* dergisinde yayınlanan *Communism and Globalization of Politics* adlı makalesiyle, küreselleşme kavramını ilk kullanan yazardır. Modelski bu çalışmasında, 1940'lı yıllardaki küresel söylemli denemelerde olduğu gibi küreselleşmeye politik bağlamda değinmiştir.

JSTOR, SAGE Journals Online ve Science Direct veri tabanlarında yer alan, küreselleşme kavramını içeren başlıklardaki makalelere ilişkin derleme Tablo 3'te görülmektedir. Buna göre; küreselleşme üzerine yapılan bilimsel makaleler, sanılanın aksine, 1980'li yıllarda değil, 1990'lı yıllarda belirgin bir şekilde artmıştır. 2000'li

⁴ I. B. Bravo, a.g.t., s.26.

yıllarda ise bu tür çalışmalar artık pek çok sosyal bilim dalında görülür olmuştur. Bu veriler, yalnızca başlığında küreselleşme sözcüğü bulunan çalışmalara ilişkindir; başlığında küreselleşme sözcüğü geçmeyen, fakat metin içinde küreselleşmeye değinilen çalışmalar da dikkate alındığında bu miktarlar daha da artmaktadır. Bu ikinci gruptaki çalışmalar, küreselleşmeyi doğrudan değil, bağlantılı olarak ele alan çalışmalardır*.

**TABLO 3: “KÜRESELLEŞME” KAVRAMI İLE İLGİLİ
MAKALELERİN SAYISI**

	JSTOR	SAGE Journals Online	Science Direct
1950-1959	0	0	0
1960-1969	1	0	0
1970-1979	0	1	0
1980-1989	1	8	14
1990-1999	116	357	314
2000-2008	332	1972	842

Kaynak: JSTOR, SAGE Journals Online ve Science Direct veri tabanları.

Küresel ve küreselleşme kavramları arasındaki bağıntı, Manfred Steger’in, küreselleşmenin içerdiği mantığı açıklayan kısa tanımından görülebilmektedir. Steger, küreselleşmeyi kısaca, “*bir toplumsal ögenin ya da durumun küresellik (globality) kazandığı süreç*” olarak tanımlamaktadır⁵. Bu bağlamda, yerel düzlemde geçerli olan bir toplumsal öge, küresel düzlemde öneme ulaşmakta, küresellik kazanmaktadır. Bu *küresel olma durumu*; söz konusu ögeye ya da duruma Clark ve Knowles’in Tablo 1’de belirttikleri “geniş”, “küçük”, “yaygın”, “standartlaştırılmış”, “kapsamlı” ya da “açık” sıfatlarından birine sahip olma özelliği yüklemektedir. Örneğin; *yerel* bir yemek yeme tarzı olarak, kaşık yerine çubuk kullanma dünya çapında yaygın hale gelirse *küresel* bir yemek yeme tarzı oluşmuş demektir. Bu doğrultuda yerellikten (bir durumdan) küreselliğe (başka bir duruma) geçiş süreci küreselleşme anlamına gelmektedir. Bütün bu bağlamda, küreselleşme belirli bir durumu değil, bir süreci açıklamaktadır.

Küreselleşmenin anlamına ilişkin olarak küresel ve küresellik kavramları mantıksal açıdan belli bir temel görüş kazandırmaya elverişlidir. Bu temel üzerinde, öznel tanımlamalardan hareketle nesnel bir tanımlama arayışına girilebilir.

* Söz konusu veri tabanlarının içeriği ile taramanın yapıldığı tarih ve tarama ölçütleri Ek 1’den izlenebilir.

⁵ M. Steger, a.g.k., 2003, s.8.

1.2. Öznel Tanımlamalar

Küreselleşme, çoğu zaman, mevcut durumu açıklayan bir *olgu*, eğilimleri yansıtan bir *süreç* ya da idealleştirilmiş bir *hedef* olarak sunulmaktadır. Sonuçta karmaşık bir süreç olan ve paradoksal öğeler de içeren küreselleşme, herkesin farklı anlam yüklediği bir kavram haline gelmiş, böylece küreselleşmeyi ekonomik ve toplumsal sorunların *sebebi*, *sonucu* ya da *çözüm yolu* olarak gören birçok farklı yaklaşım geliştirilmiştir⁶. Bu farklı yaklaşımlar, yazarların küreselleşme için farklı tanımlar öne sürmelerine neden olmaktadır. Clark ve Knowles'ın yukarıda adı geçen çalışmada ortaya koydukları, farklı disiplinlerden yazarların tanımlarına ilişkin derleme Tablo 4'te görülmektedir.

TABLO 4: KÜRESELLEŞME KAVRAMINA İLİŞKİN BAZI TANIMLAR

YAZAR	DİSİPLİN	TANIM
Rodrik (1997)	Ekonomi	Geleneksel pratiklerini değiştirme yönünde toplumlara baskı yapan, mal, hizmet ve sermaye piyasalarının bütünleşmesini içeren süreç...
Dunning (1993)	Ekonomi/işletme	Firmaların sınır-aşan üretimlerine etki eden dünya kaynaklarının yapısını ve örgütlenmesini değiştirecek yönde, üretimin uluslararasılaşmasındaki artış...
Giddens (1990)	Sosyoloji	Uzak yerlerdeki olayların yerel olayları biçimlendirdiği şekilde, dünya çapında sosyal ilişkilerin yoğunlaşması...
Robertson (1992)	Sosyoloji	Bir bütün olarak 'dünya' bilincindeki yoğunlaşma ve dünyanın sıkışması...
Waters (2001)	Sosyoloji	Sosyal ve kültürel düzenlemelere ilişkin coğrafi sınırların geri çekilmesi ve insanların geri plana düştüklerinin bilincinde olmaları...
Cairncross (1997)	Sosyal araştırma	Bilginin küresel yayılması...
Worsley (1999)	Antropoloji	Kültürlerin, sınırları aşmasıyla sonuçlanan ve küresel kitlesel topluma katkıda bulunan, bilgi sistemlerindeki çeşitlilik...
Crystal (1997)	Dil bilimi	Dili kullanan insanların sayısından değil, bu insanların kim olduğundan kaynaklanan, dilin küreselleşmesi...
Jameson ve Miyoshi (1998)	Edebiyat	Birbirlerinin alternatifi olarak kültürel ya da ekonomik anlamları gizleyen ve aktaran iletişimsel bir kavram...
Dicken (1998)	Ekonomik coğrafya	Ekonomik faaliyetlerin coğrafi olarak ulusal sınırların ötesine genişlemesi ve uluslar arasındaki dağınık faaliyetlerin işlevsel bütünleşmesi...
Beyer (1994)	Din	Öznel sosyal yapılarla ilişkili yeni bir küresel kültürün yaratılması...

Kaynak: T. Clark ve L. Knowles, a.g.m., s.368.

Farklı sosyal bilim dallarından yazarlar, kendi uzmanlık alanlarına uygun tanımlar yapmaktadırlar. Bu tek boyutlu tanımlamalar, diğer boyutlarda meydana gelen kimi olayların küreselleşme ile ilgili olmadığı algısı yaratabilmektedir.

⁶ Gülten DEMİR, "Küreselleşme Üzerine", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt:56, Sayı:1, Ankara, 2001, s.74.

Örneğin; Tablo 4 itibariyle, Rodrik'in küreselleşmeyi, toplumların gelenekselliğini değiştirecek yönde, mal, hizmet ve sermaye piyasalarının bütünleşmesi şeklinde tanımlayarak ekonomik kökene dayandırması; Cairncross'un sözünü ettiği, bilginin yayılması olgusunu içermemektedir. O halde, bilginin küresel yayılması küreselleşme değil midir? Bir başka açıdan, Dunning'in konu ettiği, firmaların sınıraşan üretimi küreselleşmenin konusu iken, Worsley'nin, kültürlerin sınırları aşması söylemi küreselleşme ile ilgili değil midir? Bu sorular çoğaltılabilir.

Sosyal bilim dalları arasındaki bu algı çeşitliliği Roland Robertson'ın küreselleşme tanımı önermesi bağlamında da gözlenebilmektedir. Robertson, küreselleşme tanımında, *küresel bağlantılılık (global connectivity)* ve *küresel bilinç (global consciousness)* olmak üzere iki boyut üzerinde durmaktadır⁷. Bu boyutlardan hareketle Robertson, Kathleen White ile birlikte yayınladığı çalışmasında; siyaset bilimcilerin, uluslararası ilişkiler uzmanlarının ve iktisatçıların, küreselleşmenin tanımlayıcı özelliği olarak *küresel bağlantılılık* üzerinde durduklarını; antropolog, sosyolog ve kültür tarihçilerinin ise *küresel bilinç* olgusunu öne çıkardıklarını ileri sürmektedir⁸.

Küreselleşme algılarının ve tanımlarının çeşitliliği açısından, birbirinden kopuk olarak yapılan farklı tanımlamalar, birbirinden farklı *küreselleşmeler* olduğu düşüncesine yol açmaktadır. Oysa küreselleşen bir toplumsal öge, bir bütün (küre) içinde yerellikten küreselliğe ulaşmaktadır. Dolayısıyla küreselleşme tanımında küresel bağlamın bütünsellik anlamının içerilmesine gereksinim vardır.

Küreselleşmenin tanımlanmasının yanı sıra, farklı sosyal bilim dallarının küreselleşme olgusuna verdiği önem dereceleri de farklılık göstermektedir. Buna ilişkin değerlendirme açısından Tablo 5, 6 ve 7'deki sayısal veriler ipucu vermektedir.

⁷ Roland ROBERTSON, **Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür**, Çeviren: Ümit Hüsrev YOLSAL, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s.21-23.

⁸ Roland ROBERTSON ve Kathleen WHITE, **“What Is Globalization?”**, *The Blackwell Companion To Globalization* (Editör: George RITZER), Blackwell Publishing, ABD, 2007, s.56.

TABLO 5: JSTOR VERİ TABANINDA BAZI SOSYAL BİLİM DALLARINDA KÜRESELLEŞME ÇALIŞMALARI

	1990 – 1999 dönemi (adet)	2000 – 2008 dönemi (adet)	Değişim (%)
Ekonomi	30	57	90
Sosyoloji	15	45	200
Siyaset Bilimi	21	64	205

Kaynak: JSTOR veri tabanı.

JSTOR veri tabanında, ekonomi, sosyoloji ve siyaset bilimi alanlarında, küreselleşme ile ilgili makalelerin sayısı birbirine yakın görünmekle birlikte, 1990’lı yıllar ile 2000’li yıllar karşılaştırıldığında, ekonomi alanındaki makalelerin artış oranının, diğer alanlara göre yarıdan daha fazla oranda düşük kaldığı göze çarpmaktadır.

TABLO 6: SCIENCE DIRECT VERİ TABANINDA BAZI SOSYAL BİLİM DALLARINDA KÜRESELLEŞME ÇALIŞMALARI

	1990 – 1999 dönemi (adet)	2000 – 2008 dönemi (adet)	Değişim (%)
Ekonomi, Ekonometri, Finans	68	306	350
Sosyal Bilimler	151	406	170

Kaynak: Science Direct veri tabanı.

Tablo 6’daki Science Direct veri tabanı incelendiğinde; “ekonomi-ekonometri-finans” alanındaki küreselleşme başlıklı makalelerin sayısı, sosyoloji, siyaset bilimi gibi sosyal bilimler alanındaki makalelerin sayısından azdır. Fakat burada 1990’lara göre 2000’li yıllardaki artış oranı ekonomi grubunda sosyal bilimler grubuna göre daha fazladır.

TABLO 7: E-BOOK LIBRARY VERİ TABANINDA YER ALAN, BAZI SOSYAL BİLİM DALLARINDAKİ KÜRESELLEŞME ÇALIŞMALARI

	Kitap sayısı (adet)
Siyaset Bilimi	158
İşletme/ekonomi	110
Sosyal Bilim	95
Tarih	26
Hukuk	10
Teknoloji	6
Felsefe	4
Psikoloji/Psikiyatri	2

Kaynak: E-Book Library.

Tablo 7’yi de içine alacak şekilde, bu üç tablodaki sayısal veriler, ilk olarak, farklı sosyal bilim dallarında küreselleşmeye farklı derecelerde önem verildiğini

göstermektedir. Bu bilimsel çalışmaların sayıları her sosyal bilim dalında oldukça farklıdır. İkinci olarak, ekonomi dışındaki sosyal bilim dallarında, ekonomi dalındaki makale ve kitap çalışmalarından daha fazla yayın gerçekleştirilmiştir ki; bu, özellikle siyaset bilimi disiplindeki yazarların, küreselleşmeyi ekonomi disiplindeki yazarlardan daha çok önemsediklerine işaret etmektedir*.

Oxford University Press'in yayımladığı elektronik sözlükler kapsamındaki tanımlar da, farklı disiplinlerin küreselleşmeye bakışı hakkında bilgi vermektedir. Ek 2'den izlenebileceği gibi; Oxford kapsamında yer alan ekonomi (*A Dictionary of Economics* ve *A Dictionary of Finance and Banking*) ve işletme (*A Dictionary of Business and Management*) alanındaki küreselleşme tanımları dar ve yüzeyseldir. Ancak, sosyoloji (*A Dictionary of Sociology*), siyaset bilimi (*The Concise Oxford Dictionary of Politics*), tarih (*A Dictionary of World History* ve *A Dictionary of Contemporary World History*), coğrafya (*A Dictionary of Geography*) ve sosyal bilimler (*A Dictionary of the Social Sciences*) sözlüklerinde geniş içerikli tanımlamalar dikkat çekmektedir. Diğer yandan, ekonomi ve işletme alanındaki tanımlamalarda yalnızca ekonomik terimler kullanılırken, diğer sosyal bilim sözlüklerinde ekonomi terimlerini de içine alan geniş ölçekli bir terminolojiden yararlanılmıştır. Buradan da anlaşılmaktadır ki; ekonomi biliminde genel olarak, küreselleşmeye bir ön-kabulle yaklaşılmakta, küreselleşmenin ne olduğunun ve bütünselliğinin incelenmesine gerek duyulmamakta, sonuçta disiplinler-arası çalışma alanı oluşturulamamaktadır.

Ekonomi bilimi uzmanlarının önde gelen yayın organlarından olan *National Bureau of Economic Research*'teki çalışmalar (working paper) arasında yapılan tarama da bu yönde bir düşünce oluşturmaktadır**. Bu tarama sonucunda, küreselleşme sözcüğünü içeren başlıklardan oluşan bibliyografyaya ilişkin 40 (kırk) çalışma yapıldığı, tam metin içinde küreselleşme sözcüğünün kullanıldığı çalışmaların sayısının ise 1020 (bin yirmi) olduğu gözlemlenmektedir. Aradaki fark, ekonomi bilimi uzmanlarının doğrudan *küreselleşme üzerine* değil, *küreselleşme bağlamında* dolaylı olarak, yani bir ön-kabulle çalışmalar yaptıklarını göstermektedir. Çalışmanın başlığında küreselleşme sözcüğünün geçmesi, yazarının küreselleşmeyi bilinçli olarak önemseydiğini ve incelediğini düşündürürken, bu yönde

* Bu üç tabloyla ilgili tarama ölçütleri yine Ek 1'den izlenebilir.

** Tarama ile ilgili bilgiler Ek 3'ten görülebilir.

bir beklenti yaratırken; küreselleşme sözcüğünün başlıkta olmaksızın metin içinde geçmesi ise, sadece bir değinmenin olduğunu göstermektedir. Bu durum, veri tabanlarının ve sözlüklerin sunduğu bilgilerin de ışığında, *iktisatçıların, başka disiplinlerdeki tanımlama ve teorileştirme çabalarıyla ortaya çıkan bilgi birikimini temel alarak ekonomik konuları inceledikleri* şeklinde bir düşünce uyandırmaktadır; bir başka açıdan, iktisatçıların küreselleşmeyi veri olarak almaları, teorik katkılarını oldukça kısıtlamaktadır. Örneğin; küreselleşmenin özellikle ekonomik boyutuna vurgu yapan “Küresel Kapitalizm Teorisi”nin dahi iktisatçılarca kurulmamış olması; iktisatçıların doğrudan küreselleşme üzerine çalışmayı değil, küreselleşme bağlamında çalışmayı yeğlediklerinin bir başka göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Küresel Kapitalizm teorisyenleri arasında, William I. Robinson, Leslie Sklair, Phillip McMichael, Robert J.S. Ross, Kent C. Trachte gibi sosyologlar ya da Michael Hardt, Antonio Negri gibi siyaset bilimi felsefecilerinin yanı sıra iktisatçı olarak yalnızca Robert Went bulunmaktadır. Bu teori ikinci bölümde ayrıntılarıyla ele alınmaktadır.

Küreselleşmeye farklı anlamların yüklenmesi ve farklı derecelerde önem verilmesi, onun doğru anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Bu bakımdan, küreselleşmenin nesnel bir anlamının geliştirilmesine gereksinim duyulmaktadır. Bu nesnel tanım, hangi sosyal bilim dalına ilişkin olursa olsun bir küresel olayın özüne ışık tutabilecek şekilde geliştirilmelidir.

1.3. Nesnel Tanım Arayışları

Küreselleşmenin tartışmalı bir kavram olmasının nedenlerinden biri, özünü hangi toplumsal süreçlerin oluşturduğu konusunda araştırmacılar arasında bir görüş birliğinin olmamasıdır⁹. Bu bağlamda çeşitli sorular akla gelmektedir: Küreselleşme ekonomik süreçlerle mi belirmektedir; politik süreçler küreselleşmenin ana süreçleri midir; teknoloji üretimi küreselleşmenin neresindedir; diğer toplumsal süreçler sabit mi varsayılmaktadır?

Küreselleşmenin özünü hangi toplumsal süreçlerin oluşturduğunun araştırılması, nesnel bir tanımlama için önemli ve gereklidir. Yukarıdaki Tablo 4'ten de izlenebileceği gibi; Rodrik ve Dicken küreselleşme bağlamında ekonomik

⁹ M. Steger, a.g.k., 2003, s.9.

bütünleşmeyi öne çıkarırken, Giddens sosyal ilişkilerin yoğunlaşmasına önem vermekte, Worsley bilgi sistemlerinin çeşitlenmesine, Beyer ise küresel yeni bir kültürün yaratılmasına dikkat çekmektedir. Yaklaşımlardaki bu çeşitlilik bakımından, aynı kavrama farklı anlamlar yüklenmesinden kaynaklanan bir karmaşa söz konusudur. Bu karmaşanın sonucu ise, küreselleşmenin doğru değerlendirilememesi bağlamında, bir tür olarak “insan”ın ve toplumların dünyasına olumlu anlamlar katıp katmadığının tam anlamıyla belirlenememesidir.

Küreselleşme kavramına ilişkin karmaşıklığın aşılması için, küreselleşmenin temelinde yatan toplumsal olguların doğru değerlendirilmesi gerekir. Bu noktada küreselleşme sözcüğünün biçimbilgisine inmek, söz konusu olguları doğru anlamaya katkı sağlayabilecektir.

Siyaset bilimci Manfred Steger, küreselleşme sözcüğünün biçimbilgisine değinen az sayıdaki yazardan biridir. Steger’e göre; küreselleşme terimi, ilk ortaya çıktığı 1960’lardan beri bir belirsizlik altında kalmış ve farklı yazarlarca, *bir süreç, bir durum, bir sistem, bir güç ya da bir dönem* olarak tanımlanmıştır¹⁰. Küreselleşme bu tanımlayıcı adlardan hangisiyle bağdaşmaktadır? Küreselleşme bir süreç midir, yoksa bir sistem mi; bir durum mudur, yoksa bir değişim mi? Steger bu noktada küreselleşme sözcüğünün biçimbilgisi alanına girmektedir.

Steger, biçimbilgisi açısından “-leşme” (-ization) türetme ekinin, bir süreci ifade ettiğini belirtmektedir¹¹. Buna göre küresel-leşme, küresel hale gelmeyi ifade eden bir dinamizm içermektedir: Daha önce küresel olmayan bir şey, bir süreç içerisinde küresel hale dönüşmektedir. Bu bağlamda küreselleşme teriminin bir sistem yerine bir süreci; bir durum yerine bir değişimi ifade ettiği açıktır. Küreselleşme (global-ization) benzeri olarak, modern-leşme (modern-ization), Batılı-laşma (Western-ization), liberal-leşme (liberal-ization), Amerikan-laşma (American-ization) gibi, bir durumdan başka bir duruma geçişi anlatan başka bazı örnekler de bir süreci anlatmak üzere oluşturulmuş sözcükler, kavramlardır. Buradan hareketle söylenebilir ki; küreselleşme kavramı, içinde bulunulan toplumsal duruma küresel olma özelliği yükleyen, bir başka deyişle ona Clark ve Knowles’ın derlediği; *geniş, küçük, yaygın, standartlaştırılmış, kapsamlı ya da açık* sıfatlarını kazandıran

¹⁰ M. Steger, a.g.k., 2003, s.7.

¹¹ Manfred B. STEGER, “**Ideologies of Globalization**”, *Journal of Political Ideologies*, Volume:10, Issue:1, 2005a, s.13.

toplumsal süreçleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Diğer örnekler üzerinden düşünülecek olursa; bir yaşam tarzı, *modern olma özelliği* kazanmakta (modernleşmekte); bir topluma, *Batılı olma özelliği* (Batılılaşma) biçilmekte ya da bir ülkenin ekonomik düzenine, *liberal olma özelliği* (liberalleşme) yüklenmektedir. Bu örneklerde *bir durumdan başka bir duruma geçişi ifade eden değişim* söz konusudur ki; değişim bir süreç içinde meydana gelmektedir.

Küreselleşme sözcüğü, bir şeyin küresel olma durumu kazanmasına, küresel hale gelmesine ilişkin olarak kullanılmaktadır. Söz konusu şeyin küresel duruma gelmesi, bir süreç bağlamında ortaya çıkmaktadır. Süreçteki akış ve ilişkiler bir dinamizmi ifade etmektedir. Yerel bir ögenin ya da durumun küresel hale gelme süreci sonunda yeni bir durum belirlemektedir ki; Steger bu yeni duruma “*küresellik*” (globality) demektedir. Bu bağlamda, küreselleşmenin (globalization) küresellikten (globality) ayrılması gerektiğini öne sürmekte; yukarıda da değinildiği gibi, küreselleşmeyi, “bir toplumsal ögeyi ya da durumu küreselliğe dönüştüren süreç” olarak nitelendirmektedir¹².

Küreselleşmenin *bir süreç* olduğuna değinen bir başka yazar, sosyolog Martin Albrow’dur. Albrow, *The Global Age: State and Society Beyond Modernity* adlı kitabında; Steger’in yaptığı gibi, -leşme (-ization) türetme ekinin bir süreci anlatan sözcükleri oluşturduğuna ve küreselleşmenin de bir süreç boyunca içerilen değişime işaret ettiğine değinmektedir¹³.

Felsefeci Işıl B. Bravo da küreselleşmenin süreç oluşuna dikkat çekmektedir. Bravo, küreselleşmeye; “küresel kabul edilene ya da küresel olması gerektiği düşünülene, tam anlamıyla küresel bir nitelik kazandırmaya dönük tüm çabaları içeren bir süreç” nitelemesinde bulunmakta; “-leşme” ekiyle türetilen çağdaşlaşma, özgürleşme gibi süreçler bağlamında bireylerin çağdaş, özgür gibi sıfatları kazanmaya dönük eylemlerde bulunmalarına dikkat çekmektedir¹⁴.

Steger, Albrow ve Bravo’nun değerlendirmelerinden de görülmektedir ki; küreselleşme; birey, örgüt, devlet ya da toplumun eylemleriyle bir durumdan başka bir duruma geçişin sağlandığı bir süreç olarak belirlemektedir. Küreselleşmenin doğru

¹² M. Steger, a.g.k., 2003, s.8.

¹³ Martin ALBROW, *The Global Age: State and Society Beyond Modernity*, Polity Press, Cambridge, 1996, s.85-86.

¹⁴ I. B. Bravo, a.g.t., s.27-28.

değerlendirilmesine ilişkin biçimbilgisel içerikli bu değerlendirmeye ulaşılan *süreç* tanımlaması, küreselleşme bağlamında görüş birliğine ulaşamamış iktisatçılar, sosyologlar, siyaset bilimciler ve diğer sosyal bilim uzmanları için belli bir ortak payda oluşturmaktadır. Bu ortak payda, nesnellik ve bütünsellik için ilk adım niteliğindedir.

Tablo 4'te yer alan tanımlar küreselleşmeye ilişkin açıklayıcı betimlemeler içermektedir. Ne var ki; bunlar öznel düzeyde kalmakta; bütünselliği yansıtmamakta ve hangi özsel süreçlerin içerildiği konusuna eğilmemektedir. Aşağıdaki Tablo 8'de ele alınan önermeler ise, herhangi bir sosyal bilim dalının tek-yanlı (unilateral) bakış açısını çağrıştırmaksızın, her sosyal bilim dalına ilişkin toplumsal gelişmelere uyarlanabilecek nesnel tanım denemeleridir.

TABLO 8: KÜRESELLEŞME KAVRAMINA İLİŞKİN NESNEL TANIM ÖNERMELERİ

Manfred Steger (2003, s.13)	Dünya ölçeğindeki sosyal karşılıklı bağımlılıkları ve mübadeleleri meydana getiren, çoğaltan, yaygınlaştıran ve yoğunlaştıran toplumsal süreçlerin çok boyutlu kümesi...
Roland Robertson (1999, s.23)	Dünyanın sıkışması ve dünyanın bütünselliği bilincinin yoğunlaşması; bir başka ifadeyle, 20. yüzyılda ortaya çıkan somut küresel karşılıklı bağımlılık ve küresel bütünlük bilinci...
Theodore Cohn (2003, s.10)	Tüm dünya çapında olmak üzere toplumlar ve devletler arasında karşılıklı eylemlerin ve karşılıklı bağımlılıkların genişlemesi ve derinleşmesi...
Terry Clark ve Lynette L. Knowles (2003, s.368)	Ulusların ekonomik, politik, kültürel, sosyal ve diğer ilgili sistemlerinin Dünya-Sistem bağlamında bütünleştiği süreç...
Gülten Demir (2001, s.74)	Sosyal ve ekonomik ilişkilerin, ulusal devletin sınırlarının dışına çıkarak dünyaya genişlemesi, ülkeleri ve toplulukları birbirine bağlayan bağların sıklaşması ve böylece giderek artan ölçüde bir bütünleşme süreci...

Küreselleşmenin nesnel olarak tanımlanması çabasını gösteren bu önermelerde, yazarlar; bütünsellik ilkesini ön planda tutarak nesnellik arayışında bulunmaktadır. Burada nesnellik iki açıdan yarar sağlamaktadır: İlk olarak, nesnel bir tanımlama; öznelliğin getirdiği *tek-yanlılık* (unilateralism) yerine, gerçeğe daha yakın çözümlenmeye temel oluşturacak *çok-yanlılık* (multilateralism) ilkesine değer katmaktadır. Dikkat edilecek olursa; Tablo 8'deki nesnel önermelerin hiçbiri, yalnızca bir toplumsal alana özgü değildir; ekonomik, politik ya da kültürel tüm boyutlarda dünya ölçeğinde geçerli gelişmeler bu tanımlar temelinde değerlendirilebilmektedir. İkinci olarak ise, nesnel tanımlar sayesinde, küreselleşmeye ilişkin iyi/kötü gibi *yargılayıcı* sıfatlar yerine, *tasvir edici* önermeler önem kazanmaktadır.

Nesnel tanımlar bağlamında; küreselleşme sürecinin işleyişinde belirleyici olan ve karar birimlerinin yerel ya da küresel ölçekteki eylemlerini açıklayan dört alt süreç söz konusudur. Bunlar; *dünya çapında yayılma, karşılıklı bağımlılaşma, yoğunlaşma ve bütünleşme* süreçleridir.

Ana süreç olan küreselleşmeyi açıklayıcı bu alt süreçler, ekonomik, politik ya da kültürel herhangi bir ögenin ya da durumun küresellik kazanmasında gözlemlenebilmektedir. Küreselleşme, ilk bakışta, bir malın/hizmetin, finansal sermayenin, bir işçinin, bir paradigmanın, bir yöntemin, bir tarzın, bir bilginin, bir kavramın, kısacası herhangi bir toplumsal ögenin ya da durumun *dünya çapında yayılmasına* dayanmaktadır. Küreselleşmenin betimlenmesi bununla sınırlı kalmamakta, bu yayılma/yaygınlaşma sürecinde öğeler ya da öğelerin mülkiyetine sahip olanlar arasında bir etkileşim ve *karşılıklı bağımlılık* doğmaktadır. Örneğin; bir emeklilik fonunun mülkiyetini elinde bulunduranlar ya da yöneticileri, dünya çapında getiri ve sermaye birikimi arayışı için yatırım alanları ararken, tasarruf açıklarını kapama arayışındaki firmalar ya da devletler de bu tür fonlara bağımlıdırlar. Bu gibi karşılıklı bağımlılaşma eğilimleri küresel boyutta bir ağ şeklinde iç içe geçmiş durumdadır: Aynı anda sayısız bağlantı noktasında ekonomik, politik ya da kültürel tüm alanlara ilişkin karar birimleri arasında bağlantılılık söz konusu olmaktadır. Karşılıklı bağımlılık çerçevesinde öğelerin bir araya gelişi zaman içinde sıklaşmakta; bağlantılılık *yoğunlaşmaktadır*. Sonunda da, öğelerden biri ya da bazılarının baskın öge(ler) tarafından ikame edilirliğine tanık olunmakta ve bu toplu değişim, *bütünleşme* süreciyle tamamlanmaktadır.

Küreselleşme ana sürecini betimleyen bu alt süreçler, küreselleşmenin boyutlarının işlendiği ilerleyen bölümlerde daha ayrıntılı olarak açıklanmaktadır. Bu noktada, küreselleşmenin, tüm toplumsal boyutlardaki küresel gelişmelere uyarlanabilecek nesnel bir tanımına temel oluşturan bu alt süreçlerini belirlemekle yetinilmektedir. Tablo 8’de gösterilen, Steger, Robertson, Cohn, Clark, Knowles ve Demir’in tanımlamaları küreselleşmeye nesnel yaklaşımın sonuçlarıdır. Bu temel önermelerden hareketle, *küreselleşme; bir ögenin dünya çapında yaygınlaşmasıyla ilişkili olarak, öğeler ya da öğelerin mülkiyetine sahip olanlar arasında mekan açısından bağlantı noktalarının ve zaman açısından bağlantı yoğunluğunun artması doğrultusunda, bütünleşme eğilimlerinin güçlenmesi süreci* olarak tanımlanabilir.

Küreselleşmenin iyi anlaşılması konusunda nesnel tanımlamaların katkısı kadar, benzer süreçlerle karşılaştırılması da bu olguyu açıklığa kavuşturma yönünde belirleyicidir.

1.4. Küreselleşme Benzeri Süreçler

Küreselleşme olgusunu iyi anlamak adına çeşitli tanım ve teorilerin verdiği bakış açısının ardından, küreselleşmeyi benzer süreçlerle karşılaştıran bir yaklaşım da etkin olacaktır. Bu karşılaştırma için İoanna Kuçuradi'nin felsefi değerlendirmesinden yola çıkmakta yarar vardır.

Felsefeci İoanna Kuçuradi *İnsan ve Değerleri* adlı kitabında, bir şeyin değerinin ne olduğuna karar vermek üzere yaptığımız, *değerlendirme* kavramından söz etmektedir. *Değerlendirme*; insanın ve insanla ilgili olan bir şeyin değerinin gösterilmesidir. *Bir şeyin değeri* ise; onun aynı cinsten olan şeyler arasındaki özel yeri, yani özelliği ya da özellikleridir. Bir şeyin özünü oluşturan özellikler, benzerleri arasındaki yeri belirleyen tanımlayıcı niteliklerdir. Dolayısıyla, bir şeyi değerlendirirken yaptığımız; o şeyi tanımlayıcı özellikleri göstermektir¹⁵. Bu bağlamda, küreselleşme olgusunun değerini, yani aynı cinsten olan olgularla arasındaki özel yeri (özelliklerini) ortaya koyarken, küreselleşmenin benzer diğer olgularla farkını ortaya koyma temelli bir değerlendirmeye ihtiyaç vardır.

“Nesnel tanım arayışı” başlıklı bölümde de temellendirildiği üzere; küreselleşme, bir süreçtir. Bu bakımdan, küreselleşmeyi anlamak için, onun değerini göstermek anlamında, onun gibi birer süreç olan başka kavramlarla karşılaştırılması gerekmektedir. Bu noktada, birer süreci ifade eden *evrenselleşme* ve *uluslararasılaşma* kavramları karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramlarla yapılacak karşılaştırma, küreselleşmenin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olabileceği gibi, sık sık yapılan, aynı anlamda kullanma yanlışının önüne geçilmesini de sağlayabilecektir.

¹⁵ İoanna KUÇURADİ, *İnsan ve Değerleri*, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s.40-41.

1.4.1. Küreselleşme ve Evrenselleşme

Küreselleşme kavramının benzer olduğu ve birbirlerine karıştırılarak aynı anlamda kullanıldığı kavramların başında *evrenselleşme* gelmektedir. Küreselleşmeyi, Steger'in tanımı itibariyle, *bir toplumsal ögenin küresellik (küresel olma durumu) kazanma süreci* olarak tanımladığımızda¹⁶, evrenselleşmeyi de, *bir toplumsal ögenin evrensellik (evrensel olma durumu) kazanma süreci* şeklinde tanımlamak olanaklıdır. O halde evrensellik nedir?

Felsefeci Işıl B. Bravo, küreselleşme ile evrenselleşme farkı bağlamında felsefi antropoloji alanına bakmak gerektiğinden hareketle, evrensel olana ilişkin olarak “insanın doğası” üzerinde durmaktadır. Bravo'ya göre; insanın doğası, bir başka deyişle, insan olarak doğmuş olmakla kazanılan olanaklar; yeryüzündeki tüm insanlar için bir ortaklık yaratmaktadır ve bu ortaklık, evrenseldir. Dolayısıyla, evrensellik; insan olmadaki ortak niteliğimizden ileri gelmektedir¹⁷. Bu felsefi değerlendirme bizi “insanlık” kavramına götürmektedir ki; bu, çözümlemeyi, belli bir birey, bir örgüt, bir topluluk ya da bir toplum düzleminin ötesine taşımaktadır. Bu temelde, evrensellik kazanan ya da evrenselleşen şeyden beklenen, insanlığın lehine olduğu düşünülen bir sonuç yaratmasıdır.

Zygmunt Bauman, evrenselleşmenin, uygarlık, gelişme, yakınlaşma gibi, düzen kurma umudu, amacı ve kararlılığını gösterdiğini ileri sürmektedir. Bauman'a göre; bütün bu kavramlar, birlik içinde, dünyayı eskiden olduğundan daha farklı, daha iyi yapma ve değişimi ve iyileşmeyi küresel çapta yaygınlaştırma isteğini ifade etmektedir. Aynı şekilde, herkesin ve her yerin yaşam koşullarını benzer kılma, hatta belki de eşitleme niyetini ilan etmektedir¹⁸. Evrenselleşmede insanlık için gerekli ilerleme ve gelişme mantığı vardır. Bu doğrultuda, dünya çapında yaygınlaşma özelliği kazanan bir toplumsal ögenin, insanlık ve uygarlık için düzen oluşturma amacı ve kararlılığı taşıyarak evrensel hale gelmesine tanık olunmaktadır.

Küreselleşme kavramına konu olan toplumsal olgu ve olaylarda ise, evrenselleşmedeki gibi, insanlık için olma amacı ve kararlılığı öncelikli değildir. Küreselleşmede önemli olan; söz konusu toplumsal ögenin, dünya çapında

¹⁶ M. Steger, a.g.k., 2003, s.8.

¹⁷ I. Bayar, a.g.t., s.30.

¹⁸ Zygmunt BAUMAN, **Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları**, Çeviren: Abdullah YILMAZ, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s.70.

yaygınlaşması bağlamında karşılıklı bağımlılıkların ortaya çıkması ve bağlantıların artması sonucu bir bütünleşme sürecinin yaşanmasıdır. Bu süreçte küresellik kazanan şey, bağlantıda olan tarafların *insan olma* özelliklerine yönelik değildir. Bu açıdan, küreselleşme süreci evrenselleşmeyi çağrıştırmamaktadır; her küreselleşen şey, aynı zamanda evrenselleşmiş demek değildir. Tersten düşünüldüğünde ise, her evrenselleşen şey, aynı zamanda küreselleşmiş demektir; evrenselleşme, *insanlığın lehine olan bir toplumsal ögenin küreselleşmesi* anlamına gelmektedir. Evrenselleşme olgusu küreselleşmeyi kapsamaktadır.

Örneğin; Hindistan-Kalküta'da ABD'li Coca-Cola içilmesinin, Kenya-Nairobi'de İngiliz Marks&Spencer ürünlerinin giyilmesinin, Fransız Axa'nın dünyanın pek çok ülkesinde sigorta poliçesi satmasının ve benzeri şeylerin küreselleşmeye ilişkin olduğu açıktır; fakat bu eylemlerin evrensel nitelik taşıdıklarını söylemek güçtür. Öyle ki; bu eylemler, *insanlık için* bir olanak niteliği sergilememekte, yalnızca kâr amacı güden bir kısım girişimcinin refahının artması ya da yerel/ulusal pazarın ihtiyacının karşılanması olanağını ifade etmektedir. *İnsanlık için* bir değer olma niteliğine sahip bir düşünce, eylem ya da kurum ise evrensellik bağlamında ele alınmalıdır ve insanlığın lehine bir düzen oluşturma amacından doğmuş ya da bu düzene katkıda bulunmuş demektir. Japonya'nın origamisi, Arjantin'in tangosu, Hindistan'ın şaturangası, Fazıl Say'ın Nazım Hikmet Oratoryosu, Dostoyevski'nin Suç ve Ceza'sı, Hugo'nun Sefiller'i, Edison'un ampülü, Pasteur'ün aşısı gibi değerler, insanlığa, insanlığın bilim, sanat, felsefe gibi olanaklarına yönelmiş olmaları dolayısıyla evrensel, aynı zamanda küreseldirler; yalnızca bazı insanlar için değil, tüm insanlık için değerlidirler, geliştiricidirler. Bu bağlamda evrensellik; evrensel boyutta (tüm insanlık için) anlamlılık, geçerlilik ve uygulanabilirlik özelliklerini taşımaktadır¹⁹. Evrenselleşme, insanlık için daha iyiye yönelik iken; küreselleşme, bazıları için iyi, bazıları için kötü sonuçlar verebilmektedir.

1.4.2. Küreselleşme ve Uluslararasılaşma

Küreselleşmenin değerini (özgün niteliklerini) göstermek bakımından yapılacak bir başka karşılaştırma da, *uluslararasılaşma* olgusuna ilişkindir. Uluslararasılaşma;

¹⁹ Sezgin KIZILÇELİK, *Küreselleşme ve Sosyal Bilimler*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s.99.

ulus-toplumlar ya da ulus-devletler arasında gerçekleştirilen ekonomik, politik ya da kültürel karşılıklı ilişkilerle meydana gelen bir süreçtir. William Robinson, uluslararasılaşma konusunda, bu karşılıklı ilişkilerin belirlediği coğrafyanın önemine işaret etmekte; *coğrafi bağlamda* ulusal sınırların ötesiyle bağlantılı olarak özellikle ekonomik faaliyetlerin *niceliksel genişlemesinden* söz etmektedir²⁰. Bir başka bakış açısıyla, Lester McCabe; ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerin gelişmesini içeren *iki taraflı (bilateral) ve/veya çok taraflı (multilateral)* süreçlerin uluslararasılaşma olgusunu yarattığını ileri sürmektedir²¹.

Kapalı bir sisteme sahip olmadıkları sürece bir toplum ya da onun içerdiği bireyler, firmalar ya da sosyo-kültürel örgütler, coğrafi sınırlarının ötesindeki başka karar birimleriyle ilişki kurabilmektedirler. Bu ilişkiler, farklılıklara dayalı olarak karar birimlerinin birbirlerine olan ihtiyaçları bağlamında meydana gelmektedir. Uluslararasılaşma sürecinde karar birimleri tek tek ilişkilerde bulunsalar da, sonuçlar ulus-toplum ya da ulus-devlet düzleminde daha büyük önem içermektedir. Örneğin; ekonomi biliminin dallarından olan *uluslararası iktisat*; üretim olanakları ve talep koşulları bağlamında ulus-toplumların birbirlerine olan ihtiyaçları ya da birbirleriyle rekabet etme güdülerini temeline sahiptir. Tek tek firmalar arasında ticaret yapıyor olsa da, ekonomik çözümlenelerde bu ticaretin toplamı itibarıyla ulus-toplumlar ya da ulus-devletler arasında beliren ekonomik ilişkiler esas alınmaktadır.

Küreselleşme sürecinin karakteristiğini çizen olgu ise uluslararasılaşmanın anlamını aşarak beliren *ulus-ötesileşme* sürecidir. Ulus-ötesileşme olgusu; coğrafi bağlamda karşılıklı ilişkileri gerçekleştiren ulus-toplum ya da ulus-devletlerin, güç ve önemlerinin zayıflamasıyla, konumlarını firmaların ve sosyo-kültürel örgütlerin *ulus-ötesi (transnational)* pratiklerine ve *ulus-üstü (supra-national)* kuruluşlara bırakmalarıyla ortaya çıkmaktadır. Robinson, bu noktada, uluslararasılaşmaya özgü niceliksel genişlemeyi içeren, fakat bunun ötesinde, *işlevsel bütünleşme (functional integration)* bağlamı *niteliksel genişlemeyi (qualitative extension)* ifade eden ulus-ötesileşme sürecinden söz etmektedir²². Ulus-ötesileşmeye özgü niteliksel genişleme,

²⁰ William I. ROBINSON, **A Theory of Global Capitalism: Production, Class and State in a Transnational World**, The Johns Hopkins University Press, Maryland-ABD, 2004, s.14.

²¹ Lester T. McCABE, “**Globalization and Internationalization: The Impact on Education Abroad Programs**”, *Journal of Studies in International Education*, Volume:5, No:2, Summer 2001, s.141.

²² W. Robinson, a.g.k., s.14.

uluslararasılaşma sürecinde görülen karşılıklı ilişkilerden çok, küreselliğin bütünsel anlamı bağlamında dünya çapında bir ağ görüntüsünü çağrıştırmakta olup, karar birimlerinin etkin ya da belirleyici olma güçlerine dikkat çekmektedir.

Küreselleşmenin özünü ortaya koyması bakımından benzer süreçlerle ilişki derecesini gösterme konusunda Leslie Sklair'in açıklaması da anlamayı kolaylaştırıcı niteliktedir. Sklair, küreselleşme sürecini açıklamaya dönük olarak üç tür yaklaşımın olduğunu ileri sürmektedir: Bunlar, *uluslararasılaşma*, *globalizm* ve *ulus-ötesileşme* yaklaşımlarıdır. Sklair'e göre; uluslararasılaşma, devlet merkezli (state-centrist) bir anlayış olup, güçlü ve zayıf devletler arasındaki ilişkilerin çerçevlendirdiği bir süreçtir. Globalizm ise devlet-merkezlilik görüşünün karşı-tezi niteliğinde, devletler yerine, tanımlanması zor piyasa güçlerinin şekil verdiği sınırsız bir dünya söylemine sahiptir. Sklair, küreselleşmeyi asıl tanımlayan yaklaşımın ulus-ötesileşme anlayışı olduğu; ulus-ötesileşmenin, uluslararasılaşma ve globalizm söylemlerinin sentezi niteliğinde, bir küresel sistem içinde ekonomik, kültürel ve politik ulus-ötesi pratiklerle belirlenen bir süreç olduğu iddiasını taşımaktadır²³. Sklair'in bu sentez yaklaşımında, devletlerin belli bir anlamı ve rolleri söz konusudur ve belirli kurumsal yapılara sahip ulus-ötesi pratikler devletlere ve küresel sisteme yön vermektedirler.

Sklair, bu yaklaşımların belirgin farklılıklar içerse de, gündelik yaşamda tecrübe edilen bir olgu olan *genel küreselleşme (generic globalization)* temelinden kaynaklandıklarını belirtmektedir. Genel küreselleşme, birkaç 10 yıldan beri var olan iki yeni olgu bağlamında ortaya çıkmaktadır. Bu olgular, *elektronik devrim* ve *kozmopolitanizmi doğuran ulus-ötesi sosyal alanlar* olup, zengin-yoksul, kadın-erkek, laik-dinsel, genç-yaşlı, eğitilmiş-eğitimsiz gibi ayrımlara gitmeksizin her insanın gündelik yaşamında görülebilen deneyimler olarak küreselleşmenin özelliğini ortaya koymaktadır. Sklair, genel küreselleşme olgusunun tarihsel biçimlerinin ortaya çıkabileceğini ve bu biçimlerden bugün baskın olarak gözlemlenenin *kapitalist küreselleşme* olduğunu da belirtmektedir²⁴.

Sklair'in kapitalist küreselleşme kavramlaştırması, genel küreselleşmenin tarihsel bir başka biçimi olarak örneğin *sosyalist küreselleşme* kavramından söz

²³ Leslie SKLAIR, "Generic Globalization, Capitalist Globalization and Beyond: A Framework for Critical Globalization Studies", *Critical Globalization Studies* (Editörler: Richard P. Appelbaum ve William I. Robinson), Routledge, New York, 2005, s.56-57.

²⁴ L. Sklair, a.g.m., 2005, s.57.

edilip edilemeyeceği sorusunu akla getirmektedir. Bir toplumsal ögenin küresellik kazanması ya da küreselleşmesi bağlamında, sosyalizm de bir sosyo-ekonomik sistem olarak küresel düzlemde geçerlilik kazanabilir ya da bu iddiayı taşıyabilir. Bu da sosyalist küreselleşme söylemini mantıklı kılar. S.S.C.B. deneyimi dikkate alınacak olursa, sosyalizmin Rusya kaynaklı olarak Doğu Avrupa'ya, Orta Asya'ya ve Kafkasya'ya yayılması, sosyalist küreselleşme ya da sosyalizmin küreselleşmesi temelinde düşünülebilir.

Sklair, sosyalist küreselleşme düşüncesini kavramlaştırma yolunda bir adım atmaktadır. *Globalization: Capitalism and Its Alternatives* adlı kitabında Sklair, kapitalist küreselleşmenin, küresel iki tür krizi aşma konusunda başarısız olduğunu ileri sürmektedir. Bu krizlerden ilki sınıfsal kutuplaşma, diğeri de ekolojik sürdürülemezliktir. Krizlerin aşılmasının insan hakları bağlamında olanaklı olduğunu belirten Sklair, sosyalist küreselleşmenin de bu ekseninde oluşacağı düşüncesini taşımaktadır. Sklair'e göre; kapitalist küreselleşme, işbirliği ve katılımcılığa dayalı demokrasi anlayışının geliştirilmesiyle bir geçiş aşamasının ardından sosyalist küreselleşmeye dönüşebilecektir. Bu süreçte sınıfsal kutuplaşma ve ekolojik sürdürülemezlik krizleri de aşılabilecektir ki; Brezilya, Hindistan gibi ülkelerde toplumun geniş kesimlerinin ekonomik, kültürel ve politik karar süreçlerine katılması gibi örnekler sosyalist küreselleşmenin tohumları olarak göze çarpmaktadır. Bu noktada, üretim araçları mülkiyetinin ve mübadelenin küçük ölçekli ve işbirliği temelli üretici ve tüketici kooperatiflerince ele alınması önem kazanmaktadır²⁵.

İşbirliği ve katılımcılık bağlamında insan haklarının küreselleşmesine dikkat çeken Sklair, kapitalist küreselleşme ve sosyalist küreselleşme anlayışlarının politika önceliklerini/ilkelerini Tablo 9'daki gibi düzenlemektedir²⁶.

²⁵ Leslie SKLAIR, **Globalization: Capitalism and Its Alternatives**, Oxford University Press, New York, 2002, s.299-303.

²⁶ L. Sklair, a.g.k., 2002, s.310-311.

TABLO 9: KAPİTALİST ve SOSYALİST KÜRESELLEŞME ANLAYIŞLARI

Kapitalist Küreselleşme	Sosyalist Küreselleşme
İhracata yönelim	Yerel ekonominin ayakta tutulması
Dış borçlanma	Dış borç pazarlığı yapma
Borçları ödemek için tasarruf önlemleri	Yerel ekonomik genişleme
Kamu kesimini daraltma	Yerel ekonomi üzerinde toplulukların kontrolü
İthal malların işlendiği ihracat bölgeleri	Yerel ekonomiye bağlanmış ihracat
Düşük ücretlere yönelik rekabet ve sermaye çekme koşulları	Yerel ekonomiyi canlandırmak için yükseltilmiş ücretler
Ulus-ötesi şirketler ve finans kesimi yönetimindeki ekonomi	Üretici ve tüketici kooperatifleri tarafından yönetilen ekonomi
Ulus-ötesi kapitalist sınıf yönetiminde rekabet eden devletler sistemi	Üretici ve tüketici kooperatiflerinin demokratik birlikleri
Tüketimcilik kültürü-ideolojisi	Küresel ölçekte insan hakları kültürü-ideolojisi

Kaynak: L. Sklair, a.g.k., 2002, s.310-311.

Kapitalist/sosyalist küreselleşme tartışmasının ötesinde Sklair'in *genel küreselleşme* kavramı, insanın, doğası gereği başka insanlarla ekonomik, kültürel ya da politik içerikli bağlantı kurma (sosyal ilişki yaratma) ihtiyacı ve eyleminin bir sonucu olarak belirmektedir. Diğer yandan, kapitalist küreselleşme kavramı mevcut küresel sistemi ve işleyişi açıklama adına ön planda iken, sosyalist küreselleşme kapitalist küreselleşmeye alternatif bir tasarıma ilişkin, henüz yeni dile getirilen bir kavramdır.

1.4.3. Küreselleşme ve Emperyalizm

Küreselleşmenin değerini, bir başka ifadeyle, benzer kavram ve süreçler arasındaki yerini açıklayan özelliklerini ortaya koyarken, sıkça karşılaşılan benzer kavramlar arasında *emperyalizm (imperialism)* ve *sömürgecilik (colonialism)* de yer almaktadır. Bu iki kavram, bir sürecin sonuçları itibariyle beliren nitelikleri bağlamında önem kazanmakta; temelde bir süreç olan küreselleşme kavramından bu yönüyle ayrılmaktadır.

Gülten Kazgan; emperyalizm teorisinin, Marksizmin, kapitalist evrimi izleyen teorisi olduğunu ve İkinci Dünya Savaşı'nın ardından emperyalizmin değişen yüzü bağlamında *emperyalizmin son aşaması* olarak nitelendirilen *neo-emperyalizm*

olgusunun ortaya çıktığını belirtmektedir²⁷. Bu çerçevede, Marx'ın temel ilkelerinden beslenerek oluşturulan emperyalizm teorilerinin, John A. Hobson, Rosa Luksemburg ve Rudolf Hilferding'in başlıca eserleriyle kurulduğu görülmektedir. Hobson, *Emperyalizm* adlı kitabıyla (1902), Marksist sayılmayan bir yazar olarak, kapitalist ülkelerdeki gelir eşitsizliği nedeniyle ortaya çıkan eksik tüketimin, bu ülkeleri hammadde kaynağı ve pazar olarak az gelişmiş ülkelere yöneltmesi sürecinde emperyalizmin ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Öte yandan Marksist yazarlardan Luksemburg, *Sermaye Birikimi* adlı çalışmasıyla (1913), artı-değerin gerçekleştirilebileceği denizaşırı piyasalar bulma sürecinin emperyalist eğilim anlamına geldiğini belirtmekte; Hilferding ise *Finans Kapital* ile (1910), endüstriyel sermaye birikiminin finansal sermaye tarafından kontrol edilmesiyle emperyalizmin doğduğunu öne sürmektedir²⁸.

Marksist öğreti bağlamında teorileştirmeye giden bu yazarların temel önermelerinden yararlanarak oluşturulmuş, belki de en çok bilinen emperyalizm yaklaşımı, 1916 yılında Vladimir Lenin'in yazdığı *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* adlı kitapla geliştirilmiştir. Lenin bu kitabında, emperyalizmi; "tekellerin ve finansal sermayenin egemenliğinin kurulmuş bulunduğu, sermaye ihracının belirgin önem kazandığı, dünyanın uluslararası tröstler arasında paylaşılmasının başlamış bulunduğu, dünyanın bütün topraklarının en büyük kapitalist devletler tarafından paylaşılmasının tamamlanmış olduğu, kapitalizmin son gelişme aşaması" olarak tanımlamaktadır²⁹. Lenin, kendisinden önceki teorisyenlerin öne çıkardığı emperyalizm olgusunun dinamiklerini, kendi tanımlamasında ve çözümlemesinde işleyerek daha kapsamlı bir emperyalizm yaklaşımı geliştirmiştir.

Lenin'in dayanak yaptığı emperyalizm yazarlarından bir diğeri de Nikolay Bukharin'dir. Lenin ve Bukharin, kapitalizmin tekeli eğilimleri bağlamında aynı yönde düşünmekteyseler de; Lenin, emperyalizmi *kapitalizmin bir aşaması* (en yüksek, son aşaması) olarak görürken, Bukharin, emperyalizmi *kapitalizmin bir*

²⁷ Gülten KAZGAN, *İktisadi Düşünce, Politik İktisadın Evrimi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s.337.

²⁸ G. Kazgan, a.g.k., 2000, s.338-340.

²⁹ Vladimir I. LENİN, *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, Çeviren: Cemal SÜREYA, Eriş Yayınları, İstanbul, 2003, s.90.

ögesi olarak değerlendirmektedir³⁰. Bukharin'e göre; kapitalizmin varlığı, emperyalist güdü ve davranışlarla güvenceye alınmaktadır. Bukharin bu noktada Marx'a yaklaşmaktadır: Marx, bilinen anlamda emperyalizm yaklaşımı geliştirmemiş olsa da, *kapitalist rejimin uluslararası niteliği bağlamında bütün halkların dünya pazarının ağına girdiğini söyleyerek*, kapitalizmin, doğası gereği yayılmacı, bir bakıma emperyalist olduğunu vurgulamaktadır³¹. Bukharin de benzer şekilde; kapitalizmin, emperyalist olması koşuluyla güçlü bir sistem olduğu düşüncesindedir.

Emperyalizm teorileri, genel olarak bakıldığında 20.yüzyılın öncesinde ve hemen başında gözlemlenen uluslararası düzeni özellikle ekonomik bağlamda tanımlamaya dönüktür. Hobson, 1902'de; Hilferding 1910'da; Luksemburg 1913'te, Bukharin 1915'te ve Lenin 1916'da emperyalizm teorisi geliştirmişlerdir. Yukarıda küreselleşmenin uluslararasılaşma ve ulus-ötesileşme bağlamındaki anlamıyla ilişkilendirilecek olursa, adı geçen yazarların emperyalizm yaklaşımlarının kavramsal olarak uluslararasılaşma sürecini, tarihsel açıdan ise 20. yüzyılın hemen başından önceki dönemi açıkladığı görülmektedir. Emperyalizm teorileri bağlamında; sermaye ihracı, az gelişmiş ülkelerde reel ya da finansal yatırımlar, yeni hammadde ve mamul mal pazarlarına yönelik dış ticaret gibi uluslararası ekonomik olgular değerlendirilmektedir. Oysa küreselleşme, ulus-ötesileşme süreciyle anlam kazanmış bir olgudur ve firmaların ya da ulus-devletlerin karşılıklı ilişkisinden çok, karşılıklı bağımlılıklarına, karşılıklı bağımlılık alanlarının çeşitlenmesine ve sonuçta bütünleşmeye giden bir süreçtir. Bu bakımdan emperyalizm teorilerinin küreselleşmeyi çağrıştırmakla birlikte, onun anlamının bir bölümünü verdiğini belirlemek gerekmektedir. Öte yandan emperyalizm kavramı; uluslararasılaşma sürecinin hangi güdü ve ilkelerle (hangi mantıkla) işlediğini betimleyen bir sisteme ilişkin olması bakımından da, bir süreci ifade eden küreselleşme kavramından farklıdır.

Her ne kadar emperyalizm kavramı, küreselleşme olgusuyla hem dönemsel hem de kavramsal olarak örtüşmese de, 1960'larla birlikte yükselen, 1980'lerde gündeme yerleşen ve 1990'larda kökleşen küreselleşme olgusunun sistemik açıdan emperyalist karakterde olduğu yönünde görüşler de söz konusudur. İkinci Dünya

³⁰ Nikolay BUKHARIN, **Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi**, Çeviren: Uğur Selçuk AKALIN, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1999, s.152.

³¹ G. Kazgan, a.g.k., 2000, s.337.

Savaşı sonrasında küresel ölçekli tartışmalarının beraberinde yükselen bu emperyalizm açıklamaları; Marksist temelde şekillenen neo-emperyalizm adıyla şu emperyalist eğilimlere dikkat çekmektedir: İkinci Dünya Savaşı sonrasında az gelişmiş ülkeler politik bağımsızlıklarını elde etmelerine karşın, üstü örtülü bir ekonomik mekanizmayla sömürülmektedirler. Bu yönde, az gelişmiş ülkelerdeki yabancı yatırımların kâr transferi; dış borçlanma sarmalı; dış yardımların koşullara bağlanması; az gelişmiş ülkelere satılan mallarda tekelci yüksek fiyatlar ve gelişmiş ülkelere satılan mallarda düşük rekabetçi fiyatlar gibi yollarla yeni sömürü mekanizması oluşturulmaktadır. Bunlara ek olarak, Batılı kapitalistler; az gelişmiş ülkelerin doğal kaynakları, büyük ölçekli ve anahtar konumdaki endüstri dalları ve sermaye piyasası üzerinde karar verici ve kontrol edici konumda egemenlik kurmaktadır³².

Neo-emperyalizm yaklaşımları, ulus-devletlerin karar mekanizmalarının ulus-ötesi ve ulus-üstü karar birimlerince ikame edilmesi olgusunu öne çıkarmaktadır; öte yandan, küreselleşme teori ve söylemlerinin terminolojisinde de bu olgularla karşılaşılabilir. Bu durum, erken emperyalizm dönemini betimleyen 1902'deki yaklaşımında Hobson'da da görülebilmektedir. Hobson, sömürgeciliği, az gelişmiş ülkelere nüfus ve kültür aktarımıyla sınırlı görürken; emperyalizmi, bu ülkelere yerleşen ve onların egemen sınıflarını kontrol etme yoluyla artı-değeri ele geçiren dış kökenli egemen sınıflarla bağdaştırmaktadır³³.

Genel olarak emperyalizm teorilerinin açıkladığı; kaynakların mülkiyeti, kullanımı ve mübadelesi bağlamındaki *sömüren-sömürülen* ilişkileri günümüz küreselleşme sürecinde de belli yönlerden gözlenebilen ilişkilerdir. Bukharin'in belirttiği, *ticari-endüstriyel-finansal şeklindeki kapitalist evrim*³⁴ dikkate alındığında, bugünkü küreselleşme tartışmalarında da özellikle finansal boyutta *kazanan-kaybeden* ilişkileri görülebilir. Ne var ki; Sklair'in de belirttiği gibi; emperyalizm, sömürgecilik, hatta *bağımlılık (dependency)* teorileri ve söylemleri, küreselleşmenin içerdiği ulus-ötesileşme niteliğine değil, daha çok küreselleşme öncesini çağrıştıran uluslararasılaşma niteliğine özgüdür³⁵. Dolayısıyla bu söylemler; ulus-devletler ya da

³² G. Kazgan, a.g.k., 2000, s.343.

³³ G. Kazgan, a.g.k., 2000, s.338.

³⁴ N. Bukharin, a.g.k., s.126.

³⁵ L. Sklair, a.g.m., 2005, s.56.

ulus-toplumlar arasındaki ilişkileri temel almakta; ulus-devletlerin yetkinliğinin zayıflamasına yol açan ulus-ötesi pratiklerin ve ulus-üstü kurumların etkisini değerlendirmemektedir.

Bu kavramlara biçimbilgisel ve anlambilimsel (semantik) açılardan bakıldığında da farklı oldukları görülebilmektedir. -leşme (-ization) türetme ekini içeren küresel-leşme (global-ization) sözcüğü bir süreç için kullanılmakta; -izm (-ism) türetme ekini içeren emperyal-izm (imperial-ism) ya da sömürgecilik (colonial-ism) sözcükleri ise ilke ve mantık dizisini anlatan *bir sistemi* ifade etmektedir.

Bu aşamaya kadar yapılan kavramsal çözümleme, küreselleşmenin ne olduğu konusunda bireysel ve toplumsal zihinlerdeki belirsizliği ortadan kaldırmak adına yararlı olabilecektir. Bu kavramsal çerçeveyi tamamlamak üzere küreselleşmenin teorik bakımdan da açık bir değerlendirmesini yapmak gerekmektedir; bu değerlendirme, küreselleşme kavramının anlamında yalınlığı sağlamaya yardımcı olabilecektir.

2. TEORİK YAKLAŞIMLAR

Küreselleşmeye ilişkin kavramsal yaklaşımlardaki çeşitlilik teorik çalışmalarda da gözlenmektedir. Teorik yaklaşımlardaki çeşitlilik, kavramsal açılımlarda olduğu gibi, küreselleşmenin bütünsel olarak ele alınıp alınmadığı noktasındaki düğümlenmeden ileri gelmektedir. Bu çeşitlilik aynı zamanda tüm sosyal bilim dallarında kullanılmaya elverişli genel bir *küreselleşme teorisinin* oluşturulmasının güçlüğüne de ortaya koymaktadır. Tanım ve teori çeşitliliği bağlamında yukarıda Steger ve Demir'in belirttiği, küreselleşme üzerine ortaya çıkan görüş farklılıklarına William Robinson da değinmekte; ancak, tanım ve teorik taban konusundaki uyumsuzluğun şu üç noktada yerini görüş birliğine bıraktığını dile getirmektedir³⁶:

* 20. yüzyılın ikinci yarısında toplumsal yaşamda çok hızlı ve önemli bir değişim, hatta dönüşüm yaşanmıştır.

* Toplumsal değişim, dünya çapında bağlantılılık ve bu karşılıklı bağlantılılığa ilişkin bilinç boyutlarını içermektedir.

³⁶ William I. ROBINSON, "Theories of Globalization", *The Blackwell Companion to Globalization* (Editör: George RITZER), Blackwell Publishing, ABD, 2007, s.126-127.

* Küreselleşmenin ekonomik, sosyal, politik, kültürel, ideolojik tüm etkileri aynı anda her yerde (ubiquitous) var olmaktadır.

Robinson, küreselleşmeyi tanımlama ve teorileştirme tartışmalarının bu üçüncü ortak görüş noktasından türediğini öne sürmektedir. Bu bağlamda, farklı sosyal bilim uzmanları küreselleşmeye nitelik kazandıran *aynı anda her yerde olma durumunu (ubiquitousness)* kendi uzmanlık bakış açılarına göre teorileştirme eğilimindedirler. Küreselleşmenin iyi anlaşılabilmesi için ise nesnelliğe yaklaşma çabası gerekli olmaktadır.

Robinson, küreselleşmenin iyi anlaşılabilmesi bakımından nesnelliği sağlayabilecek bazı temel soruların (*domain questions*), teorileştirme denemeleri içinde sorulması gerektiğini belirtmekte; ortaya koyduğu şu temel soruların, her bir teorinin varsayım ve ilkelerini oluşturması bakımından önem kazandığını ileri sürmektedir³⁷:

1. Küreselleşme ne zaman başlamıştır?
2. Küreselleşme sürecinin merkezî ögesi ekonomik midir, politik midir, kültürel midir? Bu noktada maddeci ya da düşünsel bir kesinlik var mıdır?
3. Çoklu bir belirlemeden söz edilebilir mi ve bu çokluluk nasıl düzenlenmelidir?
4. Küreselleşme bir süreç midir, bir koşul/durum mudur?
5. Modernlik ve post-modernlik küreselleşmeyle nasıl bir ilişki içindedir?
6. Küreselleşme ile ulus-devletin ilişkisi nedir? Ulus-devlet zayıflamakta mıdır; önceliğini korumakta mıdır ya da yeni biçimlere mi dönüşmektedir? Küreselleşme; ulus-devletler arasındaki mübadelelerin yoğunlaşması olarak uluslararasılaşmayı mı (internationalization) içermektedir; yoksa ulus-devlet sistemini aşan yeni yapıları, süreçleri ve olguları ortaya çıkaran ulus-ötesileşme (transnationalization) ile mi bağdaşmaktadır?
7. Küreselleşme tarafından yeniden tanımlanan egemenlik sınırı ile toplumsal yapı arasında ne derecede bir ilişki vardır? Küreselleşme sürecinde sosyal ilişkilerde egemenlik alanı sınırlaması söz konusu mudur? Yerel ile küresel arasındaki ilişki nedir? Zaman ve mekan nasıl yeniden şekillendirilmektedir?

³⁷ W. I. Robinson, a.g.m., 2007, s.127.

Robinson'ın, teorileştirme çabaları için gerekli gördüğü bu sorular bütünselliğe ve nesnellığe yakın açılımlar için bir temel oluşturmaktadır. Teorilerdeki parçalı yapı sürmekteyse de, mevcut teorik çalışmalarda bu sorulara yanıt verilmeye çalışılmaktadır. Küreselleşmeyi açıklayan teorik çalışmalar, Robinson'ın *Theories of Globalization* ve Leslie Sklair'in *Competing Conceptions of Globalization* adlı makalelerinde sınıflandırılarak derlenmiştir.

Robinson, *Theories of Globalization* adlı çalışmasında, küreselleşmeye ilişkin teorik yaklaşımları yedi başlık altında toplamaktadır³⁸:

1. Dünya-Sistem Teorisi (*World-System Theory*)
2. Küresel Kapitalizm Teorileri (*Theories of Global Capitalism*)
3. Ağ Toplumu Yaklaşımı (*The Network Society*)
4. Mekan, Yer ve Küreselleşme Teorileri (*Theories of Space, Place and Globalization*)
5. Ulus-ötesi Bağlam (*Theories of Transnationality and Transnationalism*)
6. Modernlik, Post-modernlik ve Küreselleşme (*Modernity, Postmodernity and Globalization*)
7. Küresel Kültür Teorileri (*Theories of Global Culture*).

Robinson, Immanuel Wallerstein'in Dünya-Sistem Teorisi'ni küreselleşme teorileri arasında saymanın sağlam bir önerme olmadığını belirtmektedir. Robinson'a göre; Dünya-Sistem teorisi ulus-devletler-arası bir sistemi betimlemektedir; oysa küreselleşme sürecinde ulus-devletlerin güç ve önemi azalmaktadır. Dünya-sistem içinde *Merkez (core)*, *Çevre (peripheral)* ve *Yarı-Çevre (semi-peripheral)* ülkelerin uluslararası işbölümü çerçevesinde rolleri vardır ve bu roller üzerinden devletler-arası rekabet söz konusudur. Robinson, Dünya-Sistem yaklaşımının bu ulus-devlet merkezli vurgusunun küreselleşmeyle bağdaşmadığını iddia etmektedir. Ayrıca, Robinson'a göre; Dünya-Sistem teorisi, yaklaşık 500 yıl önce köklenen kapitalist genişlemeci tarihsel süreci incelemektedir³⁹.

Robinson'ın, bir düşünce okulu olma yolunda olduğunu ileri sürdüğü *küresel kapitalizm yaklaşımı*⁴⁰, küreselleşmenin ekonomik boyutunda ileri gelen gelişmelerin

³⁸ W. I. Robinson, a.g.m., 2007, s.128-141.

³⁹ W. I. Robinson, a.g.m., 2007, s.128-129.

⁴⁰ W. I. Robinson, a.g.k., s.2.

teorik açıklaması olması bağlamında etkin bir yaklaşımdır. Robinson da kendi teorik önermeleriyle bu yaklaşım içinde yer almaktadır. Robinson, küresel kapitalizme ilişkin teorisini üç dayanak noktası üzerine yerleştirmektedir. Bu noktalar, *ulus-ötesi üretim (transnational production)*, *ulus-ötesi kapitalistler (transnational capitalists)* ve *ulus-ötesi devlet (transnational state)* olarak belirmektedir⁴¹. Küresel Kapitalizm Okulu; Robinson'ın yanı sıra, Leslie Sklair, Phillip McMichael, Robert Ross, Kent Trachte, Michael Hardt, Antonio Negri, Robert Went gibi başka yazarların da çalışmalarıyla meydana gelmektedir.

Robinson'ın teorik çalışmalar sınıflamasının üçüncü sırasında, Manuel Castells'in *The Rise of Network Society* adlı kitabıyla simgelenen, küreselleşmenin biçimlenmesinde teknolojik gelişmelere önem yükleyen bakış açısı yer almaktadır⁴². *Endüstri-sonrası toplum (post-industrial society)* ya da *bilgi toplumu (informational society)* gibi kavramlarla incelenen, genel olarak İkinci Dünya Savaşı sonrasında toplumsal sistemi, Castells'in anlayışındaki gibi bir toplumu anlamlandırmaktadır.

Robinson, *mekan (space)* ve *yer (place)* bağlamındaki küreselleşme teorilerinde Anthony Giddens, David Harvey, Saskia Sassen, Roland Robertson gibi yazarların yaklaşımlarını öne çıkarmaktadır. Giddens, küreselleşmeyi, *zaman-mekan ayrışması (time-space distancing)* kavramıyla incelerken, dünyanın çok uzak yerlerinde meydana gelen yerellikleri biçimlendiren, dünya çapındaki sosyal ilişkilerin yoğunlaşmasına vurgu yapmaktadır (*The Consequences of Modernity, 1990*). Harvey, Giddens'in görüşüne benzer şekilde, *zaman-mekan sıkışması (time-space compression)* kavramlaştırmasına gitmekte; ekonomik krizler karşısında, kapitalist sistemde esnek birikim modelleri geliştirilerek, mekansal sınırların azaltıldığına ve zamanın yeniden düzenlendiğine dikkat çekmektedir (*The Condition of Postmodernity, 1990*). Robinson'a göre *küresel şehirler (global cities)* söylemiyle küreselleşmeye ilişkin kalıcı ve güçlü bir çalışma alanı yaratmış olan Sassen ise, uluslararası işbölümü içinde, küresel çapta olmak üzere üretimin yerelleştiği (*decentralization*) ve küresel üretim sisteminin güdüm ve kontrolünün merkezileştiği (*centralization*) düşüncesindedir. Bu ekseninde *mekansal dağılım (spatial dispersal)* ve *küresel bütünleşme (global integration)* bileşiminin, birbirlerine bağlı küresel şehirler yarattığını öne sürmektedir (*The Global City, 1991*). Son olarak, Robertson, yerel

⁴¹ W. I. Robinson, a.g.m., 2007, s.130.

⁴² W. I. Robinson, a.g.m., 2007, s.132.

(local) ve topluluğa ait (communal) anlam ve değerlerin dünya çapında yayılması ve önem kazanmasıyla yerelliğin küreselleştiğini ifade eden *küresel-yerelleşme (glocalization)* kavramını ortaya atmaktadır (“*Glocalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity*”, 1995)⁴³.

Robinson’ın, küreselleşme teorileri sınıflamasının beşinci grubunda *ulus-ötesi (transnational)* bağlamı değerlendiren çalışmalar yer almaktadır. *Ulus-ötesilik (transnationality)* ve *ulus-ötesicilik (transnationalism)*; insanları, toplulukları, kurumları birbirine bağlayan çoklu bağlar ile karşılıklı eylemler temelinde, ulus-devletlerin sınırlarını aşan süreçler ve pratikler anlamına gelmektedir. Ulus-ötesi sosyal ilişkiler, sadece işçi göçü (immigration) bağlamında değil, pek çok alt sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel topluluğun sınır aşan bağlantılarıyla doğmaktadır. İleri ve ucuz iletişim ve ulaşım olanakları ulus-ötesi ilişkileri geliştirmektedir. Robinson, bu alanda, *Transnationalism and Cosmopolitanism* (2005) adlı çalışmasıyla Roudometof, *Servants of Globalization* (2001) adlı kitabıyla Parrenas ve *Nations Unbound* (1994) adlı kitaplarıyla Basch ve meslektaşlarını öne çıkarmaktadır⁴⁴.

Robinson, sınıflamasının altıncı başlığında, küreselleşmenin temelinde modern ya da post-modern anlayışı gören yaklaşımları ele almaktadır. *Globalization: Social Theory and Global Culture* (1992) adlı kitabıyla Roland Robertson, *The Consequences of Modernity* (1990) adlı kitabıyla Anthony Giddens ve *World Society and Nation-State* (1997) adlı makaleleriyle John Meyer ve meslektaşları, genel olarak küreselleşmenin modernizm kültürüne dayandığını ileri sürmektedirler. Bu gruptaki yazarlar, küreselleşme olgusunun; ulus-devlet, kapitalizm, eğitim ve hukuk sistemi gibi modernizm değerleri, pratikleri ve kurumlarının evrenselleşmesinden köklendiği savını taşımaktadırlar. *The Global Age* (1996) adlı kitabıyla Martin Albrow’un başını çektiği bir grup yazar ise, modern toplumdan post-modern topluma geçişin küreselleşmeyi tanımlayan ana özellik olduğu düşüncesindedir⁴⁵.

Robinson’ın sınıflandırmasındaki yedinci ve son grup yaklaşım ise küresel kültüre ilişkin teorik çalışmalardan oluşmaktadır. Küresel kültürle ilgili çalışmalar, genellikle küreselleşme ile din, ulusal kimlik, tüketim ya da iletişim arasındaki bağlantıya yöneliktir. Küreselleşme olgusunun gözlemlenmesini, tecrübe edilmesini

⁴³ W. I. Robinson, a.g.m., 2007, s.133-135.

⁴⁴ W. I. Robinson, a.g.m., 2007, s.136-137.

⁴⁵ W. I. Robinson, a.g.m., 2007, s.138-139.

açıklayan Roland Robertson'ın *küresel bilinç* söylemi ve George Ritzer'in *Toplumun McDonaldslaştırılması (The McDonaldization of Society)* (1993) tezi, küresel kültür yaklaşımlarının öne çıkan örnekleridir. *Globalization and Culture* (1999) adlı kitabıyla John Tomlinson ve *Globalization and Culture: Global Melange* (2004) adını taşıyan kitabıyla Pieterse Nederveen de küresel kültür üzerine çalışan diğer yazarlar olarak göze çarpmaktadırlar⁴⁶.

Küreselleşme ile ilgili teorik çalışmaları sınıflandıran bir başka yazar olan Leslie Sklair, bu konuda başlıca iki yaklaşımın olduğunu belirtmektedir. Bu yaklaşımların birincisinde; küreselleşmeyi tek nedenli (mono-causal) olarak açıklayan çalışmalarla, çok nedenli (multi-causal) açıklama getiren çalışmalar karşılaştırılmaktadır. İkinci tür yaklaşımlarda ise, farklı disiplinlerin (sosyal bilim dallarının) küreselleşmeyi ele alış biçimleri karşılaştırılmaktadır ve bu yaklaşım küreselleşme sosyologlarına özgüdür⁴⁷. Sklair, bu ikinci gruptaki yaklaşımlara benzer şekilde, küreselleşmeye ilişkin disiplinler itibariyle dört başlık altında teorik sınıflandırma yapmaktadır. Bunlar sırasıyla *Dünya-Sistem (World-System)*, *Küresel Kültür (Global Culture)*, *Küresel Toplum (Global Society)* ve *Küresel Kapitalizm (Global Capitalism)* yaklaşımlarıdır.

Dünya-Sistem yaklaşımı; Wallerstein'in 1974 yılında yayınladığı *The Modern World-System* ve 1979 yılında yayına verdiği *The Capitalist World-Economy* adlı kitapları temelinde oluşan çalışma alanı çerçevesinde belirmiştir. Bu yaklaşım; temelde, kapitalist dünya-sistem tarafından biçimlendirilen uluslararası işbölümü içinde Merkez, Çevre ve Yarı-Çevre ülkelerin değişen rollerine dayanmaktadır. Sklair, bu bağlamda, Wallerstein'in *küreselleşme* değil, *uluslararası işbölümü* üzerine odaklandığını öne sürmektedir⁴⁸. Sklair, ayrıca, Dünya-Sistem yaklaşımının tam anlamıyla küreselleşme yazınının bir parçası olamayacağını, fakat sosyal bilimlerde küreselleşme çalışmaları için bir temel oluşturabileceğini öne sürmektedir. Dünya-Sistem yazınında "küresel" kavramına özel bir önem yüklenmemiş olması Sklair'in bu noktadaki dayanaklarından biridir⁴⁹. Gerçekten de, Wallerstein, kitaplarda özel önem verilen kavramların sıralandığı "indeks" bölümünde "küresel"

⁴⁶ W. I. Robinson, a.g.m., 2007, s.139-141.

⁴⁷ Leslie SKLAIR, "Competing Conceptions of Globalization", *Journal of World-Systems Research*, Volume:2, Summer 1999, s.148.149.

⁴⁸ L. Sklair, a.g.m., 1999, s.149-150.

⁴⁹ L. Sklair, a.g.m., 1999, s.149.

ya da “küreselleşme” sözcüklerine yer vermemiştir⁵⁰. Sklair’in değerlendirmesine Robinson’ın yukarıda değinilen gerekçeleri de eklendiğinde; Dünya-Sistem teorisinin küreselleşmeyi açıklayan bir teori olmadığı önermesi belirginleşmektedir.

Sklair, küreselleşme yaklaşımları sınıflamasının ikinci grubunda *küresel kültür* ile ilgili çalışmalara değinmektedir. Sklair’e göre küresel kültür yaklaşımı; ulusal kimlik üzerinde tanımlama sorunları yaratan kitlesel medya eksenli homojenleşme kültürünü temel almaktadır. Bu grupta yer alan yazarlar, Dünya-Sistem yaklaşımında olduğu gibi belli bir “düşünce okulu” oluşturamamaları da, birbirleriyle tutarlı çalışmalar geliştirmektedirler. Buradaki tutarlılık, küresel düzeyde herkesin yüz yüze geldiği kitlesel medya araçlarının sağladığı bütünlük bağlamında ortaya çıkmakta; McLuhan’ın önceki bölümlerde değinilen *küresel köy* kavramına yoğunlaşmaktadır. Küresel kültür çalışmalarının dikkat çektiği homojenleşme ve bütünlük eğilimi, *kültürün küreselleşmesi (globalization of culture)* bağlamında özellikle Batı tarzı ekonomik, politik ve kültürel oluşumların Batılı olmayan toplumlar üzerindeki etkisini öne çıkarmaktadır. Bunun yanı sıra, yerel kültür ile küresel kültür arasındaki bağlantıya dikkat çeken bir başka çalışma alanı da küreselleşmenin kültürel boyutunda sık tartışılan konulardan biridir⁵¹.

Sklair’in sınıflamasındaki *küresel toplum* yaklaşımları, yalnızca modern çağa özgü bilim, teknoloji, endüstri ve evrensel değerler temelinde yükselen *küresel bilinç (global awareness, planetary consciousness)* düşüncesine dayanmaktadır. Küresel toplum düşüncesini oluşturan küresel bilinç; 20. yüzyılda ulus-devletlerin gücü ve önemi azalırken, ulus-üstü (supra-national) ve küresel olan kurum ve inançların öneminin artmasıyla şekillenmektedir⁵².

Sklair’in sınıflamasındaki son grup ise *küresel kapitalizm* modellerinden oluşmaktadır. Küresel kapitalizm yaklaşımı, bu tez çalışmasının teorik dayanaklarında önemli bir yer tutmaktadır. Sklair, modelindeki dayanaklarını üç boyutta; ekonomik alanda *ulus-ötesi sermaye (transnational capital)*, politik alanda *ulus-ötesi kapitalist sınıf (transnational capitalist class)* ve kültürel-ideolojik alanda

⁵⁰ Immanuel WALLERSTEIN, **The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century**, Academic Press, New York, 1974, s.398 ve **The Capitalist World-Economy: Essays**, Cambridge University Press, New York, 1979, s.298.

⁵¹ L. Sklair, a.g.m., 1999, s.151-153.

⁵² L. Sklair, a.g.m., 1999, s.154-155.

da *kültürel seçkinler (transnational elites)* olgularıyla beliren *ulus-ötesi pratiklerle (transnational practices)* kurgulamaktadır. Sklair'e göre; bu ulus-ötesi pratikler, ekonomik alanda *ulus-ötesi şirket (transnational corporation)*, politik alanda *ulus-ötesi kapitalist sınıf (transnational capitalist class)* ve kültürel-ideolojik alanda *tüketimcilik (consumerism)* olarak üç ayrı kurum tarafından biçimlendirilmektedir⁵³.

Robinson ve Sklair'in derlediği teorik yaklaşımların her biri kendi çizgisinde nesnel önermeler ortaya koyarken, bunlar arasından küresel kapitalizm yaklaşımı; gerek bu tez çalışmasının ekonomik eksenli olmasından, gerekse diğer teorik açılımlarla yakınlaşma eğiliminden dolayı biraz daha öne çıkan bir konumdadır. Küresel kapitalizm teorisi; hem üretimin hem de tüketimin ulus-ötesileşmesi süreçlerini içermekte; ulus-ötesi sınıf ilişkilerini ve bu sınıf ilişkilerinin yön ve biçim verdiği ulus-ötesi devlet anlayışını açıklamaktadır. Modernizmin üretime, post-modernizmin tüketime dönük yapıları bağlamında kültürel boyutla; ulus-devletin ulus-ötesi devlete dönüşümü bağlamında da politik boyutla yakın anlamlar ve açıklamalar, küresel kapitalizm teorisinin diğer teorik yaklaşımlarla sıkı bağlar içerdiğini göstermektedir.

Robinson'ın ve Sklair'in makalelerinde konu ettikleri, küreselleşmeye ilişkin teorik çeşitlilik küreselleşme olgusunun bütünselliğinin ve çok boyutluluğunun bir sonucudur. Küreselleşme olgusunun bütünselliği, boyutlar arasındaki geçişkenlikle birlikte teorileştirme çabalarını güçleştirmektedir. Ancak, küreselleşmenin iyi anlaşılabilmesi açısından da teorileştirme ve kavramlaştırma girişimlerinde çok taraflı (multilateral) ve/veya çok boyutlu (multidimensional) bakışa ihtiyaç vardır.

Küreselleşmenin kavramsal ve teorik açılardan değerlendirilmesinin ardından tarihsel düzlemdeki yerinin belirlenmesiyle anlamını daha açık hale getirmek olanaklıdır.

3. KÜRESELLEŞME TARİHİ

Teorik yaklaşımlar bölümünde aktarıldığı gibi; William Robinson, küreselleşme olgusunun teorileştirilmesine ışık tutacak temel sorular ileri sürmektedir. Bunların başında da, "*küreselleşme ne zaman başlamıştır?*" sorusu yer

⁵³ L. Sklair, a.g.m., 1999, s.157.

almaktadır. Bu soruya verilecek yanıt(lar) konusunda yazarlar ya da sosyal bilimciler arasında bir görüş birliği tam olarak sağlanamamaktadır. Küreselleşmenin tarihine ilişkin görüş belirten yazarlar genel olarak iki grupta toplanmaktadır: Kimileri küreselleşmenin binlerce yıldır süregelen bir olgu olduğunu öne sürerken; kimileri de, farklı tarihlerle de olsa küreselleşmeyi belli bir yıl ya da dönemde başlamış olarak göstermektedirler.

3.1. Tek Küreselleşme

Küreselleşmenin, tarih boyunca uzanan ya da en azından modernlikle ilişkili olarak yaklaşık 500 yıldır süregelen bir süreç olduğu iddiasını taşıyan, Robertson, Giddens, Sklair, Robinson gibi yazarlar, genel olarak *tek küreselleşme* mantığını temellendirmektedirler. Bu bakımdan, küreselleşmenin yeni bir olgu olup olmadığı önermesine sahiptirler.

Bu gruptaki yazarlardan Roland Robertson; bugün tartışılan küreselleşmeye özgü niteliklerin ve gelişmelerin geçmişten köklendikleri düşüncesi temelinde küreselleşmenin eskiden beri var olan bir olgunun yeni adı olduğunu ileri sürmektedir⁵⁴. Giddens, küreselleşmenin geç modernliğe özgü görece yeni bir olgu olduğu düşüncesini taşımaktadır⁵⁵. Sklair, küreselleşmeyi, 1960 sonrası kapitalizminin başlıca sonucu olan yeni bir olgu olarak değerlendirmektedir⁵⁶. Robinson da Sklair'e benzer şekilde küreselleşmeyi, kapitalizmin evriminde *çılgır açan sıçrama (epochal shift)* özelliğindeki bir evre olarak 1970'lerle başlayan niteliksel değişimle açıklamaktadır⁵⁷.

Bu yazarlar, küreselleşmenin niteliksel olarak yeni bir olgu olduğunu; ancak, küreselleşmeye tarihsel olarak modernizmin ve kapitalizmin oluşum-gelişim çizgisi içinde bakmak gerektiğini ileri sürmektedirler. Bu bağlamda, küreselleşmeyi, modernizm ve kapitalizmin birikimli bir son evresi olarak gören düşünce ağırlık kazanmakta; bu olguların evriminin bütünü içinde düzeyel sıçramalardan söz edilmektedir.

⁵⁴ R. Robertson, a.g.k., s.93-94.

⁵⁵ Anthony GIDDENS, **Modernliğin Sonuçları**, Çeviren: Ersin KUŞDİL, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s.66.

⁵⁶ L. Sklair, a.g.m., 1999, s.155.

⁵⁷ W. Robinson, a.g.k., s.4.

Bu gruptaki yazarlardan Robinson, kapitalizmin (*world capitalism*) tarihindeki dördüncü ve son evre olarak küreselleşme çağını görmektedir. Robinson'a göre; kapitalizmin evrelerinden birincisi, feodalizmin kozasından doğan ve coğrafi keşif ve fetihlerle dışarıya doğru genişleyen, Marx'ın deyimiyile "kapitalist üretimin şafağı" olarak tanımlanabilen merkantilizm ve ilkel birikim dönemidir. Bu dönem simgesel olarak 1492'de Kristof Kolomb'un Amerika'yı keşfiyle başlatılabilmektedir. Kapitalizmin ikinci evresi; sanayi devrimi, burjuvazinin yükselişi ve modern ulus-devletin oluşumu ile şekillenmiş olan klasik, rekabetçi kapitalizm dönemidir. Başlangıcı 1789 yılıyla simgelenebilen bu evrenin belirleyici olayları, Fransız Devrimi ve İngiliz endüstriyel üretim devrimidir. Kapitalizmin gelişimindeki üçüncü evre ise, tekelci şirket kapitalizmi, tek dünya pazarı ve ulus-devletler arası sistemin yükselişiyle belirlemiştir. Bu dönem, finans şirketlerinin, politik güç odakları arası savaşların ve sosyalist alternatifin görüldüğü bir dönem olarak tarihe geçmiştir. 19. yüzyılın sonlarında başlayan bu dönem, kapitalizmin dördüncü evresi olan küreselleşmenin belirdiği 1970'lere kadar sürmüştür. Burada Robinson'ın, *küreselleşme* kavramını, kapitalizmin gelişim çizgisinin dördüncü evresi için kullanarak 1970 sonrası dönemin toplumsal sistemini kavramsal açıdan farklılaştırdığı göze çarpmaktadır⁵⁸.

Robinson gibi Roland Robertson da, bugünün tartışma konusu küreselleşme olgusunun tarihsel birikimin bir sonucu olduğunu ileri sürmekte ve fakat Robinson'ın temel açıklama eksenini olan kapitalizmle de ilişkili olarak diğer politik, kurumsal ve kültürel öğeleri de içeren daha kapsamlı bir değerlendirme yapmaktadır. Robertson, olgusal ve kavramsal açıdan yeni olsa da, küreselleşmenin uzun soluklu bir süreç olduğunu ve *oluşum evresi*, *başlangıç evresi*, *yükseliş evresi*, *egemenlik için mücadele evresi* ve *belirsizlik evresi* olmak üzere beş evreyi içerdiğini ileri sürmektedir⁵⁹.

Robertson'a göre; birinci evre olan *oluşum evresi* (1400-1750), Avrupa eksenli olarak şu temel toplumsal belirleyiciler tarafından yönlendirilmiştir:

- Ulus topluluklarının yavaş yavaş ortaya çıkışı ve Orta Çağ'ın ulus-ötesi sisteminin çöküşü,

⁵⁸ W. Robinson, a.g.k., s.4-5.

⁵⁹ R. Robertson, a.g.k., s.99-101.

- Katolik Kilisesi'nin etkinlik alanının genişlemesi,
- Birey anlayışlarının ve insanlığa ilişkin düşüncelerin öne çıkarılması,
- Güneş merkezli dünya kuramı ve modern coğrafyanın başlaması,
- Miladi takvimin yayılması.

İkinci evre, *başlangıç evresi* (1750-1870) olarak yine Avrupa'nın ekseninde oluşmuş ve şu gelişmelerle biçimlenmiştir:

- Türdeş, üniter devlet düşüncesi doğrultusundaki keskin yön değişikliği; resmî uluslararası ilişkiler anlayışının, sıradan yurttaş bireylerin billurlaşması ve çok daha somut bir insanlık anlayışının yerleşmesi,
- Uluslararası düzenlemelerin, iletişime ilişkin yasal sözleşmelerin ve iletişimle uğraşan aktörlerin hızla artması,
- Uluslararası sergiler,
- Avrupalı olmayan toplumların uluslararası topluma kabulü sorununun baş göstermesi,
- Ulusçuluk-uluslararasıılık meselesinin temalaştırılması.

Robertson, *yükseliş evresinin* (1870-1920) şu nitelikler ekseninde şekil almış olduğunu belirtmektedir:

- Daha önceki dönemlerin ve mekanların giderek billurlaşan küreselleştirme eğilimlerinin, *ulus-toplumlar*, *bireyler*, tek bir *uluslararası toplum* ve giderek bir tek hale gelen, fakat birleşik hale gelemeyen bir *insanlık* anlayışı şeklindeki dört boyut,
- Modernlik sorununun ilk kez temalaştırılması,
- Kabul edilebilir bir ulus-toplumun doğru taslağı anlayışlarının giderek küreselleşmesi, ulusal ve kişisel kimliklere ilişkin düşüncelerin temalaştırılması, Avrupalı olmayan birkaç toplumun uluslararası topluma kabulü, insanlık hakkındaki düşüncelerin uluslararası düzeyde formüle edilmesi ve bu düşüncelerin uygulamaya sokulması girişimi,
- Göç sınırlamalarının küreselleşmesi,
- Küresel iletişim biçimlerinin sayısı ve hızındaki artış,
- İlk uluslararası romanlar,
- Hıristiyan birliği hareketinin yükselişi,

- Küresel yarışmaların (örneğin, olimpiyatların, Nobel ödüllerinin) gelişimi,
- Dünya zamanının yürürlüğe konulması ve Miladi takvimin küresele yakın oranda benimsenmesi,
- İlk dünya savaşı.

Robertson'ın yaklaşımında dördüncü evre olan, *egemenlik için mücadele evresini* (1920-1970) şekillendiren başlıca olaylar ise şöyle sıralanabilmektedir:

- Yükseliş döneminin sonunda ortaya çıkan baskın küreselleşme sürecinin kırılğan terimlerine ilişkin tartışmalar ve savaşlar,
- Milletler Cemiyeti'nin, ardından da Birleşmiş Milletler'in kurulması,
- Ulusal bağımsızlık ilkesinin kabulü,
- Çatışan modernlik anlayışları ve ardından Soğuk Savaş'ın en üst noktasına ulaşması ("modern proje" içindeki çatışma),
- Soykırımın ve atom bombasının kullanılmasının ardından insanlığın doğasına ve insanlığa ilişkin beklentiler üzerinde yoğun bir biçimde durulması,
- Üçüncü Dünya'nın billurlaşması.

Robertson'a göre küreselleşmenin son evresi, 1960'ların sonlarında başlayıp 1990'larda kriz belirtisi gösterip günümüze dek uzanan *belirsizlik çağı* olarak meydana gelmiştir. Bu belirsizlik çağı, yukarıda Robinson'ın dönemleştirme çalışmasındaki çığır açan sıçramayı açıklayan olaylarla örülüdür.

Günümüzün küreselleşme olgusunun ve tartışmalarının geçmişte doğup gelişen belli bir birikimin sonucu olarak biçimlendiği görüşünde olan bir başka yazar, tarihçi Robbie Robertson'dır. Robertson, küreselleşmenin, birbirinden kopuk olmayan dönemlerden oluştuğunu ve tek bir küreselleşmeden söz edilebileceğinden hareketle, *küreselleşmenin üç dalgası (the three waves of globalization)* şeklinde bir kavramlaştırmada bulunmaktadır. Robertson'a göre; ilk dalga, yaklaşık olarak 1500-1800 dönemini kapsayan, bölgesel ticaretin küreselleşmesi niteliğindedir. İkinci dalga, 1800-1945 döneminde oluşan ve gelişen sanayileşmenin itici gücüyle biçimlenmiştir. Son dalga ise 1945 sonrasında yeni bir dünya düzeni inşası süreciyle şekil almaktadır. Robertson, her bir dalganın değişim için küresel bir gücü filizlendiren, savaşlar gibi belirleyici olaylarla başladığını; bu dalgaların, dönüşümü yönlendiren yeni karşılıklı bağlantılar (*interconnections*) ve etkileşimler (*synergies*) yarattığını öne sürmektedir. Ayrıca mevcut ve/veya olası egemen ülkelerin

tekelleşme çabalarına karşın hiçbir dalganın bir tek ülkenin güdümünde kalmadığını, bir tek uygarlığın ya da kültürün eseri olmadığını belirtmektedir. Robertson'a göre; bu dalgalar boyunca gelişen küreselleşme, insanların karşılıklı bağlantılarına ilişkin *küresel bilinç (global consciousness)* yükselmesiyle nitelik kazanmaktadır⁶⁰. Robbie Robertson bu noktada, Tablo 8'de ele alındığı gibi, küreselleşmeyi küresel bilincin artması şeklinde tanımlayan Roland Robertson'a yaklaşmaktadır.

Steger de bu yazarların dönemleştirme çabalarına benzer şekilde, modern öncesi dönemin buluşlar, kültür, ticaret gibi boyutlardaki birikimlerinin ardından, *erken modern dönem (1500-1750)*, *modern dönem (1750-1970)* ve *çağdaş (contemporary) dönem (1970 sonrası)* şeklinde bir sınıflama yapmakta; bu dönemlerde yaratılan toplumsal birikimlerin bir tarihsel zincir bağlamında aktarıldığını öne sürmektedir. Bu açıdan, tarih boyunca süregelen küreselleşme sürecini yöneten dinamiğin binlerce yıllık bir akışının olduğunu göz önünde tutarak, dünya ölçeğindeki karşılıklı bağımlılıkların ve mübadelelerin yaygınlaşıp yoğunlaştığı 1970 sonrası çağdaş dönemi küreselleşme kavramı altında özel bir konuma yerleştirerek çözümlenmektedir⁶¹.

Bu yazarlar, küreselleşmenin, *geçmişteki kökleri üzerinde yükselen yeni ve çağdaş bir olgu* olduğu konusunda benzer düşüncelere sahiptirler. Küreselleşmenin tarihselliğiyle ilgili olarak bir başka yazar grubu ise, birbirinden kopuk olduğu izlenimi verecek şekilde belli bir sıraya koydukları *farklı küreselleşmelerden* söz etmektedirler.

3.2. Tarihsel Küreselleşmeler

Baskın Oran, "*Kaçıncı Küreselleşme?*" başlıklı denemesinde, ilk olarak, 1490'larda merkantilizmle başlayan ve sömürgecilik ile sonuçlanan *birinci küreselleşme* kavramını ileri sürmektedir. Oran'a göre *ikinci küreselleşme* 1890'larla başlamış, sanayileşmeyle biçimlenmiş ve emperyalizmle sonuçlanmıştır. 1970'lerle başlayıp 1990'larla simgeleşmiş olan *üçüncü küreselleşme* dönemi ise çok uluslu şirketler, iletişim devrimi ve Batı'nın ideolojik egemenliği ile biçimlenmiştir. Bu noktada, Oran, kavramsal kargaşa yaratacak şekilde üçüncü küreselleşme olarak

⁶⁰ Robbie ROBERTSON, *The Three Waves of Globalization: A History of a Developing Global Consciousness*, Zed Books, Londra, 2003, s.3-4.

⁶¹ M. Steger, a.g.k., 2003, s.20-36.

andığı dönemin sonucunu, “küreselleşme” sözcüğünden farklı olarak “küreselleşme” terimiyle betimlemektedir⁶².

Oran’ın küreselleşmeler sıralamasının bir benzeri Fikret Şenses’in yaklaşımında görülmektedir. Şenses, 1870-1913 dönemini *birinci küreselleşme*, 1970’lerle başlayıp bugüne uzanan süreci ise *ikinci küreselleşme* olarak betimlemektedir⁶³.

Gülten Kazgan da Şenses gibi iki küreselleşmeden söz etmektedir. *Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye* başlıklı kitabında Kazgan, Türkiye ekonomisinin emperyalizm bağlamında yarı-sömürgeleşmesini ya da bağımlılaşmasını tarihsel perspektifte açıklamaktadır. Buradaki Türkiye vurgusunu, iki küreselleşme olarak ele aldığı dünya ekonomik düzeni temelinde yapmaktadır. Bu kitabında doğrudan küreselleşme üzerine bir çalışma yapmış olmasa da, Kazgan, iki ayrı küreselleşme dönemi olduğu kabulüyle Türkiye ekonomisini incelemektedir⁶⁴.

Geoffrey Gunn, farklı nitelikteki küreselleşmeleri içeren yaklaşıma yakın bir görüşe sahiptir. *First Globalization: The Eurasian Exchange, 1500-1800* adlı kitabında Gunn, deniz-aşırı ticaret aracılığıyla yaratılan, Avrupa ile Asya arasındaki ekonomik ve kültürel karşılıklı bağlantıların, Avrupa merkezliliği zayıflattığına dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda, birinci küreselleşmenin Avrupa ile Çin, Hindistan ve Japonya arasında ticaret ve savaşların ötesinde bilgi, teknoloji ve özellikle kültürel melezleşme (*hybridization*) esaslı yakınlaşmaları sağladığını ileri sürmektedir⁶⁵. *Birinci küreselleşme* deyişle Gunn sıralanabilen farklı küreselleşmelerden söz ediyor gibi görünse de, ikinci, üçüncü gibi sıralar oluşturmamaktadır.

Küreselleşmenin tarihiyle ilgili bu iki gruptan hangisinin önermeleri, kabul edilebilir bilimsel sağlamlık içermektedir? Hangi yaklaşım, hangi nedenlerle

⁶² Baskın ORAN, “Kaçınıcı Küreselleşme?”, *Rekabet Kurumu Perşembe Konferansları*, Ankara, 2000, s.113.

⁶³ Fikret ŞENSES, “Neo-liberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı, Engel mi?”, *Kalkınma ve Küreselleşme (Editörler: Saniye DEDEOĞLU ve Turan SUBAŞAT)*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2004, s.14-15.

⁶⁴ Bkz. Gülten KAZGAN, *Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.

⁶⁵ Geoffrey C. GUNN, *First Globalization: The Eurasian Exchange, 1500-1800*, Rowman&Littlefield Publishers, Inc., Maryland-ABD, 2003, s.2-12.

küreselleşmeyi daha iyi anlamak adına yatkın bir bakış açısı sunmaktadır? Bu sorulara ilişkin karşılaştırmalı bir değerlendirme yapmak gerekmektedir.

3.3. Küreselleşme Tarihine İlişkin Bir Değerlendirme

Bu iki gruptaki yazarlar, ele aldıkları dönemlerin toplumsal sistemlerini çözümlenme konusunda kapsam ve içerik açısından bir farklılık göstermemektedirler. Ancak, küreselleşmenin tarihini kavramlaştırma konusunda farklılaşmaktadırlar:

İlk grubu oluşturan, Giddens, Sklair, Robinson, Roland Robertson, Robbie Robertson, Steger gibi yazarlar; tarih boyunca uzanan küreselleşme sürecinde, düzeyssel sıçramalar ve birikimlerle ortaya çıkan niteliksel farklılıkları içeren farklı dönemler olduğu savını taşımaktadırlar. Bu bağlamda, küreselleşmenin *evrelerinden* ya da *dalgalarından* söz etmekte, tarihteki olayların birikimiyle sonuçlanan *görece yeni bir olgu* olarak 1970 sonrasında küresel sistemine özel bir anlam yüklemektedirler. Oran, Şenses, Kazgan, Gunn gibi yazarların temsil ettiği ikinci grupta ise, farklı dönemlerin niteliksel farklılıkları temelinde farklı küreselleşmelerin olduğu ileri sürülmektedir. Bu gruptaki yazarlar, 1970 sonrasında küresel bağlamının önemini kabul etmekte; ancak, farklı nitelikteki şeylere aynı adın verilmesinin sakıncalar yarattığını göz ardı ederek, *küreselleşmeler* ayrımına gitmektedirler. Özetle, ilk gruptakilerin yaklaşımlarında *küreselleşmenin birinci evresi (first phase/epoch/wave of globalization)* şeklinde başlayan bir sıralama mantıklı iken; ikinci gruptaki yazarlar, *birinci küreselleşme (first globalization)* şeklinde başlayan bir sıralamayı tercih etmektedirler.

Bu iki farklı bakış açısı bağlamında, uzun geçmişi ekseninde küreselleşmenin birinci, ikinci, üçüncü gibi dönemlerinin olduğu şeklindeki bir değerlendirme daha mantıklı, akla yatkın görünmektedir. Bu, özellikle teknolojik gelişmenin bir önceki kuşakların bilişsel ve aletsel birikimlerinin öğrettiklerine bağımlı olması noktasında geçerlilik kazanmaktadır. Örneğin, gemi yapımındaki teknolojik evrimin; insanların ve onların ürettiği malların küresellik kazanmasındaki işlevselliği deniz-aşırı yolculukların tarihi boyunca sürekli gelişmiş; belli bir dönemin gemileri, bir öncekinin ya da öncekilerin geliştirilmesiyle inşa edilmiştir. Günümüzün küreselleşme tartışmalarında sıkça anılan bilgisayar yazılımları bir başka örnektir. Yazılımlar; Windows 95-Windows 98-Millennium Edition-XP-Vista-Windows 7

örneğindeki gibi ilerleyen sürümler niteliğinde, her birinde bir öncekinin üzerine yeni işlevler/özellikler yüklenmesiyle geliştirilmektedir. Bu örnekler doğrultusunda, insanların, malların ya da bilginin her geçen çağda daha hızlı ve daha kolay küresellik kazanması söz konusudur. Dolayısıyla küreselleşme, dönemler itibariyle birikimli olarak meydana gelmektedir.

Benzer şekilde, Robinson'ın küreselleşmeyi kapitalizmin evrimindeki son (güncel) aşama olarak tanımlaması da bir birikime işaret etmektedir. Buna ilişkin olarak, küreselleşmenin emperyalizmle karşılaştırıldığı bölümde verildiği gibi, Bukharin'in *ticari-endüstriyel-finansal* şeklindeki çizgide evrim geçirdiğini belirttiği kapitalizm, düzeysel sıçrama kaydetmiş olup, Robinson'ın da aralarında olduğu yazarlarca evrimin son halkası olarak *küresel kapitalizm (global capitalism)* kavramlaştırmasına gidilmiş ve Küresel Kapitalizm Yaklaşımı oluşmuştur.

Küresel kapitalizm; ticari, endüstriyel ya da finansal kapitalizm kavramıyla incelenen yaklaşık olarak 1500-1970 dönemindekinden çok farklı bir içeriktedir. Önceki dönemleri tanımlayan kavram olarak *uluslararasılaşma (internationalization)* öne çıkarken, kabaca 1960 sonlarında başlayıp günümüze dek uzanan süreci *ulus-ötesileşme (transnationalization)* kavramı daha iyi açıklamaktadır. Bu da, ulus-ötesi pratiklerle (*transnational practices*) biçimlendirilmiş küresel kapitalist sistem anlamına gelmektedir. Bu bakımdan, önceki dönemlerin uluslararası pratiklerinin yarattığı toplumsal sistem üzerinde yükselen küreselleşme, yeni bir olgudur. Küreselleşmenin sözcük olarak doğuş dönemi de onun yeniliğine işaret etmektedir.

Küreselleşme sözcüğü üzerine ilk kez 1960'larda bilimsel çalışmalar ortaya konulmuş ve niceliksel olarak genişleyen, niteliksel olarak bölümlenen bir bilgi birikimi ortaya çıkmıştır. 1964'te McLuhan'ın ve 1968'de Modelski'nin çalışmaları küreselleşmeye ilişkin bilimsel tartışmaların ilk işaretleyicileri olarak alınabilmektedir.

Son olarak, küreselleşmenin tanımından hareketle tarihselliği için bir yön çizilebilir. Yukarıdaki bölümlerde de temellendirildiği gibi; küreselleşme, dört alt süreci, *dünya çapında yayılma, karşılıklı bağımlılaşma, yoğunlaşma ve bütünleşme* süreçlerini içeren, yerel ve ulusal çaptaki ekonomik, politik ve kültürel sınırları aşma (ulus-ötesileşme) anlamında bir süreçtir. Bu yapısı itibariyle küreselleşmenin

1960'larla birlikte yükselen, 1980'lerde gündeme yerleşen ve 1990'larda kökleşen bir olgu ya da bir süreç olduğu belirgindir. Bundan önceki dönemlerde ise karşılıklı bağımlılaşma, yoğunlaşma ve bütünleşme eğilimlerinin zayıf kaldığı, dünya çapında yayılma alt sürecinin işlediği bir uluslararası bağlantılılık söz konusudur. Bu dönemde, yeni keşfedilen kıtalardan hammadde ve işgücü getirilmesi, bu pazarlara mamul mal satılması, ulaştırma altyapısının gelişmesiyle ticaretin yaygınlaşması gibi ekonomik ağırlıklı kıtalar-arası ve uluslararası bağlantılılık gözlenmektedir. Ancak, 1960'larla birlikte teknolojik ve kurumsal altyapı olanaklarının ilerlemesiyle gittikçe katlanan ve yoğunlaşan etkileşim ortamında ekonomik, politik ve kültürel alandaki tüm karşılıklı ilişkiler, bağlantılılıktan öteye, bağımlılaşma ve bütünleşme yaratmıştır. Küreselleşme olgusu, öncül dönemlerin ekonomik ağırlıklı niteliğinin ötesinde tüm sosyal bilim dallarının inceleme konularının arasına girecek şekilde saçaklanmıştır.

Bütün bu açıklamalar bağlamında küreselleşmenin; oluşum tohumları ve gelişim ögeleri tarihte saklı olan yeni bir kavram ve yeni bir olgu olduğu görülmektedir. Bu bakımdan, küreselleşmenin kavramsal ve tarihsel değerlemesi ışığında bundan sonraki bölümlerde ele alınmakta olan küreselleşme çözümlerinde, yaklaşık olarak 1970'lerle oluşan küresel sisteme dayalı süreçler konu edilmektedir.

4. KÜRESELLEŞMENİN BOYUTLARI

Küreselleşmenin kavramsal ve tarihsel açılarından toplumsal sistemdeki yeri ve anlamını ortaya koyduktan sonra, onu daha iyi anlamak adına parçalarını daha yakından tanıma çabası gereklidir. Steger'in de vurguladığı gibi; bir otomobil motorunun nasıl çalıştığını anlayabilmek için, motoru durdurup sökmek gerekiyorsa, benzer şekilde bir küreselleşme araştırmacısının da küresel sistemi anlayabilmesi için çözümlmeyi kolaylaştıran ayrımları (boyutları) kullanması gerekmektedir⁶⁶.

4.1. Genel Çerçeve

Küreselleşme olgusunun tanımı, teorisi ve tarihi itibarıyla farklı görüşler ortaya atıldığı gibi, ayrıntılarına inildiğinde yapılan çözümlerinde de yazarlar arasında

⁶⁶ M. Steger, a.g.k., 2003, s.36.

bir görüş birliğinin olmadığı görülmektedir. Ayrıntılı çözümlemede karşılaşılan farklı algılamalar üzerine çeşitli sorular akla gelmektedir: Küreselleşme ekonomik içerikli midir, politik ya da kültürel midir? Yoksa küreselleşme bunların hepsini kapsayan bütünsel bir süreç midir?

Yukarıda küreselleşmenin tanımlarına ilişkin önermelerin verildiği bölümde görüldüğü gibi; küreselleşmeye tek bir boyuttan bakıp onu tanımlamaya çalışmak, başka bir boyuttan bakıldığında yapılan tanımları göz ardı etme sorununa yol açabilmektedir. Bu nedenle, Tablo 8'deki gibi nesnel tanım önermelerinin ekonomik, politik ve kültürel tüm süreçlere uyarlanabilecek yapısı yol gösterici niteliktedir. Bu bağlamda, küreselleşmenin çözümlenmesinde iki noktanın açıklığa kavuşturulmasına ihtiyaç vardır: Birincisi, küreselleşmenin tek boyutlu mu, yoksa çok boyutlu mu olduğu; ikincisi de, çok boyutlu ise bu boyutlar arasındaki ilişkilerin hiyerarşik mi, yoksa karmaşık mı olduğu konusudur.

Pek çok yazarın küreselleşmeyi kendi uzmanlık alanlarına göre tanımlayıp tek boyutlu bir süreç ya da olgu olarak göstermeleri, yukarıda Tablo 4'te verilen öznel tanımlamalardan da anlaşılmaktadır. Bu tek yanlı bakış açılarının her biri küreselleşmeye ilişkin yerinde belirlemeler içermektedir; ancak, diğer uzmanlık dallarının tezlerini dışladıkları ya da ikincil gördükleri için eksik kalmaktadırlar. Bu noktada, yukarıda "öznel tanımlamalar" başlığında verildiği gibi, Roland Robertson ve Kathleen White; Robertson'ın Tablo 4'te işlenen *küresel bağlantılılık* ve *küresel bilinç* içerikli tanımından hareketle şu önermede bulunmaktadırlar: İktisatçılar, siyaset bilimciler ve uluslararası ilişkiler uzmanları küreselleşmeyi tanımlayıcı özellik olarak "*bağlantılılık*" üzerinde dururken; antropologlar, sosyologlar ve kültür tarihçileri "*bilinç*" olgusuna önem vermektedirler⁶⁷. Bu bakımdan, küreselleşmenin tek boyutlu olduğu ya da tek bir boyutun egemenliğinde biçimlendiği izlenimi ortaya çıkmaktadır. *Ekonomik küreselleşme*, *kültürel küreselleşme*, *politik küreselleşme* gibi ayrımlar da bu tek yanlılığı vurgulayan söylemler olmaktadır.

John Tomlinson, sosyal bilimcilerin tek yanlı küreselleşme yorumlarını temelsiz ve sakıncalı bularak eleştirmektedir. Tomlinson'a göre; sosyolog Kenichi Ohmae, Japon gençlerinde küreselleşmenin etkisiyle beliren girişimcilik, yaratıcılık, cesaret gibi yeni kültürel değerlerden söz ederken, aslında şirket değerlerine (bir

⁶⁷ R. Robertson ve K. White, a.g.m., s.56.

anlamda kapitalizmin değerlerine) atıf yapmakta ve küreselleşmenin çok boyutluluğunu değil, yalnızca ekonomik içerikli olduğunu ifade etmeye çalışmaktadır. Tomlinson; iktisatçılar Paul Hirst ve Grahame Thompson'un da, ekonomik alanı diğer alanların lokomotifi gibi göstermelerini, indirgemeci ve araçsalcı söylemlerinin bir sonucu olarak değerlendirmektedir⁶⁸.

Küreselleşme, yalnızca ekonomik, yalnızca politik ya da yalnızca kültürel değildir. Örneğin, pek çok iktisatçının öne sürdüğü gibi; küreselleşmeyi, Ghai'nin ifadesiyle, *yapısal uyum temelinde malların ya da sermayenin dünya çapında yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan bir ekonomik bütünleşme* olarak algılamak⁶⁹, bu süreci destekleyen ya da bu sürecin paralelinde yaşanan politik ya da kültürel gelişmeleri yok saymak demektir. Oysa bu ekonomik yaygınlaşma ve bütünleşme eğilimi, ilerleyen bölümlerde ele alınacağı gibi, bir ideoloji olarak liberalizmden ve bir kültürel anlayış olarak modernizm ve onun kurumlarından, hatta post-modernizmden güç almaktadır. Bu çerçevede, küreselleşmenin, ekonomik, politik, kültürel, teknolojik ve benzeri farklı boyutları içeren tek bir süreç olduğu görülmektedir⁷⁰.

Küreselleşmenin bu farklı boyutlarında birbirleriyle eş-zamanlı pek çok gelişme meydana gelmektedir. Bir yandan ulus-ötesi şirketlerin küresel çapta pek çok yerel noktada görülebilen üretim bağlantıları (ekonomik küreselleşme), diğer yandan belli bazı dilleri öğrenme eğiliminin yaygınlaşması (kültürel küreselleşme), başka bir yanda da ulusal sendikaların küresel çapta federasyonlar kurmaları (politik küreselleşme) gibi olaylara tanık olunabilmektedir. Bunların her biri için ayrı ayrı küreselleşmeler nitelemesinin yapılması, küreselleşme kavramının algılanmasını zorlaştırabilmektedir. Örneğin, bir ulus-ötesi şirket küreselleşirken kâr güdüsüyle hareket etmektedir; bir birey yaygın dillerden birini öğrenmeyi dünya vatandaşlığıyla bağdaştırabilmektedir; sendikalar emekçilerin küresel dayanışma ihtiyacını öne sürebilmektedirler. Bu örnekler üzerinden düşünülecek olursa, küreselleşme; kâr,

⁶⁸ John TOMLINSON, **Küreselleşme ve Kültür**, Çeviren: Arzu EKER, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004, s.26-32.

⁶⁹ Dharam GHAI, **“Yapısal Uyum, Küreselleşme ve Sosyal Demokrasi”**, *Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma* (Editörler: Renee PRENDERGAST ve Frances STEWART), Çeviren: İdil ESER, Yapı-Kredi Yayınları, İstanbul, 1995, s.40.

⁷⁰ R. Robertson ve K. White, a.g.m., s.57.

dünya vatandaşlığı ya da dayanışma güdülerinden hangisiyle açıklanmaktadır? Bu noktadaki çeşitlilik *birden fazla küreselleşme* tanımı yapılmasına yol açmaktadır.

Bu yönde farklı değerlendirme tarzlarını geliştirenler küreselleşmeye değer biçerken kendi alanlarından türettikleri sıfatlar kullanmaktadırlar. Dolayısıyla *ekonomik küreselleşme*, *kültürel küreselleşme*, *politik küreselleşme* gibi sıfat tamlamaları ortaya çıkmaktadır. Bu tamlamalar ise “ekonomik küreselleşme”, “kültürel küreselleşme” gibi adlarda farklı *küreselleşmeler* varmış gibi bir düşünce yaratmaktadır ki; bu düşünce, küreselleşmenin tarihsellik ve toplumsallıkla örülü bütünselliğinin yok sayıldığı izlenimini doğurmaktadır. Bu sakınca nedeniyle, “*küreselleşmenin ekonomik boyutu*”, “*küreselleşmenin kültürel boyutu*”, “*küreselleşmenin ideolojik boyutu*” gibi ifadelerle yer vermek daha gerçekçi olacaktır.

Küreselleşmenin boyutları arasındaki ilişkiler hiyerarşik midir, karmaşık mıdır? Tomlinson, bu çok boyutlulukla ilgili olarak “*karmaşık bağlantılılık*” (complex connectivity) kavramını, küreselleşmenin ne olduğunun belirlenmesine ilişkin temellendirmesinin ana bileşeni olarak tanıtmaktadır⁷¹. Bu kavramla açıklamak istediği; yerelde konumlanmış (bireysel, örgütsel ya da toplumsal) karar birimlerinin dünya çapında bir ağ sayesinde birbirleriyle bağlantıda olmaları sürecidir. Bu bağlamda, karar birimlerinin davranışlarının ideolojik, kültürel, ekonomik, politik ve benzeri boyutlarının küreselleşme bağlamında birbirleriyle karmaşık ilişkileri vardır. Örneğin; ekonomik boyutta, bir tüketim malının dünya çapında pazarlanabilmesi, aynı zamanda kültürel boyutta bu malın dünya çapında bir tüketim kültürünün parçası olmasını gerektirebilir. Paralel olarak, bu tüketim malının ithalatı, bir ülkenin politik iktidarı tarafından kültürel gerekçelerle engellenebilir. Yabancı sermaye çekimi, yüksek döviz rezervleri, büyük çaplı ihracat potansiyeli gibi özellikleriyle küreselleşme sürecini pek çok yönüyle tecrübe eden Çin’de, hükümetin, ABD yapımı sinema filmlerinin Çin’e girişine ahlaki gerekçelerle sınırlı olarak izin vermesi karmaşık bağlantılılığa bir örnektir. Bir başka örnek, ABD hükümetinin, deniz limanlarının özelleştirilmesini, Arap yatırımcıların tekliflerine karşı oluşan ulusal muhalefetten dolayı iptal etmesidir. Bunlar gibi örnekler, küreselleşmenin boyutları arasındaki karmaşık bağlantılılığa işaret etmektedir.

⁷¹ J. Tomlinson, a.g.k., 2004, s.12.

Bütün bu bağlamda, küreselleşmenin boyutlarında eş-zamanlı yaşanan ve aralarında karmaşık bağlantılar bulunan alt süreçlerden oluştuğu; paradokslar ve karşıt güçler içerdiği görülmektedir. Bu doğrultuda, küreselleşmenin, yerel-küresel, tikel-tümel gibi birbirine zıt ilke ve eğilimleri içeren diyalektik bir süreç olduğu ileri sürülebilmektedir⁷².

Karmaşık bağlantılılık gerçeği göz ardı edilmeksizin, küreselleşmenin boyutları arasında neden-sonuç ilişkisi bağlamında bir sistematik olduğu görülmektedir. Örneğin; ekonomik boyutta, küresel çapta bir ürün ve/veya üretim faktörü akışkanlığının gerçekleşebilmesinin ön koşulları, bu akışkanlığı kolaylaştıracak olan ideoloji (liberalizm), kurum (ulus-üstü düzenlemeler) ve kültür (yakınlaşan anlayış ve davranış tarzları) boyutlarıdır. Yine, küresel akışkanlığı ve bağlantıları kolaylaştıracak olan bilimsel-teknolojik boyuta (örneğin internete) ihtiyaç vardır. Benzer nedensellik, yerel politik düşünce ve uygulamaların küresellik kazanmasının ön koşulları olarak akışkanlığı kolaylaştırıcı araçlara (belli bir ideolojiye, kuruma, kültüre ve bilim-teknolojiye) dikkat çekmektedir. Karşı yönden bir perspektif oluşturulmaya çalışıldığında ise, örneğin; liberalizm ideolojisinin, Birleşmiş Milletler gibi bir ulus-üstü kurumun, bir halk dansının, bir hitap tarzının ve benzeri olgu ya da olayların küresel çapta yaygınlaşabilmesinin ön koşullarının, ulus-ötesi şirketler ya da sağ/sol partiler-hükümetler olmadığı görülmektedir. Bu şirketlerin ya da partilerin-hükümetlerin amacı; liberalizmi (bu bağlamda ideolojiyi), ulus-üstü kurumları, halk danslarını (bu bağlamda kültürü), bilgisayarları (bu bağlamda bilim-teknolojiyi) yaymak değildir; onlar, küresel ekonomik ve politik gücü amaçlamaktadırlar. İdeoloji, ulus-üstü oluşumlar, kültür ya da bilim-teknoloji, insanoğlunun ve uygarlığın doğası gereği kendiliğinden küresel hale gelebilmektedirler ve bunların oluşumu ve yayılımı daha çok felsefi, bir başka deyişle soyuttur; somut bir ekonomik ya da politik güce doğrudan gereksinimleri yoktur. Öte yandan, bu boyutların küreselleşme bağlamında ekonomik ve/veya politik güçten çok, kendi içlerinde birbirlerine ön koşul olmaları ve birbirlerini beslemeleri söz konusudur. Örneğin; bireyselliği temellendiren liberalizm ideolojisi ile kültürel alanda post-modernizmin dünya çapında yaygınlaşmaları eş-zamanlı gelişen olaylardır.

⁷² J. Tomlinson, a.g.k., 2004, s.31.

Küreselleşmenin boyutları arasındaki bu nedensellik mantıklı görünmekle birlikte; altyapı-üstyapı ayrımı ya da katmanlaştırma çabasında açık bir tanımlama ve ayrıştırma yapmak oldukça güçtür. Kimi yazarlar Hegelci bir çizgide kültürü altyapı ögesi, ekonomik alanı ise üstyapı ögesi olarak temellendirirken; kimileri de Marksist anlayışla üretim ilişkilerini altyapı, kültürü ise üstyapı olarak görmekte; küresel sistemi bu doğrultuda açıklamaya çalışmaktadırlar. Bu açıdan, altyapı-üstyapı ayrımında hangi boyuta öncelik verilebileceği belirsizdir; boyutlar arasında bir hiyerarşiye gitmek sakıncalıdır. Ancak, küreselleşme olgusunu anlamayı kolaylaştırmak adına belli bir mantıksal düzene de ihtiyaç vardır. Bu çalışmada, karmaşık bağlantılılığı göz ardı etmeksizin, bundan sonraki bölümlerde şu mantık izlenmektedir: Bireylerin, örgütlerin, toplumların ya da bunlara ait somut ve soyut varlıkların küresellik kazanmasını kolaylaştıran ve bunun çevresel koşulları olma eğilimindeki boyutlar öncelikle değerlendirilmektedir. Bu boyutlar; ideolojik, kültürel ve bilimsel-teknolojik olarak sıralandırılmaktadır. Bu öncü boyutların çizdiği düşünsel ve araçsal yönde olmak üzere ekonomik ve politik boyutlar ise, sonraki bölümlerde incelenmektedir.

4.2. İdeolojik Boyut

Küreselleşmenin ideolojik boyutu, gündelik yaşamda göz önünde olan küresel ilişkilerin düşünsel zemininin bir parçasıdır. İdeolojik temel, küreselleşmenin dayandığı temel sistemi biçimlendirmeye katkısı bakımından büyük önem taşımaktadır.

Lyman T. Sargent, ideoloji kavramını; *belli bir grup insanın gerçek ya da doğru olarak kabul ettiği çeşitli kurumlara ve süreçlere ilişkin değer ve inançlar sistemi* olarak tanımlamaktadır. Sargent'a göre; bir ideoloji, taraftarlarına, dünyanın nasıl olduğu ya da nasıl olması gerektiğine ilişkin bir resim sunmakta; dünyayı basit ve anlaşılabilir kılacak şekilde onun karmaşıklığını düzene sokma iddiası taşımaktadır. İdeolojiler, simgeleştirilen hikayelerle başkalarına aktarılmaya çalışılmaktadır⁷³.

Bir başka siyaset bilimci Manfred Steger, ideolojiyi; *toplumdaki belli bir topluluğun gerçek ya da doğru olarak kabul ettiği, yaşamlarına kılavuzluk eden*

⁷³ Lyman T. SARGENT, *Contemporary Political Ideologies: A Comparative Analysis*, Thomson-Wadsworth, Ontario-Kanada, 2003, s.3.

normlar, değerler, inançlar ve fikirler sistemi şeklinde tanımlamaktadır. Steger, Michael Freeden’ın görüşlerinden de yararlanarak, ideolojilerin; düşünce sistemlerini *kavramlar (concepts) ve tezler (claims)* yoluyla yapılandırdıklarını ileri sürmektedir. Bu kavram ve tezlerin, toplumdaki güç oluşumu ile ilgili sosyal anlamları belirlemesi ve ayrıcalıklı kılması noktasında ideolojiler politikleşmektedir⁷⁴.

Bu doğrultuda, ideoloji, aynı ya da farklı mekan ve zamanlarda belli bir insan topluluğuna özgü “ideal” olarak öne sürülen değerlerin, belli imgelerle oluşturulduğu temel savları içeren düşünce sistemi olarak belirmektedir. Bir ideolojinin yanlıları, ideolojilerini belirtmek ve betimlemekle, başkalarının kabul etmesi ya da öğrenmesi için bir bilgi kümesi sunmakla kalmamakta; ideolojileri yoluyla, karşıt güç olan ideolojiler karşısında ayakta kalabilmek için belli normlar oluşturmaktadırlar. Bu normlar, söz konusu ideolojiyi benimseyenler için, karşı ideoloji yanlıları için ve kamuoyu için belli işaretler verme anlamına gelmektedir. Söz konusu ideoloji çerçevesinde insanların talepleri ve eylemleri; bu değerler, imgeler, normlar üzerinden biçimlenmektedir.

Küresel akışları yöneten ideoloji de, içerdiği değerler, imgeler ve normların oluşturduğu sistemle küreselleşme sürecini biçimlendirmektedir. Bu ideoloji, modernizmle yükselen klasik liberalizme ve onun tarihsel uzantılarına dayanmaktadır.

4.2.1. Liberalizm ve Neo-liberalizm

Küreselleşmenin ideolojisi; tarihsel oluşumu ve mantığı gereği, temel olarak *liberalizmdir*. Ancak, küreselleşme kavramının ve içerdiği niteliklerin yeni olması nedeniyle, *neo-liberalizm* ve *globalizm*⁷⁵ gibi başka ideolojik kavramlar da açıklama ve çözümlenelerde kullanılmakta, hatta bu yeni kavramlar daha çok tercih

⁷⁴ Manfred B. STEGER, **Globalisms: The Great Ideological Struggle of the Twenty-First Century**, Rowman&Littlefield Publishers, Inc., Maryland-ABD, 2009, s.6.

⁷⁵ Bu çalışmada esas olarak kavramların Türkçe kullanımlarına özen gösterilmektedir. Örneğin; İngilizce’deki *globalization* sözcüğünün Türkçe’si olarak *küreselleşme* yerine, *küreselleşme* sözcüğü yeğlenmektedir. Ancak, İngilizce’deki *globalism* sözcüğü yerine Türkçe’de henüz yerleşmiş bir kullanım yoktur. Küreselleşme sürecinin ideolojisi olarak *globalism* kavramlaştırmasında bulunan Manfred Steger’in, *Globalization: A Very Short Introduction* adlı kitabını Dost Kitabevi Yayınları’nda Türkçe’ye çeviren Abdullah Ersoy (2006), *globalism* sözcüğünün karşılığı olarak *küreselcilik* sözcüğünü kullanmaktadır. Bu kullanım teknik olarak yerinde bir kullanımdır; ancak, henüz yaygınlaşmamıştır. Bu bakımdan, bu tez çalışmasında, ideolojilerin *-ism* türetme ekiyle oluşturulan morfolojisine de bağlı kalınarak, *globalism* sözcüğünün Türkçe’si olarak *globalizm* tercih edilmektedir.

edilmektedir. Neo-liberalizm ve globalizm kavramlaştırmalarına temel oluşturması bakımından öncelikle liberalizm kavramına bakmakta yarar vardır.

Sargent'a göre; pek çok liberal, liberalizmin, John Stuart Mill'in 1869'da yayınladığı *On Liberty* adlı kitabında vurguladığı *düşünce ve ifade özgürlüğü* (*freedom of thought and speech*) bağlamında önem kazandığını iddia etmektedir. Oysa liberalizm, Mill'den daha önce köklenen ve bugüne dek uzanan iki eksenle yükselmiştir. Birincisi, John Locke'un (1632-1704) *haklar (rights)*, özellikle de *mülkiyet hakları (property rights)* ile ilgili yaklaşımı; ikincisi de, T.H. Green'in (1836-1882), *refah liberalizmi (welfare liberalism)* olarak bilinen görüşe temel oluşturan, özgürlüklerini gerçekleştirebilmek için insanların yardıma ihtiyaç duydukları tezidir⁷⁶.

Sargent, bu iki yaklaşım bağlamında liberalizmin bugün de betimlenen şu beş niteliği sergilediğini ifade etmektedir: 1) Değişimi isteme ve destekleme eğilimi, 2) İnsan aklına duyulan güven, 3) İnsanın koşullarını geliştirmek için devleti kullanma isteği, 4) Ekonomik özgürlük konusunda belirsiz olsa da, bireysel özgürlüğü yeğleme ve 5) İnsanın doğası konusunda iyimserlik⁷⁷.

Liberalizmin bu ilkeleri; bireysel mülkiyet, bireysel girişim, serbest ticaret, sınırlı devlet gibi somut sonuçlar üzerinde belirleyici olmuştur. Ekonomi bilimi de bu ilkelerle şekil almıştır. Merkantilizmin tekellerine, devlet denetimine, ekonomik ayrıcalıklarına, soyluların toprak mülkiyetinden doğan gücüne karşı tepkilerin rolünün de olduğu liberal ilkeler; ekonomi öğretisini ve ekonomik davranışları biçimlendirmiştir. 18. yüzyılın ikinci yarısında liberalizm felsefesi temelinde Fransa'da Fizyokratlar'ın ve İngiltere'de Klasikler'in öğretileri eşliğinde liberal ekonomik düzen kurulmaya ve işletilmeye başlamıştır⁷⁸. Bütün bu gelişmeler, bir burjuva devrimi olan Fransız Devrimi'nin⁷⁹ ideolojik ürünlerinden biri olarak liberalizmi resmetmiş; yanı sıra muhafazakarlık ve sosyalizm ideolojileri Avrupa toplumlarını yapılandıran diğer düşünce sistemleri olarak belirleşmişlerdir⁸⁰.

⁷⁶ L. Sargent, a.g.k., s.106.

⁷⁷ L. Sargent, a.g.k., s.106-107.

⁷⁸ G. Kazgan, a.g.k., 2000, s.51-54.

⁷⁹ Leo HUBERMAN, **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, Çeviren: Murat BELGE, Bilim Yayınları, İstanbul, 1976, s.187.

⁸⁰ Immanuel WALLERSTEIN, **Dünya Sistemleri Analizi**, Çeviren: Ender ABADOĞLU ve Nuri ERSOY, Aram Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.96.

Küreselleşme sürecini açıklarken ideolojik açıdan 18. yüzyılda gelişen klasik liberalizmden çok, neo-liberalizm kavramı kullanılmaktadır. Neo-liberalizm; Britanya’da Adam Smith, David Ricardo, Herbert Spencer gibi iktisatçı ve filozofların klasik liberal ekonomi öğretisi ilkelerinden köklenen bir ekonomik perspektif olarak ortaya çıkmıştır. *Kendi kendini düzenleyen piyasa (self-regulating market)* mantığı küreselleşmeye kılavuzluk ederken; serbest ticaretle sağlanan ekonomik büyüme, bireysel tercih, devlet düzenlemelerinin azaltılması, Batı tarzı evrimci sosyal gelişme modeli gibi önceliklerin tüm dünyaya aktarılması öngörülmüştür⁸¹.

Kökleri Britanya adasının klasik liberalizm ilkelerine uzanan neo-liberalizm, çağdaş ABD liberalizmi olarak gündeme gelmiştir. *Sosyal alanda*, insanların seçim özgürlüğüne olan inanç; *kamu maliyesi alanında*, ekonomiyi düzenleme işlevi için devlet müdahalesine ve araçlarına olan inanç ve *dış politika alanında*, barış için uluslararası toplulukla işbirliği ve yardım temelli çalışmaya olan inanç şeklinde üç sacayağı üzerine kurulmuştur. Bu yapısıyla neo-liberalizm, sosyal ve ekonomik gelişmeyi sağlamak için etkin pratikler geliştiren *realist liberalizm (realistic liberalism)* olarak nitelendirilebilmektedir⁸².

Çağdaş ABD liberalizmi, bir başka deyişle neo-liberalizm, Batı ekonomilerinin 1970’lerde düştüğü zor ekonomik koşullar altında iyileştirici çözüm önerileri üzerinden ideolojik egemenlik için bir fırsat yakalamıştır. Bu süreçte Anglo-Amerikan iktisatçılar olarak Friedrich Hayek’in, Milton Friedman’ın ileri sürdüğü, neo-klasik ekonomi teorilerinin düşünsel zemininde 1980’lerle birlikte neo-liberal ekonomi politikaları uygulanmıştır. Ortaya çıkan bu neo-liberal pratik, *Yaklaşan İkinci Kapitalizm (Second-Coming Capitalism)* ya da *Turbo Kapitalizm (Turbo-Capitalism)* gibi kavramlarla açıklanırken, İngiltere’de Margaret Thatcher ve Keith Joseph’in önderliğindeki muhafazakarlık ile neo-liberal ekonomi politikaları birleştirilmiş; *neo-muhafazakarlık (neo-conservatism)* akımı oluşmuştur. İngiltere’de Thatcher ve ABD’de Ronald Reagan, şahince dış politikayı bir kenara bırakarak, neo-liberal politikalar ekseninde sendikaların gücünü kırmış, piyasa yönelimli reformlar yapmışlardır. SSCB’nin çöküşünden sonra da ABD’de Bill Clinton ve İngiltere’de John Major ile Tony Blair hükümetlerince neo-liberal proje, piyasa

⁸¹ M. Steger, a.g.k., 2009, s.10.

⁸² L. Sargent, a.g.k., s.110-111.

ideolojisini kurma yönünde işletilmiş; bu bağlamda 1990'lı yıllar piyasa ideolojisinin en parlak çağı olmuştur⁸³.

Neo-liberalizm kavramından kopmadan, küreselleşme sürecinin temelindeki ideolojiyi açıklayan bir başka kavram da globalizmdir.

4.2.2. Globalizm(ler)

Neo-liberalizmin kuruluşu ve birikimli yükselişiyle şekil alan küresel sistem; ideolojik tasvir için yeni bir çehre ortaya koymuştur. Bu bağlamda Ulrich Beck ve Manfred Steger, küresel sistemin ideolojik görünümü için *globalizm (globalism)* kavramlaştırmasında bulunmaktadır.

Beck, globalizm kavramıyla; dünya piyasalarının politik eylemin önüne geçtiği ve piyasa kurallarının egemen olduğu ideolojiyi ifade etmektedir. Bu, bir başka deyişle neo-liberalizm ideolojisidir. Beck'e göre; globalizm ideolojisi, küreselleşme sürecinin çok boyutluluğunu tek boyuta -ekonomik boyuta- indirgeyerek, tek nedenli ve *ekonomizm esaslı (economistically)* doğrusal mantık taşımaktadır. Globalizm, küreselleşmenin ekolojik, kültürel, politik ve diğer boyutlarını dikkate almakla birlikte, onları dünya piyasa sisteminin egemenliği altında konumlandırmaktadır. Beck, küreselleşmenin ekonomik boyutunun ve firma ya da piyasa oyuncularının algılarının merkezî önemini görmekle birlikte, devletin, kültürün, dış politikanın ve benzeri toplumsal alanların, globalizm bağlamında, bir şirketin çalışma ilkelerine benzer şekilde çalıştıklarını belirtmektedir. Bu bakımdan, globalizmin; şirketlerin kârlılık için gerekli temel koşulları talep etmesini ifade eden, *ekonomi biliminin emperyalizmi (imperialism of economics)* olgusunu içerdiğini ileri sürmektedir⁸⁴.

Küreselleşmenin ideolojik boyutunda globalizm kavramlaştırmasını geliştiren bir başka yazar olan Steger, içerik olarak aynı eksenlerdeki neo-liberalizm kavramı ile globalizm kavramını ilişkilendirirken, ilginç bir benzetmeyle, *eski bir felsefi şarabın yeni ideolojik şişelere doldurulması (pouring old philosophical wine into new ideological bottles)* tanımlamasını geliştirmiştir⁸⁵. Steger, 2002 yılında yayınladığı *Globalism: The New Market Ideology* adlı kitabıyla küreselleşmenin altında yatan

⁸³ M. Steger, a.g.k., 2009, s.12.

⁸⁴ U. Beck, a.g.k., s.9.

⁸⁵ Manfred B. STEGER, **Globalism: The New Market Ideology**, Rowman&Littlefield Publishers, Inc., Maryland-ABD, 2002, s.9-15.

ideolojiyi etraflıca açıklamaktadır. Bu noktada, bir makale çalışmasında globalizmi özetle verdiği şu tanımlamadan yararlanılabilir: *Globalizm; küreselleşmeyi, neo-liberal çıkarları meşrulaştıran ve ilerleten normlar, değerler ve anlamlarla donatan, bunun yanı sıra dünya genelinde insanlar üzerinde tüketimcilik kültürünün yarattığı kimlikleri işleyen piyasa ideolojisidir*⁸⁶.

Steger, küreselleşme sürecinin düşünsel zemini olarak globalizmin tutarlı önermelerden kurulu bir sistem ortaya koyduğu görüşündedir. Bu doğrultuda, globalizmin beş temel sav içerdiğini belirtmektedir:

1. Küreselleşmede, piyasaların liberalleştirilmesi ve bütünleştirilmesi söz konusudur.
2. Küreselleşme kaçınılmaz ve geri döndürülemezdir.
3. Küreselleşmeyi insanlar değil, piyasalar ve teknoloji yönlendirmektedir.
4. Küreselleşme herkese yarar sağlamaktadır.
5. Küreselleşme, dünyada demokrasinin yayılmasını hızlandırmaktadır⁸⁷.

Globalizm bu savlarıyla küreselleşme sürecinin dünya kamuoyu tarafından meşru ve doğal olarak algılanmasını sağlamak üzere bir altyapı niteliği göstermektedir. Bu bağlamda globalistler; küresel yaşam standartlarının yükselmesi, ekonomik etkinlik, bireysel özgürlük ve demokrasi, eşi görülmemiş teknolojik ilerleme gibi, gündelik yaşamda belirgin olarak gözlemlenebilen yararları öne sürerek globalizmi meşrulaştırmaya çalışmaktadırlar. Bu amaçla çeşitli kamu politikası açımlarıyla ekonomi üzerindeki sosyal kısıtları kaldırma (*liberalization*) anlayışındadırlar. Kamu girişimlerinin özelleştirilmesi; devlet kontrollerinin kaldırılması (*deregulation*); sanayi ve ticaretin serbestleştirilmesi; geniş çaplı vergi indirimleri; örgütlü emeğin sıkı kontrolü ve kamu harcamalarının kısılması, bu liberalleştirme açımları arasında yer almaktadır⁸⁸.

Steger, daha sonraki yıllarda yaptığı çalışmalarla bir ideoloji olarak globalizm kavramını çeşitlendirmiştir. İlk olarak, 2002 yılında betimlediği globalizm ideolojisinin beş savına yeni bir sav eklemiştir. 2004'te yayımlanan *Globalism: Market Ideology Meets Terrorism* başlıklı kitabında Steger, "küreselleşme, teröre karşı bir savaşı gerektirir" savını küreselleşmenin ideolojisinin altıncı savı olarak

⁸⁶ Manfred B. STEGER, "From Market Globalism to Imperial Globalism: Ideology and American Power after 9/11", *Globalizations*, Vol.2, No.1, 2005b, s.32.

⁸⁷ M. Steger, a.g.k., 2002, s.47-79.

⁸⁸ M. Steger, a.g.k., 2002, s.12.

sunmuştur⁸⁹. Bu açılım, Steger'in 2002'den beri kullandığı *globalizm* kavramını, *piyasa globalizmi (market globalizm)* şekliyle daha özel bir anlama taşımamı sağlamış; altıncı savın dayanak olmasıyla da, ABD'nin, piyasa globalizminin ötesinde, tek yanlı (unilateralist) küresel güç oluşturma amacı ekseninde *emperyal globalizm (imperial globalism)* kavramlaştırmasına gitmiştir. ABD'nin emperyal globalizmi, 1990'lardaki piyasa globalizminin ve/veya neo-liberalizmin yarattığı ekonomik gücün askeri güçle tamamlanmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu açıdan, Steger, ABD'nin 2000'li yıllarda yeni-muhafazakarlık (neo-conservatism) çizgisinde milliyetçilik (nationalism) yönelimli bir duruş sergilediğini; neo-liberalizmin özgürlük, eşitlik, refah, demokrasi gibi ilkeleriyle çatışır görüntü verdiğini belirtmektedir. Bu çelişkilere karşın, ABD'de neo-liberalizm ve neo-muhafazakarlık karşıt ideolojiler olarak değil, aynı liberal anlayışın çeşitlemeleri olarak görülmektedir⁹⁰.

Steger, piyasa globalizmi kavramının temelinde yükselen emperyal globalizmin, küresel çaplı karşıt ideolojilerin çıkış nedeni olduğunu öne sürmektedir. Bu doğrultuda, yeni ideolojileri kavramlaştırmaktadır. 2009 yılında yayımlanan, *Globalisms: The Great Ideological Struggle of the Twenty-First Century* adlı kitabında globalizm tartışmasını bir adım ileriye taşımaktadır. Steger, piyasa globalizmi ve emperyal globalizmin yarattığı eşitsizlikler karşısında, küresel çapta politik solun ideolojisi olarak *adalet globalizmi (justice globalism)* ve politik sağın ideolojisi olarak *cihat globalizmi (jihadist globalism)* oluşumlarının belirdiğini dile getirmektedir.

Piyasa globalizmi, piyasaların yönlendiriciliğinde bir küresel sistem öngörüsüyle küreselleşme sürecini meşru kılma temelinde oluşmuş bir ideolojidir. Bu ideoloji ekseninde bir politik duruş da küresel çapta yaygınlaşmış; genel olarak hükümetler küreselleşmeye engel olmayan bir anlayışa sahip olmuştur. Adalet globalizmi ve cihat globalizmi ise küreselleşmenin sonuçları bağlamında piyasa globalizmine ve emperyal globalizme politik karşıtlık temeli üzerinde yapılanmış ideolojilerdir. Bu çerçevede, adalet globalizmi ve cihat globalizmi ideolojileri küreselleşmenin politik boyutunun incelendiği bölümde daha geniş olarak

⁸⁹ Manfred B. STEGER, **Globalism: Market Ideology Meets Terrorism**, Rowman&Littlefield Publishers Inc., Maryland-ABD, 2004, s.85-89.

⁹⁰ M. Steger, a.g.m., 2005b, s.41-43.

açıklanmaktadır. Piyasa globalizmi ise küreselleşmenin doğasını tanımlayan asıl ideolojik kavram olması nedeniyle bundan sonraki bölümlerde yalnızca *globalizm* olarak kullanılmaktadır.

İdeolojik boyut, küreselleşmenin gerektirdiği sistemik temelin bir parçasıdır. Kültürel boyut da, gitgide bu temelin bir ögesi olma niteliğine bürünmektedir. Bu yönüyle küreselleşmenin özellikle ekonomik ve politik boyutlarına konu akışların bir başka yönlendirici boyutu görünümündedir.

4.3. Kültürel Boyut

Küreselleşmenin kültürel boyutunda, ilk bakışta, dünya çapında karşılıklı kültürel bağlantıların yoğunlaşmasıyla meydana gelen *çok kültürlülük (multiculturalism)* olgusu dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, başka kültürlerin öğrenilmesi, kültürlerin bir arada yaşatılması gibi durumlar önem kazanmaktadır. Diğer yandan, küreselleşme sürecinin sürekliliği açısından belli bir insan tipolojisinin, bir başka deyişle, belli bir kültürün gerekliliği ise *tek kültürlülük (monoculturalism)* ya da *türdeşlik (homogeneity)* kavramlarını gündeme getirmektedir. Küreselleşmenin tanımı itibariyle düşünülecek olursa, dünya çapında karşılıklı bağlantıların yoğunlaşmasıyla ortaya çıkan karşılıklı bağımlılaşma ve özellikle bütünleşme, çok kültürlülük yerine tek kültürlülük eğiliminin baskın olduğunu ima etmektedir. Bütün bu çerçevede, küreselleşmenin kültürel boyutunda karmaşık bir yapının olduğu söylenebilir. Bu karmaşıklığın ayrıntılarına geçmeden önce “kültür” kavramının ne olduğunu ortaya koymakta yarar vardır.

Kültür, tekil ve çoğul olarak iki anlamdadır. Tekil olarak kültür; kişilere, insan olarak olanaklarını geliştirebilmelerini, bu olanakları ile kendi ruhlarını işlemelerini (*cultivating*) sağlayan etkinliklerin tümüdür⁹¹. Çoğul anlamda kültür ise; sınırları çeşitli açılardan çizilebilen bir insan topluluğunun yaşayışını ve bu yaşayışın görünümünü (bilim, felsefe, dil, sanat gibi alanlarda o anda ‘modern’ sayılan görüşleri, toplumsal değerleri, kurumları ve işleyişleri) belirleyerek, o toplulukta bir dönem geçerli olan insan ve değerlilik anlayışıdır⁹². Bu bağlamda, kültür, kişiye özgü

⁹¹ İoanna KUÇURADİ, **Özgürlük, Kültür ve Ahlak Kavramları: Uludağ Konuşmaları**, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Türk Felsefesi Dizisi:1, Ankara, 1997, s.40.

⁹² İ. Kuçuradi, a.g.k., 1997, s.42.

bir anlam içerdiği gibi, belli bir topluluk ya da topluma özgü anlayış olarak da alınabilmektedir.

Tekil anlamda kültür; örneğin, hat sanatıyla yazı yazma, hızlı okuma ve anlama, origami (Japon kağıt katlama sanatı), yabancı bir dil olarak İspanyolca, Pardus adlı bilgisayar programı, Yalın Üretim, Kaizen gibi işletme yöntemleri ve benzeri şeyleri öğrenme gibi, kişisel gelişimi sağlayan olanaklarla ruhu işlemeyi ifade etmektedir. Sözü edilen bu alanlardaki öğrenme kişisel düzeyde önemlidir; ancak, çoğul anlamdaki kültürün parçaları olarak bir topluluğa (ya da topluma) özgü değer, kurum ve işleyişlerle de bağlantılıdır. Türk kültürü, Japon kültürü, Amerikan kültürü, kapitalist kültür, liberal kültür, globalist kültür gibi, bir topluluğa (ya da topluma) ait değerlerle, geleneklerle, kurumlarla oluşturulmuş, insana ve yaşama bakış biçimleri; kişisel düzeydeki düşünce ve eylemleri de etkilemektedir.

Küreselleşme bağlamında kültürün çoğul anlamının daha önemli olduğu açıktır. Belli bir topluluğa/topluma özgü kültür başka kültürlerle sahip kişileri etkileyebilmekte, hatta o kişileri ve kültürlerini dönüştürerek kendine benzetebilmektedir.

Sosyolog Bozkurt Güvenç, kültür ile ilgili üç alt kavramdan söz etmekte ve küreselleşmenin kültürel boyutu için bir açılım yapmaktadır. İlk kavram olan *kültürleme (enculturation)*; topluluk ya da toplumların, kendisini oluşturan bireylere belli bir kültürü aktarması, kazandırması, toplumun istediği insanı eğitip yaratması ve onu denetim altında tutarak kültürel birlik ve beraberliği sağlaması sürecidir. İkinci olarak, *kültürlenme (culturation)*; bir topluluk ya da toplumda daha önce var olmayan yeni bir kültürün filizlenmesi ve gelişmesi sürecidir. Son olarak, *kültürleşme (acculturation)*; iki ya da daha çok kültürün etkileşim sonucu değişime uğraması ve yeni bileşkelerin oluşturulması sürecidir. Güvenç, bu son kavram itibarıyla, küreselleşmenin, kültürleşmenin küresel çapta meydana gelmesi süreci olduğu düşüncesindedir⁹³.

Güvenç'in kültürleşme açılımı eşliğinde düşünülecek olursa; küreselleşme sürecinde kültürler nasıl bir etkileşimden geçmektedirler? Etkileşim, bileşkeler mi yaratmaktadır; yoksa tek tek kültürlerin bağımsız olarak yan yana yaşaması anlamına

⁹³ Bozkurt GÜVENÇ, **Kültürün ABC'si**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s.85-87.

mı gelmektedir? Etkileşim sürecinde bir kültür diğerine baskın gelip onu dönüştürmekte midir? Olası baskın kültür hangisidir?

Bu gibi sorular küreselleşmenin kültürel boyutunun oldukça karmaşık bir yapı sergilediğinin işaretidir. Bu konuda öne çıkan tartışmalar iki başlık altında toplanabilir. Birincisi, küreselleşmenin temelinde *modernizm* ya da *post-modernizmi* gören yaklaşımları içermektedir; ikincisi de, *türdeşleşme (homogenization)*, *çeşitlenme/kutuplaşma (heterogenization/polarization)* ve *melezleşme (hybridization)* süreçlerini kapsamaktadır.

4.3.1. Modernizm, Post-modernizm ve Küreselleşme

Roland Robertson'a göre; modern dünya-sistemin temelinde ekonomik süreçler tarafından yönlendirildiği doğru olmakla birlikte, kültür ikincil bir olgu olarak görülmemeli, kültürün yol göstericiliği olmadan dünyanın ekonomikleştirilmesinin zor olduğu kabul edilmelidir⁹⁴. Krishan Kumar'a göre de; post-modern çağ, kültürün, artık sosyal ve ekonomik sistemin yansıması olarak düşünülemez bir çağdır. Bizzat kültür; sosyal, ekonomik, politik, hatta psikolojik gerçekliğin birincil belirleyicisi haline gelmiştir. Marksistler'in geleneksel olarak "üstyapı" dedikleri bilgi ve kültür, bizzat "temel" haline gelmediyse de, toplumun özüne yerleşmiş görünmektedir⁹⁵.

Robertson ve Kumar'ın belirttiği yönde, modern ya da post-modern kültür, küresel akışların altyapısı niteliğindedir. Bu bağlamda, bilgi, mal, sermaye ya da insanların küreselleşmesi için belli bir anlayışı/kültürü, bir başka deyişle, modernliği ve/veya post-modernliği öğrenmiş ve içselleştirmiş insanlar gerekmektedir.

Modernizm; 18. yüzyılda "aydınlanma" ile başlayan Akıl Çağı'nda gündeme gelmiş; rasyonalizm, mantık, bilimsel/evrensel doğrular, bilimsellik, sistematik düşünme, pozitivism gibi temel olguları/kavramları doğurmuştur⁹⁶. Modernizmin bu düşünsel temeliyle birlikte, *piyasa, firma, endüstriyel üretim, hukuk devleti, ulus-devlet, ulus-devletler-arası sistem, bireysellik, özel mülkiyet, ideoloji* gibi kurumlar da meydana gelmiştir. Bu kurumsal yapıların çizdiği kültürel yörünge günümüze

⁹⁴ R. Robertson, a.g.k., s.110-111.

⁹⁵ Krishan KUMAR, **Sanayi Sonrası Toplumdan Post-modern Topluma: Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları**, Çeviren: Mehmet KÜÇÜK, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999, s.139-140.

⁹⁶ Nesrin KALE, "**Modernizmden Post-modernist Söylemlere Doğru**", *Doğu-Batı Dergisi*, Yıl:5, Sayı:19, Ankara, 2002, s.29.

kadar süregelmiştir. Fakat 1960'larla birlikte modernizmin çehresinin değişmesi, kültürel sistemin betimlenmesinde yeni kavramları gündeme getirmiştir. Post-modernizm bu kavramların başında gelmektedir.

“Post-modernizm” kavramı, ilk kez 1954 yılında tarihçi Arnold Toynbee tarafından kullanılan, ancak, Toynbee'nin öne sürdüğü şekliyle, dünya tarihinin, 19.yüzyılın son çeyreğinde başlayan değişimi için kullanılmaktan çok, 1960'lı yılların kültürel hareketlerine ilişkin tartışmalar için önem kazanmış bir kavramdır. Bu dönemin kültürünü açıklamak üzere ise ilk kez Jean-François Lyotard tarafından kullanılmıştır⁹⁷. Post-modernizm; ideolojilerin insanlara kazandırdığı tek doğru etrafında birleşme idealini gevşeterek, herkesin bulunduğu ya da baktığı yere göre değişen rastgele inanışlarla şekillenen bir kültürdür. Farklı konulara, farklı zamanlarda, farklı gözlerle bakmak; post-modernizmin doğasını betimlemektedir⁹⁸.

Fredric Jameson, post-modernizmi, *geç kapitalizmin (late capitalism)* kültürel mantığı olarak tanımlamaktadır. Bu bakımdan, kültürün kendi başına bir tüketim nesnesi haline gelerek kapitalizmin işleyişinin bir eki değil, tam özü olduğunu öne sürmektedir. Ayrıca post-modern kültürün dünya çapında Amerikan askerî ve ekonomik baskınlığının içsel açıklaması olduğunu belirtmektedir⁹⁹. Benzer şekilde Daniel Bell de, post-modernizmin, kitlesel tüketim çağında kapitalizm kültürünün bir parçası olduğunu dile getirmektedir¹⁰⁰.

Modernizme özgü ilke ve değerler post-modernizmde önemini kaybetmekte ya da yok olmaktadır. Toplumsallık yerine bireycilik, bütünsellik yerine parçalılık-çoğulculuk, belirlilik yerine belirsizlik, sistem-düzen yerine systemsizlik-dağınıklık, tanımlılık yerine tanımsızlık, rasyonellik yerine irrasyonellik, aydınlanma (entelektüellik) yerine aymazlık (karşı-entelektüalizm) gibi ikameler ya da değişimler söz konusu olmaktadır. Post-modernizmin bu yapısı, bireylerin belirlediği küçük çaplı sözde düzenlerin anarşizmi bağlamında esnek, süreksiz, uçta (marjinal) değerleri yaratmakta, bunları önemli göstermektedir. Bu süreçte bireyler, kültürel kimlik tanımlamalarını özellikle tüketim üzerinden yapmaktadırlar.

⁹⁷ K. Kumar, a.g.k., s.132.

⁹⁸ L. Sargent, a.g.k., s.12.

⁹⁹ Fredric JAMESON, **Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism**, Duke University Press, ABD, 1991, s.3-5.

¹⁰⁰ K. Kumar, a.g.k., s.139.

Küreselleşmenin kültürel boyutu, modernizmin ve post-modernizmin bu teorik temeli ışığında incelenebilir. Roland Robertson, Anthony Giddens, John Meyer, İsmail Doğan gibi kimi yazarlar, küreselleşmenin kültürel altyapısı olarak modernizmi görmektedirler. Albrow gibi yazarlar ise bu bağlamda post-modernizme ilişkin gerekçeler öne sürmektedirler.

Robertson, modernliğin yarattığı *birey (individual)*, *ulus-toplum (national society)*, *ulus-toplumlar-arası sistem (international system of societies)* ve *insanlık (humankind)* düzlemlerindeki kültürel ve olgusal akışların küresel alanı oluşturduğunu belirtmektedir. Bu süreçte somut küresel karşılıklı bağımlılıkların artması ve küresel bilincin yükselmesi söz konusu olup, modernliğin kurumlarının evrensel hale gelmesiyle küreselleşme ortaya çıkmaktadır. Robertson'a göre; modernlik sorunsalı, küresellik sorunsalına genişletilmiş, bir anlamda küresellik sorunsalı tarafından içerilmiştir¹⁰¹.

Giddens da, Robertson gibi, modernliğin evrenselleşmesinin, küreselleşmenin çekirdek olgusu olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda, politik bir form olarak *ulus-devletin (nation-state)*, üretime ilişkin olarak *kapitalist sistemin (capitalist system)*, modern devlet *gözetiminin (surveillance)* ve *askeri-endüstriyel düzenin sağladığı kontrolün (control within an industrialized military order)* evrenselleşmesi süreçlerinden söz etmektedir. Giddens, küreselleşmeyi; kapitalizm, sanayileşme, gözetim ve askeri güç şeklindeki dört eksenle birlikte ulus-devletin temelinde, modernleşmenin tamamlanmasının bir sonucu olarak görmektedir. Bu doğrultuda, küreselleşmeyi *geç modernlik (late modernity)* dediği duruma özgü bir kavram olarak değerlendirmektedir¹⁰².

Meyer ve meslektaşları da, küreselleşmenin temelinde modernizmi gören yazarlar arasındadır. Bu yazarlara göre; küreselleşme, modern değerlerin, pratiklerin ve kurumların küresel çapta işleyen *eş-yapılı (isomorphic)* süreçler yoluyla yayılması ve nihai olarak evrenselleşmesi sürecidir. Meyer ve meslektaşları, ulus-üstü kurumsal ağların ve modern-evrensel normların, *dünya toplumu (world society)* yarattığını belirtmektedirler. Bu noktada, küresellik kazanan modern kültürün aktarımında ve

¹⁰¹ R. Robertson, a.g.k., s.112.

¹⁰² A. Giddens, a.g.k., s.59-63.

modernliğe dayanan eş yapıların ortaya çıkışında eğitim kurumlarının özel bir anlamının olduğu görüşündedirler¹⁰³.

Modernliğe vurgu yapan bir başka yazar da, İsmail Doğan'dır. Doğan, küreselleşmenin, modernliğin içerdiği bireyselleşme ve toplumsallaşma (topluluk'tan toplum'a dönüşme) süreçlerinin üzerinde yükseldiğini ileri sürmektedir¹⁰⁴.

Küreselleşme sürecinin işleyebilmesini sağlayan koşullardan biri olarak kültürel boyutta modernliği gören yaklaşıma karşıt, post-modernizme vurgu yapan yazarlar grubunun başını Martin Albrow çekmektedir.

Albrow, *modern çağın (modern age)* sona erdiği, yeni bir tarihsel eşik olarak *küresel çağın (global age)* başladığını ileri sürmektedir. Bu çerçevede, modern çağın özü olan ulus-devlet kurumunun önemini kaybettiğini, küresel alanı doğrudan bireylerin ve şirketler gibi kurumsal oyuncuların yönlendirdiğini belirtmektedir. Albrow, ayrıca, post-modernlik bağlamında insanların kimliklerini tanımlarken ulus-devletin üstünde küresel alanı dayanak aldıklarını dile getirmektedir¹⁰⁵.

Bütün bu önermeler çerçevesinde, küreselleşmenin dayandığı kültürel sistemi açıklama bakımından modernizm mi, yoksa post-modernizm mi daha sağlam önermeler içermektedir?

Küreselleşmenin tarihsel açıdan incelendiği bölümde görüldüğü gibi; küreselleşme kavramını açıklayan ve geçmişte küreselleşme adıyla tanımlanan dönemlerdeki toplumsal gelişmelerin çizdiğinden çok farklı bir küresel sisteme işaret eden olaylar ve anlayışlar; yaklaşık olarak 1960'ların sonları ya da 1970'lerle birlikte doğmuş ve yükselmiştir. Bu bakımdan, post-modernizmi niteleyen olguların tanımlandığı dönem, küreselleşme tartışmalarının tohumunun atıldığı dönemdir. Konuya dönemselsel olarak bakıldığında post-modernizmin küreselleşmeye daha iyi temel sunduğu düşünülebilmektedir. Ancak, modernizm; bu dönemde bir hamlede tarih sahnesinden kalkmış bir kültürü ifade ediyor değildir.

Modernizmin değerleri ve kurumları; önemleri zayıflamış, anlamları bulanıklaşmış olsa da varlıklarını sürdürmektedirler. Örneğin; Meyer ve meslektaşlarının vurguladığı, modern kültürün küresellik kazanmasında etkili olan

¹⁰³ John MEYER ve diğerleri, "World Society and the Nation-State", *The American Journal of Sociology*, Vol.103, No.1, 1997, s.173-175.

¹⁰⁴ İsmail DOĞAN, *Sosyoloji*, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2000, s.90.

¹⁰⁵ M. Albrow, a.g.k., s.80-82.

eğitim sistemi, bireyci, rekabetçi, seküler çizgide dünya çapında sürdürölmektedir. Bu eğitim sistemi, Wallerstein'in deyişiiyle, modern dünya-sistemin işleyiş mekanizmalarını güçlendirmek için düşünsel dayanaklar sağlamak üzere kurulmuştur. Modernizmin yarattığı *piyasa* kurumunu ekonomi bilimi, *modern devleti* siyaset bilimi ve *toplum* kavramını sosyoloji eliyle meşrulaştıran sosyal bilimler¹⁰⁶; sosyalist blokun da dağılmasıyla seküler eğitim verilen daha geniş bir coğrafyada, hatta küresel çapta öğretilmektedirler.

Modernizmin ve paralelinde gelişen kapitalizmin doğurduğu bir başka kurum olarak firmalar, artık küresel bağlantılarla varlıklarını devam ettirmektedirler. Yerel piyasaların bütünleşerek küresel piyasaların oluşmasında firmalar belirleyici olmakta ya da kendilerini bu süreçten soyutlayamamaktadırlar. Bu bağlamda kapitalizm; *küresel kapitalizm (global capitalism)*, *şirket kapitalizmi (corporate capitalism)*, *tüketici kapitalizmi (consumer capitalism)*, *geç kapitalizm (late capitalism)* gibi yeni adlarla tanımlanmaktadır.

Modernizmin ulus-devletleri de küresel çağda, karar alma ve uygulama bakımından zayıflamış görünseler de, işlevsel farklılaşma yaşayarak varlıklarını göstermektedirler. Ulus-ötesi şirketlerin ya da ulus-üstü kurumların yönlendirmeleri söz konusu olsa da, bu yönlendirmeler yine ulus-devletin örgütleri içinde nihai kararlara bağlanmaktadır. Ayrıca küresel işgücü akışları, risklerin çeşitlenmesi ve yayılması, güvenlik gibi bağlamlarda ulus-devletlerin gözetim işlevi de korunmakta, hatta geliştirilmektedir.

İşlevleri ve nitelikleri yer yer farklılaşmış olsa da, modernizmin değerleri ve kurumları küreselleşmeye yön vermeye devam etmektedirler. Bu farklılaşmaların post-modernizm adı altında yeni yapılanmalara ve kavramlaştırmalara yol açtığı da bir gerçektir. Örneğin; modernizmin akılcılık, sekülerizm gibi nitelikleri bireyselleşmeyi getirmiştir ve bireyler post-modernlik bağlamında yerel ya da küresel düzlemde daha etkin ve daha önemli olmuşlardır. Albrow'un değindiğı gibi; bireylerin yanı sıra şirketler de post-modernizm bağlamında yerel ya da küresel toplumsal sistem üzerinde belirleyici olmaktadırlar. Bütün bu bağlamda; küreselleşme sürecinde modernizmin değerleri, pratikleri ve kurumlarının yörüngesi

¹⁰⁶ I. Wallerstein, a.g.k., 2004, s.115.

aynı kalmakla birlikte; post-modern açılımların kaynaklık ettiği şirket kapitalizmi, tüketici kapitalizmi gibi yeni oluşumlar gündelik yaşamı biçimlendirmektedir.

4.3.2. Türdeşleşme, Çeşitlilik ve Melezleşme

Küreselleşmenin kültürel boyutunda, modernizm ve post-modernizm tartışmalarının yanı sıra, kültürlerin birbirine yaklaşması, birbiriyle çatışması, tüm kültürlerin üzerinde bir küresel kültürün olup olmadığı gibi konular gündemde yer almaktadır.

William Robinson, bu konuda, *türdeşleşme (homogenization)*, *çeşitlilik (heterogeneity)* ve *melezleşme (hybridization)* şeklinde üç eğilimin olduğunu ileri sürmektedir. Robinson'a göre; türdeşleşme teorileri, dünya turizmi, dünya mutfakları, tek tür tüketim kalıpları ve dünya vatandaşlığı (cosmopolitanism) gibi bağlamlarda küresel kültürel yaklaşmanın altını çizmektedir. Çeşitlilik yaklaşımları, kültürel farklılıklara önem vermekte; türdeşleşmeye karşı kültürel direnç, yerel kültürel bağımsızlık, kültürel çatışmalar, kutuplaşma gibi olguları işlemektedir. Bu noktada sömürgecilik-sonrası (post-colonialism) teorilerdeki görüşleri anmakta da yarar vardır. Melezleşme ise birçok ulus-ötesi kültürel sürecin birleşmesiyle yaratılan yeni ve sürekli olarak evrim geçiren kültürel formlara ve kimliklere vurgu yapmaktadır¹⁰⁷. Küreselleşmenin kültürel boyutundaki bu üç eğilimi biraz daha açmakta yarar vardır.

4.3.2.1. Türdeşleşme

Küreselleşme sürecinde türdeşleşme eğilimi; politika, kültürel pratikler, dil, tüketim malları, ideoloji, medya, eğlence gibi pek çok alanda meydana gelen aynışmayı ifade etmektedir. Bu aynışma, hangi türde aynı hale gelmek demektir? Bu sorunun yanıtı, türler arasındaki güç ilişkisiyle belirlenmektedir¹⁰⁸. Dolayısıyla türdeşleşme; farklı türlerden birinin kültürünün, yani değerler, anlamlar ve kurumlar dünyasının, diğerinin kültürü karşısında baskın gelerek diğerini dönüştürmesi anlamına gelmektedir. Bu bağlamda küreselleşme sürecindeki baskın kültür hangisidir?

¹⁰⁷ W. Robinson, a.g.m., 2007, s.140.

¹⁰⁸ Annabelle MOONEY ve Betsy EVANS, **Globalization: The Key Concepts**, Routledge, Birleşik Krallık, 2007, s.123.124.

Bir önceki alt başlıkta incelenen temelde; küreselleşme sürecindeki türdeşleşme, modernliğin ve post-modernliğin değer, kurum ve pratiklerinin dünya çapında yaygınlaşmasıyla beliren bütünleşme eğilimidir. Bu eğilim genel olarak iki alanda gözlemlenmektedir. Bunlardan birincisi, modernizmin omuzlarında yükselen kapitalist üretim ve mübadele kültürü; bununla ilişkili olarak ikincisi de, post-modernizmin (ya da geç kapitalizmin) tüketim kültürüdür.

Kapitalist kültür; bir başka ifadeyle, kapitalizmin değerleri, imgeleri, kurumları ve pratikleri, küreselleşme sürecinde tüm dünya çapında yaygınlaşarak küresel kapitalizmi meydana getirmektedir. Her ulusal ekonomi, kapitalist sisteme özgü kültürü içerecek şekilde örgütlenmekte ve bu kültürün gerektirdiği insan davranışlarını oluşturmaktadır. Özellikle sosyalist bloğun çökmesi sonrasında küresellik kazanan bir kapitalizmden söz edilebilmektedir. Bu bağlamda, *serbest piyasa kapitalizmi* ya da *laissez-faire kapitalizmi* olarak da anılan geleneksel kapitalizmin (*traditional capitalism*) ilkeleri dünya çapında benimsenmektedir. Bu ilkeler şöyle sıralanabilir: a) Özel mülkiyet, b) Mülkiyet birikimi üzerinde herhangi bir yasal sınırlamanın olmaması, c) Serbest piyasaya ya da ekonomiye devlet müdahalesinin olmaması, d) Kâr güdüsü, d) Ekonomik etkinliğin ölçüsü olarak kâr¹⁰⁹.

Kapitalizmin ilkelerine dayalı olarak oluşturulan kurumlar ve işleyen pratikler, küreselleşme sürecinin aksamadan sürdürülebilmesi için ön koşul niteliğindedir. Tercihlere, sözleşmelere, girişimciliğe, alışverişe, ticarete, dolaşıma ve diğer insan eylemlerine devletlerin müdahale etmemesi, hatta bu serbest ve açık sistemi kurması, küresel çapta istenen bir olgudur. Böylelikle bireylerin ya da toplumların, kapitalist kültür yönünde türdeşliği söz konusudur. Süreç içinde karşılıklı bağlantıların yoğunlaşması, karşılıklı bağımlılışmaların ve bütünleşmenin ortaya çıkması bugün *küresel sistem (global system)* ya da *küresel kapitalizm (global capitalism)* kavramlarıyla incelenen bir dünya düzenine neden olmuştur¹¹⁰.

Türdeşleşmeye açılım sağlayan *yakınlaşma (convergence)* kavramı da kapitalist sistemin kurulması yönünde dünya çapında genişleyen kültürü ifade etmektedir. Yakınlaşma; piyasaların açılması, ticaretin serbestleştirilmesi gibi neo-liberal

¹⁰⁹ L. Sargent, a.g.k., s.83.

¹¹⁰ Bu iki kavram üzerinden daha ayrıntılı bir değerlendirme, küreselleşmenin ekonomik boyutunda yer almaktadır.

ekonomik düzenlemelerin beraberinde, ulus-devletlerin ulus-ötesi şirketler karşısında gücünün azalması tezi üzerine kuruludur¹¹¹. Yakınlaşma tezi, ekonomik sistemlerin birbirine yakınlaştığı gibi bir çağrışım uyandırsa da önermeleri sağlam görünmemektedir. Yakınlaşma tezinde; iki ya da daha fazla ekonomik sistemin, ilke ve kurumlarını temelde koruyarak birbirlerinin ilke ve kurumlarına açılmasından çok, bu sistemlerden birinin, diğerinin ya da diğerlerinin yerine geçmesi söz konusudur. Buradaki ikame, ideolojik anlamda neo-liberalizm ve/veya globalizme, ekonomik sistem olarak da kapitalizme yönelişi ifade eden bir ikamedir. Örneğin; kamu mülkiyeti ve girişimi ile özel mülkiyet ve girişimin bir arada olması yerine, kamu mülkiyeti ve girişiminin özel hale getirilmesi eğilimi kök salmaktadır. Dolayısıyla yakınlaşmadan çok, dönüşüm gözlenmektedir.

Küreselleşmenin kültürel boyutundaki türdeşleşmenin görüldüğü ikinci alan, post-modernizmin tüketim kültürüdür. Bu konuda *tüketimcilik (consumerism)* kavramı üzerine özellikle kapitalizmin öncü ülkelerinde gittikçe genişleyen bir tartışma ortamı bulunmaktadır.

Tüketimcilik kavramı, 18. yüzyılla birlikte sanayileşme sürecinde beliren modern tüketim biçimlerinin yarattığı sınıflaşma bağlamında geliştirilmiş olup¹¹², günümüzde iki anlamda kullanılmaktadır. İlk olarak, özellikle ABD’de tüketici hakları ve çıkarlarını korumak üzere örgütlenen sosyal ve politik hareketler olarak tanımlanmaktadır. İkinci anlamı ise 1960’larla birlikte yükselen ve günümüzde doruğa çıkan kültürel ideoloji tartışmalarına ilişkindir. Bu açıdan tüketimcilik, mal-hizmet alımının ötesinde, kitlesel medya ve reklamlar aracılığıyla yaratılan kimlik, değerler, yaşam tarzları gibi boyutlardaki sosyo-kültürel imgelere yönelik bir kavramdır. Bu anlamıyla tüketimcilik, Anglo-Amerikan ulus-ötesi şirketlerin biçimlendirdiği türdeşleşme eğilimlerine yönelik tartışmaların önde gelen bir kavramdır¹¹³.

Tüketimcilik temelinde oluşan Amerikan kültürü, küreselleşme sürecinde türdeşleşmenin belirleyicisi olarak görülürken, pek çok yazar *Amerikanlaşma (Americanization)* kavramından söz etmektedir. Örneğin; Thomas Friedman,

¹¹¹ A. Money ve B. Evans, a.g.k., s.41-42.

¹¹² Tüketimcilik kavramı, küresel kapitalizm teorisinin bir boyutu olarak küreselleşmenin ekonomik boyutu başlığı altında geniş bir şekilde ele alınmaktadır.

¹¹³ A. Money ve B. Evans, a.g.k., s.39-40.

küreselleşmeyi, *kültürel anlamda tüm dünyanın Amerikanlaşması* olarak tanımlamaktadır¹¹⁴. Bu durumda Amerikan kültürünün ya da bu kültürün değerlerinin, imgelerinin, pratiklerinin neler olduğu sorusu akla gelmektedir.

Manfred Steger, Amerikan yaşam tarzının hangi öğeler üzerine kurulu olduğuyula ilgili olarak bazı imgesel örnekler üzerinde durmaktadır. Bu imgelerin çizdiği kültür Tablo 10'dan görülebilir.

TABLO 10: AMERİKAN YAŞAM TARZI

Virginia'ya bağlı Lake Ridge'ta mevcut ambalajlı ekmek çeşidi sayısı	104
Bu ekmeklerden, hidrojene edilmiş yağ veya diğliserid içermeyenlerin sayısı	0
Fast-food gıda sektörü tarafından televizyon reklamları için 1 yılda harcanan para miktarı	3 milyar ABD doları
Ulusal Kanser Enstitüsü'nün, kanser ve diğer hastalıkları önlemek için meyve ve sebze tüketimini teşvik eden "Günde Beş Defa" adlı programını tanıtmak için harcanan para miktarı	1 milyon ABD doları
Dükkanlarında, 1 haftada, çoğu aceleyle girip çıkan 5 milyon tüketici kitlesini ağırlayan Starbucks'ta mevcut kahve çeşidi sayısı	26
1950'lerde New York, Greenwich Village'taki kahve dükkanlarındaki kahve çeşidi sayısı	2
2001 yılında banliyölerde yaşayanların satın alabilecekleri yeni otomobil modeli sayısı	197
Bu banliyö sakinlerinin otomobile alternatif olarak kullanabilecekleri uygun seçeneklerin sayısı	0
2000 yılında ABD'deki günlük gazete sayısı	1.483
Bu gazetelerin büyük bölümünü denetleyen şirket sayısı	6
Ortalama bir Amerikalı'nın haftalık boş saati	35
Ortalama bir Amerikalı'nın haftalık televizyon izleme süresi (saat olarak)	28

Kaynak: M. Steger, a.g.k., 2003, s.72.

Steger, Amerikalılar'ın gündelik yaşamının ipuçlarını veren bu imgelerin Amerikan kültürel değerlerinin görünüşleri olduğunu; Anglo-Amerikan değerlerinin ve tüketim mallarının bu görünüşler üzerinden yayılmasıyla dünyanın Amerikanlaşması tezinin ileri sürüldüğünü belirtmektedir¹¹⁵. Amerikan yaşam tarzının bu örnekleri göstermektedir ki; tüketime, boş zamana ve eğlenceye konu olan pek çok şey, Amerikan toplumunda kültürel değer olarak görülmektedir.

Fransız sosyolog Jean Baudrillard da, post-modernizmi yaşayan Amerikalılar'ı, modernizmi doğurmuş Avrupalılar'la karşılaştırarak tüketimciliğe, popüler kültüre dikkat çekmektedir. Baudrillard'a göre; Avrupalılar idealleştirdikleri bir dünya tasarımının özlemiyle yaşarken; Amerikalılar gerçekmiş gibi biçimlendirdikleri hayalin içinde yaşamaktadırlar. Amerika, Avrupa kökenli modernliğin özgün türü

¹¹⁴ Thomas FRIEDMAN, **Küreselleşmenin Geleceği: Lexus ve Zeytin Ağacı**, Çeviren: Elif ÖZSAYAR, Boyner Yayınları, İstanbul, 2000, s.31.

¹¹⁵ M. Steger, a.g.k., 2003, s.70-71.

olarak; geçmişten kurtulup bugünde var olmanın cennetini resmetmektedir¹¹⁶. Bu bağlamda Amerikan yaşam tarzı, modernliğin üretkenliğinden çok, post-modernliğin tüketimciliği üzerine inşa olmuş bir toplumu ifade etmektedir.

Bu noktada Amerikanlaşma'ya ilişkin olarak iki kavram, küreselleşme yazınına güçlü bir kaynaklık etmektedir. Bunlardan ilki, Benjamin Barber'ın *McDünya (McWorld)* kavramı, diğeri de George Ritzer'in *McDonaldslaşma (McDonaldization)* kavramıdır.

Barber, Amerikanlaşma'nın simgesi olarak tıpkı Ritzer gibi McDonald's markası üzerinden bir açıklama yapmaktadır. Barber'a göre; ticarileşmiş yüzeysel Amerikan popüler kültürü, dünya çapında geleneksel kültürleri piyasa ağı içine alarak bir *tüketici kapitalizmi (consumer capitalism)* yaratmaktadır. Amerikan kültürü; markalar, logolar, reklam sloganları, şarkılar ve yıldızlar gibi araçlarla tüm dünyaya ihraç edilmektedir. Amerikan yaşam tarzının bu görünümünün küresellik kazanması için insanların bu kültüre bağımlılıkları sağlanmaya çalışılmaktadır¹¹⁷.

Ritzer de Amerikan yaşam tarzının küresel bir imgesi olarak McDonalds'ı ele almaktadır. Ritzer, McDonalds'ın, Alman sosyolog Max Weber'in *rasyonelleştirme (rationalization)* kavramlaştırması temelinde küresellik kazanmış bir marka, bir *kültürel simge (icon)* olduğu görüşündedir¹¹⁸. Buna göre; McDonald's, müşterilerine, çalışanlarına ve yöneticilerine yönelik *etkinlik (efficiency)*, *hesaplanabilirlik (calculability)*, *öngörülebilirlik (predictability)* ve *kontrol (control)* ilkeleri üzerinde kârlılığ ve küreselliği rasyonel temele oturtmaktadır¹¹⁹.

Bu ilkelerden *etkinlik*; müşterilerin, kısa zamanda karınlarını doyurma, işçilerin, belirlenen süreçler içinde hizmet sunma ve yöneticilerin de işçilerin verimli ve etkin çalışmasını sağlayacak iş süreçlerini oluşturma amaçlarını gerçekleştirmesi anlamındadır. *Hesaplanabilirlik*; McDonald's ürünlerinin hacim, zaman, maliyet gibi niceliksel özelliklerinin belirli kılınması ve bu sayede hizmetin para kazandırması ile ilgili bir ilkedir. *Öngörülebilirlik*; ürün türlerinin özelliklerinin müşteriler tarafından bilinmesidir. Son olarak, *kontrol*; hızlı üretim, hızlı sunum ve hızlı tüketim

¹¹⁶ Jean BAUDRILLARD, “Ütopyadan Sonra: Geleceğin İkel Toplumu”, Çeviren: Belkis ÇORAKÇI DİŞBUDAK, *Yüzyılın Sonu (Yayına hazırlayan: Nathan GARDELS)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000, s.172.

¹¹⁷ Benjamin BARBER, *Jihad vs. McWorld*, Ballantine Books, 1995, New York, s.12-20.

¹¹⁸ George RITZER, *The McDonaldization of Society*, Pine Forge Press, California, 2004, s.5-8.

¹¹⁹ G. Ritzer, a.g.k., 2004, s.12.

süreçlerindeki kalıplarla, birer insan olarak tüketicilerin ve işçilerin, insan-olmayan (nonhuman) teknoloji tarafından kontrol altında tutulması anlamındadır¹²⁰. Ritzer, bu ilkeler üzerinde rasyonelleştirilmiş üretim ve tüketim süreçlerinin diğer sektörlere yayılmasıyla toplumların McDonaldslaşma sürecini yaşadıklarını ileri sürmektedir¹²¹. Tüketimcilik içerikli bu post-modern kültürün küreselleşmesi, türdeşleşme eğilimlerini betimlemektedir.

Küreselleşmenin kültürel boyutundaki ana eğilim modernizm ve post-modernizm temelinde meydana gelen toplumlar arasındaki benzeşme ya da türdeşleşme eğilimidir. Bu ana tez, karşı tez olarak *çeşitlilik* yaklaşımının çıkışında etkili olmuştur.

4.3.2.2. Çeşitlilik

Küreselleşmenin kültürel boyutunda çeşitlilik (heterogeneity) yaklaşımları, esas olarak türdeşleşmenin karşı-tezi şeklinde doğmuş görüşler çerçevesinde oluşmuştur. Bu bağlamda farklı kültürlerden birinin baskın öge olarak diğerlerini dönüştürmesi temelindeki türdeşleşmeye karşı çıkanlar, küreselleşme sürecinde kültürel çeşitliliğin korunması ana önermesini gündeme getirmektedirler.

Türdeşleşmenin, tüketimcilik temelli Amerikanlaşma, McDonaldslaşma gibi süreçlerde meydana gelmesi, insan ilişkilerinin metalaştırılması eleştirilerine de yol açmaktadır. Bu konuda Ritzer, üretim ve tüketim süreçlerindeki rasyonelleşmenin insana ve doğaya verdiği zararlardan dolayı irrasyonellik kazandığını öne sürmekte; insanların kontrol altında tutulmasıyla McDonaldslaşma'nın insanları ruhsuzlaştırarak robot haline getirme anlamına kaydığını ifade etmektedir¹²². Ritzer, bir başka çalışmasında ise, tüketim araçlarının çeşitlendirilmesi, insan bilincinin dönüştürülerek tüketime yönlendirilmesi, insanın sömürülmesinin üretim süreçlerinden tüketim süreçlerine kayması gibi bağlamlarda, yabancılaşma olgusunun gözlemlenmesine yol açan bir tüketimcilik kültüründen söz etmektedir¹²³. Baudrillard'a göre; üretici güçlerin örgütlü bir yayılması halini alan tüketim sürecinde insanlara özgür ve bilinçli öznelmiş gibi değil, üretim sisteminin yarattığı

¹²⁰ G. Ritzer, a.g.k., 2004, s.12-15.

¹²¹ G. Ritzer, a.g.k., 2004, s.42.

¹²² G. Ritzer, a.g.k., 2004, s.16-19 ve s.33-35.

¹²³ Bkz. George RITZER, **Enchanting a Disenchanted World: Revolutionizing the Means of Consumption**, Pine Forge Press, California-ABD, 1999.

ihtiyaçlar sistemi içinde nesnelermiş gibi yaklaşılmaktadır¹²⁴. Türdeşleşmeye temel sunan tüketimciliğin eleştirilmesi bağlamında Mary Douglas ve Baron Isherwood ise, tüketicilerin, sanıldığı gibi kendi kendilerine karar vermediklerini ve sistemin yöneticilerinin yönlendirdiği olaylar tarafından tüketimciliğe sürüklendiklerini söylemektedirler¹²⁵. Bu doğrultuda kültürel türdeşleşme üzerine eleştiriler yönelen pek çok yazara rastlanabilmektedir.

Tüketimciliğin metalaştırıcı etkisi, toplulukların ya da toplumların özgün kültürlerini zayıflatma eğilimlidir. Kültürel çeşitliliği öne sürenlerin ana düşünce eksenini de piyasa toplumunun bu kültürel zayıflatma özelliğidir.

William Marling, küreselleşme sürecindeki kültürel türdeşleşmeye direncin bazı noktalarda yoğunlaştığını belirtmektedir: Dil, iletişim biçimleri, yemek kültürü, cinsiyet, eğitim, çalışma yaşamı, toprak kullanımı, topluluk kültürü ve ahlak anlayışı; yerel kültürlerin, küreselleşen ve türdeşleşmeyi öğütleyen anlayışa direnç noktalarını oluşturmaktadır¹²⁶.

Steger de küreselleşmenin kültürel boyutunda dil konusundaki eğilimlerin türdeşleşmeye işaret etmekle birlikte, kültürel direncin ortaya çıkmasına da yol açtığını belirtmektedir. Tablo 11’de görülen, tarih boyunca dil sayısındaki değişim bu konuda önemli ipuçları içermektedir.

TABLO 11: DİL SAYISINDAKİ AZALMA (1500-2000)

		AMERİKA	AFRİKA	AVRUPA	ASYA	PASİFİK	DÜNYA
ERKEN 16.YY	SAYI	2.175	4.350	435	4.785	2.755	14.500
	PAY	15	30	3	33	19	100
ERKEN 17.YY	SAYI	2.025	4.050	405	4.455	2.565	13.500
	PAY	15	30	3	33	19	100
ERKEN 18.YY	SAYI	1.800	3.600	360	3.960	2.280	12.000
	PAY	15	30	3	33	19	100
ERKEN 19.YY	SAYI	1.500	3.000	300	3.300	1.900	10.000
	PAY	15	30	3	33	19	100
ERKEN 20.YY	SAYI	1.125	2.250	225	2.475	1.425	7.500
	PAY	15	30	3	33	19	100
GEÇ 20.YY	SAYI	1.005	2.011	201	2.212	1.274	6.703
	PAY	15	30	3	33	19	100
ERKEN 21.YY	SAYI	366	1.355	140	1.044	92	2.997
	PAY	12	45	5	38	3	100

Kaynak: M. Steger, a.g.k., 2003, s.85.

¹²⁴ Jean BAUDRILLARD, **Tüketim Toplumu**, Çeviren: Hazal DELİCEÇAYLI ve Ferda KESKİN, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1997, s.82-83.

¹²⁵ Mary DOUGLAS ve Baron ISHERWOOD, **Tüketimin Antropolojisi**, Çeviren: Erden Attila AYTEKİN, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999, s.34.

¹²⁶ William H. MARLING, **How ‘American’ is Globalization**, The Johns Hopkins University Press, Maryland-ABD, 2006, s.81-82.

Steger, dil sayısındaki azalma, göçler, yabancı dil öğrenimi, turizm, uluslararası bilimsel yayınlar ve internet gibi etkenlere bağlı olarak dillerin küreselleştiğini ve belli dillere yoğunlaşmayla türdeşleşmenin görüldüğünü ileri sürmektedir¹²⁷.

Steger'in derlediği bu tabloda, dil sayısındaki azalmanın, dönemselsel olarak 1960'lar ve sonrasıyla tanımlanan küreselleşme döneminde, önceki dönemlere göre yoğunlaştığı gözlenmektedir. Geç 20. yüzyıl dönemi ile erken 21. yüzyıl dönemi arasında dil sayısındaki azalma Amerika kıtasında yaklaşık olarak %64, Afrika'da %33, Avrupa'da %30, Asya'da %53, Pasifik bölgesinde %93 ve dünya genelinde %55 olmuştur. Oysa aynı azalma, endüstrileşmenin kökleştiği, ulaştırma ağlarının genişlediği dönemi kapsayan, erken 19. yüzyıl ile erken 20. yüzyıl arasında incelendiğinde; her kıta ve dünya geneli için yaklaşık olarak %25'lik bir azalmayla karşılaşılmaktadır. Daha eskiler gidildiğinde, erken 15. yüzyıl ile erken 19. yüzyıl arasında ise, her kıta ve dünya genelinde yaklaşık %31'lik bir dil azalması söz konusudur. Bu eğilim göstermektedir ki; küreselleşme döneminde dil bakımından türdeşleşme önceki dönemlere göre çok daha belirgindir.

Dil sayısının azalması, özgün kültürel değerlerin ve alışkanlıkların yok olmasını tetiklemektedir. Bu bağlamda, kültürün diğer olgularını da kapsayan şekilde türdeşleşmeye karşı çıkarak kültürel farklılıklara dikkat çeken bir görüş oluşmuştur.

Bu doğrultuda John Tomlinson'ın *kültürel emperyalizm (cultural imperialism)* kavramı, türdeşleşmenin çeşitliliğe yaptığı baskı anlamında ortaya çıkmış bir kavramdır. Tomlinson, kültürel emperyalizmin tanımlanmasında, belli bir kültürün değer ve alışkanlıklarının yüceltilmesi ve yayılması temelinde, ekonomik pratiklerde içerilmiş kültürel etkenlere vurgu yapmaktadır. Kültürel değerlerin ve alışkanlıkların araçlaştırılmasıyla elde edilen politik ve ekonomik gücün kültürel emperyalizmin özünü oluşturduğunu belirtmektedir. Kültürel emperyalist bağlamda baskın kültüre ilişkin politik ve ekonomik güç, yerli kültürün erimesine neden olmaktadır¹²⁸. Küreselleşmenin kültürel çeşitliliği ya da mikro ölçekte toplulukların kültürlerini belirginleştirdiği önermesi mantıklı görünmekle birlikte, emperyalist tutum ve pratiklerin bu çeşitliliği yok etme eğilimi yarattıkları da gözden kaçmamaktadır.

¹²⁷ M. Steger, a.g.k., 2003, s.82-83.

¹²⁸ John TOMLINSON, **Cultural Imperialism**, Pinter Publishers, Londra, 1991, s.3.

Küreselleşmenin kültürel boyutunda ortaya çıkan eğilimlerin üçüncüsü de melezleşmedir. Melezleşme, küreselleşen ve baskın çıkarak türdeşleşmeyi yaratan kültür ile yerel özgün kültürler arasındaki sentez niteliğindedir.

4.3.2.3. Melezleşme

Melezleşme; küresel/yerel ayrımını kaldırarak küresel süreçlerin sonuçlarındaki çeşitliliğe vurgu yapan bir kavramdır¹²⁹. Jan Nederveen Pieterse, Roland Robertson, William Marling melezleşmeyi önemseyen önde gelen yazarlardır.

Pieterse; Rowe ve Schelling'ten alıntılıyarak, melezleşmeyi şu şekilde tanımlamaktadır: *Melezleşme (hybridization)*; biçimlerin mevcut pratiklerden ayrılmış olması ve yeni pratiklerde yeni biçimlerle birleştirilmesidir¹³⁰. Bu bağlamda, melezleşme; yeni pratikler/davranışlar sergilenirken farklı biçimlerin özelliklerinin bir arada görülmesiyle oluşmaktadır.

Pieterse'e göre; küreselleşme bir melezleşme süreci olup, "küresel düşün, yerel davran" söyleminde olduğu gibi, farklı biçimler olarak küresellik ile yerelliği birlikte içermektedir. Küreselleşme, hem bölümlenmenin hem de birleşmenin güçlerini ortaya çıkarabilmekte, ortak kimlik bilincini olduğu kadar, politik farklılık bilincini de yaratabilmektedir. Benzer şekilde, küreselleşme sürecinde, ulus-üstü (ya da makro) bölgeselcilik ile alt-ulusal (ya da mikro) bölgeselcilik aynı anda paralel olarak var olabilmektedir. Bunun en iyi bilinen örneği Avrupa Birliği'dir. Küreselleşme, yapısal bağlamda, mevcut organizasyon biçimlerindeki artış anlamına gelmektedir: Ulus-ötesi, uluslararası, ulusal, makro-bölgesel, mikro-bölgesel, yerel gibi organizasyon biçimleri arasında çaprazlama bir örgü söz konusudur; bu örgü, şirketlerin, uluslararası kuruluşların, hükümet-dışı örgütlerin, bilgisayar kullanıcılarının ve benzeri karar birimlerinin işlevsel ağları tarafından meydana getirilmektedir¹³¹.

Organizasyon biçimlerinin birbirine eklenmesiyle ortaya çıkan karışım, bir başka deyişle, melezleşme, ekonomik alanda da çokça gözlenebilmektedir. Ekonomik anlamda, üretim biçimlerinin birbirleri içine geçmesiyle beliren bir

¹²⁹ A. Mooney ve B. Evans, a.g.k., s.127.

¹³⁰ Jan Nederveen PIETERSE, "**Globalization as Hybridization**", *Global Modernities (Editörler: Mike FEATHERSTONE, Scott LASH ve Roland ROBERTSON)*, SAGE Publications, Londra, 1995, s.49.

¹³¹ J. N. Pieterse, a.g.m., s.49-50.

melezleşme söz konusudur. Feodal ve kapitalist üretim biçimlerinin iç içe geçmesi, kapitalizm ile emperyalizm mantığının yapısal karışımı olarak doğan bağımlılık teorisi ya da bağımlı kapitalizm, işbirliğine dayalı ve kâr amaçsız üçüncü sektör, karma ekonomi gibi oluşumlar, ekonomik içerikli melezleşmenin örnekleridir¹³².

Bütün bu örnekleri ve özellikleriyle yapısal melezleşme; işbirliğinin karma biçimlerinin türetilmesine olduğu gibi, işbirliği ve rekabet biçimlerinin çoğullaşmasına yol açmaktadır. Bu bakımdan, küreselleşme; karar birimlerinin “kendi” olmalarına ışık tutan kaynaklarda çoğalma ve çeşitlenme bir çerçeve niteliğindedir¹³³.

Küreselleşmeye melezleşme yönünde anlam yükleyen bir başka yazar Roland Robertson’dır. Robertson, bu konuda *küresel-yerelleşme (glocalization)* kavramlaştırmasında bulunmaktadır. Robertson’a göre; küresel-yerelleşme, Japon tarım sektörü kökenli bir sözcüktür. Japonya’da belli bir tarım tekniğinin yerel koşullara uyarlanması anlamında doğmuş olup, 1980’lerde işletmecilik yazınındaki kullanımıyla ün kazanmış bir kavramdır. Japon işletmelerinde, küresel görünümün yerel koşullara uyarlanması anlamıyla *küresel yerelleşme (global localization)* şeklinde kullanılmıştır. Bu doğrultuda, küresel-yerelleşme, mikro pazarlama alanında yoğunlaşmış; küresel temelde üretilen mal ve hizmetlerin yerel piyasa koşullarına uyumunu ifade etmiştir. Hatta bunun da ötesinde, küresel-yerelleşme kavramı, yerel bağlamlarda *farklılaştırılmış tüketicilerin yaratılması ve tüketici geleneklerinin icadı* anlamlarını da içermiştir¹³⁴.

Robertson’a göre; küreselleşme, *küresel ile yerel* olanın eş-zamanlı varlığını ve anlamını içermektedir. Bu bakımdan küresel ile yerel birbirlerine zıt değillerdir. Aksine, yerel olan, küresel olanda içerilmiş olup, küreselleşme, bir bütün olarak dünyanın sıkışması anlamında yerellikler arasındaki bağlantıyı ifade etmektedir. Dolayısıyla küreselleşme, küresel-yerelleşme kavramı yoluyla yerelliklerin önemine işaret etmektedir¹³⁵.

¹³² J. N. Pieterse, a.g.m., s.51.

¹³³ J. N. Pieterse, a.g.m., s.52.

¹³⁴ Roland ROBERTSON, “**Glocalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity**”, *Global Modernities (Editörler: Mike FEATHERSTONE, Scott LASH ve Roland ROBERTSON)*, SAGE Publications, Londra, 1995, s.28-29.

¹³⁵ R. Robertson, a.g.m., s.30 ve s.35.

Melezleşmeyle bağlantılı olarak, William Marling, *How 'American' is Globalization* adlı kitabında, Amerikanlaşma'nın varlığını sorgulamaktadır. Marling, “*düşündüğümüzden daha azı*” (“*less than we think*”) başlığı altında, sanıldığı gibi tüm dünyayı türdeşleştiren bir Amerikanlaşma'nın olmadığı düşüncesindedir. Amerikanlaşma iddialarını şu öğeler üzerinden değerlendirmektedir: İngilizce'nin dünyayı fethetmesi; aynı anda her yerde olan (ubiquitous) Amerikan sinema filmleri; Amerikan televizyonları ve yerel programların yükselişi; McDonald's; internet; Amerikan firmaları¹³⁶. Marling, dünyanın Amerikanlaştığı söylemlerine karşılık, Amerikalılar'ın da dünyanın başka kültürlerinin pratiklerini tecrübe ettiklerini; yeni olanın, Amerikalılar dahil tüm tüketiciler tarafından her yerde doğallaştığını ve uyarlandığını belirtmektedir¹³⁷. Bu doğrultuda Marling'in yaklaşımı da yalnızca bir kültürün küreselleştiğini değil, kültürler-arası bağlantıların varlığını göstermeye çalışmakta; melezleşme ve küresel-yerelleşme kavramlarının anlamını çağrıştırmaktadır.

Küreselleşmenin ideolojik ve kültürel boyutları gibi, bilimsel-teknolojik boyutu da, toplumsal öğelerin küresellik kazanmasını kolaylaştırıcı ve hızlandırıcı bir işleve konu olmaktadır.

4.4. Bilimsel-Teknolojik Boyut

İnsan, mal, sermaye, bilgi ve diğer pek çok toplumsal öğenin küresel çapta akışını kolaylaştıran ve hızlandıran bilimsel-teknolojik gelişmeler, küreselleşmeye yön veren nitelikte bir boyutu oluşturmaktadır. Küreselleşme kavramını ifade eden gelişmelerin yaşandığı 1960'lar sonrasında olduğu gibi, küreselleşmenin öncül dönemlerinin birikimi içinde de, bir başka deyişle uygarlığın evriminde, bilimsel-teknolojik gelişmelerin rolü büyüktür.

Bilim-teknoloji, tıpkı kapitalizm, hukuk devleti, ulus-devlet gibi kurumlarla birlikte modern kültür içinde doğmuştur. Fakat simgesel olarak 1500'lerle başlatılabilen erken modern dönemin öncesinde de bazı teknik ilerlemeler sağlanmıştır. Çin, Mısır, Anadolu, Mezopotamya gibi uygarlıklar tarafından, tekerleğin, yazının, ulaştırma araçlarının, pusulanın icadı gibi teknik birikimler

¹³⁶ W. Marling, a.g.k., s.7.

¹³⁷ W. Marling, a.g.k., s.80.

sağlanmış; insanların, malların, bilginin küresellik kazanmasında, bir anlamda Batı'ya doğru akışta bu birikimler belirleyici olmuştur¹³⁸. Bu birikimlerin üzerinde modern bilim ve teknolojinin gelişim çizgisi içinde bir toplumsal ilerleme kaydedilmiş ve küreselleşmeyi tanımlarken kullanılan kavramsal ve mantıksal temel genişlemiştir.

Modern bilim-teknolojinin tek başına ifade ettiği anlam, insanın gelişimine sunduğu olanaklarla tamamlanmaktadır. Uygarlığın gelişmesi de bu tamamlayıcılık ilişkisiyle ortaya çıkmaktadır. Bu süreçte bilim-teknoloji, üretim gücünün kurumsallaşmasını sağlamakta¹³⁹; bilimsel-teknolojik altyapıyla üretim daha iyi örgütlenebilmektedir. Bu doğrultuda sanayileşme olgusu da, bilim-teknoloji ile üretimin birleşmesi sürecinden doğmuştur: Laboratuardaki soyut bilimsel teori (bir anlamda akıl), buhar makinesi olarak somut alete dönüşmüş; seri üretim yoluyla ekonomik ihtiyaçların karşılanmasına olanak yaratılmıştır. Bu, modern anlamda aklın uzantısı olarak aletin yaratılması anlamına gelmiştir.

Modern toplumun itici gücü olan bilimsel-teknolojik gelişmeler devrim olarak algılanmıştır. Bu gelişmeler, tarihte eşi benzeri olmayan niceliksel ve niteliksel gelişmeleri tetiklemiştir. Devrimler birikimli bir şekilde sürmüştür. 1765'te buhar makinesinin icadı birinci sanayi devrimini yaratmış; daha sonra 1800'lerin sonlarına doğru demiryolu ve telgrafın icadıyla ikinci sanayi devrimi, 1920'lerde benzin motorlarının icadıyla üçüncü sanayi devrimi ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bilgisayar eksenli teknolojik gelişmelerle de dördüncü sanayi devrimi ortaya çıkmıştır¹⁴⁰.

İlk üç sanayi devrimi eşliğinde; makine ve gereç yapımı, fabrika inşası, maden çıkarımı, demiryollarının döşenmesi, telgraf direklerinin dikilmesi, liman ve havaalanı inşası, gemi, tren, uçak ve otomobil yapımı gibi büyük hacimli sanayileşme girişimleri meydana getirilmiştir. Dördüncü sanayi devrimi ise *hacmi küçük, duyularla algılanamayabilen, zamanı ve işlevselliği değerli kılan*; bilgisayar, yazılım, mikroçip, nano, virüs, enformasyon, uydu, internet gibi terimlerle ifade

¹³⁸ M. Steger, a.g.k., 2003, s.22-26.

¹³⁹ Jürgen HABERMAS, **İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim**, Çeviren: Mustafa TÜZEL, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993, s.33.

¹⁴⁰ Yüksel ÜLKEN, **20.Yüzyılda Dünya Ekonomisi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1989, s.14.

edilen çıktılarının kaynağını oluşturmuş; bu çıktılar önceki sanayi devrimlerinin çıktılarında içerilmiştir.

Yukarıdaki bölümlerde tarihsel, ideolojik ve kültürel açılardan temellendirildiği üzere; küreselleşme, yaklaşık olarak 1970'lerle başlatılabilen görece yeni bir olgudur. İdeolojik, kültürel, ekonomik gelişmelerin yanı sıra, *dördüncü sanayi devrimi* ya da Sklair'in *elektronik devrimi* söylemi¹⁴¹ bağlamındaki bilimsel-teknolojik gelişmeler de küreselleşmeyi tanımlayıcı konumdadırlar. Küreselleşme dönemi, bilimsel-teknolojik gelişmelerin ışığı altında, kimi yazarlara göre *bilgi çağı* (Manuel Castells), kimilerine göre *sanayi-sonrası çağ* (Daniel Bell, Bertrand Russell), kimilerine göre de *üçüncü dalga* (Alvin Toffler) adıyla açıklanabilmektedir.

Castells, bilgi teknolojileri devriminin ışığında yeni ekonomi, toplum ve kültürün karmaşıklığını açıklamaya çalışmakta; fakat teknolojiyi, toplumu biçimlendirmede tek etken olarak görmenin yanlışlığını ileri sürmektedir. Diğer yandan, bilimsel keşif ve teknolojik yeniliklerin altında da bireysel, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel nedenlerin olduğunu belirtmektedir¹⁴². Bu temelde, Castells, bilgi teknolojilerini; mikro-elektronik, donanım ve yazılım olarak bilgisayarlar, iletişim ve yayıncılık, optik-elektronik ve genetik mühendislik alanlarında birbirine yaklaşan teknolojiler kümesi olarak almaktadır¹⁴³.

Toplumsal sistemin karmaşıklığını açıklamaya destek olan bu teknolojilerin, yeni medya yönelimleri, yeni kent oluşumları, yeni sosyal ağlar gibi pek çok yeniliklere destek olduğunu belirten Castells; küreselleşme bağlamına ışık tutacak yönde *yeni ekonomi (new economy)* olgusuna ağırlık vermektedir. Castells, yeni ekonominin, 20. yüzyılın son çeyreğinde dünya ölçeğinde yükseldiğini dile getirmekte ve üç özellik taşıdığını ileri sürmektedir. Castells'e göre, yeni ekonomi; ekonomik karar birimlerinin verimlilik ve rekabetçiliklerinin, *bilginin (knowledge-based information)* üretimi, işlenmesi ve uygulanması yeterliliğine bağlı olması nedeniyle *bilgi-temelli (informational)*; üretim, tüketim ve dolaşımın dünya çapında örgütlenmesi nedeniyle *küresel (global)* ve verimlilik ve rekabetçiliğin işletmeler

¹⁴¹ L. Sklair, a.g.m., 2005, s.56.

¹⁴² Manuel CASTELLS, **The Rise of the Network Society**, Blackwell Publishers, Oxford, 2000, s.5.

¹⁴³ M. Castells, a.g.k., 2000, s.29.

arasındaki küresel karşılıklı eylemler ağı içinde yaratılması nedeniyle de *ağ temelli (networked)* olma özellikleri göstermektedir¹⁴⁴.

Bu yapı içinde bilgi teknolojileri ya da elektronik devriminin çıktıları kapitalist sistemde sermaye mallarının yapısını değiştirmektedir: El komutuyla ve niceliği yüksek emekle çalışma ekseninden, elektronik komutla ve niteliği yüksek emekle çalışma eksenine geçilmektedir. Robinson, elektronik temelli bu teknolojiler ile endüstriyel üretim arasındaki bağdan hareketle, post-Fordist kavramı altında esnek birikim modellerinin yaratıldığını belirtmektedir. Bu esnek yapıların dayanak noktalarından olan “üçüncü dalga” teknolojileri genel olarak şöyle sıralanabilmektedir: İletişimde bilgisayarlaşma; internetin yükselişi; dev kasalarda taşımacılık (containerization); taşımacılık türleri arasında bağlantı (intermodal transport); dondurarak saklama (refrigeration); robotlaştırma (robotization); bilgisayar destekli tasarım (computer-aided design, CAD) ve bilgisayar destekli imalat (computer-aided manufacturing, CAM)¹⁴⁵.

Bu teknolojiler, küreselleşmeyle bağlantılı olarak temelde iki işleve sahiptirler. İlk olarak, üretim faktörleri ve organizasyonu üzerinde, esneklik ve hız yoluyla verimlilik yaratmakta, pozitif içsel ekonomiler yoluyla da düşük maliyete yol açmaktadır; bu sayede kârlılık ve sermaye birikimi sağlanmaktadır. Bu konuda Sadık Acar, teknolojik devrimlerle birlikte Azalan Verimler Kanunu’nun yerini Artan Verimler Kanunu’nun almakta olduğunu belirtmektedir. Acar’a göre; bilgisayar destekli makineler sayesinde üretimde daha az enerji kullanılmakta ve birim üretim başına enerji miktarı düştükçe, diğer değişken üretim faktörlerinin, üretim kapasitesi üzerindeki etkinliği artmaktadır. Böylece kısa dönemde azalan verimler yerine artan verimler eğilimi güçlenmektedir¹⁴⁶.

Elektronik içerikli bu teknolojilerin ikinci işlevi de, yerel noktalarda daha verimli, daha düşük maliyetli, daha etkin olarak üretilebilen malların, hizmetlerin, bilginin ve benzeri toplumsal öğeler ile bunların üreticisi insanların, dünya çapında birbirleriyle bağlantıda olmalarını kolaylaştırması ve hızlandırmasıdır. Tablo 12’de görüldüğü gibi; bilgi teknolojilerinin gelişmesiyle taşımacılık ve iletişim

¹⁴⁴ M. Castells, a.g.k., 2000, s.77-78.

¹⁴⁵ W. Robinson, a.g.k., s.17.

¹⁴⁶ M. Sadık ACAR, **Uluslararası Reel Ticaret: Teori, Politika**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2000, s.293.

maliyetlerinde çarpıcı azalmalar kaydedilmektedir. Bu da, yerel ögelerin küresellik kazanabilmesinde etkili olmaktadır. İnsanlar, dünyanın başka yerlerindeki insanlara ya da bilgilere daha kolay erişebilmekte; mallar başka ülkelere daha kolay eriştirilebilmekte; benzer *erişebilirlik* ve *eriştirebilirlik* olanakları sağlanabilmektedir.

**TABLO 12: TAŞIMACILIK ve İLETİŞİM MALİYETLERİ (TEMEL YIL: 1990)
FİYAT: ABD DOLARI - DEĞİŞİM: %**

	NAVLUN		HAVA TAŞIMACILIĞI		TELEFON GÖRÜŞMESİ		BİLGİSAYAR	
	FİYAT	DEĞİŞİM	FİYAT	DEĞİŞİM	FİYAT	DEĞİŞİM	FİYAT	DEĞİŞİM
1930	63	---	0,68	---	245	---	---	---
1940	60	-5	0,46	-32	189	-23	---	---
1950	34	-43	0,30	-35	53	-72	---	---
1960	27	-21	0,24	-20	46	-13	12.500	---
1970	27	0	0,16	-33	32	-30	1.947	-84
1980	24	-11	0,10	-38	5	-84	362	-81
1990	29	21	0,11	10	3	-40	100	-72
1930-1990	---	-54	---	-84	---	-99	---	-99

Kaynak: Simon TEITEL, “Globalization and Its Disconnects”, *The Journal of Socio-Economics*, 2005, s.456.

NAVLUN: Okyanus taşımacılığı ve liman bedeli (ortalama) (ton başına).

HAVA TAŞIMACILIĞI: Gelir (ortalama) (1 mil başına).

TELEFON GÖRÜŞMESİ: New York’tan Londra’ya 3 dakikalık görüşme.

BİLGİSAYAR: 1990 temel yıllık endeks değerleri.

Douglas Kellner, bilgi teknolojilerine dayalı devrimin küreselleşme sürecindeki rolüne dikkat çeken yazarlardan biridir. Ancak, Kellner, küreselleşmenin iyi anlaşılabilmesinin; bilimsel-teknolojik devrimlerin ve kapitalizmin yeniden yapılanmasının birlikte ele alınacağı bir teorileştirme çabasıyla olanaklı olacağı düşüncesindedir. Bu bakımdan, eş-evrim geçirmekte olan bilim-teknoloji ve kapitalizmin, küreselleşmenin itici güçleri olduklarını belirtmektedir¹⁴⁷.

Kellner; sadece teknolojik devrimin küreselleşmeyi yönettiğini söylemenin *teknolojik belirlenimcilik (technological determinism)* olduğunu ya da sadece kapitalist sistemin tekil açıklayıcı gücünü öne sürmenin *ekonomik belirlenimcilik (economic determinism)* olduğunu dile getirmektedir¹⁴⁸. Küreselleşmeye teorik yaklaşımlarda genellikle *indirgemeci, diyalektikten uzak ve tek-yanlı* ele alışın olduğunu söyleyen Kellner; küreselleşmenin teknolojik olanakları ile kapitalizmin

¹⁴⁷ Douglas KELLNER, “Theorizing Globalization”, *Sociological Theory*, Vol.20, No.3, November 2002, s.287.

¹⁴⁸ D. Kellner, a.g.m., s.288.

küresel yeniden yapılanması arasındaki karşılıklılığın atlanmaması gerektiği görüşündedir. Bu bağlamda, *teknokapitalizm (technocapitalism)* kavramlaştırmasına giderek, toplumun düzenlenişinde teknoloji ile kapitalist sistemin bireşimine önem vermektedir¹⁴⁹.

Bilimsel-teknolojik gelişmelerin küreselleşmenin açıklanmasında altyapısal bir anlamı olmakla birlikte, bilim-teknolojiyi, küreselleşmeyi açıklamada tek etken olarak almak eksik ve temelsiz değerlendirmelere yol açabilmektedir. Bu bakımdan, bilim-teknolojinin kapitalizmin yapılışındaki rolü; kapitalist birikimlerin bilim-teknolojinin finansmanına etkisi; modernizmin ilerlemecilik (progressivism) içerikli yapısı; liberalizmin bilgi, rekabet, merak gibi bağlamlarda bilim-teknolojiyi özendirme gibi pek çok yönü, karşılıklılık temelli boyutta dikkate almak gerekmektedir.

Küreselleşmenin boyutları arasında hiyerarşik bir yapıdan söz edilemese de, ideolojik, kültürel ve bilimsel-teknolojik boyutların politik ve ekonomik boyutları yönlendirici etkisi gözden kaçmamaktadır. Bu noktaya kadar incelenen boyutlar, politik ve ekonomik küresel akışlara ve bu bağlamda güç mücadelelerine yön veren özelliktedirler. Politik boyut, ideolojik boyutla yakın ilişkisi doğrultusunda bu güç mücadelelerinin görüldüğü birincil alandır.

4.5. Politik Boyut

Küreselleşmenin politik boyutunda; dünya çapında politik karşılıklı bağlantıların yoğunlaşması ve bu süreçte karşılıklı bağımlılaşma ile bütünleşme süreci yaşanmaktadır. Bu süreçte politik karar birimleri ve politik ideolojiler arasında yakınlaşmalar ya da ayrışmalar görülebilmekte; politik sistemler türdeşleşebilmekte ya da soyutlanabilmektedir. Bu yapı içinde küreselleşmenin politik boyutuna ilişkin olarak temelde iki eğilim göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi, ulus-devletin yapısal kırılması ve bağımsız karar verme yetisinin belli ölçüde ulus-üstü kurumlar tarafından ikame edilmesi; ikincisi de, küresel politik güç elde etme mücadelesinin çatılaşmasıdır.

¹⁴⁹ D. Kellner, a.g.m., s.289.

4.5.1. Ulus-Devletten Ulus-Ötesi Devlete

Modern ulus-devlet sisteminin kökeni, Avrupa’da 17. yüzyıldaki politik gelişmelere kadar götürülebilmektedir. 1648 yılındaki Westfalia Barış Anlaşması, ulus-devleti doğuran tarihsel olay olarak kabul edilmektedir. Bu anlaşmayla, Orta Çağ’da politik gücün yerel ve derebeylerin elinde olduğu sistem yıkılmış; toprakların birleşmesiyle modernliğin bağımsız, seküler ve ulusal politik güç sistemi meydana gelmiştir. Westfalya modeli bağlamında, yasa yapma, yasaları uygulama, anlaşmazlıkları çözme gibi süreçlerin tek tek devletlerin kendi ellerinde olması; bağımsız devletlerin amaçlarının gerçekleştirilmesi ölçüsünde uluslararası hukukun oluşturulması; bağımsız devletlerin önceliğinin, özgürlükleri önündeki engelleri en aza indirmeye çalışması gibi ilkeler öne çıkmıştır¹⁵⁰.

Modern ulus-devlet sistemi, Birinci Dünya Savaşı’nın ardından, *ulusların kendi kaderlerini belirleme hakkı (self-determination of nations)* temelinde ABD Başkanı Woodrow Wilson’ın adıyla anılan ilkelerle olgunlaşmıştır. Uluslararası ekonomik engellerin kaldırılması, devletler-arası diplomasiinin açıklığı, uluslararası bir örgütün kurulması gibi bağlamlardaki bu ilkeler, belli bir ulusal temelde yükselen ulus-devlet kurumunu pekiştirmiştir¹⁵¹.

William Robinson, ulus-devletin bu politik içerikli yükselişinin, Avrupa’da feodalizmden kapitalizme geçişle birlikte ortaya çıktığını belirtmektedir. Robinson’a göre; piyasaların ve üretim yapılarının birleşmesi ve güçlenmesiyle oluşan ulusal ekonomiler, insanların kimliklerini belli bir coğrafi temelde tanımlamalarının zemini olmuştur. Bu kimlik tanımının, yaşamın ekonomik eşgüdümü ile birleşmesiyle ulus-devletin örgütlenmesi pekişmiştir. Bütün bu çerçevede, ulus-devlet ve ulus-devletler arası sistem; kapitalizmin, üretim, sınıflar, politik güç ve coğrafi temel arasındaki karmaşık ilişkiler üzerinde meydana gelmesinin özel bir şekli olan tarihsel bir kurum olarak ortaya çıkmıştır¹⁵².

Ulus-devlet, küreselleşme sürecinde nasıl bir duruma gelmiştir?

Zygmunt Bauman; ulus-devleti, üç temel direk üzerinde inşa olmuş, tarihte eşi benzeri olmayan bir kurum olarak görmektedir. Bu temel direkler; *ekonomi yönetimi, politik yetke ve kültürel egemenlik*dir. Bauman, küreselleşme sürecinde ulus-devlet

¹⁵⁰ M. Steger, a.g.k., 2003, s.57-58.

¹⁵¹ M. Steger, a.g.k., 2003, s.59.

¹⁵² W. Robinson, a.g.k., s.90.

kurumundan geriye kalanın, ekonomi yönetimi ve kültürel egemenlik tarafından desteklenmeyen yalnızca politik yetke olduğunu ileri sürmektedir. Bauman'a göre; ulus-devletin zayıflamasında küreselleşme sürecinin iki zıt yöndeki eğilimi etkindir; bu eğilimlerden birisi, *ekonomik bütünleşme*; diğeri de, *kültürel kabileleşme*dir. Küresel ekonomik bütünleşme, ulus-devletin ekonomi yönetimini; kültürel kabileleşme de, ulus-devletin kültürel egemenliğini bozmuştur¹⁵³.

Manuel Castells de, küreselleşme sürecinde ulus-devletin araçsal yetkinliğinin şu nedenlerle zemin kaybettiğini öne sürmektedir: Ekonomik faaliyetlerin küreselleşmesi; medya ve elektronik iletişiminin küreselleşmesi; suçun küreselleşmesi; sosyal tepkilerin küreselleşmesi; sınır-ötesi terör şeklinde ayaklanmanın küreselleşmesi¹⁵⁴.

Ulus-devletin zayıflaması ile ilgili olarak post-modernizme gönderme yapan görüşler de yol göstericidir. Yukarıda küreselleşmenin kültürel boyutunda işlendiği gibi; kimlik tanımlamasında ulusa ya da ulus-devlete dayalı önermelerin gereksiz görüldüğü küresel çağda, küresellik kazanan bireylerin ve şirketlerin egemenliği önem kazanmaktadır¹⁵⁵. Bu bağlamda, bireyler ve şirketler gerek köken ulus-devletin gerekse hedef ulus-devletin politikalarından bağımsız olarak küresel düzlemde hareket edebilmektedirler. Bu post-modern görünümü, Michael Hardt ve Antonio Negri, *tanımlanamayan biçimli imparatorluk (amorphous empire)* olarak değerlendirmekte; küresel kapitalizmin, coğrafi, ekonomik ve politik bağamların ötesinde, sosyal ve kültürel yaşama, hatta bireylerin psişik ve biyolojik yanlarına kadar işleyebilen doğasına dikkat çekmektedirler. Bu açıdan, ulus-devlet bir yana, küreselleşme sürecinin belirgin, tanımlanabilir bir karar biriminin olmadığını ileri sürmektedirler¹⁵⁶.

Bu eğilimler itibariyle, 21. yüzyılın başında küreselleşmenin çizdiği politik görünümün, modern ulus-devlet sistemi ile küresel yönetimin post-modern biçimleri arasında bir geçiş aşamasında bulunduğu söylenebilmektedir¹⁵⁷.

¹⁵³ Zygmunt BAUMAN, “**Modernite, Post-modernite ve Etik**”, *Doğu-Batı Dergisi*, Sayı:19, 2002, s.61.

¹⁵⁴ Manuel CASTELLS, **The Power of Identity**, Blackwell Publishers, Oxford, UK, 2004, s.304.

¹⁵⁵ M. Albrow, a.g.k., s.80-82.

¹⁵⁶ Michael HARDT ve Antonio NEGRI, **Empire**, Harvard University Press, Massachusetts, 2000, s.194-195 ve s.208-211.

¹⁵⁷ M. Steger, a.g.k., 2003, s.64.

Küreselleşmenin ulus-devletin bağımsız karar verebilme yapısını zayıflattığını pek çok yazar dile getirmekte; gündelik yaşamda da bu zayıflamanın örneklerine sıkça tanık olunmaktadır. Bu zayıflama, ulus-devletlerin ekonomik, sosyal, eğitsel ve benzer pek çok alanda kamusal politika geliştirebilmelerinin zorluğu demektir. Bu durum, ulus-devlet kurumunun tarihin derinliklerinde kalan nostaljik bir kuruma dönüştüğü anlamına mı gelmektedir? Robinson bu noktada *ulus-ötesi devlet (transnational state)* kavramlaştırmasında bulunmaktadır.

Robinson'a göre; ulus-ötesi devlet, birbirleriyle ilişkili üç ana önermeyi içermektedir:

- Küreselleşmenin ekonomik boyutundaki gelişmeler, ulus-ötesi sınıfın ve küresel yönetici sınıf için kolektif yetke olarak ulus-ötesi devletin oluşumunu desteklemektedir,
- Ulus-devlet, ne önceliğini korumakta ne de ortadan kaybolmaktadır; fakat ulus-ötesi devletin yapısında içerilmekte ve dönüştürülmektedir,
- Yükselen ulus-ötesi devlet, küresel sermaye ve küresel emek arasında yeni sınıf ilişkilerini kurumsallaştırmaktadır¹⁵⁸.

Bu önermeler çerçevesinde ulus-ötesi devlet; küresel burjuvazi ve onun yeni bir küresel kapitalist blok inşa etme girişiminin üzerinde yükselmektedir. *Ulus-ötesi kapitalist sınıf (transnational capitalist class)*; ulus-ötesi devletin ikiz aygıtları olarak, işlevsel açıdan dönüştürülmüş bir ulus-devlet ve kendilerinin politik gücünü kurumsallaştıracak *ulus-üstü (supranational)* ekonomik ve politik kurumlar yaratmaktadır. Bütün bu bağlamda, ulus-devlet ve ulus-üstü kurumlar; devletin ulus-ötesileşmesinin iki boyutu olarak biçimlenmektedirler. Bu yapı içinde, küreselleşme sürecinde ulus-devlet kurumu ortadan kalkmamakta; ulus-ötesi devletin bir bileşeni olarak işlevsel dönüşüm geçirmektedir¹⁵⁹.

Son değerlendirme olarak söylenebilir ki; küreselleşme süreci içinde ilerlendikçe ulus-devlet bir kurum olarak varlığını sürdürmekte; ancak, işlevlerinde belli öncelik kaymaları meydana gelmektedir. Ulus-devlet; kamusal olanın bütünlüğü ile sınıfsal olanın parçalılığı arasında sıkışmaktadır. Bu durum, ulus-üstü kurumların

¹⁵⁸ W. Robinson, a.g.k., s.88.

¹⁵⁹ W. Robinson, a.g.k., s.100.

yaptırım olanakları da dikkate alındığında, Robinson'ın ulus-ötesi devlet kavramlaştırması altında daha anlamlı görünmektedir.

Küreselleşmenin politik boyutundaki eğilimlerin ilki ulus-devlet tartışmalarıyla ilgili iken, ikinci eğilim, küresel politik güç elde etme çabalarına yöneliktir.

4.5.2. Küresel Politik Güç Mücadelesi

Küreselleşmenin politik boyutundaki ikinci eğilim, belli ideolojiler ve bunların politik uzantıları arasında küresel çaplı egemenlik yarışının baş göstermesidir. 18. yüzyıldaki toplumsal gelişmelere dayalı olarak oluşan, liberalizm, muhafazakarlık ve sosyalizm şeklindeki klasik ideoloji sınıflamasının üzerinde, yeni politik ideolojiler bağlamında küresel düzlemde bir mücadele söz konusudur.

Jacques Levy, küreselleşme döneminde düşünce ölçeğinin genişlemesiyle birlikte politik alanda, *jeo-politik durumun* önem kaybettiğini, *küresel-politik durumun* öne çıkmaya başladığını belirtmektedir¹⁶⁰. Küresel-politik yapının belirlenişinde devletler-arası sisteme özgü güç ilişkilerinden çok, küresel politika ortaya koymaya dönük anlayışlar ve ideolojiler arasındaki güç ilişkileri söz konusu olmaktadır. Levy bu bağlamda ABD ve Avrupa'nın anlayış farklılıklarına değinmekte; ABD'nin idealci-muhafazakar, Avrupa'nın ise gerçekçi-ilerlemeci bir anlayış taşıdığını öne sürmektedir. Bu yapı içinde ABD tezleri küresel politika geliştirmeye daha yakın bir görünüm sergilemektedir¹⁶¹. Levy'nin bu açıklaması, yukarıda küreselleşmenin ideolojik boyutunda ele alındığı gibi, Steger'in, Anglo-Amerikan yapılı neo-liberalizm ya da piyasa globalizmi ideolojisi ve bunun askerî açılımıyla emperyal globalizm olarak tanımladığı yapıyla örtüşmektedir. Bu doğrultuda, piyasa globalistleri, öne sürdükleri altı önermeli tezleriyle küresel kapitalizmi meşrulaştırmaya ve kurumsallaştırmaya çalışmaktadırlar. Bunun için çeşitli ideolojik aygıtlar ileri sürmektedirler.

Mark Rupert, *Ideologies of Globalization* adlı kitabında, *küresel güç seçkinleri* (*global power elites* ya da *global phalanx*) olarak çeşitli sınıfların, küreselleşme düşüncesini yerleşik hale getirmek üzere düşünsel anlamda örgütlendikleri görüşündedir. Rupert'a göre küresel güç seçkinleri şu sınıflardan oluşmaktadır:

¹⁶⁰ Jacques LEVY, "Globalization as a Political Invention: Geographical Senses", *Political Geography*, Volume.26, Issue.1, 2007, s.14-17.

¹⁶¹ J. Levy, a.g.m., s.17-18.

Şirket yöneticileri, ulus-ötesi şirketlerin üst kadroları, şirket lobicileri, önde gelen gazeteciler ve halkla ilişkiler uzmanları, kültürel seçkinler ve eğlence dünyasının ünlüleri, geniş kitlelere seslenen akademisyenler, üst düzey devlet bürokratları ve politik önderler¹⁶².

Rupert'ın öne sürdüğü bu sınıfsal aygıtlar, Antonio Gramsci'nin *organik aydınlar* kavramlaştırmasıyla da örtüşmektedir. Gramsci, organik aydınlar kavramını, “bağlı oldukları egemen sınıfların sınıfsal çıkarları doğrultusunda düşünce üreten, egemen sınıfların istemlerini meşrulaştıran, egemen sınıfları en iyi temsil eden elçiler, memurlar” olarak tanımlamaktadır¹⁶³. Bu temelde Rupert'ın saydığı sınıfların piyasa globalizmine ya da neo-liberalizme bağlı, dolayısıyla kapitalist sınıfın çıkarlarını gözeten ve destekleyen organik aydınlar oldukları görülmektedir.

Küreselleşmeyi meşrulaştırmaya dönük bir başka ideolojik aygıtlar kümesi de kurumsaldır. James Mittelman, bu kurumsal aygıtları şöyle sıralamaktadır: Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Dünya Bankası (DB), Uluslararası Para Fonu (UPF), medya, işletme fakülteleri ve Neo-klasik iktisat öğretisiyle biçimlenmiş öğretim merkezleri, okullar ve üniversiteler¹⁶⁴.

Piyasa globalizminin sınıfsal ve kurumsal ideolojik aygıtlarının yanı sıra teknolojik boyutta ideolojik işlev gören bir başka etken de dikkat çekmektedir. Sezgin Kızılcılık; özellikle bilginin ve kültürlerin küresellik kazanmasında etkili olan internetin, bir araç olmaktan öteye, küreselleşmenin ideolojisini simgeleyen bir aygıt halini aldığını belirtmektedir¹⁶⁵. Bireylerin kendilerine göre yorum yapmasının ifadesi olarak post-modernliğin; tüketim, ticaret, iş yapma biçimleri gibi bağlamlarda piyasa mantığının; modern bilimsel bilginin; turistik faaliyetlerin ve daha pek çok toplumsal olgunun küresellik kazanmasında internetin liberalleştirici niteliğinin rolü büyüktür. Bu rol, piyasa globalistlerinin önermelerini güçlendirmektedir. Piyasa globalizminin, piyasaların liberalleştirilmesini öne çıkaran birinci önermesi ve

¹⁶² Mark RUPERT, **Ideologies of Globalization: Contending Visions of a New Order**, Routledge, Londra, 2000. s.16.

¹⁶³ Antonio GRAMSCI, **Aydınlar ve Toplum**, Çeviren: Vedat GÜNYOL ve diğerleri, Çan Yayınları, İstanbul, 1967, s.28.

¹⁶⁴ James MITTELMAN, “**Ideologies and the Globalization Agenda**”, *Rethinking Globalism* (Editör: Manfred STEGER), Rowman&Littlefield, Maryland-ABD, 2005, s.17-18.

¹⁶⁵ S. Kızılcılık, a.g.k., s.114.

küreselleşmeyi piyasalar ile teknolojinin yönlendirdiğini içeren üçüncü önermesi bağlamında internet, ideolojik bir aygıt konumunda değerlendirilebilmektedir.

Temel tezleri ve sınıfsal, kurumsal ve teknolojik içerikli ideolojik aygıtlarıyla piyasa globalizmi, 1990'larda filizlenen ve büyüyen bir ideoloji olmuştur. Küreselleşme sürecini belirleyen ideoloji olarak piyasa globalizmine, bu bağlamda küreselleşmeye karşı politik güç arayışı anlamında tepkiler ve ideolojik oluşumlar da söz konusudur. Bunlar 1990'lı yıllarda işaretlerini vermeye başlasa da özellikle 2000'li yıllarda belirginleşmiştir.

Steger, küreselleşmeye, bir başka deyişle piyasa globalizmine karşı gelişen tepkilerin iki yönde şekillendiği düşüncesindedir: Birincisi, *özelci korumacılık (particularist protectionism)* yaklaşımları; ikincisi de, *evrenselci korumacılık (universalist protectionism)* yaklaşımlarıdır.

Özelci korumacılar; kendi toplumları ya da topluluklarındaki ekonomik, politik ve kültürel zayıflamaların nedeni olarak küreselleşmenin serbest ticaret, yabancı yatırımlar, çok uluslu şirketler ve Amerikanlaşma gibi neo-liberal eğilimlerini görmektedirler. Bu gruptaki küreselleşme karşıtları, küresel düzlemdeki korumadan çok, kendi ülkelerindeki ya da bölgelerindeki insanların refahının ve bağımsızlığının korunmasından yana tutum takınmaktadırlar. Evrenselci korumacılar ise, tüm dünyadaki insanların eşitlik ve adalet içinde yaşamalarını amaçlamaktadırlar. Çevrenin korunması, adil ticaret, uluslararası emek sorunları, insan hakları, kadın hakları gibi temel taşlar üzerinde, küresel zenginlik ve gücün küresel yeniden paylaşımını hedeflemektedirler. Neo-liberal içerikli *yukarıdan aşağıya küreselleşme (globalization from above)* karşısında, marjinalleri ve yoksulları koruyan *aşağıdan yukarıya küreselleşme (globalization from below)* çağrısı yapmaktadırlar¹⁶⁶.

Steger, küreselleşme sürecindeki politik güç mücadelesine ilişkin bu ayrımını geliştirerek piyasa globalizmine karşı oluşan cepheleri daha belirgin olarak tanımlamaktadır. Steger'e göre; piyasa globalizminin karşı-tezi olarak evrenselci korumacılar politik solda adalet globalizmini; özelci korumacılar ise politik sağda ulusalcılık ve cihat globalizmini biçimlendirmektedirler.

¹⁶⁶ M. Steger, a.g.k. 2003, s.114-115.

Adalet globalizmi; 1990'larda ABD'de Ralph Nader, Dennis Kucinich gibi politik kişilerin sosyal zeminlerde ya da politikada ileri sürdükleri tezlerle köklenmiştir. Genel olarak şu ana düşünceler üzerinden şekil almıştır:

- Küresel şirketlerin baskısına karşı ulusların bağımsız karar verebilme hakkı ve bunun da ötesinde piyasa globalizmine karşı eşit güçlerin küresel ittifakı;
- Milliyetçiliğin ve bölgeselciliğin ötesinde küresel çapta kapsamlı demokrasi, sosyal adalet, yoksulluğun azaltılması, çevrenin korunması gibi ahlaki ilkeler;
- Sadece Amerikalılar için değil, tüm insanlar için, vatandaş katılımı, gerçek demokrasi, kimlik ve cinsiyet eşitliği, ekolojik denge, toplum-temelli ekonomi ve paylaşım adaleti;
- Türdeşleştirici tüketici kimliğinden sıyrılma;
- Etik ve kozmopolit idealler;
- Silahsızlanma, küresel ısınma, çocuk işçi çalıştırılması gibi konulardaki uluslararası anlaşmalar¹⁶⁷.

Bu ilkeler küresel boyutta karşı-tezlere ilişkin olmasına karşın, daha çok ABD içindeki karşıt hareketler olarak belirmiştir. Piyasa globalizmine karşı küresel çapta örgütlenme ise Dünya Sosyal Forumu (DSF) ile simgeleşmiştir.

DSF, ilk kez 2001 yılında Brezilya'nın Porto Alegre şehrinde toplanan bir örgütlenmedir. DSF kendini anahtar ideolojik düzlem ve ulus-ötesi sosyal uzam olarak konumlandırmıştır. DSF'nin yapılanması bir anlamda piyasa globalizminin organizasyonu olan Dünya Ekonomik Forumu'nun (DEF) karşıt oluşumu olarak görülebilmektedir. DSF, coğrafi, etnik ve sınıfsal sınırların ötesinde ulus-ötesi ittifaklar kurarak küreselleşmenin olumsuzluklarının aşılabileceği düşüncesini içermektedir. Ralph Nader, Susan George, Naomi Klein gibi kişisel mücadelelerin ve kurumsal-ideolojik düzlem olarak DSF'nin temsil ettiği adalet globalizminin başlıca amaçlarından biri; piyasa globalizminin baskın belirlenimci önermelerine meydan okuyacak karşıt-güç söylemini yaratmak ve daha eşitlikçi küresel bilincin yükselişine katkıda bulunmaktır¹⁶⁸.

¹⁶⁷ M. Steger, a.g.k., 2009, s.118-125.

¹⁶⁸ M. Steger, a.g.k., 2009, s.125-130.

Steger, piyasa globalizmine karşıt güç olarak politik sağın ise iki yönelim çerçevesinde konumlandığını belirtmektedir. Bunlardan ilki *ulusal halkçılık (national populism)*, diğeri de cihat globalizmidir.

Ulusal halkçı politik hareketler, ABD’de Patrick Buchanan, Fransa’da Jean-Marie Le Pen, Avusturya’da Jörg Haider, Venezüella’da Hugo Chavez gibi politik önderler tarafından, neo-liberal ideolojinin ulus-ötesi şirketler eliyle yol açtığı, ulus-devleti zayıflatma girişimlerine karşı geliştirilmiştir. Bu önderler, Amerikan tarzı küreselleşmeye ve özellikle 11 Eylül olaylarından sonra büyüyen emperyal globalizme karşı direnç göstermektedirler. Ulusal halkçılar, politik-ideolojik tutumlarını dünya kamuoyunda meşru kılabilmek için temel olarak üç yol izlemektedirler:

İlk olarak, “biz” ve “onlar” şeklinde birbirinden kopuk politik farklılıklara vurgu yapan bir düşünce inşa etmektedirler. Büyük çoğunluk olarak “biz”e karşı; aydınlar, spekülâtörler, politikacılar, şehirliler, Yahudiler, kozmopolitler, globalistler ve diğeri düşmanlar olarak “onlar” mücadelesine dikkat çekmekte; göçmenlerin, yabancı işçilerin, etnik azınlıkların toplumun içine işlediklerini belirtmektedirler. Ulusal halkçıların, ideolojilerini meşru göstermedeki ikinci yolları; düşmanlarına politik zeminden çok, ahlaki zeminde saldırmalarıdır. Düşmanlarının, kolektif geleneklerin yıkımına yol açacak şekilde güçlerini kötüye kullandıklarını iddia etmektedirler. Son olarak, modernleşmenin, ulusal bütünlüklerini zorlayan bir krize yol açtığı düşüncesini sürekli olarak insanların akıllarında tutmaya çalışmaktadırlar¹⁶⁹.

Steger’in belirttiği, küreselleşmeye politik sağın tepkilerinin ikinci türü, cihat globalizmidir. Cihat globalizmi, El Kaide örgütünün önderi Usame Bin Ladin’in medya üzerinden yaydığı yazılı ve sözlü seslenişleriyle biçimlenmekte; *ümme* (*umma*), *cihat (jihad)* ve *tevhit (tawhid)* olarak üç ilke üzerinde inşa edilmektedir. Ümme; ulusal sınırların ötesinde tüm Müslümanların küresel bir topluluk oluşturma amacı anlamına gelmektedir. Cihat; İslam’ın *kafir (kufr)* insanlara silahlı ya da silahsız şekillerde öğretilmesi ve küresel çapta yayılması anlamındadır. Ümme ve cihat, Allah’ın tekliği demek olan tevhit ilkesiyle desteklenmektedir. Cihat globalistleri, ulusal halkçıların “biz” ve “onlar” ayrımında yaptığı gibi; iki bölünmüş

¹⁶⁹ M. Steger, a.g.k., 2009, s.132-135.

cepheden söz etmektedirler. Bu cephelerden biri Hıristiyan-Yahudi ittifakı; diğeri de İslam dünyasıdır. Cihat globalistleri, ideolojilerini, Amerikan medya emperyalizmine, emperyal globalizme ve Müslümanların ahlakını bozan tüketimcilik kültürüne karşı totaliter bir tutumla dünyaya yaymaya çalışmaktadırlar¹⁷⁰.

Cihat globalistleri, küreselleşmeye karşı çıkarken, politik sağın diğeri türünü oluşturan ulusal halkçılardan bir noktada ayrılmaktadırlar. Ulusal halkçılar, küreselleşmenin ekonomik, politik ve kültürel zayıflamaya yol açmasına karşı ulusal tezler öne sürerken; cihat globalistleri, küreselleşmesini istedikleri tezler öne sürmektedirler. Politik sağın bu iki türü birlikte politik solun adalet globalizminden şu yönüyle ayrılmaktadırlar. Politik sol, *küreselleşme karşıtlığı (anti-globalization)* iddiasında iken, politik sağ *alternatif küreselleşme (alter-globalization)* arayışındadır¹⁷¹.

Küreselleşmenin ekonomik boyutu, politik boyutu ile karşılıklı nedensellik içinde küresel güç mücadelelerinin bir başka boyutudur. Ekonomik boyut da, politik boyut gibi, ideolojik, kültürel ve bilimsel-teknolojik boyutlardaki gelişmelerden etkilenecek şekilde şekillenmektedir.

4.6. Ekonomik Boyut

Bu tez çalışmasının birinci bölümünün son başlığı küreselleşmenin ekonomik boyutuna ayrılmaktadır. Ancak, çalışmanın ekonomik eksenli olması ve ekonomi politikalarına yoğunlaşması bağlamında, ekonomik boyutun, tezin ikinci bölümünde daha ayrıntılı olarak ele alınmasında yarar vardır.

Küreselleşmeyi açıklamaya dönük teorik yaklaşımların incelendiği bölümde görülmektedir ki; bu yaklaşımlar içinde küreselleşmenin ekonomik boyutunu en iyi açıklamaya yatkın olan, küresel kapitalizm yaklaşımıdır. Bu doğrultuda, ekonomi politikalarının da küresel kapitalizm temelinde biçimlendiği düşünüldüğünde, ikinci bölümde başlı başına küresel kapitalizmi ve bu bağlamda ekonomi politikalarını incelemek mantıklı olacaktır.

¹⁷⁰ M. Steger, a.g.k., 2009, s.145-157.

¹⁷¹ M. Steger, a.g.k., 2009, s.157.

İkinci Bölüm

KÜRESEL KAPİTALİZM BAĞLAMINDA EKONOMİ POLİTİKALARI: TEORİK ÇÖZÜMLEME

1. KÜRESEL KAPİTALİZM

Küresel kapitalizm olgusu, küreselleşme sürecinin ekonomik boyutunu tanımlayan bir *söylem* olmasının ötesinde, belli bir akademisyenler topluluğunun çalışmalarıyla bir *teori* ve bu bağlamda oluşan bir *okul* temelinde önem kazanmaktadır. William Robinson, kendisinin de içinde olduğu bu okulu meydana getiren yazarları ve temel yapıtlarını şöyle derlemektedir:

- *Global Capitalism: The New Leviathan* (1990) adlı kitaplarıyla Robert J.S. Ross ve Kent C. Trachte,
- *Sociology of the Global System* (1991), *The Transnational Capitalist Class* (2001) ve *Globalization: Capitalism and Its Alternatives* (2002) adlı kitaplarıyla Leslie Sklair,
- *Development and Social Change: A Global Perspective* (1996) adlı kitabıyla Phillip McMichael,
- *The Enigma of Globalization: A Journey to a New Stage of Capitalism* (2002) adlı kitabıyla Robert Went,
- *Empire* (2000) ve *Multitude* (2004) adlı çalışmalarıyla Michael Hardt ve Antonio Negri,
- *A Theory of Global Capitalism: Production, Class and State in a Transnational World* (2004) adlı kitabıyla William I. Robinson¹⁷².

Küresel kapitalizm yaklaşımı; küreselleşme kavramıyla açıklanan dönemin, kapitalizmin evrimindeki yeni bir aşama olarak meydana geldiğine işaret etmektedir. Yukarıda “küreselleşme tarihi” başlığı altında da işlendiği gibi; küreselleşme, kökleri uzun bir tarihi kapsayan süreçteki görece yeni bir olgu şeklinde ortaya çıkmıştır. Küreselleşmenin bu yeni olma özelliği, kapitalizmin tarihinde daha önce görülmemiş nitelikleri içermesi anlamına gelmektedir. Bu çerçevede, küreselleşmeyi *kapitalizmin*

¹⁷² W. Robinson, a.g.k., s.2.

yeni aşamasının adı olarak sunmak mantıklı görünmektedir. O halde, küreselleşmeyi biçimlendiren, kapitalizmin bu yeni aşamasının özellikleri nelerdir?

Ross ve Trachte; bir sosyal sistem olarak kapitalizmin üç düzeyde çözümlenebileceğini ileri sürmektedirler: İlk düzey, Adam Smith ve Karl Marx'ın ortaya koydukları, kapitalizmin mantığını içermektedir. İkincisi, kapitalizmin tarihsel gelişimini açıklayan Paul Baran, Paul Sweezy, Joseph Schumpeter gibi yazarların oluşturduğu düzeydir. Son düzey ise, kapitalizmin bugünkü durumunu betimleyen özgün sosyal oluşum olarak küresel kapitalizmdir¹⁷³.

Ross ve Trachte, küresel kapitalizmi, *ekonomik döngüler (cycles)*, *eğilimler (trends)* ve *yapısal değişimler (structural changes)* şeklindeki üç çözümsel kavrama ilişkin ayırmadan hareketle açıklamanın yararlı olduğu düşüncesindedirler. Döngüler; tekrar eden genişleme ve daralma dönemleridir. Eğilimler; döngülerin düzenlediği birikimli niceliksel değişimlerdir. Yapısal değişimler ise; eğilimler tarafından türetilen niteliksel farklılaşmalardır. Ross ve Trachte'ye göre; bu kavramsal çerçevede, 1950'lerle birlikte yaşanan genişleme ve ardından 1970'lerdeki daralma döngüsünün yarattığı eğilim, bir yapısal değişim yaratmıştır. Bu değişim, tekelci kapitalizm teorilerindeki ulusal oligopoller sistemine ya da dünya-sistem yaklaşımında incelendiği gibi uluslararası mübadele hiyerarşisi içindeki uluslara ilişkin olmayıp, kapitalizmin dünya ölçeğinde meydana gelen yeni bir biçimine ilişkindir¹⁷⁴.

Ross ve Trachte'ye göre; *piyasada mübadele etme amaçlı meta üretim biçimi ve buna dayalı üretim ilişkileri* olarak kapitalizm, küresel ölçekte birtakım niteliksel farklılıklar eşliğinde yeni bir aşamada bulunmaktadır. Küresel kapitalizmi biçimlendiren bu niteliksel farklılaşmalar, ulusal sınırların içinde etki gücü olan tekelci ya da rekabetçi firmalardan *küresel firmalara* kayan önemi ve bu bağlamda *küresel üretim ilişkilerinin* çizdiği sosyal yapıyı ifade etmektedir¹⁷⁵.

Robinson da, Ross ve Trachte gibi; küreselleşmenin, kapitalizmin yeni evresiyle biçimlendiğini ileri sürmektedir. Robinson'a göre; kapitalizm iki bağlamda yayılcı bir yapıya sahiptir. İlk olarak, kapitalist meta üretimi, *kapitalizm-öncesi*

¹⁷³ Robert J.S. ROSS ve Kent C. TRACHTE, **Global Capitalism: The New Leviathan**, State University of New York Press, New York, 1990, s.4-5.

¹⁷⁴ R. Ross ve K. Trachte, a.g.k., s.5.

¹⁷⁵ R. Ross ve K. Trachte, a.g.k., s.23-25.

(*pre-capitalist*) üretim biçimine sahip olan yerlerde yaygınlaşmaktadır. Robinson bu sürece *yatay genişleme (extensive enlargement)* demektedir. Yatay genişleme, 19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın ilk yarısında Afrika ve Asya'da sürdürülen sömürgeleştirmeyeyle belirginleşmiş; 1990'larda eski Sovyetler'de ve Üçüncü Dünya ülkelerinde kapitalist meta üretiminin yaygınlaşmasıyla küresel ölçüğe ulaşmıştır. Robinson, yatay genişlemeyi tamamlayıcı nitelikteki dikey genişleme yoluyla da küresel kapitalizmin kökleştiğini belirtmektedir. *Dikey genişleme (intensive enlargement)*; daha önce kâr amacı taşınmaksızın sağlanan eğitim, sağlık gibi hizmetlerin kapitalist üretim biçimine sokulması ve piyasa koşullarında karşılanmasını, bir başka deyişle *piyasalaştırmayı (marketization)* ifade etmektedir. Robinson, kapitalizmin yüzyıllarca süren *niceliksel yoğunlaşmasının (quantitative intensification)* üzerinde yükselen, bu dikey genişleme bağlamında ortaya çıkan *niteliksel yoğunlaşmanın (qualitative intensification)* küreselleşmeyi betimlediği düşüncesindedir. Bütün bu çerçevede, küreselleşme; kapitalist üretimin yüzyıllar boyunca dünya çapında yaygınlaşması sürecinin doruğu olarak belirlemektedir¹⁷⁶.

Ross ve Trachte ile Robinson'ın bu açıklamaları çerçevesinde görülmektedir ki; küreselleşme süreci, tarihsel olarak 1970'lerle başlatılabilen döneme ilişkin, küresel ölçekli niteliksel-yapısal dönüşümlerle biçimlenmekte, anlam kazanmaktadır. Küresel kapitalizm yaklaşımı da, bu niteliksel dönüşümleri açıklama iddiası taşımaktadır.

Küresel kapitalizmin teorisyenlerinden Leslie Sklair, küreselleşmeyi tanımlayan yapısal değişimler olarak *ulus-ötesi pratiklere (transnational practices)* vurgu yapmaktadır. Sklair'e göre; küresel sisteme, devlet merkezli *uluslararasılaşma (internationalization)* değil, *ulus-ötesileşme (transnationalization)* olgusu nitelik kazandırmaktadır. Sklair, karar birimlerinin ulus-ötesi pratiklerinin ekonomik, politik ve kültürel-ideolojik olarak üç düzlemde meydana geldiğini belirtmektedir. Bu düzlemler soyut olup karar birimlerinin pratikleri üç somut kurum bağlamında gerçekleşmektedir: Ekonomik alanda *ulus-ötesi şirketler (transnational corporations)*, politik alanda *ulus-ötesi kapitalist sınıf (transnational capitalist class)* ve kültürel-ideolojik alanda *tüketimcilik (consumerism)*. Bu yapı içinde

¹⁷⁶ W. Robinson, a.g.k., s.6-9.

küreselleşmenin kapitalist nitelikli olduğu görülmekte; küresel sistemi tanımlayan kavram olarak “küresel kapitalizm” öne çıkmaktadır¹⁷⁷.

Robinson da Sklair gibi küresel kapitalizm yaklaşımını üç dayanak üzerine yerleştirmektedir. Sklair’in görüşünden biraz farklı olarak, *ulus-ötesi üretim, ulus-ötesi kapitalist sınıf* ve *ulus-ötesi devlet* dayanaklarına değinmektedir¹⁷⁸.

Küresel kapitalizm, küreselleşmeyi betimleyen niteliksel-yapısal değişimler bağlamında, Sklair ve Robinson’ın yaklaşımları ekseninde, ulus-ötesi üretim, üretim ilişkileri, ulus-ötesi şirketler, küresel ticaret ve tüketicilik başlıklarıyla aşağıda incelenmektedir.

1.1. Ulus-ötesi Üretim

Ulus-ötesi pratiklere dayalı olarak şekillenen küreselleşme sürecinin merkezî öğelerinden biri, üretimin ulus-ötesileşmesidir. Kapitalist üretim biçimi küreselleşme sürecinde yerel ya da ulusal ölçekte kalmamakta, küresel üretim ağı ya da küresel meta zinciri küresel sisteme biçim vermektedir. Ulus-ötesi üretimin temel özelliği; sermayenin niceliksel ve niteliksel akışkanlığı sayesinde küresel üretim ağının oluşmasıdır. Bu da Fordist birikim modelinin yerini, post-Fordist birikim modelinin almasına dayanmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaklaşık 25 yıllık genişleme döneminde kapitalizmin başlıca özelliği olarak *Fordizm*; yüksek refaha sahip kitlesel pazarlar için kitlesel üretim yapma mantığına dayalı bir üretim ve birikim modelidir. Fordizm’de; yoğun makineleşme sürecinde, parça başına maliyetleri düşürmek ve ölçek ekonomileri sağlamak olarak temel iki amaç gözetilmiştir. Bu ekonomik amaçların yanı sıra Fordizm’in sosyal ve politik sonuçları da olmuştur. İşgücü süreçlerini kontrol altında tutmak ve işçilerin isteklerini maddi olarak karşılamak, bu ekonomi-dışı sonuçların başında gelmektedir. Fordizm’e ek olarak, dünya çapında onun kadar etkiye sahip olmasa da, *Taylorizm*; işletme yönetimi işlevleri ve tekniklerini geliştirme anlamıyla Fordist birikim modelini tamamlamıştır¹⁷⁹.

¹⁷⁷ Leslie SKLAIR, **Sociology of the Global System**, Prentice Hall – Harvester Wheatsheaf, 2. baskı, Birleşik Krallık, 1995, s.4-7.

¹⁷⁸ W. Robinson, a.g.m., 2007, s.130.

¹⁷⁹ Malcolm WATERS, **Globalization**, Routledge, New York, 1995, s.80.

Küresel kapitalizmin teorisyenlerinden Robert Went, Waters'ın öne sürdüğü Taylorizm ve Fordizm'in yanı sıra iki olgunun daha İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki refah döneminin belirleyicileri olduğunu söylemektedir. Bu iki olgu; *Keynesçilik* ve *ABD'nin ekonomik üstünlüğüdür*. Went, 1970'lerle birlikte belirmeye başlayan yeni birikim modelinin; Taylorizm, Fordizm, Keynesçilik ve ABD üstünlüğünün sona ermesiyle oluştuğunu belirtmektedir¹⁸⁰.

Küresel kapitalizm, İkinci Dünya Savaşı sonrasında genişleme döneminin çeşitli nedenlerle sonuna gelmesiyle açılan yeni dönemi açıklamaktadır. Bernard Rosier, küresel kapitalizme, bir başka ifade olarak, kendi deyişiyle 1970'lerle başlayan ulus-ötesileşmeye yol açan ana eğilimleri şöyle belirlemektedir:

- Dev şirketlerin oluşumu,
- Güç ilişkilerinin emekçi sınıfın lehine gelişmesi,
- Fordizm'in toplam talebe karşılık verecek esneklikten yoksunluğu,
- Kâr oranının azalması,
- Aşırı sermaye birikimi,
- ABD'nin uluslararası egemenliğinin görece azalması¹⁸¹.

Bu eğilimler, Fordist birikim modelini ikame edecek yöntemleri gündeme getirmiş; post-Fordist olarak adlandırılan esnek birikim rejimi ortaya çıkmıştır. Bu noktada Robinson, post-Fordist birikim modelinin temel olarak *teknolojik ve örgütsel yenilikler* olmak üzere iki boyutta meydana geldiğini belirtmektedir. Ancak, küreselleşmenin bu yenilikler bağlamında teknolojik belirlemcilik tarafından yönlendirilmediğini; teknolojinin toplumda meydana gelen birtakım gelişmelerin bağımlı değişkeni olduğunu dile getirmekte; kapitalistler ile hükümetlerin *rekabet ve sınıf mücadeleleri* nedenleriyle yenilikler ürettiklerini ileri sürmektedir¹⁸². Bu doğrultuda, yukarıda küreselleşmenin bilimsel-teknolojik boyutundaki Kellner'in çözümlemesinde de görüldüğü gibi, teknolojinin bağımsız değişken olarak küreselleşmeyi yönettiği önermesi zayıf kalmaktadır. *Küresel kapitalizmin sınıf ilişkilerinin ve küresel rekabet gücü* arayışlarının küreselleşme ya da post-Fordist

¹⁸⁰ Robert WENT, *The Enigma of Globalization: A Journey to a New Stage of Capitalism*, Routledge, Londra, 2002, s.96-97.

¹⁸¹ Bernard ROSIER, *İktisadi Kriz Kuramları*, Çeviren: Nurhan YENTÜRK, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994. s.103.

¹⁸² W. Robinson, a.g.k., s.21.

birikim modeli üzerindeki belirleyiciliğini görmek daha sağlıklı değerlendirmelere olanak sağlayabilecektir.

Robinson, ulus-ötesi üretimin *yeni teknolojiler* ve *yeni organizasyon biçimleri* olarak iki yönde gelişen bir esnek birikim modeli (post-Fordizm) içinde gerçekleştiğini ileri sürmektedir. Buna göre yeni teknolojiler, küreselleşmenin bilimsel-teknolojik boyutunda da ele alındığı gibi; *iletişimde bilgisayarlaşma*, *internet*, *dev kasalarda taşımacılık (containerization)*, *taşımacılık türleri arasında bağlantı (intermodal transport)*, *dondurarak saklama (refrigeration)*, *robotlaştırma (robotization)*, *bilgisayar destekli tasarım (computer-aided design, CAD)*, *bilgisayar destekli imalat (computer-aided manufacturing, CAM)* ve benzeri yenilikler olarak belirmektedir. Post-Fordist yapının yeni üretim organizasyonları ise; *dikey dağılım (vertical disintegration)*, *tam zamanında üretim (just-in-time)*, *küçük yığınlı üretim (small-batch production)*, *sözleşmeli üretim (subcontracting)*, *dışarıdan hizmet alma (outsourcing)*, *kurumsal ya da kurumsal olmayan ulus-ötesi iş anlaşmaları* gibi örgütlenmelerdir¹⁸³.

Post-Fordist ya da esnek birikim rejimi, üretimin ulus-ötesileşmesinin, bir başka deyişle küreselleşmenin itici güçlerinden biridir. Yukarıda belirtildiği gibi, Robinson, bu esnek birikim modelinin ortaya çıkışında küresel kapitalist üretim ilişkilerine ve küresel rekabet gücü arayışlarına özel bir anlam yüklemektedir. Robinson'ı destekler nitelikte Waters da, küreselleşmenin esnek birikime dayalı olarak biçimlenmesinde, Amerikan ve Avrupalı şirketlerin sağladığı rekabet gücüne karşı Japon modelinin etki gücünü öne sürmektedir.

Waters'a göre; Japonya'nın devlet-sanayi işbirliğiyle sağladığı, bilgi ve malzeme teknolojileri ile yönetim stratejileri arasındaki bileşim, esnek organizasyon paradigması olarak küreselleşmiştir. Bu Japon şirket paradigması, *kitlesel medya*, *gözde kitaplar* ve *işletme okulları - üniversiteler* olarak üç araçla küresel düzleme taşınmıştır. Japon otomobil firması Toyota ile simgeleşen bu paradigma *Toyotizm* adıyla Fordizm'in ikamesi olarak yerleşik hale gelmiştir. Toyotizm, şu öğeler yoluyla esnek birikim rejimini biçimlendirmekte ve küreselleşmeye yön vermektedir:

¹⁸³ W. Robinson, a.g.k., s.17.

*Stratejik yönetim, tam zamanında üretim, toplam kalite yönetimi, takım çalışması, yönetsel dağılım, niceliksel olarak esnek işgücü ve işlevsel olarak esnek işçiler*¹⁸⁴.

Toyotizm ve post-Fordizm kavramları küreselleşmenin ekonomik boyutunu betimleyen bir nitelik olarak ulus-ötesi üretimin genel yapısını veren esnek birikim rejimine işaret etmektedirler. Esnek birikim modeli; yeni teknolojiler ve yeni organizasyon biçimleri yoluyla küçük/orta ölçekli ve büyük ölçekli firmalara verimlilik, kârlılık, rekabet gücü gibi konularda yararlar sağlamaktadır. Ancak, sermayenin ulus-ötesileşmesi olgusu, bu firmalardan özellikle büyük ölçekli olanların eliyle gerçekleşmektedir. Küçük ölçekli olmanın getirdiği esneklik gibi bir üstünlükten söz edilebilse de; Castells'in de belirlediği gibi¹⁸⁵, küçük firmalar küresel ölçekli firmaların güdümünde kalmaktadırlar. Bu ilişkinin belirgin örneklerinden biri, dışarıdan hizmet alma süreçlerinde gözlenmektedir.

Dışarıdan hizmet alma; esnek birikim modelinin bir parçası olarak küreselleşmenin işleyişine olanak veren bir nitelik olup, bir örgüt içinde yapılabilecek olan işlerin/hizmetlerin başka örgütlerden satın alınmasıdır. George Ritzer ve Craig Lair, dışarıdan hizmet almanın sadece yerel/ulusal sınırlarda faaliyet gösteren örgütler için olanaklı olduğu gerekçesiyle, ilk bakışta küreselleşmeyle bağlantılı olmayan bir kavram ya da yöntem gibi görüldüğünü söylemektedirler. Bu nedenle, küresel ya da ulus-ötesi bağlantılara dikkat çekmesi bakımından *kıyı-ötesi dış hizmet alımı (offshore outsourcing)* kavramını önermektedirler. Yerel/ulusal ekonomik sınırlar içinde dışarıdan hizmet almayı ayırt etmek için de, *yerli dış hizmet alımı (on-shore outsourcing)* ya da *yurtiçi dış hizmet alımı (domestic outsourcing)* kavramlaştırmasına gitmektedirler¹⁸⁶.

Ritzer ve Lair, örgüt içindeki işlerin, başka yerlerde kurulu örgütlerce ikame edilmesiyle, Joseph Schumpeter'in *yaratıcı yıkım (creative destruction)* dediği olgunun gerçekleştiğini ileri sürmektedirler. Başka yerlerde istihdam ve üretim *yaratıcı* olarak, belli bir yerin istihdam ve üretim düzeninin *yıkımı* söz konusu olmaktadır. Bu genel anlamı bağlamında, dışarıdan hizmet alma; daha düşük üretim maliyeti, daha yüksek kârlılık, daha iyi eğitilmiş personel, daha düşük üretim devir

¹⁸⁴ M. Waters, a.g.k., s.82-84.

¹⁸⁵ M. Castells, a.g.k., 2000, s.168.

¹⁸⁶ George RITZER ve Craig LAIR, “**Outsourcing: Globalization and Beyond**”, *The Blackwell Companion to Globalization* (Editör: George RITZER), Blackwell Publishing, ABD, 2007, s.309.

hızı, 7 gün 24 saat işçi, mal ve hizmet edinimi, gelişmiş müşteri hizmetleri, ana faaliyetlere odaklanma, dış piyasalara daha iyi erişim, kendi adını taşıyan ürünlere daha yüksek talep ve daha düşük vergi gibi yararlar sağlamaktadır¹⁸⁷. İstihdam ve üretim üzerinde yıkım etkisine sahip olmakla birlikte, bu yararlarının sağladığı yaratıcı etki, dışarıdan hizmet almanın tercih edilmesine neden olmaktadır. Dışarıdan hizmet almanın yaratıcı özelliğinin yıkım özelliğine göre üstün görülmesiyle sadece özel firmalar değil; kamu üniversiteleri ve çeşitli hükümet birimleri de özellikle maliyet yararları nedeniyle dışarıdan hizmet almaktadırlar¹⁸⁸.

Dışarıdan hizmet alma gibi başka esnek organizasyon biçimleri de ulus-ötesi üretimin küresel çapta yerel noktalara yansımada belirleyici olmaktadır. Bunlar arasında olan, ana firmanın dışarıdan hizmet alımına ya da kendi mallarını başka firmalara ürettirmesine dayalı sözleşmeli üretim; belli bir mala ya da markaya ilişkin üretim hakkının satılması anlaşması; üretim ayrıcalığının verilmesi; pazarlama ve dağıtım ayrıcalığının verilmesi gibi pek çok yöntem, esnek birikimin çeşitli biçimleri olarak göze çarpmaktadır. Bu yöntemler, sermayenin ve üretimin ulus-ötesileşmesi sürecini şekillendirmekte; birbiriyle bağlantılı olarak dünyanın pek çok noktasındaki küçük, orta ya da büyük ölçekli şirketler küresel üretim ağına katılmaktadırlar.

Bütün bu çerçevede üretimin küreselleşmesi süreci, karmaşık üretim zincirlerinin *bölümlenmesini (fragmentation)* ve *yerelleşmesini (decentralization)*; zincirin ögelerinin dünya çapında dağılmasını ve işlevsel açıdan bütünleşmesini gerektirmektedir. Üretim sürecinin dünya çapında yerelleşmesi ve bölümlenmesi, küresel ekonominin güdüm ve kontrolünün merkezileşmesi ile birlikte gerçekleşmektedir¹⁸⁹. Bu yapı içinde ulus-ötesi üretim; küresel ölçeklilerin kararları ve kontrolü altında yerel küçük/orta ölçeklilerin gerçekleştirdiği üretim olarak belirmektedir.

Küresel kapitalizmin ulus-ötesi üretim boyutunda, pek çok yazar, dışarıdan hizmet alma biçimine özel bir önem vermekte; bu yöntemin diğeriyle bağlantılı olmasından ve diğelerini yönlendirici yapısından söz etmektedirler. Bu yazarlardan biri olan, küresel kapitalizmin teorisyenlerinden Philip McMichael, dışarıdan hizmet almanın, üretimin küreselleşmesi bağlamında iki sürecin işaretçisi olduğunu ileri

¹⁸⁷ G. Ritzer ve C. Lair, a.g.m., s.312-313.

¹⁸⁸ W. Robinson, a.g.k., s.19.

¹⁸⁹ W. Robinson, a.g.k., s.15.

sürmektedir. Bu süreçlerden ilki, sınırlayıcı düzenlemelerin kaldırılmasıyla (deregulation) sermaye akışkanlığının aşırı hızlanması (hypermobility of capital); ikincisi de, geçici işçi çalıştırma (casualization) biçiminde istihdamın dönüştürülmesidir¹⁹⁰. Böylelikle, dışarıdan hizmet alma örneği bağlamında, küresel kapitalizmin esnek birikim modelinin hem sermaye hem de emek üzerinde belli yapısal dönüşümlere yol açtığı görülmektedir. Bu da kapitalizmin geleneksel üretim ilişkilerinin ulus-ötesi nitelikte yenilendiği anlamına gelmektedir.

1.2. Ulus-ötesi Üretim İlişkileri

Ulus-ötesi üretim, temel olarak sermayenin ulus-ötesileşmesi olgusunu içermektedirken, diğer bir yandan da emek üzerinde birtakım yapısal değişiklikler yaratmaktadır.

Yukarıda ulus-ötesi üretim başlığında Rosier'den yapılan alıntıda da görüldüğü gibi, küresel kapitalizmin oluşmaya başladığı 1970'lere kadar olan genişleme döneminin sermaye-emek ilişkisinde emeği gözeten bir yapı ortaya çıkmıştır. Fordist birikim rejiminde tekelci sermaye, emeğin örgütlenmesinin ve maddi kazanımlarının maliyetini tekelci fiyatlama yoluyla tüketicilere ve tedarikçilere yansıtılabildiği için emeğin görece üstünlüğünü kabullenmiştir. Bu sürecin iki genel sonucu olmuştur. Birincisi, ücret, tazminat gibi öğeleriyle emek maliyetinin, verimliliğin önüne geçmesi nedeniyle kârların düşmesi; ikincisi de, emek maliyetlerini kısma amacıyla yeni üretim yerleri arayışının baş göstermesidir. Bu iki sonuç, kapitalist ülkelerde *iç durgunluk (internal stagnation)* sorunu olarak değerlendirilirken, daha düşük maliyetli ülkelerde üretilen malların meydan okuması şeklinde *dış rekabet (external challenge)* baskısı doğmuştur¹⁹¹.

Birbiriyle iç içe geçmiş iki olgu olarak; bir yandan, üretimin, daha düşük emek maliyetlerinin ve emek üzerinde politik kontrolün olduğu yerlere kayması; diğer yandan da, teknolojik gelişmenin emek tasarruf edici yönde makineleşmeyi geliştirmesi, kapitalist sınıf karşısında emekçi sınıfın ekonomik ve politik pazarlık gücünü sınırlamıştır. Emekçi sınıf; iş, reel ücret, çalışma koşulları, iş güvenliği gibi

¹⁹⁰ Philip McMICHAEL, **Development and Social Change: A Global Perspective**, Pine Forge Press, 4. baskı, Los Angeles, 2008, s.192.

¹⁹¹ R. Ross ve K. Trachte, a.g.k., s.64.

konularda kayıplar yaşamıştır. Emekçiler, bir anlamda, küresel kapitalizmin rekabeti gerektiren yapısına boyun eğmiştir¹⁹².

Böylelikle Fordist birikim modelinin, bir başka deyişle tekelci kapitalizmin, esnek birikim rejimine ya da küresel kapitalizme dönüşmesi sermaye-emek ilişkisinde dengeyi sermaye lehine bozan bir yapı yaratmıştır. Esnek sermaye birikimi, emeğin de esnek koşullarda işlemlerini sağlayacak birtakım yeni organizasyonları gündeme getirmiştir.

McMichael, emeğin esnek çalışmasını içerecek şekilde, küreselleşmenin temelde dört ayak üzerinde yürütülen bir proje olduğunu ileri sürmektedir. Bu ayaklar; *dışarıdan hizmet alma (outsourcing)*, *yer değiştirme (displacement)*, *kurumsallığın bozulması (informalization)* ve *yeniden sömürgeleştirme (recolonization)* olgularıdır¹⁹³. Dışarıdan hizmet alma öncelikle sermaye üzerinde belirleyici iken, yer değiştirme ve kurumsallığın bozulması emekle ilgili bir eğilimdir. Yeniden sömürgeleştirme ise küreselleşmenin makro ölçekte önem kazanan bir eğilimdir.

Yer değiştirme olgusu, küreselleşme sürecinde çalışma koşullarının iki eğilimi ile birlikte ortaya çıkmaktadır. Bunlar, *emeğin geçicileştirilmesi (causalization)* ve *ihtiyaç fazlası işçilerin yaratılması (redundancy)* eğilimleridir. Esnek üretim ve birikim modeli, sermaye sınıfının esnekliğine uyumlu esneklikte emek sınıfını gerektirmekte ve geçici işçi çalıştırılması şeklindeki bir esneklik, çalıştırılacak işçi sayısını ve çalışma sürelerini arttırmaktadır. Böylelikle ortaya çıkan işçi fazlalığı nedeniyle işçiler başka yerlerde ya da sektörlerde iş aramaktadırlar. Bu süreç özellikle kırsal kesimde görülmekte, modern şehirlerde ve sanayilerde *köylülerin işçileştirilmesi (depeasantization)* yoluyla yerinden etme ya da yer değiştirme süreci yaşanmaktadır¹⁹⁴. Bu esneklik, sermayenin ulus-ötesileşmesi için çekici bir koşuldur.

Yer değiştirme sürecinin küreselleşme bağlamında önem kazanması, ihtiyaç fazlası işçilerin çalışma olanağı bulabilecekleri yeni yerlere yasal ya da yasal olmayan yollarla yönelmesi, bir başka ifadeyle yeni ihraç ürünü olması sonucunu doğurmaktadır. Üstelik geçmişin sömürgeleştirme sürecinden farklı olarak bu küresel

¹⁹² R. Ross ve K. Trachte, a.g.k., s.65.

¹⁹³ P. McMichael, a.g.k., s.192.

¹⁹⁴ P. McMichael, a.g.k., s.200.

yer değiştirenlerin dörtte üçü kadın ve çocuklardan oluşmaktadır¹⁹⁵. Bu doğrultuda hem emek arzının yüksek olduğu az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde, hem de bu ülkelerin işçi ihracı yoluyla emek arzı artan gelişmiş ülkelerde ücretler, bir başka boyutuyla işgücü maliyetleri, düşme eğilimine girmektedir. Geçici çalışma eğilimi de dikkate alındığında, ulus-ötesi sermayenin emek karşısındaki üstünlüğü daha açık olarak görülebilmektedir.

Esnek çalışma koşullarının, yer değiştirme benzeri bir başka eğilimi, çalışma koşullarında kurumsallığın bozulması (informalization) olgusudur. Bu konuyla ilgili olarak McMichael, bir yandan piyasaların kurumsal kültürünü, diğer yandan da, kurumsal olmayan, marjinal yapılanmaları içeren iki-yüzlü küreselleşme projesinden söz etmektedir. Kurumsallığın bozulması, diğer ifadeleriyle marjinalleşme ya da kayıt-dışılama; iktisatçılar ve hükümetler tarafından üretken ekonominin dışında tutulsa da, dolayısıyla makro ekonomik değerlendirmelerde içermese de, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde sosyal yeniden üretimin (social reproduction) çok önemli bir parçasını oluşturmaktadır¹⁹⁶.

McMichael, kurumsallığın bozulmasının iki süreç içerdüğünü belirtmektedir. Bunlardan biri, şirketlerin yeniden yapılanmasının bir sonucu olarak emeğin geçicileşmesi; ikincisi de, bireysel ya da kolektif olarak yeni geçinme yollarının geliştirilmesidir. Bu eğilimler bağlamında, emeğin marjinalleşmesi şirket küreselleşmesinin ayırt edici özelliklerinden biri olarak belirlemektedir. Yer değiştirme olgusuyla da bağlantılı olarak, marjinalleşme, şehirlerde soyutlanmış kenar mahallelerin ortaya çıkmasına neden olmakta; neo-liberal söylemler altında marjinallik ne devletin ne de makro ekonominin sorumluluğu altında kabul edilmektedir. Hatta geçinme yollarının *bireyselleşmesi* açısından olumlu bile görülmektedir¹⁹⁷.

Ulus-ötesi üretim sürecinde emeğin esnek çalışma koşulları çeşitli hak ve ayrıcalık kayıplarını ortaya çıkarırken, ulus-ötesi sermaye dolaşımının da etkisiyle kapitalist sınıf güç kazanmakta ve ulus-ötesi pratikler sergilemektedir. Bu süreçte küresel kapitalizmin sermaye-emek ilişkisi; küresel sermayenin küresel emek üzerindeki yönlendiriciliğiyle biçimlenmektedir. Bu da, Sklair ve Robinson'ın

¹⁹⁵ P. McMichael, a.g.k., s.205.

¹⁹⁶ P. McMichael, a.g.k., s.210-211.

¹⁹⁷ P. McMichael, a.g.k., s.212-215.

kavramlarıyla *ulus-ötesi kapitalist sınıf (transnational capitalist class)* oluşumu anlamına gelmektedir.

Sklair'göre; ulus-ötesi kapitalist sınıf oluşumu, geleneksel Marksist düşüncede görüldüğü gibi yerel/ulusal düzlemde üretim araçlarının mülkiyeti ve kontrolüne dayalı sınıflaşmadan öteye bir anlam taşımaktadır. Bu yeni sınıf tezinde; ulus-ötesi kapitalist sınıf, küresel çıkarları gerektirmekte ve bireysel çıkarları küresel çapta kapsamı içine almaktadır. Kendilerinin ve sistemin çıkarlarının dünya çapında yerel ve ulusal noktalara ulaştırılabileceği koşulları oluşturmaktadır. Sklair, ulus-ötesi kapitalist sınıfın üç bağlamda ulus-ötesi olma özelliği kazandığını belirtmektedir: Bu sınıfın üyeleri;

- Pek çok konuda, yerel perspektiflerden çok, küresel perspektiflere sahiptir,
- Kendilerini dünya vatandaşları olarak görmektedirler ve
- Özellikle lüks tüketime dayalı olarak benzer yaşam tarzlarını sergilemektedirler.

Sklair, bu üç bağlamda oluşan ulus-ötesi kapitalist sınıfın şu sosyal gruplardan oluştuğunu ileri sürmektedir:

- Ulus-ötesi şirket yöneticileri ve onların yerel temsilcileri,
- Küreselleşen bürokratlar,
- Kapitalist zihniyetli politikacı ve profesyoneller,
- İşadamları ve medyadan oluşan tüketimci seçkinler¹⁹⁸.

Sklair, ulus-ötesi kapitalist sınıfın iki bağlamda politik tutum ve davranışlarda bulunduğu görüşündedir. İlk olarak, sermaye ile emek arasındaki politik mücadelenin doğasını değiştirmeye çabalamakta; ikinci boyutta ise, yeni ve göz kamaştırıcı ulus-ötesi pratikler karşısında yurtiçi pratikleri önemsizleştirmeyi ve “*işbirlikçi*” (*comprador*) zihniyeti oluşturmayı amaçlamaktadır¹⁹⁹.

Robinson da Sklair gibi ulus-ötesi kapitalist sınıfı küreselleşmenin politik boyutunun ana oyuncusu olarak görmektedir. Robinson'a göre; ulus-ötesi kapitalist sınıf, kendini dünya çapında yeni yöneten-sınıf olarak konumlandırma ve yükselen ulus-ötesi devlet araçları eliyle kendi kurallarına tutarlılık ve süreklilik kazandırma

¹⁹⁸ L. Sklair, a.g.k., 1995, s.70-72.

¹⁹⁹ L. Sklair, a.g.k., 1995, s.72.

girişimlerinde bulunmaktadır. Robinson, Sklair'in gruplandırmasına benzer şekilde şu grupların ulus-ötesi kapitalist sınıfı meydana getirdiğini ileri sürmektedir:

- Ulus-ötesi şirketlerin ve finansal kuruluşların sahipleri ve yöneticileri,
- Ulus-ötesi sermayeyi yöneten diğer kapitalistler,
- Ulus-ötesi devletin, ulus-ötesi forumların ve Kuzey ve Güney'in devletlerinin birimlerini yöneten bürokrat ve teknisyenlerden oluşan kadro,
- Politikacılar ve karizmatik yüzler,
- İdeolojik meşruluk ve teknik çözümler sağlayan organik aydınlar.

Robinson, bütün bu çerçevede, kapitalist ekonomik sisteme sahip ülkelerdeki bu grupların birbirlerine eklenerek *ulus-ötesi egemen güç (transnational hegemonic power)* oluşturduklarını dile getirmekte; bu yönüyle Gramsci'nin *egemenlik (hegemony)* anlayışının küresel kapitalizm bağlamındaki önemine dikkat çekmektedir²⁰⁰.

Robinson ve Sklair, ulus-ötesi kapitalist sınıf oluşumunun üzerinde benzer görüşler öne sürmelerine karşın, iki yazar arasında küçük bir farklılık göze çarpmaktadır. Sklair, bu ulus-ötesi egemenliğe aracılık eden ögenin *tüketimcilik kültürü/ideolojisi (culture-ideology of consumerism)* olduğunu öne sürerken²⁰¹, Robinson bu egemenliğin kurulmasında *ulus-ötesi devletin* rolü üzerinde durmaktadır²⁰².

Bütün bu çerçeve itibarıyla görülmektedir ki; esnek birikime dayalı ulus-ötesi üretim ve bu üretim sürecinde ortaya çıkan üretim ilişkileri, sermayenin ulus-ötesileşmesini ve ulus-ötesi kapitalist sınıf oluşumunu teşvik ederken, esnek çalışma koşulları altında emek pek çok hak kaybına uğramaktadır. Sermaye de, emek de küreselleşebilmekte; ancak, bu süreçte kapitalist sınıfın örgütlenmesi pekişirken, emeğin küresel göç hareketleri hem köken ülkede hem de ev sahibi ülkede esnek çalışma koşulları gerçeğini değiştirmemektedir. Çalışma koşullarında esneklik görülürken, göç hareketlerinde esneklik olmaması da, küresel kapitalizmin ayrı bir gerçeğidir. Az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin kendi aralarındaki göçte o denli görülmesi de, bu ülkelerden gelişmiş ülkelere doğru olan göçte, mesleki

²⁰⁰ William I. ROBINSON, “Gramsci and Globalization: From Nation-State to Transnational Hegemony”, *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, Vol.8, No.4, 2005, s.5-7.

²⁰¹ L. Sklair, a.g.k., 1995, s.70.

²⁰² W. Robinson, a.g.m., 2005, s.7.

yeterlilik, bulaşıcı hastalık taşımama, o gelişmiş ülkenin dilini bilme gibi ölçütler şart koşulmaktadır. Sermayenin küreselleşmesinde bu tür denetimlerin söz konusu olmaması ise, ulus-ötesi üretimin ulus-ötesi şirketlerin yönlendirmesiyle biçimlenmesine yol açmaktadır.

1.3. Ulus-ötesi Şirketler

Ulus-ötesi şirketler, ulus-ötesi ekonomik pratiklerin temel belirleyici kurumu olarak konumlanmaktadır. Yerel ölçeğin ötesine yayılan faaliyetleri ve yerel şirketler ile devletler üzerindeki etki güçleri nedeniyle temel kurum olma özelliği taşımaktadırlar. Konunun ayrıntılarına girmeden önce, *çok uluslu şirket (multinational corporation)* ve *ulus-ötesi şirket (transnational corporation)* kavramlarını yalınlaştırmakta yarar vardır.

Malcolm Waters, tıpkı küreselleşmenin çoğu ögesinde olduğu gibi, çok uluslu şirketlerin gelişmesinin, son dönemde hızlanan uzun dönemli bir süreç olduğunu ileri sürmekte ve bu sürecin adımları olarak Dunning'in belirttiği aşamalardan alıntı yapmaktadır. Bu aşamalar şöyle özetlenebilir²⁰³:

- Ticari kapitalizm ve sömürgecilik (1500-1800): Devlet destekli ve ayrıcalıklı şirketler tarafından kolonileştirilen bölgelerde doğal kaynakların ve tarımın sömürgeleştirilmesi aşaması.
- Girişimcilik temelli ve finansal kapitalizm (1800-1875): Satın alma yoluyla tedarikçilerin ve tüketicilerin kontrolünün ve ulaştırma ve inşaat alanlarına yönelik finans mekanizmaları yoluyla altyapı yatırımlarının şekillendirdiği aşama.
- Uluslararası kapitalizm (1875-1945): Kaynak-temelli ve pazar-arayışlı yatırımların hızlı genişlemesi ve Amerika-temelli uluslararası kartellerin büyümesi aşaması.
- Çok uluslu kapitalizm (1945-1960): Doğrudan yatırımlarda Amerikan baskınlığı, genişleyen ekonomik emperyalizm ve tekil çok uluslu şirketlerin ölçek genişlemesi aşaması.
- Küreselleşen kapitalizm (1960-1990): Kaynak-temelli ve pazar-arayışlı yatırımlardan, üretim ve kâr fırsatlarında mekansal optimizasyona sıçrama,

²⁰³ M. Waters, a.g.k., s.77-78.

Avrupa ve Japonya kaynaklı doğrudan yatırımlarda büyüme, Avrupa'nın eski sosyalist ülkelerinde artan doğrudan yabancı yatırımlar, firma-içi işbirliğinin ve ortak girişimlerin genişlemesi ve kıyı-ötesi dış hizmet alımının artması gelişmeleri tarafından şekillendirilen aşama.

Kapitalizmin bu aşamaları şirket ölçeklerinin ve etkinlik alanlarının genişlemesi ile birlikte beliren yapısal değişimlere işaret etmektedir. Bu doğrultuda, küreselleşme döneminin küresel çaplı esnek şirketleri, bir birikimin sonucu olan belli niteliklere sahiptirler. Kavramsal açıdan *çok uluslu* terimi de, bu birikim sürecinde 1945-1960 döneminin kapitalizmi içinde doğmuş ve yükselmiştir. Burada Waters, Dunning'ten de yararlanarak, kapitalizmin küreselleşmesi aşamasında (1960'lar sonrasında) yine çok uluslu şirket kavramı üzerinden çözümlenmeye gitmekte; farklı bir kavram kullanmamaktadır.

Sklair'in çözümlenmesi, çok uluslu şirket ve ulus-ötesi şirket kavramlarını biraz daha belirgin kılmaktadır: Çok uluslu şirket kavramı, ilk kez 1960 yılında David Lilienthal tarafından ileri sürülmüştür. Yeni bir kavram gibi görünmesine karşın, 1867 yılına kadar götürülebilen bir geçmişi vardır. Çok uluslu şirket ve ulus-ötesi şirket kavramları esas olarak, *işlevsel açıdan türdeş (homogenous in function)* ve *niteliksel açıdan uyumlu (consistent in character)* kavramlardır. Her ikisinde de, *küresel ölçekte sermaye birikimi* işlevi ve bu şirketlerin sürekli büyümelerini sağlayacak *küresel stratejiler* geliştirme niteliği söz konusudur²⁰⁴.

Temelde eşanlı olmalarına karşın, işleyiş açısından bu iki kavramın farklı olduğunu iddia eden yazarlar da vardır. Theodore Cohn, ulus-ötesi yerine, çok uluslu terimini tercih ederken şu gerekçeyi öne sürmektedir: Çok uluslu şirketler; karar alma, araştırma-geliştirme gibi noktalarda, kuruldukları ülkenin önemli olmasından dolayı *köken-odaklı (ethnocentric)* şirketlerdir. Ancak, stratejik anlaşmalar, ortak girişimler gibi işbirliği türlerinden dolayı bu şirketlerin faaliyette buldukları ülkeler önem kazanmakta; köken-odaklı yerine *coğrafya-odaklı (geocentric)* ya da *yurtsuz (stateless)* olma özelliği öne çıkmaktadır. Cohn'a göre; köken ülkenin önemli olmaya devam ettiğine vurgu yapan *ulus-ötesi* terimi yerine, yönetim ve üretim

²⁰⁴ L. Sklair, a.g.k., 1995, s.49.

açısından birden fazla ülkede faaliyette bulunulmasının daha önemli olmasından dolayı *çok uluslu* terimi yeğlenmelidir²⁰⁵.

“Çok uluslu şirket” kavramı tarihsel açıdan öncüdür ve Cohn’un da belirttiği gibi; birden fazla ülkede yönetim ve üretim faaliyetleri yapılması nedeniyle “çok uluslu” terimi mantıklıdır. Ne var ki; küreselleşmeyi ya da küresel kapitalizmin yapısını açıklaması itibarıyla ulus-ötesileşme olgusu dikkate alındığında, ulus-ötesi şirket kavramı daha anlamlı görünmektedir.

Ulus-ötesileşme; ulus-devlet yapılanmasını zayıflatacak şekildeki şirket faaliyetlerini de içeren bir süreç olarak, “ulus-ötesi şirket” kavramını yaratmaktadır. Bu süreçte şirketlerin kararları, köken ya da ev sahibi olarak devletlerin kararlarından bağımsız ve onlar üzerinde baskın olmaktadır. Ayrıca ulus-ötesi üretimin esnek organizasyon türleri de çok uluslu şirketlerin birden fazla ülkede yaptığı yatırımların ötesinde gelişmelere neden olmaktadır: Küresel şirketler, farklı ülkelerde fabrikalar kurmalarının yanı sıra, hatta bunun ötesinde; kıyı-ötesi dış hizmet alımı, sözleşmeli üretim yaptırma, üretim ayrıcalığı verme gibi esnek yöntemlere yönelmektedirler. Dolayısıyla küresel şirketler, dev fabrikaları olmaksızın da dünya üretiminde yönlendirici bir konumda olabilmektedirler. Teknoloji de şirketlerin ulus-ötesi olmasını anlamlı kılmaktadır. Bu noktada Sklair, çalışan sayısı, satışlar, ekonomik varlıklar gibi açılardan küçük olan bir şirketin teknolojik etkinlikte rakiplerine karşı üstünlük kurarak ulus-ötesi olabildiğine değinmektedir²⁰⁶. Bütün bu yapı içinde, “çok uluslu” teriminden çok, “ulus-ötesi” terimi daha anlamlıdır.

Ulus-ötesi şirketlerin önemi, biri niceliksel, diğeri de niteliksel olmak üzere iki noktada yoğunlaşmaktadır. İlk olarak, kapitalist üretim biçiminin küreselleşmesini sağlaması bakımından ulus-ötesi şirketlerin 1970’lerle birlikte yükselen niceliksel çehresi dikkat çekmektedir. İkinci olarak ise, yerel şirketler ile ulus-devletler üzerindeki yönlendirici özellikleri göze çarpmaktadır.

Ulus-ötesi şirketlerin niceliksel önemleri, doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) kavramı ekseninde şekillenmektedir. Bu noktada Tablo 12’deki verilerden yararlanılabilir.

²⁰⁵ T. Cohn, a.g.k., s.321-322.

²⁰⁶ L. Sklair, a.g.k., 1995, s.50.

TABLO 13: DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN NİCELİKSEL GELİŞİMİ

YILLIK ORTALAMA ARTIŞ HIZI (%)		1970-1979	1980-1989	1990-1999	2000-2006
DÜNYA	İçeriye Akış	15,4	18,4	20,9	7,1
	İçerideki Stok		12,4	34,0	13,7
	Dışarıya Akış	20,5	18,8	18,7	6,5
	Dışarıdaki Stok		11,5	36,9	13,4
GÜ	İçeriye Akış	16,9	20,6	22,1	6,3
	İçerideki Stok		13,1	31,7	14,5
	Dışarıya Akış	20,5	18,6	19,2	4,4
	Dışarıdaki Stok		12,1	36,3	13,5
GOÜ	İçeriye Akış	19,9	20,7	23,6	10,1
	İçerideki Stok		10,4	41,0	10,3
	Dışarıya Akış	49,1	92,5	22,3	31,0
	Dışarıdaki Stok		6,8	43,5	12,2
YILLIK ORTALAMA MİKTAR (milyon ABD doları)		1970-1979	1980-1989	1990-1999	2000-2006
DÜNYA	İçeriye Akış	24.412	93.633	404.055	917.685
	İçerideki Stok		875.873	2.868.694	8.373.274
	Dışarıya Akış	28.294	93.222	421.389	859.393
	Dışarıdaki Stok		854.894	3.019.209	8.895.738
GÜ	İçeriye Akış	18.038	72.295	278.803	638.991
	İçerideki Stok		657.019	2.066.790	6.019.577
	Dışarıya Akış	27.935	87.250	372.445	747.549
	Dışarıdaki Stok		762.077	2.659.084	7.730.406
GOÜ	İçeriye Akış	6.373	21.330	120.031	255.630
	İçerideki Stok		218.842	789.810	2.180.755
	Dışarıya Akış	3.595	5.969	47.729	102.104
	Dışarıdaki Stok		92.781	358.636	1.073.087

Kaynak: UNCTAD Handbook of Statistics Online verilerinden derlenmiştir.

Tablodaki veriler, 1970'lerle birlikte yükselen küreselleşme sürecinin ulaştığı düzeyi göstermesi açısından oldukça ilgi çekicidir. Bu sürece 10'ar yıllık dönemler itibariyle bakıldığında genel olarak yüksek artış hızları ve bu bağlamda gittikçe katlanan yatırım hacmi ya da sermaye stokları gözlenmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlardaki artış hızının en yüksek olduğu dönem 1990'lı yıllardır. Gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasında bir karşılaştırma yapıldığında; gelişmiş ülkelerin gerek içeriye gerekse dışarıya doğru sermaye akışlarında mutlak değer olarak belirgin bir fazlalığı görülmektedir. Bu da, ulus-ötesi reel sermaye

hareketlerinin, özellikle gelişmiş ülkeler kökenli ulus-ötesi şirketlerin eliyle gerçekleştiğinin işaretidir.

Ulus-ötesi şirketlerin doğrudan yabancı yatırımlar yapmaları yoluyla küresel kapitalizmin önde gelen karar birimlerinden biri olduğu açıktır. Robinson, ulus-ötesi şirketlerin bu etkisini, dolayısıyla küresel kapitalizmin boyutlarını, bir anlamda da ulus-ötesileşmeyi göstermesi açısından, doğrudan yabancı yatırımların, dünya hasılası ile karşılaştırılması gerektiğini ileri sürmektedir²⁰⁷. Bu noktada Tablo 14 açıklayıcı bilgiler içermektedir.

TABLO 14: DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARDAKİ ve DÜNYA HASILASINDAKİ ARTIŞ HIZI (%)

	1970-1979	1980-1989	1990-1999	2000-2007
Dünya Hasılası	3,8	3,2	2,8	3,2
Dünya DYY (İçeriye akış)	15,4	18,4	20,9	7,1 *
Dünya DYY (Dışarıya akış)	20,5	18,8	18,7	6,5 *

Kaynak: UNCTAD Handbook of Statistics Online verilerinden derlenmiştir.
*: 2000-2006 dönemine ilişkindir.

Tablo 14'teki veriler ışığında, dünya çapında doğrudan yatırımlardaki artış hızının dünya hasılasındaki artış hızından çok daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durum, ulus-ötesi şirketler eliyle küresel üretim ağının sayısız yerel noktaya ulaşabildiği ve bu yatırımların dünya hasılasına katkısının çok sınırlı olduğu anlamına gelmektedir.

Ulus-ötesi şirketlerin küresel kapitalist sistemdeki konumlarının bu niceliksel eğilimlerinin ardından, yerel şirketler, üretim ilişkileri ve ulus-devletler üzerindeki niteliksel-yapısal değişim etkileri de dikkate değerdir. Bu etkiler Tablo 15'ten yola çıkarak incelenebilir.

TABLO 15: ULUS-ÖTESİ ŞİRKETLERİN BAZI FAALİYETLERİNDE ARTIŞ HIZLARI (%)

	1986-1990	1991-1995	1996-2000	2004	2005	2006	2007
İçeriye DYY akışından gelirler	10,2	35,3	13,1	31,3	31,1	24,3	18,7
Dışarıya DYY akışından gelirler	18,7	20,2	10,2	42,4	27,4	17,1	17,5
Birleşme ve satın almalar	26,6	19,5	51,5	37,6	64,2	20,3	46,4
Dış temsilcilik satışları	19,3	8,8	8,4	15,0	1,8	22,2	20,7
Dış temsilcilik brüt üretimi	17,0	6,7	7,3	15,9	5,9	21,2	19,4
Dış temsilcilik varlıkları	17,7	13,7	19,3	-1,0	20,6	18,6	23,1
Dış temsilcilik ihracatı	21,7	8,4	3,9	21,2	12,8	15,2	15,4
Dış temsilcilik istihdamı	5,3	5,5	11,5	3,7	4,9	21,6	16,6
Telif ücreti ve lisans ödemeleri	21,1	14,6	8,1	23,7	10,6	10,5	15,4

Kaynak: United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), **World Investment Report 2008: Transnational Corporations and the Infrastructure Challenge**, New York, 2008, s.10.

²⁰⁷ W. Robinson, a.g.k., s.22-25.

Ulus-ötesi üretim başlığında da görüldüğü gibi; Robinson, kapitalist üretimin ulus-ötesileşmesi sürecinin yeni teknolojiler ve yeni üretim organizasyonları olarak iki dayanak üzerinde işlediğini belirtmektedir. Bunlardan yeni üretim organizasyonları, dışarıdan hizmet alma, sözleşmeli üretim gibi esnek üretim biçimlerinin yanı sıra, ulus-ötesi iş anlaşmalarından oluşmaktadır. Lisans anlaşması, üretim ya da pazarlama ayrıcalığı gibi iş anlaşmaları da bu ulus-ötesi organizasyonlar arasında sayılabilmekle birlikte, Tablo 15'te de yer alan *birleşme ve satın almalar (mergers and acquisitions)* başlı başına bir anlam ifade etmektedir.

Tablo 14 itibariyle, sermayenin ve üretimin ulus-ötesileşmesini sağlayan bir araç olarak birleşme ve satın almaların, özellikle 1990'ların ikinci yarısından itibaren çok büyük bir ivmeyle artış gösterdiğine tanık olunmaktadır. Birleşme ve satın almaların artış hızı, içeriye ya da dışarıya doğru sermaye akış hızından genel olarak daha fazladır. Bu ivme, ulus-ötesi şirketlerin yeni yatırım yapmak yerine birleşme ve satın alma yoluyla sermaye aktarmayı daha rasyonel bulduklarını göstermektedir. Marksist terminoloji itibariyle bu durum *sermayenin merkezileşmesi (centralization of capital)* anlamına gelmektedir: Daha geniş bir büyüklüğü oluşturacak şekilde tekil sermaye birikimleri bir araya gelmektedir²⁰⁸.

Ulus-ötesi şirketlerin, sermayenin merkezileşmesi sürecindeki sürükleyici rolleri, diğer ulus-ötesi üretim organizasyonları yoluyla tamamlanmaktadır. Bu ulus-ötesi şirketler; doğrudan yatırımlar ya da birleşme-satın alma yollarıyla girdikleri yerel ekonomilerde, dışarıdan hizmet alma, sözleşmeli üretim yaptırma gibi esnek üretim yöntemleri ve bunların, geçicileşme, marjinalleşme gibi esnek çalışma yöntemleriyle tamamlanması olanağıyla kökleşmektedirler. Bu süreç, ulus-ötesi şirketlerin fiyat ve maliyetleri kontrol altında tutabilmesini sağlayarak artı-değer yaratabilmesine olanak vermektedir. Bu çerçevede, Marksist terminolojiyle bu kez *sermayenin yoğunlaşması (concentration of capital)* söz konusu olmaktadır: Sermayenin ürettiği artı-değerin kapitalizasyonu ile sermaye artışı gerçekleşmekte; küçük ölçekten büyük ölçeğe geçilmektedir²⁰⁹.

Sermayenin küresel ölçekte yoğunlaşması, Tablo 14'ten de izlenebilmektedir. Ulus-ötesi şirketlerin ev sahibi ülkelerdeki temsilciliklerinde yürütülen satışları, brüt üretimi, ekonomik varlıkları gibi göstergelerdeki artışlar, yarattıkları istihdamın artış

²⁰⁸ N. Bukharin, a.g.k., s.128.

²⁰⁹ N. Bukharin, a.g.k., s.128.

hızından genel olarak hep daha fazla gerçekleşmektedir. Bu eğilim, ulus-ötesi üretimin hacmini göstermekle birlikte, üretim ilişkileri boyutunda kapitalist sınıfın işçi sınıfı karşısındaki ulus-ötesileşme sürecini de güçlendirmektedir. Kapitalist sınıf; teknolojik gelişme, sermaye dolaşımının serbestliği, dışarıdan hizmet alma, sözleşmeli üretim, lisans, üretim ayrıcalığı, pazarlama ayrıcalığı veren anlaşmalar gibi yollarla ulus-ötesi davranabilir ve güç kazanabilirken; işçi sınıfı, marjinalleşmekte, kayıt-dışı çalışmakta, geçicileşmekte, sendikasızlaşmakta, dolayısıyla güç kaybetmektedir. Bu süreçte, kapitalist sınıf; üst düzey yöneticiler, politikacılar, bürokratlar, organik aydınlar ve medyayı da kendi yanına çekerek ulus-ötesi blok oluşturmaktadır. Böylelikle piyasa globalizminin meşruluğu için güvence kaynakları sağlamlaşmaktadır.

Ulus-ötesi şirketlerin, dolayısıyla doğrudan yabancı yatırımların makro boyutta ulus-devlet ya da ulusal ekonomiler üzerindeki etkileri de söz konusudur. Bunlar olumlu ve olumsuz etkiler ayrımıyla değerlendirilebilir. Olumlu etkiler daha çok liberal yazarlar tarafından öne sürülürken, olumsuz etkiler “bağımlılık” yazarları ve Marksist radikal yazarlar tarafından dillendirilmektedir. Bu etkiler şu şekilde sıralanabilir²¹⁰.

Olumlu etkiler:

- Sermaye, teknoloji, piyasalara erişim, yönetim yetenekleri gibi ek kaynak ve kapasiteler sağlama,
- Ev sahibi ekonomide vergi gelirlerini arttırma,
- Vergi tabanını geliştirecek yönde milli gelir artışı sağlama,
- Ev sahibi ekonomiyi küresel piyasalara bağlayarak daha etkin bir işbölümünü yaratma yoluyla ekonomik büyümeyi hızlandırma,
- İthal ikamesi, ihracatçı yapı ve etkin yatırımlar yoluyla ödemeler bilançosunu iyileştirme,
- Girişimciliği, yeni yönetim tarzlarını, yeni çalışma kültürlerini, daha dinamik rekabetçi pratikleri sağlama,
- Daha etkin kaynak dağılımı, daha rekabetçi dürtü ve tedarikçi ve tüketiciler üzerine daha iyi yayılma etkisi yoluyla, yurtiçi kaynak ve kapasiteler ile yerel

²¹⁰ Robert O'BRIEN ve Marc WILLIAMS, **Global Political Economy: Evolution and Dynamics**, Palgrave MacMillan, New York, 2007, s.181-183.

firmaların verimliliğini yükseltmeye yardımcı olma ve belli bir faaliyet alanına katılan firmalar kümesini besleme,

- Ev sahibi ekonomiyi, diğer ülkelerin politik ve ekonomik sistemleriyle, yurtdışı hanehalklarının değer ve talep yapılarıyla, yabancı ülkelerin çalışma süreçlerindeki üstün tutumlarla, teşvik ve endüstriyel ilişkileriyle, farklı alışkanlık ve davranışsal normlarıyla daha çok bağdaştırarak, ulusal refahı yükseltme.

Olumsuz etkiler:

- Köken ülkeden ya da yurtdışından çok az ya da yanlış kaynak ve varlıkları ev sahibi ülkeye transfer etme; yerli firmaların hizmet sunduğu yurtdışı pazarlara erişimin önünü kesme; yerel yetenek ve ihtiyaçlara uyum sağlamada başarısızlık; sermaye dışında ek bir olanak sağlamama,
- Transfer fiyatlaması ve diğer araçlar yoluyla daha düşük vergi ödeme,
- Ev sahibi ülkenin karşılaştırmalı üstünlükleriyle uyumlu olmayan, o ulus-ötesi şirketin küresel çıkarlarını gözeten işbölümü ve uzmanlaşmaya gitme,
- İhracatı kısıtlama, ithalatı özendirme ve ihracatçı yerel firmalarla aşırı rekabete girişme yollarıyla ödemeler bilançosunu zayıflatma,
- Rekabetçi olmayan davranışlar yoluyla piyasa yoğunlaşmasına neden olma,
- Daha yüksek katma değerli ürünleri ithal ederek ve düşük katma değerli yerel ürünlerin üretimini sınırlayarak, yerel kaynakların, kapasitelerin ve ölçek ekonomilerinin gelişmesini engelleme,
- Reklam, iş alışkanlıkları, çalışma pratikleri ve çevre standartları yoluyla değerlerin çatışmasına neden olma,
- Ev sahibi ülkenin politik rejim ve seçim süreçlerine müdahale etme.

Ulus-ötesi şirketlerin bu olası etkilerine, doğal olarak, net etki bağlamında bakmak gerekmektedir. Net etkinin gösterdikleri, ideolojik mücadeleye konu olmakta, ulus-ötesi üretim ilişkileri çerçevesinde şekillenmektedir. Ulus-ötesi şirket pratiklerinin sonuçlarına ilişkin bu ideolojik önermelerden, Tablo 14'teki veriler de dikkate alındığında, daha çok liberal çizgideki olumlu etkilere vurgu yapanların baskın geldiği görülmektedir. Üretim, satışlar, ekonomik varlıklar gibi güç göstergeleri, olumlu etkilerin olduğu önermesiyle, ulus-ötesi şirketler eliyle üretimin ulus-ötesileşmesine işaret etmektedir. Tablo 12'de görülen, doğrudan yatırımların

yüksek artış hızı ve miktarları da ulus-ötesi şirketlerin olumlu etkileri olduğu önermelerinin gücünü göstermektedir.

Ulus-ötesi şirketlerin doğrudan yatırımlar ve esnek birikim yöntemleri çerçevesinde yerel firmalarla ilişkileri, küresel üretim ağını biçimlendirirken, bu karar birimleri aracılığıyla oluşan küresel ticaret ağı da küreselleşmenin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Öte yandan, küresel kapitalizm teorisi, sistemik bağlamda kavramlaştırma ve önermeleri içerirken, bu sistem üzerinde işleyen ticaret sürecini ikinci planda tutmaktadır.

1.4. Küresel Ticaret

Küreselleşmenin ekonomik boyutunda ilk akla gelen gelişme, genel olarak, mal ve hizmetlerin küresel çapta akışkanlığının getirmiş olduğu bütünleşik-küresel piyasa oluşumuna ilişkindir. Küresel ticaret, doğal olarak, serbest ticaret teorilerinin belirlediği ilkeler üzerinde işlemektedir. Ne var ki; Adam Smith, David Ricardo gibi iktisatçıların geliştirdiği bu teoriler *uluslararası* ekonomik ilişkileri açıklamaktayken, küreselleşme sürecinin yapısal değişimlerine ilişkin *ulus-ötesi* niteliğe açıklama getirmekte sınırlı kalmaktadır. Bu doğrultuda, küresel kapitalizm bağlamında işleyen küresel ticareti çözümlerken *uluslararası / ulus-ötesi ayırımına* dikkat etmekte yarar vardır.

“Birinci ve ikinci küreselleşme(ler)” tarzı sınıflamalarda bu dönemlerin benzer olduğu varsayımıyla açıklamalar yapılmaktadır. Dünya ticaretinin gelişimine de bu açıdan bakılmakta ve benzerliklere dikkat çekilmektedir. Oysa küreselleşmenin, geçmiş yüzyılların *uluslararası ilişkilerinin* bir anlamda sonucu olarak *ulus-ötesi ilişkilerle* oluşması söz konusudur. Örneğin; 19. yüzyılın son dönemlerindeki dünya ticareti ile 20. yüzyılın ilk dönemlerindeki dünya ticareti arasında niceliksel ve niteliksel farklılıklar vardır.

Bu konuda Waters, 1800-1913 döneminde uluslararası ticaretin dünya üretimine oranının %3'ten %33'e yükselmesinin emperyalist koşullar altında gerçekleştiğini belirtmektedir. Örneğin; İngiltere'nin, bu dönemde sömürgelerine çay, tekstil gibi ürünleri satması, İngiliz kanunları, ulaştırma olanakları gibi koşullarda gerçekleşmiştir. Bugün küreselleşme adı altında ele alınan dönemde ise, emperyalizm koşullarında eski sömürge ülkelerde oluşan Batı yaşam tarzlarının ulus-

ötesi konuma gelmiş olması bağlamında ticari ilişkiler söz konusudur. Bu da, ulus-ötesi ilişkilerin, devletler-arası ilişkileri ikame ettiği bir yapı anlamına gelmektedir²¹¹.

Koşullardaki değişimlerin sayısal verilere yansımaları da söz konusudur. Dünya ticaret hacminin artış hızı ve dünya ticaret hacminin dünya hasılasına oranı bu konuda yol göstericidir.

TABLO 16: DÜNYA TİCARETİNİN GELİŞİMİ

Dünya Ticaret Hacminin Artış Hızı (dönem içinde yıllık ortalama)		Dünya Ticaret Hacmi / Dünya Hasılası	
Dönem	%	Yıllar	%
1870-1913	3,4	1870	4,6
1913-1950	0,9	1913	7,9
1950-1973	7,9	1929	9,0
1973-1998	5,1	1950	5,5
1999-2003 *	6,8	1973	10,5
1999-2007 *	9,0	1998	23,1
		2007 *	51,3

Kaynak: MADDISON, *The World Economy: A Millennial Perspective*, OECD, Paris, 2001, p.362 ve 363'ten aktaran S. Teitel, a.g.m., s.446.

* : UNCTAD Handbook of Statistics Online verilerinden derlenmiştir.

Tablo 16'daki veriler itibariyle, küreselleşmeye ilişkin olarak 1870'lerden bugüne uzanan birikim içinde dünya ticaretinin artan bir ivme taşıdığı görülmektedir. Korumacılık ve kapalı ekonomik sistem anlayışının egemen olduğu 1913-1950 döneminin %0,9'luk yıllık ortalama artış hızı dışarıda tutulduğunda, en düşük artış hızı 1870-1913 döneminde kaydedilmiştir. Oysa bu dönem, kimi yazarların ikinci küreselleşme, kimilerinin de birinci küreselleşme olarak tanımlayacakları kadar güçlü küresel eğilimleri içerdiği söylenen bir dönemdir. Tarihsel ve mantıksal açıdan ulus-ötesi yapısıyla küreselleşmeyi tanımlayan 1970 sonrası dönemde ise belirgin şekilde güçlü küresel eğilim göze çarpmaktadır. 1973-1998 ve 1999-2007 şeklinde bölümlenebilecek küreselleşme döneminde dünya ticaretinde, sırasıyla %5,1 ve %9 düzeyinde bir artış hızı söz konusudur.

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki Fordist birikim rejimi, Keynesçi ekonomi politikaları ve Amerikan çok uluslu şirketlerinin yükselişi, küreselleşmenin hemen öncesindeki işaretlerdir. Bu dönemde, 1950-1973 döneminde dünya ticaret

²¹¹ M. Waters, a.g.k., s.66-67.

hacmindeki artış, yıllık ortalama %7,9 oranı ile küreselleşme döneminin oranlarına çok yakın bir seyir göstermiştir.

Küreselleşme sürecinde post-Fordist birikim rejiminin, liberalleştirilen dış ticaret rejimlerinin, Amerikan çok uluslu şirketlerine karşı Japon ve Avrupalı, hatta özellikle 2000’li yıllarla birlikte Asyalı şirketlerin rekabetinin belirleyiciliğinde dünya ticaretinde büyük artışlar kaydedilmiştir. SSCB’nin dağılması ve Çin’in açılan piyasaları da küreselleşmeye ivme kazandırmıştır. Mallar artık dünyanın her yerel noktasında satılabilir ve tüketilebilir olmuştur. Küreselleşmenin işaret ettiği temel yapısal değişim ise, ticaret hacmi hızından farklı bir göstergeyle belirlemiştir. Bu gösterge, dünya ticaret hacminin dünya hasılasına oranıdır.

Tablo 16’den görülebileceği gibi; dünya ticaret hacminin dünya hasılasına oranı, küreselleşme döneminde, 1870’lere kadar uzanan önceki tüm dönemlerin üzerindedir ve küreselleşme dönemi boyunca (1970’lerle birlikte) gittikçe yükselmektedir. Hatta bu oran 2007 yılında eşi görülmemiş farklılıkta bir düzeye, %51,3’e ulaşmıştır. Robinson’ın da belirttiği gibi; dünya ticaret hacminin dünya hasılasına oranı, küreselleşmenin içerdiği yapısal değişimin boyutlarından biri olarak izlenebilmektedir. Bu oran, dünya genelindeki üretimin, şirketler ya da ülkeler arasında ulus-ötesi ilişkiler yaratacak şekilde akışını ifade etmektedir. Oranın artışı bu ticaretin yoğunlaştığını ve şirketler ya da ülkeler arasında karşılıklı bağımlılaşmanın arttığını göstermektedir²¹². Bu göstergeyi tamamlayacak şekilde dünya ticaret hacmi artış hızı ile dünya hasılası artış hızını karşılaştırmak da yararlıdır.

TABLO 17: DÜNYA TİCARET HACMİ ve DÜNYA HASILASI ARTIŞ HIZI (%)

	1970-1979	1980-1989	1990-1999	2000-2007
Dünya Hasılası	3,8	3,2	2,8	3,2
Dünya İhracatı	20,4	6,0	6,7	11,9
Dünya İthalatı	20,3	6,1	6,7	11,8

Kaynak: UNCTAD Handbook of Statistics Online verilerinden derlenmiştir.

Tablo 17’deki verilere göre; dönemler itibariyle yıllık ortalama olarak dünya hasılası artış hızı, dünya ticaretinin artış hızından daha düşüktür. Bu da, küreselleşme sürecinde şirketler ve ülkeler arasındaki bağlantıların yoğunluğuna işaret etmektedir.

Küresel üretim ağıyla ilgili olarak, kapitalist üretim biçiminin küresel çapta yerel noktalarda uygulanabilir olması söz konusudur. Kapitalist üretim biçimi ulus-

²¹² W. Robinson, a.g.k., s.27-29.

ötesi şirketler eliyle dünya çapında yaygınlaşmaktadır. Ulus-ötesi şirketler, gerek kendi fabrikalarını kurarak, gerekse kıyı-ötesi dış hizmet alımı, sözleşmeli üretim, üretim ayrıcalığı gibi esnek üretim organizasyonlarıyla dünya genelinde yerel noktalarda üretim süreci üzerinde yönlendiricidirler. Böylelikle küresel ölçekte üretim yapabilmek, küresel çapta ticareti de sağlamaktadır. Şirketlerin ve ülkelerin üretim yapabilmek için birbirlerinin mallarına olan karşılıklı bağımlılıkları, küresel üretimin küresel ticareti gerektirmesine neden olmakta; üretimden çok, ticaret önem kazanmaktadır.

Küreselleşmenin ekonomik boyutu bağlamında temel sunan serbest ticaret teorisi, ticaretin bir ülke için olan iki tür yararını öne sürmektedir. Bunlardan ilki, karşılaştırmalı üstünlükler yoluyla sağlanan uzmanlaşma; ikincisi de, zamanla ekonomik büyüme ve kalkınmaya olan katkıdır. Karşılaştırmalı üstünlükler; organizasyon teknikleri, iş yapma yetenekleri, işgücü verimliliği gibi konularda sağlanacak ilerlemelerle ülkelerin uzmanlaşmalarına olanak sunmaktadır. Dışa açılmayla birlikte, yabancı yatırımlar, bilginin yayılması ve teknolojik yenilikler ticarete eklenmekte ve düşük gelirli gelişmekte olan ülkelerde de ekonomik büyümeye hız katmaktadır. Liberal iktisatçıların bu önermeleri, küreselleşmenin ticari boyutunu şekillendirmektedir²¹³.

Bu liberal önermelerin ve uygulamaların sonuçları doğrudan yabancı yatırımların, küresel ticaretin ve ekonomik büyümenin yüksek değişim hızlarından da görülebilmektedir. Ancak, burada yabancı yatırımlar ve üretimden çok, ticaretin küresel düzlemde daha ön planda olduğuna dikkat etmek gerekir. Örneğin; Tablo 13 ve Tablo 17'deki veriler ışığında, 2000'li yıllarda doğrudan yabancı yatırımların artış hızı içeriye akışlarda %7,1, dışarıya akışlarda %6,5 olarak gerçekleşmiş ve dünya hasılası %3,2 artış kaydetmişken; dünya ticareti bu oranlardan daha fazla, yaklaşık olarak %12 oranında artmıştır. 1970'lerde de buna benzer bir duruma tanık olunmaktadır. 1980'ler ve 1990'larda doğrudan yabancı yatırımların artış hızı ticaretin artış hızından fazla olduysa da, üretimin artış hızı küreselleşmenin 10'ar yıllık tüm dönemlerinde görece düşük seyretmiştir. Bütün bu durum, serbest ticaret yanlılarının; ticaretin, üretimi hızlandırması önermesini zayıflatmaktadır. Serbest ticarete yönelik eleştirilerde de bu nokta özellikle öne çıkarılmaktadır.

²¹³ R. O'Brien ve M. Williams, a.g.k., s.143.

Karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı liberal ticaret öğretisine yöneltilen eleştiriler *Neo-merkantilist* ve *radikal* olmak üzere iki grupta toplanabilmektedir. Neo-merkantilist eleştiriler de kendi içinde *yavru sanayiler* ve *ulusal güvenlik* söylemleri olarak ikiye ayrılabilir. Bu söylemler 19. yüzyıldan beri süregelen devlet-temelli eleştirilerdir. Dış rekabet gücü kazanıncaya kadar yavru sanayilerin korunması ve stratejik sanayilerde ülkelerin kendi kendilerine yeterliliğini gözeterek uluslararası güvenlik söylemleri, Neo-merkantilist yaklaşımın ekonomik yönünü biçimlendirirken; küreselleşmenin sonuçlarına yönelik tartışmalar altında, ithal edilen mallar aracılığıyla ortaya çıkan kültürel bozulmaya karşı kültürel korumacılık tezleri de gündeme gelmektedir²¹⁴.

O'Brien ve Williams, radikal eleştirilerde bulunanları *eşitsiz mübadele perspektifi (unequal exchange perspective)* adı altında incelemektedirler. Marksist öğretiyi temel alan eşitsiz mübadele yaklaşımı savunucuları bir tek çatı altında toplanmış olmayıp üç grupta değerlendirilebilmektedir. İlk gruptaki yazarlar, karşılaştırmalı üstünlüklerin oluşumunda emperyalist yağmacılığın belirlediği tarihsel güç ilişkilerinin önemine dikkat çekmektedirler. İkinci gruptaki yazarlar, bugünkü dünya düzeninin ulus-ötesi şirketler ve hükümet birimleri ile bölgesel kuruluşların faaliyetlerini koruyucu yönde, köylüler ve işçilerin zararına bir ticaret sistemini içerdiğini; bu nedenle serbest ticaretin yeniden dağıtımçı yapıya kavuşturulması gerekliliğini vurgulamaktadırlar. Son grupta ise, zengin ülkelerin ürettiği malların yüksek ücretleri yansıttığı ve yoksul ülkelerin mallarının ise düşük ücretleri yansıttığı mübadelenin, eşitsiz olduğu önermesi ileri sürülmektedir²¹⁵.

Bütün bu yapı içinde miktarlar üzerinden dünya ticareti ve dünya üretiminin dünya ticareti ile ilişkisi gibi boyutlarda küreselleşmenin kök saldırdığı bir eğilim görülmektedir. Bu eğilim liberallerin ve neo-merkantilistlerin yaklaşımları bağlamında değerlendirilebilecek sonuçlara işaret etmektedir. Diğer yandan, eşitsiz mübadele perspektifinin önermelerine ışık tutacak yönde, ticarete konu olan malların fiyatları, bir başka deyişle ticaret hadleri önem kazanmaktadır.

²¹⁴ R. O'Brien ve M. Williams, a.g.k., s.143-146.

²¹⁵ R. O'Brien ve M. Williams, a.g.k., s.146-147.

**TABLO 18: TİCARET HADLERİNİN GELİŞİMİ
(TEMEL YIL: 2000) (YILLIK ORTALAMA)**

	1980-1989	1990-1999	2000-2006
Dünya Geneli	99,3	105,3	101,9
Gelişmiş Ülkeler (GÜ)	97,5	104,1	101,7
Gelişmekte Olan Ülkeler (GOÜ)	108,0	100,9	101,0
GOÜ: Amerika	112,5	95,1	104,3
GOÜ: Afrika	118,5	93,2	112,9
GOÜ: Asya	102,9	103,6	99,1
GOÜ: Okyanusya	53,0	...	116,9
Yüksek Gelirli GOÜ	116,7	101,2	98,6 *
Orta Gelirli GOÜ	102,5	103,9	98,0 *
Düşük Gelirli GOÜ	103,4	97,9	98,1 *
En Az Gelişmiş Ülkeler	137,0	105,4	95,1 *
Ağır Borçlu Yoksul Ülkeler	127,9	109,3	99,0 *
Denize Kıyısı Olmayan Ülkeler	126,3	111,0	97,4 *
Sahra-Altı Afrika	114,4	95,0	99,0 *
GOÜ (Çin Hariç)	108,3	100,6	98,0 *

Kaynak: UNCTAD Handbook of Statistics Online verilerinden derlenmiştir.

* : 2000-2003 dönemi.

Küresel ticaretin gelişmesi, doğrudan yabancı yatırım artışlarının beraberinde dünya genelinde belli bir büyüme ve refah etkisi yaratmıştır. Ancak, bu etkinin bazı ülkelerin yararına, bazılarının da zararına olduğu Tablo 18'den görülmektedir. Eşitsiz mücadele perspektifini destekler nitelikte, ticaret hadlerinde, gelişmekte olan ülkelerin aleyhine bir durum söz konusudur. Tablo 18 itibariyle, çeşitli ölçütlere göre sınıflandırılan gelişmekte olan ülkelerin ticaret hadleri genel bir düşüş eğilimindedir. 2000'li yıllarda 1990'lı yıllara göre gözle görülür bir iyileşme olsa da, bu dönemin yüksek düzeyli ticaret hadleri 1980'li yıllardaki düzeylerden oldukça uzaktır. Gelişmekte olan ülkelerin ticaret hadlerinde 2000'li yıllardaki toparlanma; bu ülkelerin üretim yapısında başı çeken temel gıda mallarına ve ham maddelere yönelik küresel talebin ve dünya fiyatlarının artmasına dayanmaktadır. Tablo 19 bu fiyatlara ilişkin bilgiyi içermektedir.

TABLO 19: SEÇİLMİŞ MALLARA İLİŞKİN FİYAT ENDEKSLERİ (TEMEL YIL: 2000)

	1970-1979	1980-1989	1990-1999	2000-2004	2000-2007
Tahıl (Arjantin)	92,6	117,8	110,2	109,9	123,3
Mısır (Arjantin)	0,0	42,9	130,3	110,1	120,0
Pirinç (Tayland)	142,5	148,1	148,8	99,5	117,2
Şeker (Karayip)	137,2	131,4	127,7	92,8	111,1
Muz (Orta Amerika ve Ekvador)	52,7	96,5	113,2	115,8	130,0
Kahve (Brezilya ve Arap çeşitleri)	147,7	192,1	133,4	73,7	95,4
Pamuk (Mısır)	106,8	153,0	133,7	103,2	106,3
Hint keneviri (Bangladeş)	115,9	125,6	116,8	100,5	101,8
Kauçuk (Singapur)	147,7	182,8	134,4	132,7	183,9
Demir (Brezilya)	61,3	98,0	104,9	110,4	167,6
Ham petrol (Dubai-Brent-Teksas)	35,2	87,7	63,0	102,3	147,5

Kaynak: UNCTAD Handbook of Statistics Online verilerinden derlenmiştir.

Temel gıda ürünlerinde ve temel imalat sanayii için gerekli ham maddelerde önde gelen üreticiler olan gelişmekte olan ülkeler, bu malların fiyatlarının yükseliş eğiliminden yarar sağlamışlardır. Tablo 19 itibariyle bu malların fiyat endekslerinde 1990'larla birlikte aşağı yönlü eğilim görülse de, 2005 sonrasındaki toparlanma ticaret hadlerinde de bu ülkelerin lehine bir eğilim yaratmıştır. Özellikle demir-çelik, otomotiv, petrol gibi üretim alanlarındaki ulus-ötesi şirketlerin artan yatırım talebi, bu alanlara yönelik ham maddelerin fiyatlarını arttırarak bunların üreticisi ülkelerin büyümesine olanak yaratmıştır. Ne var ki; Tablo 18'de görüldüğü gibi, tüketim yapısı temel ihtiyaç maddelerine dayanan, en az gelişmiş ülkeler, ağır borçlu ülkeler, denize kıyısı olmayan ülkeler, Sahra-altı Afrika ülkeleri gibi gruplar, bu artan fiyatlardan olumsuz etkilenmişlerdir. Bu olumsuzluk, ticaret hadlerinin gerilemesi ve temel ihtiyaçların karşılanamaması şeklindeki iki koldan ortaya çıkmıştır.

Bütün bu yapı içinde, küresel üretim ağına eklenen ülkeler belli ölçüde de olsa kazanç sağlarken; kendi içlerinde ayrı bir eşitsizlik sorunuyla karşılaşmaktadırlar. Bu iç eşitsizlik, ulus-ötesi üretim ilişkilerinin yarattığı ulus-ötesi kapitalist sınıf karşısında güç kaybeden, göç eden, düşük çalışma koşullarında iş arayan işçileri gündeme getirmektedir.

Küresel ticaretin niceliksel göstergeleri küreselleşme sürecini anlamaya ışık tutarken, küreselleşme dönemini açıklayan niteliksel-yapısal değişimler önemli başka bir noktada meydana gelmektedir. O nokta da, *endüstri-içi (intra-industry)* ve *firma-içi (intra-firm)* ticaret olgularına ilişkindir.

Sektörler-arası ticaretten çok, aynı sektör içinde ticaret yapılmasını ifade eden endüstri-içi ticaret, İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişmiş bir olgudur. Bir ülkede belli bir sektörün üretimi gerçekleştiriliyor olsa bile, fiyat ya da ürün farklılıkları gibi nedenlerle aynı sektörün mallarının ithal edilmesi de söz konusu olabilmektedir. Endüstri-içi ticaretin gelişmesi firma-içi ticaretin gelişmesiyle eşleşmektedir. Ulus-ötesi şirketlerin yükselişi ve küresel üretim sistemi, firma-içi ticareti tetiklemektedir²¹⁶.

Bir ulus-ötesi şirket, ulus-ötesi üretim ağı içindeki fabrikalarından ya da sözleşmeli üretim yaptırdığı yerel firmalardan küresel üretim ve tüketim ağının çeşitli noktalarına kendi mallarını ithal etmektedir. Ulus-ötesi şirketin kendi ürettiği malı kendisinin ithal etmesi şeklinde işleyen bu süreç, şirketin küreselliğini kökleştirirken tüketim biçimlerinin benzeşmesini de sağlamaktadır. Ulus-ötesi şirketin malının ithal edildiği yerel piyasada başka üreticilerin ya da bu ulus-ötesi şirketin kendi üretiminin de olması durumunda, firma-içi ticaret ile endüstri-içi ticaretin iç içe olduğu görülmektedir.

Dünya ticaretinin niceliksel ve niteliksel değişimini biçimlendirici etken olarak serbest ticaret anlaşmaları, gümrük birlikleri, Dünya Ticaret Örgütü, Hizmet Ticareti Genel Anlaşması gibi kurumsallaşmaların işlevi çok önemlidir. Bu kurumsal yapıların, ulusal ekonomileri ve ulus-ötesi pratikleri biçimlendirmesi ekonomi politikaları boyutunda ele alınmaktadır.

Küresel kapitalizmin oluşumuna ve işleyişine etki eden bir başka kurum da tüketimcilerdir. Tüketimcilik, küreselleşmeyi açıklayan yapısal değişimin bir boyutu olarak daha çok niteliksel önemde olmasının yanı sıra, günümüzde küresel krizin aşılmasındaki niceliksel önemi de açık olarak görülmektedir.

1.5. Tüketimcilik

Küreselleşme sürecinin önemli özelliklerinden biri, çok boyutluluğun ve bu boyutlar arasında karmaşık bağlantılılığın olmasıdır. Bu bağlamda küreselleşmenin ekonomik ve kültürel boyutlarının etkileşimi dikkat çekmektedir. Kültür ve ekonomi

²¹⁶ R. O'Brien ve M. Williams, a.g.k., s.150-151.

ilişkisi modern sosyolojinin önemli inceleme alanları arasında yer almakta²¹⁷ ve küreselleşme bağlamında özellikle tüketim konusunda gözlemlenen bir eğilim olarak göze çarpmaktadır.

Tüketim, küresel kapitalizm yaklaşımı içinde Sklair'in analizinde özel bir öneme sahiptir. Sklair, tüketimciliğin, küresel kapitalizmin kültürel-ideolojik boyutunun temel ögesi olduğunu ve tüketimciliğin küresel kültürel seçkinler tarafından kurumsallaştırıldığını ileri sürmektedir²¹⁸. Sklair'e göre; herhangi bir toplumsal sistemde egemenlik bağlamı kontrol ne ekonomik ne de politik düzlemde uzanmakta; kültürel-ideolojik alanda meydana gelmektedir ve bu kontrol, tüketimcilik kavramı üzerinden sağlanmaktadır. İnsanlar; *medya, reklamcılık sektörü* ve *tüketim malları üreticileri* şeklindeki üçlü tarafından tüketimciliğe zorlanmaktadır. Bu zorlama, insanların ihtiyaçlarının manipüle edilmesi ve tüketim nesnelerinin ekonomik anlamdan çok, seçkinliği çağrıştıran kültürel anlam içermesiyle gerçekleşmektedir²¹⁹.

Tüketimcilik, küresel kapitalizm yaklaşımı bağlamında olmasa bile başka yazarlarca da çeşitli yönleriyle, hatta başka kavramlarla bağlantılı olarak ele alınan bir olgudur. İlk bölümde küreselleşmenin kültürel boyutu incelenirken görüldüğü gibi; Veblen'in "gösteriş tüketimi"²²⁰, Ritzer'in "McDonaldlaşma" gibi kavramları ve Baudrillard, Douglas, Isherwood gibi yazarların değerlendirmeleri hep tüketimcilik bağlamında önem kazanmaktadır. Bu değerlendirmelerde, kapitalist sınıf tarafından tüketicilerin kontrol edilmesi, edilgenleştirilmesi ve tüketime yönlendirilmesi/zorlanması, ayrıca bu sürecin küresel çapta işletilmesi anlamında önermeler ileri sürülmektedir. Bu tür önermelerle tüketimciliği inceleyen önemli yazarlardan biri de Conrad Lodziak'tır. Lodziak, küresel kapitalizm teorisi dışında bir bilgi alanı olarak, *The Myth of Consumerism* (2002) adlı kitabında tüketimciliği ayrıntılarıyla ortaya koymaktadır.

Lodziak'a göre, tüketimcilik üzerine çalışmalar genel olarak Frankfurt Okulu'nun *Kültürel Çalışmalar* alanındaki tezleriyle biçimlenmektedir. Frankfurt

²¹⁷ Richard SWEDBERG, **Principles of Economic Sociology**, Princeton University Press, New Jersey-ABD, 2003, s.241-245.

²¹⁸ L. Sklair, a.g.k., 1995, s.60.

²¹⁹ L. Sklair, a.g.k., 1995, s.84-90.

²²⁰ Thorstein VEBLEN, **Conspicuous Consumption**, Penguin Books, Londra, 2005, s.42.

Okulu, “türetim üretimi” (*production of consumption*) kavramı bağlamında şu temel önermelere sahiptir:

- 20. yüzyılda kitlesel üretimin genişlemesi, kültür sanayileri yoluyla kültürün metalaşmasına neden olmuştur.
- Tüketim, daha fazla kâr arayışındaki üreticilerin çıkarlarına hizmet etmekte ve yurttaşlar, reklamcıların pasif kurbanları olmaktadır.
- Standartlaştırma süreçleri, metaların özgünlükten yoksun olduğu ve yanlış ihtiyaçları karşıladığı materyalist kültürün gelişmesiyle birlikte hareket etmektedir.
- Bu ihtiyaçlar, pazarlama ve reklam stratejileri tarafından yaratılmakta ve ideolojik kontrol ve egemenlik kapasitesini arttırmaktadır.

Frankfurt Okulu'nun *tüketim üretimi* kavramı; ideolojik kontrol ve egemenliği arttırmak için gösteriş tüketimi, aşırı tüketim, boş zaman gibi bağlamlardaki önermeleri somutlaştırmakta; insanların özgün deneyimlerinin ve ihtiyaçlarının karşılanmasının değersizleştirilmesini ifade etmektedir. Tüketimciliğin büyümesi; kamusal alanda kolektif eylemin azalması ve gündelik yaşamların özelleştirilmesi ile birlikte meydana gelmektedir²²¹.

Lodziak, *Kültürel Çalışmalar* eksenindeki değerlendirmelerden hareketle daha çözümleneci bir bakış açısı geliştirmekte; tüketimcilik olgusunun üç temel özellik gösterdiği düşüncesini öne sürmektedir: 1) *Metaların metinleştirilmesi (the textualization of everything)*, 2) *İdeoloji-merkezlilik (ideology-centredness)*, 3) *Seçkincilik-karşıtlığı (anti-elitism)*.

Metaların metinleştirilmesi; malların, potansiyel anlamlarla dolu olan metinler olarak tüketilmesi anlamına gelmektedir. Bu süreçte tüketim nesnelere metinlere dönüştürülmekte; tüketim, bir anlam yaratma amacıyla işaretlerin tüketilmesi eylemi olarak ifade bulmaktadır²²². İnsanlar tüketim malları aracılığıyla yaşam tarzları ile ilgili olarak sosyal çevrelerine işaretler vermekte ya da ters açıdan bakıldığında, tüketim faaliyetinde bulunanların yazdıkları metinler başkaları tarafından okunmaktadır. Böylelikle tüketim bir *toplumsal anlatı* özelliği kazanmaktadır.

²²¹ Conrad LODZIAK, *The Myth of Consumerism*, Pluto Press, Londra, 2002, s.11-12.

²²² C. Lodziak, a.g.k., s.13-14.

Lodziak'ın çözümlemesinde tüketiciliğin ikinci özelliği, ideoloji-merkezlidir. *Kültürel Çalışmalar* alanında, ekonomik belirlenimcilikten kaçınmak adına, *kapitalist ekonomi*, *kapitalist devlet* ve *kültürü* birbirine eklemeye yönünde bir eğilim olduğu görülmektedir. Bu eğilim büyük ölçüde ideolojik bağlamda teorileştirilmektedir. Bu temelde, gelişmiş kapitalist toplumların yeniden üretilmesi, egemen ideolojinin toplum üzerindeki etkili manipülasyonuna dayanmaktadır. Egemen ideoloji; eylemlerimizin inançlar/değerler/anlamlar tarafından yönetildiği şeklindeki merkezî önermesiyle toplumu manipülasyona uğratmaktadır. Bu bağlamda ideolojiler ve anlamlar, tüketim mallarında maddeleştirilmiş söylemler ya da metinler olarak okunabilmektedir. Dolayısıyla tüketim, içinde egemen bir düzenin ideolojileri ya da metalaştırılmış anlamlarla örülmüş ideolojik mücadele alanı olarak değerlendirilmektedir²²³.

Lodziak, tüketiciliğin üçüncü özelliği olarak seçkinlik-karşıtlığını öne sürmektedir. Buna göre; egemen ideoloji, popüler olan şeylerin tüketimi ortak paydasında bireyleri sıradanlaştırmakta; onların seçkin olmadıkları, herkes gibi oldukları düşüncesini yerleştirmektedir. Bu süreçte bireyler, tüketimi özgürlük alanı olarak işleyerek, kimlik oluşumunun temel bir etkeni olarak tüketim üzerinden, ironik bir şekilde, seçkin oldukları düşüncesine kapılmaktadırlar²²⁴.

Tüketicilik kültürü ve ideolojisinin kurduğu materyalist yaşam biçimi ve tüketimin toplumsal anlatı olduğu algılaması temelinde, insanlar, tüketim malları aracılığıyla ortaya koydukları yaşam tarzlarıyla, “yaşamımın anlamı nedir?” sorusuna verdikleri yanıtlardan bir kesit sunmaktadırlar. Bu kesitte yer alan mallar, insanların yükledikleri anlamlar bakımından refah amacının üç boyutu olarak *maddi refahın*, *psşik refahın* ya da *gösterişin* aygıtları olmaktadır²²⁵. Bu açıdan, küreselleşme sürecinin yarattığı rekabete dayanan toplumsal sistem, refahı sınırlayarak servet ve tüketimle özdeşleştirmektedir. Bu rekabet süreci, insanları (işçiler ya da tüketiciler olarak) yabancılaştırmaktadır. Bu bağlamda, yabancılaşan insanlar maddi refahla daha çok ilgili görünmektedirler. Yaşamlarına anlam katan, servet ve tüketim öğeleri dışında başka varlıklar bulamadıkları için de sistem tarafından daha kolay şekilde araçlaştırılabilmektedirler. Böylece oluşan kişisel anlam eksikliği, yani yaşamın

²²³ C. Lodziak, a.g.k., s.15-17.

²²⁴ C. Lodziak, a.g.k., s.17-19.

²²⁵ M. Douglas ve B. Isherwood, a.g.k., s.8.

zaman harcamaya değer hiçbir şey sunmadığı duygusu, toplumda en önemli psikik sorun haline gelmektedir²²⁶.

Bütün bu boyutlarıyla tüketimcilik, özellikle yaşam tarzlarının türdeşleşmesi anlamında küresel çapta belli bir sınıf oluşumunun özünü oluşturmaktadır. Post-modernlik bağlamında bireylerin kimlik tanımlamaları da ulus-toplumun ya da ulus-devletin ötesinde, hatta kabile/topluluk kültürünün ötesinde cereyan etmektedir. Tüketim biçimleri ve buna bağlı olarak yaşam tarzları, ait olunan ya da ait hissedilen topluluğun tanımlanmasında baş etken halini almaktadır. Dolayısıyla modernliğin üretim ilişkilerine dayalı sınıflaşmanın yerini, gitgide, post-modernliğin tüketim ilişkilerinin biçimlendirdiği sınıflaşma almaktadır. Bu süreçte bir işçi de, benzer tüketim biçimini sergileyebildiği ölçüde bir kapitalistle aynı sınıfta görülebilmektedir. Küresel kapitalizmde ulus-ötesi şirketler eliyle işçilerin de tüketimcilik kültürünün içine alınmasının araçları zaten uygulanmaktadır. Kredi sistemi, reklamcılık endüstrisi, medya gibi araçlar tüketimciliği topluma yerleştirme işlevi taşımaktadırlar. Böylece aşırı sermaye birikimi ve aşırı üretim olasılığını dengeleyecek bir talep potansiyeli küresel kapitalizm bağlamında yaratılmış olmaktadır.

İktisatçılar bu noktada kapitalizme güç kazandırıcı işleve sahip görünmektedirler. Douglas ve Isherwood'a göre; iktisatçılar, fiziksel ihtiyaçlara, bir zorunluluğun kıymetini yakıştırırken, başka talepleri yapay, yanlış, lüks, hatta ahlak dışı istekler sınıfına yerleştirmekte; biyolojik olan iyidir, ruhsal olansa gereksizdir demektedirler²²⁷. Bu bağlamda malları sınıflandırırken hep maddi refah ölçütleri sunmakta, “zorunlu”, “lüks”, “düşük” gibi mal sınıfları oluşturmaktadırlar. Bunu yaparken de yine kapitalizmin, insanları sömürmek üzere aygıt geliştirmesine zemin hazırlamış olmaktadır. Bu noktada “zorunlu algılatılan mallar” adında bir başka mal sınıfından bahsedilebilir. Bu mal sınıfı, ekonomi yazınında yoktur; ancak, küresel kapitalist sistemin işleyişi içinde tüketimcilik bağlamında insanı yabancılaştırma işleviyle önem kazanmaktadır. Bu işlev itibarıyla bu mallar için şöyle bir tanım ileri sürülebilir: Zorunlu algılatılan mallar; talebin reklam esnekliği yüksek olan mallardır. Bu tanım, ölçülebilirliği sınırlı olan kavramlara ilişkin olsa da,

²²⁶ Conrad LODZIAK, **Kapitalizm ve Kültür: İhtiyaçların Manipülasyonu**, Çeviren: Berna KURT, Çitlenbik Yayınları, İstanbul, 2003, s.63.

²²⁷ M. Douglas ve B. Isherwood, a.g.k., s.35.

belli bir mantık taşımaktadır. İnsanlar, reklamlar aracılığıyla, tüketimi alışkanlık olarak görmekte, tüketim bağımlısı (tüketimci) olmaktadır. İnsanların tüketim bağımlılığı da küresel kapitalizmin işleyişi için bir gereklilik halini almaktadır.

Küresel kapitalizm teorisi; üretim, üretim ilişkileri, ticaret ve tüketim boyutlarıyla, uygulanan ekonomi politikalarının ekseninin açıklanmasında yol göstericidir. Küresel kapitalist sistem, ekonomi politikalarında hangi karar birimlerinin, hangi güdülerle, hangi amaç ve araçlarla hareket ettiklerinin ana belirleyicisi konumundadır. Küreselleşmenin ideolojik, kültürel, politik boyutlarının da yönlendiriciliğinde ekonomi politikalarında nasıl bir evrimden geçildiği önemli bir sorunsaldır. Bu doğrultuda, küreselleşmenin ekonomi politikalarına etkilerini etraflıca değerlendirmeye geçmeden önce, ekonomi politikası teorisine değinmek yararlı olacaktır.

2. EKONOMİ POLİTİKALARI: TEORİK BAKIŞ

Ekonomi politikasının teorik olarak açıklandığı akademik çalışmalar Türkçe yazın itibarıyla çok sınırlıdır. İngilizce yazın ise teorik değil, özellikle büyüme, dış ekonomik ilişkiler, kamu maliyesi gibi, ekonomik sürece ilişkin belli alanlara yönelik pratikteki uygulamalara odaklanmaktadır. Bu konuda, Arthur L. Grey ve John E. Elliott'ın editörlüğündeki *Economic Issues and Policies: Reading in Introductory Economics* (1965) adlı kitaba, Paul Mosley'nin *The Making of Economic Policy* (1984) adlı çalışmasına ve Brian Atkinson, Peter Baker ve Bob Milward'un *Economic Policy* (1996) adlı kitaplarına başvurulabilir.

Theodor Pütz'ün Naci Kepkep tarafından Türkçeye çevrilen kitabı ve Hüsni Erkan'ın çalışması, ekonomi politikasının teorisi bağlamında Türkçedeki temel iki kaynaktır. Yukarıda anılan ekonomi politikası kitaplarında ekonomik sürece odaklanılması karşısında Pütz ve Erkan, ekonomik sistem, ekonomik yapı, ekonomi politikası karar birimleri ve bunların güdeleri gibi konuları da teorileştirmektedirler. Bu çerçevede teorik bakış başlığındaki açıklamalar bu iki yazarı/kaynağı temel almaktadır. Pütz'de ve Erkan'ın atıflarında görülebileceği gibi, ekonomi politikasının teorisi alanında Almanca yazında pek çok kaynağı görmek de olanaklıdır.

2.1. Ekonomik Sistem-Düzen Sorunsalı

Küreselleşme sürecini tanımlayan ana dayanaklardan biri olarak küresel kapitalizm, küreselleşmenin ağırlıklı olarak ekonomik boyutunu açıklamaktadır. Ulus-ötesi üretim, ulus-ötesi şirketler ve ulus-ötesi üretim ilişkileri bağlamında ekonomik boyutu; tüketimcilik bağlamında kültürel ve ulus-ötesi kapitalist sınıf ile ulus-ötesi devlet bağlamında ise politik boyutları ele almakta; ayrıca bunlar arasındaki etkileşimi de incelemektedir. Küreselleşme sürecinde ekonomi politikalarının biçimlendirilmesi de küresel kapitalizmin ortaya koyduğu ulus-ötesi pratiklerle ilişkilidir. Bu bakımdan, küresel kapitalist sistem bağlamında ekonomi politikalarının değerlendirilmesinde ekonomik sistem ve düzen kavramının özel bir önemi vardır.

Ekonomik sistem, bir ekonominin temellerini oluşturan ilke ve kurumlar bütünüdür. Bu ilke ve kurumlardan hareketle ekonomik karar birimlerinin karar ve davranışları ile ekonomik faaliyetlerin işleyişini, belli bir çerçeveye yerleştiren kavram ise ekonomik düzendir. Ekonomik sistemin ortaya koyduğu ilkeler ve kurumlar, bir ekonomik düzenin oluşumunda belirleyici olan şekil şartlarıdır. Dolayısıyla ekonomik düzenler, ekonomik sisteme dayanmaktadırlar.

Theodor Pütz, ekonomik sistemlerin, *ekonomik birimlerin plan ve davranışlarının eşgüdümlemesi (coordination) ve ekonomik birimler ile bunların birliklerinin, devletin ekonomi politikalarıyla uyumu (subordination)* olarak iki ilkenin farklı bileşimleri şeklinde ortaya çıktıklarını belirtmekte ve bu bileşimler itibarıyla altı farklı ekonomik sistemden söz etmektedir²²⁸.

Serbest piyasa ekonomisi; ekonomik birimlerin karar verme özgürlüğü ilkesine dayalı sistemdir. Bu sistemde ekonomik birimlerin çalışma, girişim, mülkiyet, tüketim, tasarruf gibi konularda karar verme özgürlüğü “özdeğer” olarak görülmektedir. Devlet ise, karar verme özgürlüğüne müdahale etmemekte; ona güvence sağlayan hukuksal yapıyı kurma işleviyle konumlanmaktadır. Bu yapı içinde serbest piyasa ekonomisi, karar birimlerinin planlarının piyasa mekanizması içinde kendi kendine eşgüdümlemesi sistemidir²²⁹.

²²⁸ Theodor PUTZ, **Kuramsal Ekonomi Politikasının Temelleri**, Çeviren: Naci KEPKEP, Der Yayınevi, 4. baskı, İstanbul, 1994, s.54.

²²⁹ T. Pütz, a.g.k., s.55.

Güdümlü piyasa ekonomisi; temel olarak, ekonomik birimlerin karar verme özgürlüğü ilkesi ile bunların planlarının piyasa yoluyla eşgüdümlemesi ilkesine dayanmaktadır. Buna eklenmiş olarak, karar birimlerinin davranışlarını yönlendiren etkin bir ekonomi politikası devrededir. Buradaki yönlendirme ya da güdüm, ekonomik birimlerin planlarının içeriğini değil, çevresel koşullar olan plan verilerini değiştirmek anlamındadır²³⁰.

Bütünsel merkezden yönetimli ekonomi; ekonomik birimlerin karar verme özgürlüklerinin kaldırıldığı ve tüm işletmeler ve tüketiciler için emredici nitelikteki merkezî planlamanın geçerli olduğu sistemdir. “Merkez”in ve onun arkasındaki politik gücün öznesinin tercihleri bireysel tercihlerden üstündür. Merkez, plan kapsamındaki niceliksel verileri emretmekte ve sonuçlarını kontrol etmektedir²³¹.

Düzeltilmiş merkezden yönetimli ekonomi; merkezî eşgüdümleme ilkesinin korunduğu, fakat kimi durumlarda karar birimlerine meslek ve işyeri seçme, tüketim, tasarruf gibi konularda özgürlük alanı açılmaktadır. Bu esneklik, ideolojik değişimler ve özellikle de gelirin artmasıyla birlikte tüketici ihtiyaçlarının ve isteklerinin değişmesi durumlarında söz konusu olmaktadır²³².

Sosyalist piyasa ekonomisi; üretim araçlarının kamulaştırılmış mülkiyeti altında piyasa yoluyla sağlanacak eşgüdümleme ilkesine dayanmaktadır. Bu yapısıyla güdümlü piyasa ekonomisinin bir türünü oluşturan sosyalist piyasa ekonomisi, “Sosyalizmde Plan ve Piyasa” adlı kitabıyla O. Şik tarafından ileri sürülmüş bir ekonomik sistemdir²³³.

Pütz’ün sınıflamasındaki son tür olarak *rekabet sosyalizmi;* kuramsal olarak dört ilkeye dayanmaktadır. Bunlar; üretim araçlarının kamulaştırılmış mülkiyeti, üretimin ve fiyatların merkezden emredici bir şekilde planlanması, serbest işyeri seçimi ve gelirin serbestçe kullanımı ilkeleridir. Bu sistemde merkezî planlama örgütü, tüketicilerin serbestçe belirledikleri tüketim malları talebini ölçü olarak almakta ve üretimi tam rekabet modeline benzer şekilde planlamaktadır. Bu yapısı itibariyle rekabet sosyalizmi, merkezden yönetilen ekonomi sisteminin bir türüdür²³⁴.

²³⁰ T. Pütz, a.g.k., s.55-56.

²³¹ T. Pütz, a.g.k., s.56-57.

²³² T. Pütz, a.g.k., s.57-58.

²³³ T. Pütz, a.g.k., s.58.

²³⁴ T. Pütz, a.g.k., s.58-59.

Ekonomik sistemlerin sınıflandırılmasında Hüsnu Erkan'ın yaklaşımı biraz daha farklıdır. Erkan, kapitalist piyasa ekonomisi, sosyalist planlı ekonomi ve uygulamada ortaya çıkan türler olmak üzere üç türden söz etmektedir. Pütz'ün konu ettiği güdümlü piyasa ekonomisi ve düzeltilmiş merkezî yönetimli ekonomi sistemlerini, Erkan, uygulamada ortaya çıkan sistemler arasında işlemektedir. Bu gruba ayrıca karma ekonomi sistemini eklemektedir.

Karma ekonomi sistemi; bireysel planlama ile devlet planlamasının bir arada olduğu, fakat planların eşgüdümlemesinin hem piyasa hem de merkezî yönetim tarafından yapılmadığı bir sistemdir. Karma sistemde ekonomik faaliyetlerin eşgüdümlemesi piyasa yoluyla sağlanmakta, devlet de makro planlarla ekonomiyi yönlendirmektedir. Devletin makro planlamasının kapsadığı ekonomik önlemler ve kamu girişimciliği de piyasaların verileri bağlamında ortaya çıkmakta, piyasa sonuçlarını etkilemektedir²³⁵.

Bu şekilde sınıflandırılacak ekonomik sistemler, temelde içerdikleri iki ilkeyi esas almaktadır: Bunlardan ilki, karar ve planların bireysel mi, kamusal mı olduğu ile ilgilidir; ikincisi de, karar ve planların piyasa yoluyla mı, merkezî birim eliyle mi eşgüdümlendiğine ilişkindir. Ekonomik düzenler de ekonomik sistemlerin ortaya koyduğu ilke ve kurumlar temelinde ekonominin işleyişi için bir biçim oluşturmaktadırlar.

Ekonomik düzen, tüketicilerin, işçilerin, girişimcilerin ve benzeri ekonomik karar birimlerinin davranışlarına bir çerçeve sunması bakımından önemli bir kavramdır. Bu noktada Theodor Pütz ve Hüsnu Erkan'ın tanımlarından hareketle bir açıklama getirilebilir.

Pütz, ekonomik düzen kavramını; *ekonomik birimlerin plan ve davranışlarının eşgüdümlemesinin (coordination) ve ekonomik birimler ile bunların birliklerinin, devletin ekonomi politikalarıyla uyumunun (subordination) türü ve biçimi* olarak tanımlamaktadır²³⁶. Erkan da benzer yönde olmak üzere, *ekonomik birim ve bireylerin karar, davranış ve faaliyet alanlarının, genellikle uzun dönemli çevresel koşullarını belirleyen her türlü kural, norm, ilke ve kurumlar bütünü* tanımlamasını

²³⁵ Hüsnu ERKAN, **Ekonomi Politikasının Temelleri**, Kardeşler Yayınevi, 3. baskı, İzmir, 1997, s.59-60.

²³⁶ T. Pütz, a.g.k., s.51.

getirmektedir²³⁷. Bu tanımlar itibariyle görülmektedir ki; karar birimlerinin karar, plan ve davranışlarına belli bir çerçeve hazırlanmasına ışık tutan belli ilkeler ve kurumlar söz konusudur. Karar birimleri bu ilkeler ve kurumlarla belirlenmiş ekonomik düzen içinde hareket etmektedirler.

Pütz, ekonomik düzenin belirleyici öğelerinin *genel ilkeler* ve *özel ilkeler* olarak iki gruptan oluştuğunu ileri sürmektedir. Erkan ise bu öğeleri *düzen oluşturan biçim unsurları* olarak incelemektedir.

Pütz'e göre; genel ilkeler, iki noktada belirmektedir. Bunlardan ilki, ekonomik karar birimlerinin planlarının içeriğini kimin belirleyeceği ve bu planlar arasındaki eşgüdümün nasıl sağlanacağı, kısacası planların eşgüdümü ilkesidir. İkincisi de, karar birimlerinin planlarının, devletin belirlediği ekonomi politikası amaçlarına uyumunun sağlanması ilkesidir. Özel ilkeler ise, mülkiyet, rekabet, ücret, para gibi konularda sağlanacak alt düzenler ile ilgili ilkelere²³⁸.

Ekonomik düzenin genel ilkeleri, özel ilkeler üzerinde de belirleyici yönde işleve sahiptir. Pütz, genel ilkelerden eşgüdümlenmenin iki biçimde olabileceğini belirtmektedir. Bunlardan birincisi *piyasa ekonomisi*, diğeri de *merkezden yönetimli ekonomidir*. Piyasaların sağladığı eşgüdümlenmede; karar birimlerinin bağımsız planları vardır ve bu planlar piyasa sistemi içinde arz ve talebe göre oluşan fiyat ve gelir değişkenleriyle biçimlenmekte; bu değişkenlerdeki değişimler de karar birimlerinin karar ve davranışlarıyla ortaya çıkmaktadır. Merkezden sağlanan eşgüdümlenmede ise, karar birimlerinin üretim ve tüketim konusunda bağımsız planları söz konusu olmayıp merkezî bir örgüt tarafından tüm ekonomiyi kapsayan bir plan yapılmaktadır²³⁹.

Erkan ise, bir sosyal düzen sağlama işlevi olarak eşgüdümlenme ilkesinden söz etmekte ve Walter Eucken'in görüşünü benimseyerek *kendiliğinden oluşan düzen* ve *organize edilmiş düzen* kavramlarını kullanmaktadır. Kendiliğinden oluşan düzen ya da eşgüdümlenme, bağımsız bireylerin çok merkezliliğinde bireysel amaç ve davranışların yönlendiriciliğindedir. Bu düzende bireylerin amaçları söz konusu iken, düzenin kendisinin belli bir amacı yoktur. Bu bireysellik; gelenekler, alışkanlıklar, ahlaklar, hukuk kuralları gibi çevresel koşullardan da etkilenmektedir. Organize

²³⁷ H. Erkan, a.g.k., s.42.

²³⁸ T. Pütz, a.g.k., s.43-44.

²³⁹ T. Pütz, a.g.k., s.48.

edilmiş düzen ya da eşgüdümlemede ise, belli bir amacı/amaçları olan, hiyerarşik yapıda ve kurallara dayalı olarak planlanan organizasyonlar söz konusudur. Basit organizasyonlarda *emirler*; karmaşık organizasyonlarda *organizasyon kuralları* belirleyicidir. Bu sosyal düzen biçimlerinden hareketle, Erkan, ekonomik düzen oluşumunda kaynakların etkin dağılımını sağlayacak olan iki düzenin ortaya çıktığını belirtmektedir. Bu noktada Erkan ile Pütz, doğal olarak birleşmektedirler: Kendiliğinden oluşan sosyal düzen, piyasa düzeni olarak; organize edilmiş sosyal düzen ise merkezden yönetimli düzen olarak ekonomik alana yansımaktadır²⁴⁰.

Ekonomik düzeni belirleyen ikinci genel ilke, karar birimlerinin davranışlarının devletin ekonomi politikalarıyla uyumlu olmasının sağlanmasıdır. Bu noktada devlet ile ekonominin ilişkisi şu şekillerde ortaya çıkabilmektedir:

- Devletin, karar birimlerinin kararlarına hiçbir etkide bulunmaması,
- Devletin, plan elemanlarının belirlenmesini karar birimlerine bırakması; fakat plan verilerini değiştirerek karar birimlerinin planlamalarını etkilemesi,
- Devletin, kendi ekonomik planlamasının kapsadığı plan elemanları ve verileriyle karar birimlerini zorlaması,
- Devletin, ilke olarak planların içeriğini belirlemesi; fakat kendi planlamalarını da yapabilecekleri sınırlı alanlar bırakması²⁴¹.

Erkan, devlet ile karar birimlerinin uyumunun *temel öncelik ilkesi* olarak da değerlendirilebileceğini ve bu önceliğin *bireysellik* ile *sosyallik* ilkeleri olarak belirlediğini ileri sürmektedir. Buna göre; bir ekonomik düzen, bireyselliğe mi, yoksa sosyalliğe mi öncelik verdiğine göre biçimlenmektedir. Temel önceliğin belirlenmesinde, toplumsal değerler, ideolojiler, ekonomik amaçlar gibi etkenler rol oynayabilmektedir. Bu doğrultuda, bireysellik ilkesi, piyasa eşgüdümüyle; sosyallik ilkesi de merkezden yönetimli eşgüdümlü yakınlık göstermekte; hatta bütünlük kazanmaktadır²⁴².

Tüm ekonomik düzenin oluşumunda etkili olan eşgüdümlü ve temel öncelik ilkelerinin yanı sıra, Pütz'ün özel ilkeler dediği ve dört başlık altında incelediği alanlardaki biçimler de ekonomik düzen üzerinde etki göstermektedir. Pütz bu ilkeleri;

²⁴⁰ H. Erkan, a.g.k., 43-47.

²⁴¹ T. Pütz, a.g.k., s.50.

²⁴² H. Erkan, a.g.k., s.48-49.

- Mülkiyet ilişkileri, girişim biçimleri ve işletme yapısı düzeni,
- Piyasa ve rekabet düzeni,
- Para düzeni ve
- Gelir bölüşümü düzeni bağlamlarında incelemektedir²⁴³.

Mülkiyet ilişkileri; *mülkiyet edinimi serbestliği, üretim araçlarının kamulaştırılması, ekonominin anahtar sektörlerinin devletleştirilmesi* şeklindeki üç ilke ekseninde ortaya çıkmaktadır. Girişim biçimleri; tek kişi girişimleri, ortaklıklar, kooperatifler gibi türler itibariyle oluşmaktadır. İşletme yapısı ise, işletme içinde kararların alınmasında işçilerin katılımcı olup olmamasıyla ilgilidir²⁴⁴. Mülkiyet ilişkileri, girişim biçimleri ve işletme yapısı arasında karşılıklı belirleme söz konusudur.

Piyasa ve rekabet konusunda, piyasaya girişin serbest ya da sınırlandırılmış olmasına göre oluşmuş bir düzenden söz edilmektedir. Piyasaya giriş-çıkış serbestliği, *açık piyasa* ilkesi olarak değerlendirilirken, devlet tarafından ya da piyasa içinde anlaşmalar, egemen durumun kötüye kullanımı gibi yollarla piyasa açıklığı sınırlanabilmektedir²⁴⁵.

Para düzeni, piyasada mübadele aracı olarak paranın yaratılmasının daha çok hangi karar biriminin sorumluluk alanında olduğu ve para miktarının hangi ilkelere göre ayarlanacağı sorunsalları üzerine kurulmaktadır. Karar birimi ile ilgili olarak hükümet ile ilişkilerinde merkez bankasının bağımsızlığı önem kazanmaktadır. Para miktarıyla bağlantılı olarak dış ödemeler sistemi ve kur politikaları da para düzeni içinde öne çıkan alanlar olmaktadır²⁴⁶.

Gelir bölüşümü düzeni, eşgüdüm ilkesiyle bağlantılı olarak oluşmaktadır. Piyasa kurallarının sağladığı eşgüdüm altında fiyatlar ve gelirler serbest anlaşma ve sözleşmelerle belirlenmektedir. Eşgüdümleme, merkezî yönetim tarafından sağlanıyorsa fiyat ve gelirlerin merkezden saptanması söz konusudur. Fiyat ve gelirlerin belirlenmesi mülkiyet ilişkilerinden de etkilenmektedir. Serbest mülkiyet, genel kamulaştırma ya da sektörel devletleştirme ilkelerine bağlı olarak, gelirlerin belirlenmesi piyasa koşullarında ya da devlet erkiyle gerçekleşmektedir. Gelirin

²⁴³ T. Pütz, a.g.k., s.51-54.

²⁴⁴ T. Pütz, a.g.k., s.51-52.

²⁴⁵ T. Pütz, a.g.k., s.52-53.

²⁴⁶ T. Pütz, a.g.k., s.53.

tüketim süreçlerinde nasıl kullanılacağı, hangi malların, ne miktarda tüketileceği, hangi niteliklere sahip olacağı gibi konular da yine eşgüdümle bağlantılı olarak belirlenmektedir²⁴⁷.

Pütz'ün, ekonomik düzenin oluşmasına temel sunan bu genel ve özel ilkeleri, Erkan'ın yaklaşımında da içerilirken, Erkan bu düzen oluşturucu biçim unsurlarına bazı eklemeler ve açılımlar yapmaktadır. Para düzeninin paralelinde veri ve bütçe sistemini ilgilendiren mali düzeni eklemekte; ekonomik sonuçlar olarak kâr, gelir ya da planların gerçekleştirilmesi ilkelerini öne sürmekte; planlamanın ve plan yapıcılarının bireysel ya da merkezî olarak tür ayrımını geliştirmektedir²⁴⁸.

Pütz'ün ve Erkan'ın ortaya koyduğu bu temelde, karar birimlerinin bireysel ya da merkezî olarak planlar yapmaları ve bu planların piyasada ya da merkezî yetke tarafından eşgüdümlenmeleri ilkelerine dayalı olarak ekonomik sistemler belirlemektedir. Ekonomik sistemler, bu ilkeler temelinde oluşan kurumları da içermektedir. Ekonomik düzenler ise o ekonominin sistemi tarafından biçimlendirilmektedir. Ekonomik sistem temelinde ve ekonomik düzen çerçevesinde oluşturulan ekonomi politikaları da farklı karar birimlerini öne çıkarmaktadır.

2.2. Ekonomi Politikasında Karar Birimleri

Şu aşamaya kadar kullanılan “karar birimleri” ifadesiyle anlatılmak istenen ile ekonomi politikası yapıcısı ve uygulayıcısı olan karar birimleri birbirinden farklıdır. Bu ayrım zaman zaman dikkatlerden kaçmakta ve değerlendirme yanlışlıkları yapılabilmektedir.

Ekonomik karar birimleri; üretim, mübadele ve tüketim olarak ekonomik faaliyetleri gerçekleştiren üretici, girişimci, işçi, tüketici gibi karar birimleridir. Ekonomi politikası karar birimleri ise; ekonomik faaliyetleri, dolayısıyla ekonomik karar birimlerini çeşitli araç, önlem ve kararlarla etkileme faaliyetini yürüten birimlerdir. Bu doğrultuda, ekonomi politikası karar birimlerinin başında devlet örgütü gelmektedir. Devletin, bağlı organlarında yürütülen üretim ve tüketim faaliyetleri nedeniyle bir ekonomik karar birimi konumunda olduğu durumlar da vardır²⁴⁹.

²⁴⁷ T. Pütz, a.g.k., s.53-54.

²⁴⁸ H. Erkan, a.g.k., s.52-53.

²⁴⁹ H. Erkan, a.g.k., s.8.

Ekonomi politikası karar birimleri, ekonomik karar birimlerinin davranışlarını üç biçim ve yoğunlukta etkilemektedirler. Bu etkileme, davranışları *belirleme*, *uyarma* ve *uyumlaştırma* yönünde olabilmektedir. *Davranışların belirlenmesi*; çeşitli hukuksal düzenlemeler ve kararlar yoluyla bir davranışın yapılması ya da yasaklanmasıdır. Örneğin; işverenler, asgari ücretten daha aşağı düzeyde ücret vermemeye zorlanmaktadır. *Davranışların uyarılması* etkisinde; belli bir davranışın yapılması ya da yapılmaması yönünde güdü oluşturulmaktadır. Örneğin; yatırım teşvikleri yoluyla yatırımcılar için bir güdü yaratılmaktadır. *Davranışların uyumlaştırılmasında* ise; ilişki içindeki farklı ekonomik birimlerin aynı yönde davranmaya itilmesi sağlanmaktadır. Örneğin; işçi ve işveren sendikaları, ücretleri verimlilik ölçütüne göre belirlemeye itilmektedir²⁵⁰.

Ekonomi politikası ile ilgili karar birimlerinin türleri ve bunların karşılıklı ilişkileri büyük ölçüde devletin anayasal örgütlenme biçimine göre oluşmaktadır. Federal bir devlet yapısı söz konusu ise genel ekonomi politikası karar birimleri ile eyaletlerin ekonomi politikası karar birimleri arasında farklılıklar olabilmektedir. Merkezî devlet yapılanmasının söz konusu olması durumunda ise, merkezî hükümetin politikalarının yanı sıra, makro ekonomik amaç değişkenleri üzerinde etkileri olan önlemler ve faaliyetleri nedeniyle belediyeler de ekonomi politikası karar birimleri arasında sayılabilmektedir²⁵¹.

Piyasa sistemine sahip ekonomilerde, devletin belirlediği ekonomi politikası uygulamalarıyla birlikte, sistem, güdümlü piyasa ekonomisi olarak biçimlenmektedir. Bu bağlamda, ekonomi politikası karar birimleri de şu sınıflamayla incelenebilmektedir:

Parlamento, Hükümet ve Yönetim: Parlamento, ekonomi politikası kararlarının yasal koşullarının oluşturulduğu kurum olarak, ekonomi politikasının en üst öznesi konumundadır. Ancak, ekonomi politikası oluşturma gücü, yasalarla ve daha etkin olması bakımından fiili olarak hükümete ve hükümetin oluşturduğu diğer yönetim öznelerine devredilmektedir²⁵². Bu nedenle, parlamento, ekonomi politikasının yasama bakımından en üst karar birimi iken; hükümet, yürütme bakımından en üst karar birimi olmaktadır. Hükümetlerin politika oluşturma sürecinde artan yetkisi ve

²⁵⁰ H. Erkan, a.g.k., s.73-74.

²⁵¹ T. Pütz, a.g.k., s.304.

²⁵² T. Pütz, a.g.k., s.308.

gücü bürokrasiyi de ekonomi politikalarında önemli kılmaktadır. Hükümetlerin tasarı ve teklif olarak yasama altyapısı hazırlama işlevlerinde ve ekonomi politikası kararlarının uygulanmasında bürokrasinin uzmanlığı ve esnekliği önem kazanmaktadır²⁵³.

Merkez bankası: Para düzenini belirleyen kurum olarak merkez bankaları ekonomi politikasında özel bir öneme sahiptir. Esasen bağımsız olan merkez bankası, para politikası araçları yoluyla paranın iç ve dış değeri, ödemeler dengesi ve ekonomik devreler üzerinde etkili olmaktadır²⁵⁴.

Birlikler: Sosyal sistemin bir kurumu olarak birlikler, ekonomi politikalarına ilişkin yasal yetkilerle donatılan yardımcı karar birimleridir. Kendi mesleki alanlarına ilişkin yönetsel düzenleme yetkileri de verilen birlikler; işçi ve işveren sendikaları, ticaret odaları, sanayi odaları, meslek odaları gibi örgütlerdir. Birlikler, devlete, ekonomi politikasının planlanması aşamasında mesleki bilgi ve tutumlarıyla yardımcı olmakta; ayrıca üyelerini yönlendirerek ekonomi politikalarının uygulanma aşamasında etkin sonuçlar alınmasına katkıda bulunmaktadırlar. *Yarı kamusal ekonomi politikası karar birimi* olarak da değerlendirilebilen birlikler, ekonomi politikası üzerinde daha çok dolaylı etkide bulunmaktadırlar²⁵⁵.

Ulus-üstü ya da Uluslararası Kuruluşlar: Birleşmiş Milletler örgütü, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı, Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü gibi kuruluşlar, ulusal ekonomi politikası karar birimlerinin yanı sıra etkili olmaktadırlar. Ayrıca üye ülkeler için bağlayıcı ekonomi politikası karar birimleri olarak Avrupa Birliği organları ve belli ekonomik alanlara ilişkin birliklerin oluşturduğu, Uluslararası Ticaret Odaları Birliği gibi örgütler de ekonomi politikası karar birimleri olarak konumlanmaktadırlar²⁵⁶.

Ekonomi politikası uygulamalarının rasyonel ve etkin olabilmesinde belirleyici olan konulardan biri, karar birimleri arasında sağlanacak eşgüdümdür. Karar birimleri birbirinden bağımsız olsalar bile, amaçlara ulaştırıcı etkin politikalar için birimlerin uygulamaya koydukları kararların birbiriyle uyumlu olması beklenir. Bu da karar birimleri arasındaki eşgüdümleme sorunsalıyla ilgilidir.

²⁵³ H. Erkan, a.g.k., s.76-77.

²⁵⁴ T. Pütz, a.g.k., s.309.

²⁵⁵ H. Erkan, a.g.k., s.78.

²⁵⁶ H. Erkan, a.g.k., s.79.

Eşgüdümün sağlanması sorunsalı ekonomi politikası karar birimlerinin çoğulluğundan ileri gelmektedir²⁵⁷. Bu öznelerin işbirliğinin sağlanması ekonomi politikalarının toplumsal sonuçlarının geliştirici olmasına olanak sunabilmektedir. Karar birimlerinin eşgüdümü üç şekilde sağlanabilmektedir:

İçsel ve Dışsal Eşgüdümleme: İçsel eşgüdüm, ekonomi politikasının belli bir karar biriminin karar alanı içindeki önlemlerinin eşgüdümlemesidir. Bu eşgüdüm, maliye politikasında gelir ve harcamalar arasında olabildiği gibi, merkez bankasının parasal araçları konusunda da gündeme gelebilmektedir. Dışsal eşgüdüm ise, karar öznelerinin çoğulluğu ile bağlantılı olarak, birden fazla öznenin yetkisindeki önlemlerin eşgüdümlemesi anlamına gelmektedir. Farklı karar birimlerinin dışsal eşgüdümü genellikle belli zorluklar içermektedir. Bu noktada, eşgüdümün sağlanması bir üst oluşumun içsel yetki ve sorumluluk alanına işlenerek dışsal eşgüdüm içselleştirilmektedir²⁵⁸.

Dikey ve Yatay Eşgüdümleme: Federal devlet yapılanmasında merkez devlet ile eyaletler arasındaki uyum ya da tekil devletlerde hükümet ile belediyeler arasındaki uyum, dikey eşgüdüme konudur. Devlet yapısı içinde anayasal olarak ast-üst konumlanması yerine, aynı düzeyde yetkilere sahip olan birimler arasındaki uyum ise yatay eşgüdüme ilişkindir. Uluslararası düzeyde etkili kuruluşlar arasında ya da Avrupa Birliği'nin çeşitli organları arasında da yatay eşgüdüm söz konusudur²⁵⁹.

Kurumsal Olan ve Kurumsal Olmayan Eşgüdümleme: Karar birimlerinin kendiliğinden, düzensiz davranışları kurumsal olmayan eşgüdümü ifade etmektedir. Kurumsal eşgüdüm ise, karar özneleri arasındaki bilgi aktarımı/paylaşımı yoluyla ya da karar öznelerine sunulan politik-ahlaki tutum içerikli belli davranış kuralları yoluyla sağlanmaktadır. Yasalarla ya da serbestçe yapılmış bir anlaşmayla çok sayıdaki karar öznesi, düzenli olarak ya da belli bir ekonomik olay meydana geldiğinde alacakları önlemler konusunda eşgüdüm sağlayabilirler. Bu durumlarda kurumsal eşgüdüm söz konusudur²⁶⁰.

Ekonomi politikasının oluşturulmasında çeşitli karar birimlerinin ekonomik önlemlerinin eşgüdümü görece kolay çözülebilecek bir sorunsaldır. Ekonomi

²⁵⁷ T. Pütz, a.g.k., s.294.

²⁵⁸ T. Pütz, a.g.k., s.315.

²⁵⁹ T. Pütz, a.g.k., s.315-316.

²⁶⁰ T. Pütz, a.g.k., s.317-318.

politikasının baş karar biriminin devlet örgütü olması ve devletin de parlamenter çoğunluk yoluyla hükümetin yönlendirmesinde olması bu eşgüdümü kolaylaştırmaktadır. Fakat ekonomi politikasının asıl zorlukları başka alanlarda yoğunlaşmaktadır.

Akılcı bir ekonomi politikasının en büyük zorlukları;

* *karar birimlerinin çıkarlarının ve amaçlarının çeşitliliği ve çelişikliği,*

* *ekonomik politikasının amaçları ile genel toplum politikasının diğer amaçları arasındaki çatışmalar ve*

* *ekonomik güç ilişkilerine dayalı politik davranışların gerekçeleri ve tezlerindeki çatışmalar* üzerinde ağırlık kazanmaktadır. Bu açıdan, akılcı ekonomi politikası, bir görüş birliğinin, tek bir tercih işlevinin oluşturulmasını gerektirmektedir. Bu da, ortak istek oluşumu sorunu demektir²⁶¹.

Toplumu oluşturan çok sayıdaki kesimin ya da sınıfın çıkarlarındaki uyuşmazlıklar, belli bir ekonomi politikasının oluşturulması yönünde ortak istek oluşturmayı gerekli kılmaktadır. Toplumca kabul gören bir ekonomi politikasına duyulan istek için üç yöntem izlenebilmektedir. Bunlar; *bilgilendirme, pazarlık-uzlaşma* ve *oylama* yöntemleridir.

Bilgilendirme; çıkar gruplarının kendi aralarındaki ya da devlet organları ile aralarındaki karşıtlıklara neden olan, amaç ve çıkarların bağdaştırılabilirliğine ilişkin bilgi eksikliğinin giderilmesi ihtiyacından doğmaktadır. Çıkar gruplarının birbirlerini bilgilendirmesi ve bundan da önemlisi, devletin tüm çıkar gruplarını bilgilendirmesi koşulu sağlanmalıdır. “Bilgilendirme”, daha geniş anlamda, gerekçelerin ortaya konularak tarafların belli bir görüşe getirilmeleri anlamında “inandırma” yöntemidir²⁶².

Pazarlık ve uzlaşma; çıkar karşıtlıklarının aşılması ve ortak istek oluşturmada önemli bir yoldur. Taraflar doğrudan birbirleriyle pazarlık edebildikleri gibi, bir aracının uzlaştırma çabası da söz konusu olabilmektedir. Çıkar birliklerinin etkisinin büyüklüğü, kamu bütçesinin ulusal gelirdeki payının büyüklüğü, ekonomi politikası araçlarının sayısının artması ve bu araçlar içinden kontrollerin çokça kullanılması nedenleriyle, pazarlık ve uzlaşma yöntemi daha büyük önem kazanmaktadır²⁶³.

²⁶¹ T. Pütz, a.g.k., s.319.

²⁶² T. Pütz, a.g.k., s.331.

²⁶³ T. Pütz, a.g.k., s.332-333.

Oylama; tek tek çıkar birliklerinin isteklerinden baskın olanın seçilmesi değil, birbiriyle uyumlu istek açıklamalarının tüm toplum için geçerli devlet istenci durumuna, bir başka deyişle, genel norm durumuna gelmesi yöntemidir. Bilgilendirme yöntemi “birinci en iyi” yöntem iken, pazarlık ve uzlaşma “ikinci en iyi” yöntemdir. Seçimleri kazanan hükümetin gerçekte alacağı kararların söz verileden farklı olabilmesi ve azınlık hükümetleri, %51’in zayıflığı gibi olasılıklar nedeniyle oylama yöntemi “üçüncü en iyi” olarak geri planda değerlendirilmektedir²⁶⁴.

Bu yöntemlerden daha çok başvurulan bilgilendirme ve pazarlık-uzlaşma yöntemleri yoluyla ekonomi politikasında tek bir istencin oluşturulması birçok koşula bağlıdır:

- Toplumda en üst değerlere ve amaçlara ilişkin olarak, öncelikle toplumsal düzen politikasına ve ekonomi politikasının genel amaçlarına ilişkin en azından belli bir ortak görüşün bulunması gerekir.
- İdeolojilere ve çıkarlara ilişkin görüşlerdeki katılık, uyumun ve uzlaşmanın oluşumunu olanaksız kılmaktadır. Tek bir istencin oluşumu için belli ölçüde pragmatik yaklaşım ve esneklik gerekmektedir.
- Pazarlık etmenin ve uzlaşma sağlamanın mekanizmaları, ilgili toplum, ilke olarak tartışmaya, uzlaşmaya ve çoğunluk kararına ilişkin olumlu bir yaklaşıma sahipse işleyebilmektedir.
- Tutarlı bir ekonomi politikası görüşünü ortaya koyabilecek nitelikte yönlendirici kişiliklerin var olması gerekmektedir.
- Çıkarların dengelenebilmesi için becerikli arabulucuların olması önemlidir.
- Bilgilendirme, iletişim, tartışma, pazarlık, anlaşma ve uyumlaştırma süreçleri, amaca uygun bir kurumsallaşmayı gerektirmektedir²⁶⁵.

Ekonomi politikası karar birimlerinin, özellikle de devlet örgütünün karar alması ve uygulamasında eşgüdümün sağlanması ve toplum genelinde ortak görüşün ortaya çıkması, politikaların başarılı olması açısından önemli konulardır. Karar birimlerini karar alma ve uygulama konusunda harekete geçiren güdüler de politika başarısında belirleyici etkide bulunmaktadır.

²⁶⁴ T. Pütz, a.g.k., s.333-334.

²⁶⁵ T. Pütz, a.g.k., s.335.

2.3. Ekonomi Politikasında Güdüler

Ekonomi politikası karar birimleri, politika oluştururken belli etkenlerin şekillendirdiği sosyo-ekonomik koşullar ekseninde karar almakta ve eyleme geçmektedirler. Bu koşullar, ekonomi politikası karar ortamını oluşturmakta ve bu ortam da karar birimlerinin güdülerine yön vermektedir.

Ekonomi politikası karar ortamı, temelde, *yasal-kurumsal etkenler*, *sosyal etkenler*, *davranış tarzları* ve *ekonomik etkenler* olarak dört dayanak üzerinde meydana gelmektedir. *Yasal-kurumsal etkenler*; karar birimlerinin karar alma ereveslerini belirleyen yasalar, kararnameler, tüzükler, yönetmelikler, anlaşmalar, uluslararası sözleşmeler, ulusal ve uluslararası kuruluşlar gibi oğelerdir. *Sosyal etkenler*; toplumdaki güç ilişkilerini ve sosyal yapıyı tanımlayan, belli kesimlere/sınıflara ait değerler, ideolojiler, gelenekler, dünya görüşleri gibi düşünsel ve duygusal oğelerdir. *Davranış tarzları*; ekonomik karar birimlerinin, faaliyetlerini yürütürken bireysel mi, işbirliği ve dayanışma temelli mi, devletten beklentili mi davrandıkları gibi konularla belirlenmektedir. *Ekonomik etkenler* ise; ekonomideki teknoloji düzeyi ve eğilimleri, sermaye birikimi ve yapısı, doğal kaynaklar gibi teknik koşullara iliřkindir²⁶⁶.

Ekonomi politikası karar birimleri, bu koşulların oluşturduğu karar ortamında belli ilkeleri, amaçları, araçları, önlemleri ya da ortak istek oluşumunu yerleştirmeye, onları yönlendirmeye çalışmaktadırlar. Örneğin; belli bir bölgede maden arama faaliyetleri için yasal düzenleme yapılabilmekte; yurtiçi sermaye birikiminin yetersizliği nedeniyle yabancı sermaye birikimlerini zendirebilmekte ve benzeri şekillerde toplumsal koşullardan etkilenerak kararlar almaktadırlar. Karar birimlerini harekete geçiren güdüler de bu karar ortamının koşullarından doğmaktadır.

Ekonomi politikasında güdüler, ekonomi politikası karar birimlerini bilinçli ve amaçlı olarak belli davranışlarda bulunmaya iten düşünsel ve duygusal kaynaklardır. Güdüler, hangi amaçların ne çıkarılacağı, hangi araçların tercih edileceği, karar birimleri arasında eşgdmlemenin nasıl sağlanacağı gibi konular üzerinde karar birimlerini eyleme geçiren nedenler olarak önem kazanmaktadırlar.

²⁶⁶ H. Erkan, a.g.k., s.74.

Erkan, Eckart Tuchtfeldt'ten yararlanarak, güdüleri üç grupta incelemektedir. Bunlar, *ideolojiler, fiili koşullar ve çıkarlardır*²⁶⁷:

Demokrasilerde değişik politik ideolojilerin varlığı, değişik politik partilerin oluşmasına yol açmıştır. Liberalizm, muhafazakarlık ve sosyalizm üç temel ideolojik yaklaşımdır. Bu farklı ideolojilerden köklenen partiler farklı programlar hazırlayarak, hükümet olmaları durumunda uygulayacakları ekonomi politikasının ana çerçevesini belirlemektedirler.

Ekonomi politikası yapımında etkili bir başka güdü, ekonominin genel görünümü ya da mevcut koşullarıdır. Ekonominin sahip olduğu teknolojik donanımdaki eğilimler, sosyo-ekonomik çevresel koşullar ve daha önceki politikaların yol açtığı sonuçların gerekli kıldığı yeni müdahaleler, ekonominin fiili koşullarını belirleyen önemli öğelerdir.

Çıkarlar da ekonomi politikası yapımcılarını güdüleyen etkenler arasında yer almaktadır. Bireysel, grupsal ya da toplumsal çıkarlar, ekonomi politikası yapımcılarını harekete geçirmede tek tek ya da bütünsel olarak etkili olmaktadır. Konuya tarihsel açıdan bakıldığında ise, genel olarak, sanayi öncesi toplum yapısında devletin ya da toplumun, sanayileşme sürecinde bireylerin, günümüz toplum yapısında ise çıkar gruplarının ağırlık kazandığı görülmektedir. Ekonomi politikası oluşturulmasında etkili çıkar grupları; politikacılar, bürokrasi, meslek örgütleri, sendikalar, sosyo-ekonomik dernekler gibi örgütlerdir. Bu grupların kendilerine göre çıkarları, ekonomi politikası karar birimlerinin karar ve eylemlerinde etkili olmaktadır. Politikacılar, oy beklentisi; bürokratlar, yüksek bir sosyo-ekonomik konum yoluyla yüksek refah edinimi; meslek örgütleri, sendikalar ve diğer sosyo-ekonomik örgütler ise üyelerinin ekonomik ve sosyal çıkarları güdüleriyle ekonomi politikası karar birimlerini etkilemeye; kendi çıkarları doğrultusunda politikaların belirlenmesini sağlamaya çalışmaktadırlar. İşsizler, emekliler, tüketiciler gibi kesimler de, örgütlenebildikleri ölçüde bu örgütleriyle, örgütlenememeleri durumunda ise ekonomik tercihleri ve politik oylarıyla etkili olabilmektedirler.

Ekonomi politikası yapımında grup çıkarlarının özel bir önemi vardır. Çıkar grupları; belli çıkarlar etrafında birleşen bireylerin oluşturduğu birliklerdir.

²⁶⁷ H. Erkan, a.g.k., s.70-71.

Birliklerin, ekonomi politikası belirlenmesi sürecindeki asıl işlevleri; karar birimlerini etkileyerek, karar alma ve istek oluşumunu yönlendirmeleridir²⁶⁸.

Birlikler, örgütlenmiş ve kurumlaşmış sosyal gruplardır. Ekonomi politikasında yönlendirici olan birlikler, politik ve ekonomik olarak iki açıdan incelenebilmektedir. Politik birlikler, hükümet olma ve ekonomi politikasını yönetme amaçlı olarak çalışan partilerdir. Partiler için ekonomi politikası karar alma süreçlerindeki en önemli zemin parlamentodur. Toplumun isteklerini dile getirme bakımından önemli olan parlamento, ekonomik politikası karar birimi olarak merkezî işlevde olan hükümetin doğduğu zemindir²⁶⁹.

Ekonomi politikası kararlarında etkili diğer tür olan ekonomik birliklerin temel özellikleri; ilke olarak ortak ekonomik ve sosyal çıkarlara dayanmaları, etkin bir organizasyon yapısına sahip olmaları ve ilgili grupların sosyo-ekonomik çıkarlarını fiilen korumalarıdır. Bu yolla aynı zamanda ekonomik güç elde ederek, gerek ekonomik süreci gerekse ekonomi politikasının istek ve karar oluşumunu etkilemektedirler. Bu bakımdan ekonomik birlikler, ortak çıkarlarını gerçekleştirme amacıyla ekonomik karar birimlerinin oluşturdukları örgütsel birliklerdir. Ekonomik birlikler; sendika, kooperatif, kartel, holding gibi piyasa oluşumları olabildiği gibi, sektörel ve mesleki odalar ve dernekler gibi ekonomi politikası oluşumlarıdır. Bunlar arasında yer alan sendikalar gerek iş piyasası birlikleri gerekse ekonomi politikasını etkileme amacındaki ekonomik birlikler olarak çift işlevlidirler²⁷⁰.

Politik birlikler olarak partilerin amaçları ağırlıklı olarak uzun dönemlidir ve daha çok ekonomik sistem ve düzen politikası ile ilgili amaçları ön plana almaktadırlar. Buna karşılık ekonomik birlikler ise, daha çok ekonomik sürece ilişkin büyüklüklerdeki paylarını gözetme amacındadırlar. Politik ve ekonomik birlikler, ekonomi politikası karar birimlerini etkilemelerinin yanı sıra, kendi aralarında da belli ilişkiler oluşturmaktadırlar. Ekonomik birliklerin temsilcileri politik partilerde yer alarak, çıkarlarının dile getirilmesinde rol üstlenmektedirler. Politik partiler de, oy sağlama amacını gözeterek ekonomik birliklerin amaçlarına hizmet etmektedirler²⁷¹.

²⁶⁸ H. Erkan, a.g.k., s.85.

²⁶⁹ H. Erkan, a.g.k., s.86-87.

²⁷⁰ H. Erkan, a.g.k., s.87-88.

²⁷¹ H. Erkan, a.g.k., s.89.

Birlikler, ekonomi politikasında karar alma sürecinden çok, istek oluşumu sürecinde belirleyici olabilmektedirler. Birlikler, dört yöntemle istek oluşumunu etkilemektedirler.

Kamuoyunun etkilenmesi, bu yöntemlerin ilkidir. Birliklerin bu yöntemdeki amacı, çıkarlarının kamuoyu tarafından bilinmesinin ve kamuoyunun birliklere yönelik olumlu bir izlenime sahip olmasının sağlanmasıdır. Birlikler bu amaçla; medya yoluyla bilgilendirme, bilimsel yayınlar hazırlama, araştırma merkezleri kurma gibi dolaylı araçlar kullanabildikleri gibi; grev, lokavt, gösteri gibi doğrudan araçlarla kamuoyunda manevi baskı oluşturabilmektedirler²⁷².

Kamuoyunun etkilenmesi konusunda ilgili ekonomik birliğe karşı olumsuz bir izlenim oluşmuşsa, birlik temsilcileri, ekonomi politikası karar birimleri üzerinde, bir başka deyişle, yasama ve yürütme organları üzerinde kişisel ilişkiler kurabilmektedirler. Bu yöntemde kamuoyu denetiminin olmaması, ekonomik ve sosyal politikaların belirlenmesinde güç kullanımının özel bir sorunsalını oluşturmaktadır²⁷³.

Üçüncü olarak, birlikler, yasama ve yürütme organlarını etkileme yoluyla istek oluşumu sürecinde yer almaktadırlar. Bu etkileme, yasalarla düzenlenmemiş, fakat fiilen kurumsallaşmış bir yöntemdir. Bu doğrultuda, bir ekonomik çıkar birliğinin temsilcileri parti üyesi olabilmekte; uzman bir temsilci parlamento komisyonlarında parlamenterlerle birlikte çalışabilmekte; yürütme birimleriyle sürekli ilişki içinde olabilmekte ve birliğin çıkarlarıyla ilgili olarak düzenli görüşler bildirebilmektedir²⁷⁴.

Son olarak, birlikler, yasalarla düzenlenmiş bir yöntemle, istek oluşumunda etkili olmaktadır. Ekonomik birlikler, üyelerinin çıkarlarını ilgilendiren her konuda yasa ve yönetmelik tasarılarına ilişkin görüşlerini açıklayarak hükümete karşı üyelerinin çıkarlarını koruma hakkına yasal olarak sahiptirler²⁷⁵.

Ekonomi politikası yapımında etkili güdüler ve bu bağlamda özellikle birliklerin kurulmasına yön veren güç ilişkileri, ekonomi politikası amaçlarının oluşmasında öncelikle belirleyicidirler. Güdülerden hangisinin/hangilerinin ağırlık kazandığı, amaçlardan hangisinin/hangilerinin öncelikli olacağını da belirlemektedir.

²⁷² H. Erkan, a.g.k., s.90.

²⁷³ T. Pütz, a.g.k., s.328.

²⁷⁴ T. Pütz, a.g.k., s.328-329.

²⁷⁵ T. Pütz, a.g.k., s.329.

2.4. Ekonomi Politikasında Amaçlar

Ekonomi politikalarının belirlenmesi konusunda etkili olan, karar birimlerini güdüleyen ögeler; amaçların sistematüğini ve içerdikleri tercih önceliklerinin şekillenmesinde rol oynamaktadır. Erkan'ın, amaçların sistematüğü ile ilgili olarak belli yazarlardan yaptığı derleme bu konuda yol gösterici bir başlangıç noktasını oluşturmaktadır.

2.4.1. Çeşitli Yaklaşımlar

Ohm, amaçların sistematüğü konusunda; ekonomi politikası amaçlarını, diğer ekonomik veya ekonomi dışı üst amaçların gerçekleştirilmesi için bir araç olarak görmektedir. “*Sosyal refahın arttırılması*”, temel ya da *son amaç* olarak alınmakta, diğer bütün amaçlar bu son amacın gerçekleştirilmesi için *ön amaçlar* veya *ara amaçlar* olarak, bir başka deyişle, *araç* olarak değerlendirilmektedir. Bu durumda bütün diğer amaçlar, temel amaç olan sosyal refahın yükseltilmesi için birer koşuldur²⁷⁶.

Kirschen, özellikle ekonomi politikası uygulamalarından yola çıkarak, kısa dönemde gerçekleştirilen *devresel (konjonktürel) amaçlar* ve uzun dönemde ulaşılabilen *yapısal amaçlar* olarak sistemleştirmektedir. Devresel amaçlar, tam istihdam, fiyat istikrarı ve ödemeler dengesinin sağlanması amaçlarından oluşmaktadır. Yapısal amaçlar ise birinci ve ikinci dereceli olarak ikiye ayrılmaktadır. Birinci dereceli yapısal amaçlar; ekonomik büyüme, üretim faktörlerinin rasyonel kullanımı, sosyal ihtiyaçların karşılanması, gelir ve servet dağılımında iyileşme ve belli ekonomik kesim ve bölgelere öncelik verilmesi gibi amaçları kapsamaktadır. İkinci dereceli yapısal amaçlar ise; özel tüketim yapısının değiştirilmesi, ihtiyaçları karşılamanın güvenlik altına alınması, nüfus büyüklüğü ve yapısının değiştirilmesi ve çalışma süresinin kısaltılması amaçlarını içermektedir²⁷⁷.

Giersch, ekonomi bilimini, *sosyal ekonomi* olarak ele almakta ve bu doğrultuda ekonomi politikası amaçlarını, toplumsal-ekonomik politikaların amaçları olarak belirlemektedir. Giersch'e göre sosyo-ekonomik politikanın amaçları; *barış*,

²⁷⁶ H. Erkan, a.g.k., s.114.

²⁷⁷ H. Erkan, a.g.k., s.114.

*özgürlük, adalet, güvenlik ve refah*tır. Pütz'e göre ise, bu sosyo-ekonomik amaçlar ekonomi politikasının temel ilke ya da değer yargılarıdır²⁷⁸.

Gaefgen de Giersch gibi, amaçların sınıflanması ve sistemleştirilmesi sorunsalına sosyo-ekonomik açıdan yaklaşmaktadır. Gaefgen öncelikle sosyo-ekonomik amaçları, ekonomi politikasının biçimsel ilkelerinden ayırmakta ve biçimsel amaçlar – maddi amaçlar ayrımı yapmaktadır. *Biçimsel ilkeler (ya da amaçlar)*; ekonomi politikasının uygulama sürecinde uyulan biçim kurallarıdır. Bunlar, ekonomi politikalarında *bütünsellik, rasyonellik ve demokratiklik* ilkeleridir. *Maddi amaçlar* ise; biçimsel ilkeler içinde, amaçların özündeki maddi boyutu oluşturmaktadır. Bunlar, *üretim, bölüşüm, güvenlik ve ekonomik düzen* amaçlarıdır. Üretim amacı; kaynakların etkin kullanımını içeren statik boyut ile ekonomik ilerlemeyi içeren dinamik boyut bağlamlarında ele alınabilmektedir. Bölüşüm amacı; eşitlik, çalışma başarısı ve ihtiyaç ilkelerinin ışığı altında değerlendirilebilmektedir. Güvenlik amacı; kaynakların korunması, bireysel yaşamın sosyal güvencesi ve ekonomik sürecin istikrarı boyutlarını içermektedir. Son olarak, ekonomik düzenin sağlanması amacı; özgürlük, sosyal barış ve sosyal güç eşitliğini kapsamaktadır²⁷⁹.

Pütz ekonomi politikası amaçlarına ilişkin olarak üç tür sınıflamaya gitmektedir. Bunlardan ilki, amaç değişkenlerinin toplulaştırılma (aggregation) derecelerine göre yapılan, *makro, mezo ve mikro* amaçlar ayrımıdır. Örneğin; bir makro amaç değişkeni olarak gelir bölüşümü bağlamında, gelir farklarının azaltılması şeklindeki makro amaç, tarımdaki kişi başına gelirin, kişi başına ulusal gelire paralel olarak gelişmesi şeklindeki mezo amaçla tamamlanmaktadır. Başka makro amaç değişkenlerine göre makro ve mezo amaçlar da şöyle belirlenebilmektedir. Ulusal ürün değişkeni için, ekonomik büyüme oranının yükseltilmesi makro amacı ile örneğin enerji üretimindeki büyüme oranının yükseltilmesi mezo amacı paralellik göstermektedir. Fiyatlar genel düzeyi değişkeni için, para değerinin istikrarı makro amacı, örneğin tarım ürünleri fiyatlarının istikrarı mezo amacı ile tamamlanmaktadır. İstidam düzeyi değişkeni için ise, makro olarak tam istihdam, mezo olarak da örneğin kömür madenlerindeki istihdamın artırılması amaçlanabilmektedir²⁸⁰.

²⁷⁸ H. Erkan, a.g.k., s.116.

²⁷⁹ H. Erkan, a.g.k., s.116.

²⁸⁰ T. Pütz, a.g.k., s. 124.

Pütz'ün ikinci ayrımı, amaç değişkeninin nicel-biçimsel özelliğine göre oluşmaktadır. Bu ayrımda; *düzy amaçları*, *denge ve istikrar amaçları* ve *yapısal amaçlar* sınıflaması yapılabilmektedir. *Düzy amaçları*; belli bir ekonomik değişkenin sayısal değeri ya da bu değerdeki değişim oranı ile ilgilidir. Kişi başına reel gelirin arttırılması, büyüme oranının arttırılması, tam istihdam gibi amaçlar niceliksel düzy amaçlarıdır. *Denge ve istikrar amaçları*; ekonomik değişkenlerin niceliksel büyüklüklerindeki ve bunların değişim oranlarındaki dalgalanmaların gözetilmesi ile ilgili amaçlardır. Bunlar arasında, ödemeler dengesi, devresel dalgalanmaların giderilmesi, para değerinin istikrarı gibi amaçlar yer almaktadır. *Yapısal amaçlar* ise, ekonomik değişkenlerin nitel ve nicel bileşimlerine yönelik olan, adil gelir ve servet bölüşümü, en uygun tüketim yapısı, az gelişmiş bir bölgenin kalkındırılması gibi amaçlardır²⁸¹.

Denge ve istikrar amaçları, düzy ve yapı amaçlarının en uygun şekilde gerçekleştirilebilmesi için koşul niteliğindedir. Örneğin; düzy amaçlarından olan, sürekli büyüme ya da büyüme oranının arttırılması, denge ve istikrar amaçlarından olan, devresel dalgalanmaların giderilmesi durumunda en uygun şekilde gerçekleştirilebilmektedir. Benzer şekilde, para değerinin istikrarlı olması, adil bölüşüm için bir koşul oluşturmaktadır. İdeolojiler, partilerin ya da çıkar birliklerinin çoğulluğu gibi etkenler ya da güdüler; bu amaçlar arasından yapısal amaçların belirlenmesini güçleştirmektedir. Bu nedenle, bu gibi etkenlerin doğrudan etkilemediği düzy amaçları ya da denge ve istikrar amaçları ön plana çıkmaktadır²⁸².

Pütz'ün, ekonomi politikası amaçlarına ilişkin üçüncü ayrımı ise, amaçlar arasındaki üst-ast ilişkisine dayalı olarak oluşan *temel amaçlar – türev amaçlar* ayrımıdır. Temel amaçlar; yalnızca ekonomik konularla ilgili olan, *ekonomik özdeğer* niteliği yüklenen amaçlardır. Bunlar, büyüme, tam istihdam, adil gelir ve servet bölüşümü ve en uygun tüketim yapısı şeklindeki dört amaçtır. Türev amaçlar ise; temel amaçların gerçekleştirilebilmesi için ön koşul olma özelliğindeki amaçlardır. Bunlar kendi içinde genel ve özel türev amaçlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Genel türev amaçlar; devresel dalgalanmaların olmaması, fiyat istikrarı, ödemeler dengesi, döviz kurunun istikrarı amaçlarıdır. Özel türev amaçlar ise; faktör akışkanlığının

²⁸¹ T. Pütz, a.g.k., s.125.

²⁸² T. Pütz, a.g.k., s.125-126.

yükseltilmesi, sermaye birikiminin sağlanması, teknolojik gelişmenin desteklenmesi gibi amaçlardır²⁸³.

2.4.2. Dolaylı Amaçlar

Bütün bu yazarların yaklaşımları, sosyo-ekonomik temelli ekonomi politikası amaçlarının belli bir sistemleştirmeye ve eşgüdümlemeye olan ihtiyacını düşündürmektedir. Ekonomi politikası amaçlarının çoğulluğu ve daha üst düzeydeki toplumsal amaçlarla iç içe geçmişliği, bu karmaşıklığı düzenleyecek bir sistemi gerekli kılmaktadır. Erkan'ın, diğer yaklaşımları temel alarak ortaya koyduğu karma yaklaşımı, ekonomi politikası amaçlarını sistemleştirme konusunda önemli bir adımdır.

Erkan'a göre; ekonomi politikası amaçlarının belirlenmesinde ülkelerin gelişmişlik düzeyi önemli bir etkidir. Gelişmiş ülkeler, sanayileşme süreciyle birlikte ekonomik yapılarını sağlam bir şekilde kökleştirmişlerdir. Bu bakımdan, gelişmiş ekonomik yapının yansıdığı ekonomik faaliyetlerin sonuçlarına yönelik olan, büyüme, istihdam, istikrar ve bölüşüm gibi amaçları öne çıkarmaktadırlar. Az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler ise, modernleşme ve sanayileşme süreçlerine geç başlamış oldukları için ekonomik yapılarını yeterince sağlamlaştırıpamamışlardır. Bu nedenle bu ülkelerin ekonomi politikası amaçları, modern değerlere ve ilkelere dayanan ekonomik yapı amaçlarını kapsamaktadır²⁸⁴.

Erkan bu temelde ekonomi politikası amaçlarını diğer toplumsal amaçlarla bağlantılı olarak sistemleştirmektedir. Buna göre ekonomik politikası amaçları; *biçimsel amaçlar*, *toplumsal amaçlar*^{*}, *yarı-ekonomik amaçlar* ve *ekonomik amaçlar* şeklinde gruplandırılabilir. Bu amaçlar arasındaki ilişkiler; ön-ara-son amaç dizilişine ilişkin olmaktan çok, ekonomik faaliyetlerin farklı yönlerine ilişkin amaçlar bütünüdür. Amaçlar arasındaki hiyerarşi; bir ekonomik önlemler

²⁸³ T. Pütz, a.g.k., s.126-127.

²⁸⁴ H. Erkan, a.g.k., s.117.

* Erkan'ın, "toplumsal" nitelemesi altında açıkladığı amaçlar, bir toplum içindeki bireylerin ya da toplulukların ilişkilerine dayalı sosyal içerikli amaçlardır. "Toplumsal", sosyal eylemleri olduğu gibi, ekonomik, politik, kültürel eylemleri de kapsayan bir anlamdadır. Bu bağlamda, çok da doğru olmayan bir şekilde "sosyal" nitelemesi ile "toplumsal" nitelemesinin eş anlamlı kullanıldığını de göz önünde bulundurarak, bu çalışmada, "toplumsal" yerine "sosyal" sıfatı kullanılmaktadır.

paketinin içeriğine ve ekonominin mevcut durumuna göre belirlenebilmektedir. Buradaki sistemleştirme daha çok soyutlama ve içerik farklarına dayanmaktadır²⁸⁵.

Ekonomi politikasının biçimsel amaçları; ekonomik önlem paketlerinin düzenleme ve uygulamalarında uyulan temel ilkelerdir. Bunlar, *bütünsellik*, *demokrasi* ve *rasyonellik* ilkeleridir. Bütünsellik ilkesi; ekonomi politikası oluşturulurken toplumun tüm sosyal kesimlerinin dikkate alınması, politika tasarımının ve uygulamalarının olası yan etkilerinin gözden kaçırılmaması anlamına gelmektedir. Demokrasi ilkesi; ekonomi politikalarında istek oluşumuna ve amaçların belirlenmesine toplumun çeşitli sosyal kesimlerinin serbestçe katılımını ifade etmektedir. Rasyonellik ise, amaç bileşiminin çelişki taşımaması ve ekonomik önlemlerin etkilerinin bilimsel değerlendirmesinin yapılması demektir²⁸⁶.

İnsanların bir arada yaşamaları ve sosyo-ekonomik gelişmenin yarattığı işbölümü, belli toplumsal ilkelerin gelişip yerleşmelerine yol açmıştır. Modernleşmiş toplumlarda sosyal yaşamı etkileyen bu tür temel ilkeler sanayileşme sürecinin yoğun olarak etkisinde kalmıştır. Temel toplumsal ilkeler, aynı zamanda temel sosyal amaçlar halini almıştır. Sosyal amaçlar, ekonomi politikalarının karar, uygulama ve sonuçlarına yön vermeleri bakımından önem kazanmaktadır. Bunlar, *sosyal barış*, *bireysel özgürlük*, *sosyal adalet ve eşitlik*, *güvenlik* ve *refah* amaçlarıdır²⁸⁷.

Sosyal amaçlardan olan barış; diğer amaçların gerçekleştirilmesiyle sağlanabilmektedir. Bireysel özgürlük, adalet, eşitlik, güvenlik ve ekonomik refahın sağlanması sosyal barışın bir anlamda ön koşullarıdır²⁸⁸.

Bireysel özgürlük ilkesi ve amacı, bireylerin sosyal kontrolle dengelenmiş karar ve eylem serbestliklerinin sağlanmasını ifade etmektedir. Özgürlüklerin kullanımı ve sosyal kontrol, güç kavramını gündeme getirmektedir. Politik, ekonomik ve düşünsel güç, birbirini tamamlar şekilde özgürlüklerin kullanımına yol açtığı gibi, sosyal kontrolün devreye girmesinin de kaynağıdır. Ekonomik gücün egemen duruma gelmesiyle politik ve düşünsel gücün yönlendirildiği durumlarda, adalet ve eşitlik amacının ön plana çıktığı görülmektedir²⁸⁹.

²⁸⁵ H. Erkan, a.g.k., s.118.

²⁸⁶ H. Erkan, a.g.k., s.119-120.

²⁸⁷ H. Erkan, a.g.k., s.124.

²⁸⁸ H. Erkan, a.g.k., s.125.

²⁸⁹ H. Erkan, a.g.k., s.125-127.

Adalet, toplumsal sistemin bireylerin gözünde meşruluk kazanmasında etkili temel ilkedir. Bu bağlamda adalet amacı; toplumdaki temel eşitliklerin gerçekleşme derecesine göre beş noktada sağlanabilmektedir. Bunlar; vatandaşlık statüsünde eşitliğin sağladığı biçimsel adalet, başlangıç koşullarındaki eşitliğe dayalı maddi adalet, çalışma ve başarının ödüllendirilmesinde eşitliğe dayalı adalet, ihtiyaçların karşılanmasında eşitliğe dayalı adalet ve ekonomik güç eşitliğine dayalı adalet olarak şekillenmektedir²⁹⁰.

Güvenlik ilkesi ve amacı, insanın varlığını sürdürebilmesiyle ilgilidir. İnsanın varlığı, onun sosyo-ekonomik çevresini oluşturan sosyal yaşamın ve sosyo-ekonomik sistemin korunmasını, güvenlik içinde olmasını gerektirmektedir. İnsan, sağlığını, gelirini ve mal varlığını korumak ister. Bu nedenle, insanın hastalığa ve sakatlığa karşı korunması yanında, işsizliğe karşı da korunması gerekir. Sosyal güvenlik sistemi bu amaçla geliştirilmiş bir kurumdur. Öte yandan, insanın varlığını sürdürmesi, güvenlik amacını tamamlayan barış amacıyla birlikte gerçekleşmektedir²⁹¹.

Son toplumsal amaç olarak sosyal refahın arttırılması; üretim ve gelir artışlarıyla anlam kazanmaktadır. Erkan'a göre; sosyal hasıla ve refah standartlarındaki artışlar başlı başına bir amaç olmayıp, diğer toplumsal amaçlar için bir araç durumundadır. Bir başka deyişle, ekonomik faaliyetler, toplumsal ve bireysel amaçlar için araç konumundadırlar. Birey açısından refah artışları onun maddi özgürlüğünü arttırmakta ve sosyal konumunu yükseltmektedir. Ayrıca gerek bireysel gerek toplumsal açıdan üretim ve hasıla artışları güvenlik amacına da hizmet etmektedir. Üretim ve hasıla artışları, herkese eşit başlangıç koşulları sağlama ve herkesin katkısına göre sosyal hasıladan pay alması ilkeleri bağlamında da adalet ve eşitlik amacını desteklemektedir²⁹².

Ekonomi politikasında toplumsal amaçlara paralel olarak, doğrudan ekonomik olmayan, fakat ekonomik alanı yoğun olarak etkileyen *yarı-ekonomik* amaçlar da söz konusudur. Doğal çevre ve kaynakların korunması, iç ve dış güvenlik, politik karar mekanizmasının etkinliği, sosyal farkların giderilmesi, çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve eğitim ve bilimin teşviki, bu amaçlar arasında sayılabilmektedir. Bu

²⁹⁰ H. Erkan, a.g.k., s.128-130.

²⁹¹ H. Erkan, a.g.k., s.131-132.

²⁹² H. Erkan, a.g.k., s.133-134.

dolaylı ekonomi politikası amaçları; yeşiller gibi yeni politik partilerin ortaya çıkması, karar süreçlerinin etkin işletilmesi, ekonomik ve sosyal politikaların eşgüdümlemesi gibi noktalarda ekonomi politikalarını yönlendirmektedirler²⁹³.

Erkan'ın sınıflamasındaki dördüncü tür, ekonomik amaçlar olup, sistem-düzen, yapı ve süreç amaçları olarak alt dallara ayrılmaktadır.

2.4.3. Ekonomik Sistem-Düzen Politikası Amaçları

Ekonomik sistemin ilkelerine dayalı olarak oluşturulan ekonomik düzen, ekonomik karar birimlerinin davranış çerçevesini çizmektedir. Bu karar ve davranışlar, ekonomik sistemin, kaynakların etkin kullanımını sağlama işlevi temelinde meydana gelmektedir. Genel olarak kapitalizm, sosyalizm ya da karma ekonomik sistemde karar birimlerinin planları, bu planların eşgüdümlemesi, mülkiyet yapısı gibi özellikler, kaynakların kullanımında etkinliğin sağlanması esasına dayanmaktadır.

Bu bağlamda ekonomik sistem politikası amacı; sistemin işlevselliğinin yerine getirilmesinin sağlanması, bir başka deyişle, sistemin, kaynakların etkin kullanımını sağlayacak şekilde çalıştırılmasıdır. Bu amaç üç boyuttan meydana gelmektedir. İlk olarak, *mülkiyet ve karar sisteminin etkinliği* sağlanmalıdır. İkinci olarak, *bilgi ve eşgüdümleme sisteminin etkinliği*; son olarak da, *güdüleme ve kontrol mekanizmasının etkinliği* yerine getirilmelidir²⁹⁴.

Erkan, ekonomik sistem politikasının içerdiği bu alt amaçları, piyasa ekonomilerini temel alarak açıklamaktadır. Buna göre; ekonomik sistemin mülkiyet ve karar boyutunun etkinliğini, *en uygun katılım ve özgürlük* olarak tanımlamaktadır. Bu da, ekonomik karar birimlerinin serbestçe mülkiyet edinebilmesi ve mülkiyetle ilgili bağımsız karar verebilmesi, bu bağlamda da ekonomik gücün dağılımını ifade etmektedir.

Ekonomik sistem politikasının ikinci boyutunda, piyasadan elde edilen bilgi ile yapılacak bireysel planların piyasa koşullarında eşgüdümünde etkinlik sağlanması amaçlanmaktadır. Planların eşgüdümüyle ortaya çıkan fiyatın, rekabet fiyatı olması ve malların kıtlık derecesini yansıtması, *en uygun kaynak dağılımını* sağlamaktadır.

²⁹³ H. Erkan, a.g.k., s.134-135.

²⁹⁴ H. Erkan, a.g.k., s.136-138.

Ekonomik sistem politikasında üçüncü amaç ise; ekonomik karar birimlerini belli karar ve davranışlara iten güdülenme ve davranışların sonuçlarının kontrolünde etkinliğin sağlanmasıdır. Piyasa ekonomilerinde bireyler; çalışma ve başarı, kâr, gelir, sosyal konum gibi güdülerle hareket etmektedirler. *En uygun güdüler* ve bu güdülerle sergilenen davranışların *en uygun kontrolünün* sağlanması gerekmektedir. Bu bakımdan, haksız kazanç ve manipülasyonu önleyecek şekilde çalışma ve başarı rekabeti ortamının oluşturulması, bireyler için etkin güdülenme ve kontrolün en iyi yol göstericisidir.

2.4.4. Ekonomik Yapı Politikası Amaçları

Ekonomik yapı politikası, ekonomik bütünü oluşturan oransal paylar ve öğeler arasındaki ilişkilerin, ekonominin iç dinamiğinin artmasına ve en uygun düzeyde oluşmasına yöneliktir. Ekonominin zaman içindeki gelişimi, onu oluşturan öğeler arasında sürekli bir farklılaşma ve uyum sürecini beraberinde getirmektedir. Farklılaşma ve uyum süreçleri, eski yapıların sürekli değişip yeni yapılanmaların oluştuğu bir süreçtir. Bu yapılanmanın en uygun düzeyde oluşumunu sağlayarak ekonominin dinamik gelişiminin desteklenmesi ekonomik yapı politikasının konusudur. Bu bağlamda ekonomik yapı politikasında, sektörel yapı, mekansal yapı, işletme büyüklüğü ve piyasa yapısının en uygun duruma getirilmesi amaçlanmaktadır²⁹⁵.

En uygun sektörel yapı amacı; öncelik ve ağırlık verilecek sektörler ile korunacak sektörlerin belirlenmesi ve sektörel girdi-çıkıtı sistemi içinde birbiriyle karşılıklı ilişkinin darboğaz yaratmayacak yönde düzenlenmesi şeklinde iki alt amaçtan oluşmaktadır.

En uygun mekansal yapı; bölgeler arası farkların giderilmesine ve her bir bölgede dengeli ve istikrarlı bir ekonomik yapının oluşturulmasına dayanmaktadır. Bu amaçla, ekonomide mekan organizasyonu ve kaynakların mekan içinde en uygun dağılımı sağlanmaya çalışılmaktadır.

En uygun işletme büyüklüğünün sağlanması amacı, rekabet politikasıyla birlikte sürdürülebilecek bir ekonomik yapı politikasının parçasıdır. Büyük şirketlerin birleşmesinin ve ekonomik gücün belli şirketlerde yoğunlaşmasının denetimine

²⁹⁵ H. Erkan, a.g.k., s.138-139.

dayanan rekabet politikası, en uygun işletme büyüklüğünün oluşturulmasına katkı sağlamaktadır. Bu noktada genelde orta ölçekli işletmelerin teşviki söz konusudur.

En uygun piyasa yapısı amacı da yine rekabet politikasıyla bağlantılıdır. Buradaki amaç; rekabetin işleyebileceği bir piyasa yapısının oluşturulmasıdır.

2.4.5. Ekonomik Süreç Politikası Amaçları

Ekonomik süreç politikası, ekonomik karar birimlerinin üretim, mübadele ve tüketim faaliyetlerinin, bir başka ifadeyle, ekonomik işleyişin sonuçlarına yönelik amaçları içermektedir. Gündelik yaşamda üreticilerin, işçilerin, tüketicilerin ve çeşitli sosyo-ekonomik kesimlerin karar ve davranışları üzerindeki gözlemlenebilir etkilerle ilgilidir. Bu nedenle, ekonomi politikası ifadesi kullanıldığında genelde ekonomik süreç politikasına ilişkin değerlendirmeler akla gelmektedir.

Pütz, ekonomik süreç politikası kavramını kullanmaksızın yaptığı değerlendirmede, ekonomik sistem ve düzenin ilkeleriyle şekillenen amaçlara dayanan diğer amaçlardan söz etmektedir. Ekonomi politikası uygulamalarının dayandığı ilkeler ve bu ilkelerce belirlenen ekonomik düzenler, birer amaç olarak da anlam kazanmaktadırlar. Örneğin; bireysellik, sosyallik, planların piyasa tarafından eşgüdümü gibi sistem ilkeleri bağlamında rekabet, serbest ticaret, piyasa düzeni, devletleştirme gibi amaçlar söz konusudur. Yukarıda görüldüğü gibi, Erkan, bunlara ekonomik sistem ve düzen politikası amaçları demektedir. Pütz bu amaç kavramlarına uygun olarak, büyüme, tam istihdam, para değerinin istikrarı, ödemeler bilançosunun denklığı ve adil gelir bölüşümü amaçlarının, hükümetler başta olmak üzere tüm ekonomi politikası karar birimlerinin açıklamalarını şekillendirdiğini belirtmektedir. Pütz'ün, ekonomik sistemin ilke ve amaçlarıyla bağlantılı bu amaçlarını, Erkan, ekonomik süreç politikası amaçları olarak almaktadır. Pütz, bu amaçların güdümlü piyasa ekonomisi sistemine sahip ülkelerin ekonomi politikası içinde oluştuğunu, dolayısıyla tarihsel açıdan da 1930'larla (Büyük Buhran'la) birlikte ortaya çıktığını belirtmektedir²⁹⁶. Pütz bu amaçlara ilişkin belirgin bir kavram kullanmadığı için Erkan'ın ekonomik süreç politikası kavramı bundan sonraki bölümlerde de tercih edilmektedir.

²⁹⁶ T. Pütz, a.g.k., s.85.

Erkan, ekonomik süreç politikasının en üst amacının, sosyal hasılanın (refahın) ençoklaştırılması olduğunu belirtmektedir. Bu amaç, özde fazla bir değişikliğe uğramadan her ekonomik sistemde geçerli ana ekonomik amaçtır. Refah amacı, üst amaç olarak belli bir amaçlar demetinden oluşmaktadır. Büyüme, tam istihdam, fiyat istikrarı, ödemeler dengesi ve adil gelir bölüşümü; amaçlar demetini oluşturmaktadır. Bu amaçlar, sosyal hasılanın ençoklaştırılması amacını hep birlikte meydana getirmekte; refah amacının parçaları olarak önem kazanmaktadır²⁹⁷.

Ekonomik büyüme amacı; mevcut büyümenin yetersiz görülmesi ve ekonomik sürecin yönlendirilmesi sonucunda gelişmenin daha etkin düzenlenebileceği düşüncelerinden doğmuştur. Büyüme amacında, büyümenin koşullarını belirleyen, verimlilik, teknolojik gelişme gibi öğelerin iyileştirilmesine ağırlık verilmektedir. Büyüme, diğer ekonomik amaçların gerçekleştirilmesi için de bir koşul işlevi görmektedir. Ayrıca az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler büyümeyi de kapsayacak şekilde kalkınma amacını yeğleyebilmektedirler²⁹⁸.

Tam istihdam, tüm üretim faktörlerinin çalıştırılabilmesi anlamına gelmesine karşın, genelde emek sahiplerinin niceliksel açıdan olabildiğince yüksek bir çalışma düzeyine ve istikrarlı ve güvenli çalışma ortamına sahip olması anlamında kullanılmaktadır. Geçici ve mevsimsel işsizliğin ekonomik süreçlerdeki doğal varlığı dikkate alındığında dünya genelinde %3 gibi bir işsizlik oranı kabul edilebilir bir ölçüt olarak alınmaktadır²⁹⁹.

Fiyat istikrarı ya da paranın değerinin korunması; piyasa sistemine dayalı ekonomik düzenlerin işlevselliği için önemli bir amaçtır. Fiyatların, malların kıtlık derecesini doğru yansıtması, karar birimlerinin planlamalarında belirsizliğin ortadan kalkmasını ve kaynakların dağılımında etkinliği sağlamaktadır. Ayrıca fiyat istikrarı, gelirin tüketim yerine tasarrufa giden bölümünü arttırma yoluyla ekonomik büyüme için parasal kaynak yaratılmasına da olanak yaratmaktadır³⁰⁰.

Gelir bölüşümünde adaletin sağlanması, ekonomik süreç politikasının bir başka amacıdır. Adil gelir bölüşümünün belirlenmesinde belli bir ölçüt bulunamamış olması nedeniyle hükümetlerin ekonomi politikası açıklamalarında bu amaç ya hiç

²⁹⁷ H. Erkan, a.g.k., s.140-142.

²⁹⁸ H. Erkan, a.g.k., s.142-144.

²⁹⁹ H. Erkan, a.g.k., s.144-146.

³⁰⁰ H. Erkan, a.g.k., s.147.

ele alınmamakta ya da sığ bir şekilde işlenmektedir. Adil gelir bölüşümü, ekonomik düzen politikası ve sosyal politika amaçları arasında da yer verilen bir amaçtır. Gelirin ve servetin rekabet, mülkiyet gibi ilkelerle piyasa koşullarında gerçekleşen birincil bölüşümü, ekonomik düzen politikasının ilgi alanına girmektedir. Diğer yandan, ikincil bölüşüm, sosyal politikayla bağlantılı olarak adalet amacı için birincil bölüşüme göre daha önemlidir³⁰¹.

En uygun tüketim yapısının sağlanması amacı; ekonomik süreç politikası amaçları içinde çokça ifade edilmese de, refahı yansıtması ve büyüme, adil gelir bölüşümü gibi diğer amaçlarla bağlantılı olması nedeniyle amaç değerlendirmelerine eklenmektedir.

Bir ekonomik süreç politikası amacı olarak en uygun tüketim yapısı, ekonomik sistemin ilkeleriyle de bağlantılıdır. Piyasa ekonomisinin ilkeleri, tüketim özgürlüğünü geçerli ve gerekli kılmaktadır. Bu durum üretim yapısını da belirlemektedir. Bu bakımdan en uygun tüketim yapısı, kaynakların etkin kullanımına da hizmet etmektedir³⁰².

Tüketim yapısı, özel ve kamusal tüketimden oluşmaktadır. Kamusal tüketim, parlamentoda belirlenen devlet bütçesi yoluyla nicel açıdan bir belirlilik göstermektedir. Özel tüketim yapısı ise, ekonomik düzen tarafından önceden belirlenmiş olmasına karşın, nitel açıdan oldukça karmaşık ve çok değişkenlidir; belirsizlik içermektedir. Tüketicilerin girişimciler ve işçiler gibi örgütlenememesi, devlet tarafından yasal olarak korunmaları sonucunu doğurmuştur. Buna ek olarak, üreticiler arasında rekabetin teşviki de tüketicilerin korunmasına yönelik politikalar arasında yer almaktadır³⁰³.

Ödemeler dengesi; dış ticaret ve sermaye hareketleri yoluyla ortaya çıkabilecek dalgalanmalara karşı korunma ve iç fiyat istikrarına katkı bağlamında geliştirilen bir amaçtır. Bu bağlamda dış ticaret rejimi, kur rejimi, kambiyo rejimi, yurtiçi tasarrufların yeterlilik düzeyi gibi noktalarda politikalar önem kazanmaktadır.

³⁰¹ H. Erkan, a.g.k., s.148-149.

³⁰² H. Erkan, a.g.k., s.150.

³⁰³ H. Erkan, a.g.k., s.151.

2.5. Ekonomi Politikasında Araçlar

Ekonomi politikası araçları, amaçların gerçekleştirilebilmesi için kullanılacak olan değişkenlerdir. Araçlar, belli bir bütünsel zemin üzerinde başka kavramlarla birlikte anlam kazanmakta ve işlevsellik göstermektedirler. Bu önemle, araçlarla ilgili diğer kavramları da değerlendirmekte yarar vardır.

Ekonomi politikası araçları; “ekonomik önlem” ve “ekonomi politikası yöntemleri” kavramlarıyla birlikte daha anlamlı olarak değerlendirilebilmektedir. Bu kavramlar, araçları içermekte ve onlara yön vermektedir.

Araçlar; ekonomi politikası yapımcısı ya da uygulayıcısının belirleyebileceği ya da değiştirebileceği, bir başka deyişle, kontrolü altında tuttuğu, amaç değişkeni üzerinde etkili olan, ekonomik içerikli ya da ekonomi dışı alanlarla ilgili değişkenlerdir. Araçlar, fiyat, vergi oranı, devlet harcamaları gibi ekonomik içerikli olabildiği gibi, ekonomi dışı alanlarda şekillenip ekonomik alanı etkileyen türden de olabilmektedir. Örneğin; kartel yasası, merkez bankası yasası gibi araçlar birer “yasa” olarak temelde hukuka ilişkin olmalarına karşın, ekonomik alana etki etmektedirler³⁰⁴.

Ekonomik önlem, araçların uygulamaya konulması ile ilgili bir kavramdır. Bir ekonomik önlem; belli bir aracın belli bir ekonomik durumda bir veya birkaç amacın gerçekleştirilmesi için kullanılmasıdır. Örneğin; eksik istihdam durumunda devletin yatırım harcamalarının arttırılması, istihdam düzeyini yükseltme amacına dönük bir önlemdir. *Ekonomi politikası yöntemi* kavramı ise, ekonomik karar birimlerinin davranışlarını yönlendirme tür ve biçimleri olarak belli strateji ve taktiklerdir. Karar birimlerinin belli bir yönde davranmalarına ilişkin olarak ikna etme, öneriler getirme, bilgilendirme, özendirme, vazgeçirme, zorlama gibi yöntemlere başvurulabilmektedir³⁰⁵.

2.5.1. Araçların Sınıflandırılması

Ekonomi politikası araçlarının sınıflandırılması çeşitli açılardan yapılabilmektedir. Erkan bu sınıflamayı on başlık altında toplamaktadır³⁰⁶:

- Sayısallaştırma açısından: Nitel ve nicel araçlar.

³⁰⁴ T. Pütz, a.g.k., s.147.

³⁰⁵ T. Pütz, a.g.k., s.148.

³⁰⁶ H. Erkan, a.g.k., s.160.

- Ekonomik karar birimlerini bağlayıcılığı açısından: Yönlendirici ve emredici araçlar.
- Mikro ekonomik birimlerin planlarını etkileme türü açısından: Doğrudan ve dolaylı araçlar.
- Uygulama alanları açısından: Genel ve özel araçlar.
- Kontrol edilebilirliği açısından: Bir tek kurumun kontrol edebildiği (bağılantısız) ve kontrol edemediği (bağılantılı) araçlar.
- Araçlar arası ilişki açısından: Tamamlayıcı ve karşıt araçlar.
- Amaçlara uygunluğu açısından: Potansiyel uygun ve fiilen uygun araçlar.
- Piyasaya uygunluğu açısından araçlar.
- Ekonomik sistem ve düzene uygunluğu açısından araçlar.
- Ekonomi politikasının temel alanları açısından: Ekonomik düzen ve ekonomik süreç politikası araçları.

Bu sınıflama ölçütlerinden son üçü, bu çalışmanın yapısına daha uygun olmaları nedeniyle özellikle önemlidirler. Küreselleşmenin ve küresel kapitalizmin ekonomik sistem odaklı yapılanması ve piyasalara yapılan vurguların yoğunluğu, ekonomi politikası araçlarına ilişkin bu sınıflamaları önemli kılmaktadır.

Piyasa süreçlerine uygunluğu açısından araçlar, Ludwig von Mises ve Friedrich von Hayek'in öncülüğünü yaptığı neo-liberal görüşten hareketle ileri sürülmüştür. Bu iki yazar, piyasa sistemine müdahaleciliğin zincirleme tepkilerle artarak kolektivizme yol açacağı düşüncesindedirler. Daha sonra bu görüş aşırı bulunarak, piyasa sisteminin bazı yetersizliklerine karşı devletin ekonomiye müdahalesinin kaçınılmaz olduğu kabullenilmiş; önemli olanın, bu müdahalede kullanılan araçların piyasa ile uyumsuzluk sorunu yaratmaması olduğu savunulmuştur. Wilhelm Röpke ve Alfred Müller-Armack'a göre ise, piyasa sisteminin devlet müdahalesine belli açılardan ihtiyacı vardır. Röpke'ye göre; piyasaya uygun araçlar, piyasa mekanizmasını ve onun yönlendirdiği ekonomik süreci ortadan kaldırmayıp onun tarafından özümşenen müdahale araçlarıdır; piyasaya uygun olmayan araçlar ise, piyasa mekanizmasını bozarak ekonomik süreci merkezden yönetimli kolektivist müdahale ile yöneten araçlarıdır³⁰⁷.

³⁰⁷ H. Erkan, a.g.k., s.168.

Ekonomik sistem ve düzene uygunluğu açısından araçlar ayrımı, piyasa süreçlerine uygunluğu açısından yapılan ayrımı tamamlayıcı niteliktedir. Bu durum, Eucken'in önermelerine dayanmaktadır.

Eucken, piyasa süreci ile bu süreci işleten piyasaların dayandığı düzen çerçevesini birbirinden ayırmakta; araçların bu çerçeveye, bir başka deyişle, ekonomik düzene olan uygunluğunu gündeme getirmektedir. Ekonomik düzenin maddi içeriğini veren, *oluşturucu ilkeler – düzenleyici ilkeler* ayrımını getiren Eucken, araçların bu ilkelere uyumuna dikkat etmektedir. Oluşturucu ilkeler, piyasa mekanizmasının varlığını sağlayan çevresel koşullardır; düzenleyici ilkeler ise piyasa mekanizmasının işlevselliğini, diğer bir ifadeyle, ekonomik sürecin sonuçlarını belirleyen ilkelere dir. Eucken, ekonomi politikası araçlarının, ekonomik düzenin kurucu ve düzenleyici ilkelerine uyumuna göre bir sınıflama yapmaktadır. Ekonomik düzenle uyum olmayan araçlar, mevcut düzeni karşıt düzen yönünde değiştiren araçlardır. Ekonomik düzenle uyum olan araçlar ise, mevcut düzeni oluşturan, varlığını koruyan ve iyileştirici araçlardır³⁰⁸.

Thalheim, Eucken'in bu ikili ayrımını, ekonomik düzenin esneklik derecelerine göre genişletmektedir. Ekonomik düzenlerin dayandığı sistemler, özellikle de piyasa sistemi, kendine uygun olmayan müdahaleleri ya da araçları özümseme konusunda belli bir esneklik göstermektedir. Bu esneklik, ekonomik sistem ve düzene uyum açısından Thalheim'in beşli ayrımına temel oluşturmaktadır. Buna göre ekonomi politikası araçları; sistem için zorunlu araçlar, sistemi iyileştirici araçlar, sistem için yansız araçlar, sistemi kötüleştirici araçlar ve sistemi yıkıcı araçlar şeklinde sınıflanabilmektedir³⁰⁹.

Sistem için zorunlu araçlar; daha çok yapısal-örgütsel alana ilişkin nitel araçlardır. Bunlar piyasa ekonomisinde Eucken'in, sistemi oluşturucu araçlarıdır. Rekabet, özel mülkiyet, çalışma ve sözleşme özgürlüğü gibi araçlar, sistem için zorunlu araçlar arasında sayılabilir.

Sistemi iyileştirici araçlar; sistemin işlerliği konusundaki engelleri giderici özelliktedir. Eucken'in, sistemi düzenleyici araçlar kavramı da bunları tanımlamaktadır. Üretim faktörlerinin akışkanlığını sağlayan araçlar, rekabetin iyileştirilmesi için rekabet kurallarını koruyan ve düzenleyen yasalar, rekabetin

³⁰⁸ H. Erkan, a.g.k., s.168.

³⁰⁹ H. Erkan, a.g.k., s.170-172.

yoğunlaştırılması için kamusal girişimlerin kurulması, bazı durumlarda alt ve üst fiyat sınırlarının düzenlenmesi; sistemi iyileştirici araçlardandır. Bu araçlar, ekonomik birimlerin ekonomik sürece uyumunu sağlayan ve ekonomik düzenin işlevselliğini yükselten araçlardır.

Sistem için yansız araçlar; uygulanmaları herhangi bir ekonomik sisteme özgü olmayan, iş yasası, bölgesel ekonomi politikası araçları, altyapı yatırımları gibi nitel araçlardır. Bunların aşırı ölçüde kullanılmaları durumunda yansızlıkları kaybolabilmekte, sistemi bozucu hale dönüşebilmektedirler.

Sistemi kötüleştirici araçlar; ekonomik sistem ve düzenlerin temel eşgüdümleme mekanizmalarını ortadan kaldırmamakla birlikte, zayıflatan özelliğe sahiptirler. Ekonomik teşvikler, koruyucu gümrükler, mesleklere giriş-çıkışların düzenlenmesi, vergi ve tarifelerde ayrıcalıklar gibi araçlardır. Bunların, sistemi kötüleştirici etkileri, aşırı ölçüde kullanılmalarından, mevcut ekonomik durumdan ve uygulanma sürelerinden de kaynaklanabilmektedir.

Son olarak, sistemi yıkıcı araçlar; ekonomik sistemin eşgüdümleme ve kontrol mekanizmasını ortadan kaldıran, sistemin işlevselliğini yok edecek derecede sınırlandıran araçlardır. Fiyat ve ücretlerin, üretim ve tedarik miktarlarının devletçe belirlenmesi, yatırım yasakları gibi araçlar, sistem ve düzeni yıkıcı araçlardandır.

Ekonomi politikası araçlarının sınıflaması kadar bu araçların sistemleştirilmesi de önemlidir. Erkan bu sistemleştirme konusunda, araçların davranışları etkilemeleri temelinden hareket etmektedir. Ekonomik karar birimlerinin davranışlarını etkilemeye yönelik politika müdahalelerinin yoğunluğunu dikkate alarak, araçları üç türde sistemleştirmektedir. Bu bağlamda araçlar, *davranışları belirleyici (emredici)*, *davranışları yönlendirici* ve *davranışları uyumlaştırıcı* niteliklerde değerlendirilebilmektedir.

Davranışları belirleyici araçlar; ekonomik karar birimlerinin bireysel planlarına doğrudan müdahaleler şeklinde gerçekleşir. Üretim ve dağıtımda ya da dış ticarete miktarları belirlemeye dönük yaptırım ve yasaklar; mal ve hizmet fiyatlarının kontrolü; ücretlerin ve çalışma koşullarının kontrolü gibi, ekonomik birimleri, belirlenmiş davranışlarda bulunmaya zorlayan araçlardır³¹⁰.

³¹⁰ H. Erkan, a.g.k., s.173-177.

Davranışları uyumlaştırıcı araçlar; temel sosyo-ekonomik kesimler olan, üreticiler, sendikalar ve çıkar grupları arasındaki uzlaşma ve uyumun sağlanmasına yönelik araçlardır. Yurtiçi birimler ile uluslararası kuruluşlar arasındaki uyum da bu kapsamda değerlendirilebilmektedir³¹¹.

Davranışları yönlendirici ve uyarıcı araçlar ise; ekonomik karar birimlerinin planlarının çerçevesini ya da önkoşullarını belirleyen veya bu planlara dolaylı müdahale anlamındaki araçlardır. Ekonomik sistem ve düzen, ekonomik yapı ve ekonomik süreç politikası araçları ile bilgi politikası araçları bu kapsamda yer almaktadır³¹².

Ekonomik karar birimlerini yönlendirici ve uyarıcı araçlar, güdümlü piyasa ekonomisi sisteminin dünya genelindeki varlığı dikkate alındığında daha anlamlı ve daha önemlidir. Küreselleşme sürecinde kapitalizmin bir ekonomik sistem olarak küresel düzlemdeki işleyişi, belli davranışları karar birimlerine emredici araçları olanaklı kılmamaktadır. Davranışları uyumlaştırıcı araçlar da güdümlü piyasa ekonomisinde belli bir role sahip olmakla birlikte, yönlendirici ve uyarıcı araçlar kapsam ve etkinlik açısından daha elverişlidir. Ayrıca yönlendirici ve uyarıcı araçlar, ekonomi politikalarının sistematığı içinde amaçlar ayırımına uygun olması açısından da daha önemlidir.

2.5.2. Piyasa Sisteminde Davranışları Yönlendirici Araçlar

Erkan'ın sistemleştirmesinde davranışları yönlendirici ve uyarıcı araçlar; ekonomik sistem ve düzen, ekonomik yapı, ekonomik süreç ve bilgi politikası araçları şeklindedir. Pütz ise, bunları ekonomik düzen ve ekonomik süreç politikası araçları olarak formüleştirmektedir. Pütz'ün yaklaşımı, araçların kullanım yerleriyle de ilişki kuran bir sistemi içermekte ve Erkan'ın belirleyici araçlar dediği miktar ve fiyat kontrollerini de kapsamaktadır.

Pütz, ekonomi politikası araçlarını sistemleştirirken, araçların kullanıldığı alanlarla ilişkili olarak ekonomik düzen politikası ve ekonomik süreç politikası araçlarından söz etmektedir. Ekonomik düzen politikası araçları; ekonomik karar özneleri ve ekonomi politikası karar özneleri için davranış kurallarıdır. Bu kuralların ilgili olduğu alan, bir başka ifadeyle, bu araçların kullanıldıkları alan; *üretim, piyasa,*

³¹¹ H. Erkan, a.g.k., s.177.

³¹² H. Erkan, a.g.k., s.173.

para ve kamu bütçesinden oluşmaktadır. Dolayısıyla ekonomik düzen politikası araçları; üretime ilişkin mevzuat, piyasaya ilişkin mevzuat, paraya ilişkin mevzuat ve kamu bütçesine ilişkin mevzuat olarak, gerek ekonomik karar öznelerinin gerekse ekonomi politikası karar öznelerinin davranışlarını kurallara bağlamaktadır. Ekonomik süreç politikası araçları ise; ekonomik karar birimlerinin planlamalarının boyutları olan plan verileri ve plan elemanları şeklindeki ekonomik değişkenlerin belirlenmesi ve değiştirilmesidir. Buna göre; plan verileri üzerinde etkili olan araçlar, dolaylı etkileri olan parasal ve mali araçlar; plan elemanları üzerinde etkili araçlar ise, doğrudan etki gösteren fiyat ve miktar kontrolleridir³¹³.

Süreç politikası önlemleri, düzen politikasına ilişkin koşullara dayanmaktadır; fakat düzen politikasının, süreç politikası ile bağlantılı olmayabilmektedir. Bu bakımdan, düzen politikası ve süreç politikası bir anlam bütünü oluşturmaktadırlar³¹⁴.

Düzen politikası araçları (davranış kuralları), öneriler ve zorlayıcı hukuk normları biçimindedirler. Öneriler, çağdaş ekonomi politikasında belli bir rol oynamalarına karşın, özellikle gelişmiş ülkelerde düzen politikasının ağırlığı, zorlayıcı hukuk normlarının kullanılmasındadır. Ekonominin hukuksal temeli, aynı anlamda olmak üzere, *ekonomi mevzuatı*, ekonomik öznelerin davranış kurallarını çizmekte ve üretim, piyasa, para ve maliyenin hukuksal yapılarına ayrılmaktadır³¹⁵.

Üretim düzeni: Üretim kesiminde ekonomik oluşumun düzenini belirleyen hukuk normları olarak üretim mevzuatı; üç yönden önemlidir. Bunlardan birincisi, üretim araçlarının kullanımı yönünden *mülkiyetin hukuksal yapısı*; ikincisi, girişimlerin yönetimi, finansmanı ve onunla ilgili sorumluluk yönünden *girişim ve işletmenin hukuksal yapısı* ve son olarak da, iş sözleşmeleri, işyerinde güvenlik, çalışma süresi ve hastalık, kaza, sakatlık, işsizlik, yaşlılık gibi riskler yönünden *çalışma ve sosyal güvenliğin hukuksal yapısı* boyutudur. Üretimin hukuksal yapısının bu boyutları temel olarak dört bağlamda incelenebilmektedir: Bunlar; *üretim araçlarının kullanımı, girişim biçimleri, işletmenin hukuksal yapısı ve işgücünün korunması* bağlamlarıdır³¹⁶.

³¹³ T. Pütz, a.g.k., s.150.

³¹⁴ T. Pütz, a.g.k., s.156.

³¹⁵ T. Pütz, a.g.k., s.150-151.

³¹⁶ T. Pütz, a.g.k., s.156-157.

Bir girişimde üretim planlaması yapma, üretim araçları üzerinde kullanım gücünü gerektirmektedir. Bu kullanım gücünün oluşturulması veya düzenlenmesi, mülkiyet hukukunun konusudur. Mülkiyetin temel hukuksal oluşum biçimleri, üretim araçları üzerindeki özel ve kamusal mülkiyettir. Özel mülkiyette bir tek kişi ya da kişiler topluluğu bir girişimin sahibi olabilmektedir. Kamu mülkiyeti, düzen politikası bakımından çeşitlemelere konu olabilmektedir. Altyapı hizmetleri ve temel mallar üretiminde kârdan çok, kamu yararı güdülü kamu girişimlerinin faaliyet alanları çeşitli derecelerde yoğunluk göstermektedir³¹⁷.

Girişim biçimlerine ilişkin hukuksal düzenlemelere değinmeden önce girişim ve işletme kavramlarının kullanımını temellendirmek yararlıdır. Yasa yapıcının dilinde “işletme” dendiğinde, ekonomik karar ve örgüt birimi anlaşılmaktadır. Oysa ekonomi bilimi yazınında bu karar biriminin adı “girişim”dir; “işletme” ise, “girişim”den farklı olarak, teknik örgütlenme birimi olarak kullanılmaktadır. Böyle düşünüldüğünde, bir girişim, birden fazla işletmeden oluşabilmektedir. Girişimlerin birbirinden değişik hukuksal biçimlerinin gelişmesinin veya oluşturulmasının temel nedeni; sanayileşmenin büyük işletmeleri ortaya çıkarması ve bunların yönetim, finansman gibi bölümlerinin bir tek kişinin güç ve sorumluluk alanını aşan boyutlara gelmesidir. Farklı hukuksal girişim biçimleri, iki temel amaca hizmet etmektedir. İlk olarak, bu farklı girişim biçimleriyle, sermaye birikimi bir tek kişinin oluşturabileceğinden daha fazlasına dayandırılmaktadır; ikinci olarak da, bir tek girişimcinin işlevleri, işbölümü uyarınca birden çok kişiye ya da birime dağıtılmaktadır³¹⁸.

Üretim mevzuatının üçüncü boyutu olarak işletme mevzuatından; işçi temsilcisinin girişimin yönetimindeki etkilerinin türünü ve biçimini düzenleyen hukuksal çerçeve anlaşılmaktadır. Bu yolla işçiler sorumluluğa katılmaksızın ya da sorumluluk taşıyarak yönetime katılabilmektedirler³¹⁹.

İşletmede işgücünün korunması, üretim mevzuatının son boyutudur. Piyasa sisteminde üretim sürecinin oluşturulması girişimcinin serbestçe karar verdiği bir konu olduğundan, işletmedeki çalışma koşulları da büyük ölçüde girişimcinin ya da yöneticilerin işçilere yönelik tutumuna bağlıdır. Rekabet gücünün geliştirilmesi ve

³¹⁷ T. Pütz, a.g.k., s.158.

³¹⁸ T. Pütz, a.g.k., s.162.

³¹⁹ T. Pütz, a.g.k., s.163.

maliyetlerin düşürülmesi çabaları, çalışma koşullarının yeterince iyi tutulmamasına yol açabilmektedir. Bu nedenle, teknik işgücü koruması, çalışma saatlerinin düzenlenmesi gibi hukuksal koruma yolları işçilerin yararına düzenlenebilmektedir³²⁰.

Piyasa düzeni: Düzen politikasının ikinci aracı piyasa mevzuatıdır. Piyasanın hukuksal yapısı üç boyuttan oluşmaktadır: Bunlar, *piyasalara giriş, fiyat oluşumu ve rekabet koşulları* boyutlarını düzenleyen hukuksal normlardır.

Piyasalara girişi düzenleyen hukuk öğeleri; piyasaları her arz ve talepte bulunana açık tutan ya da girişi belli koşullara bağlayan normlardır. Bu bağlamda, *açık piyasa* ya da *sınırlı olarak açık piyasa* ilkeleri işletilmektedir. Açık piyasa ilkesi yalnızca mal piyasaları için değil, sermaye ve işgücü piyasaları için de geçerlidir. Savaş, kıtlık, güvenlik, insan sağlığı gibi durumlarda piyasalara girişler sınırlandırılabilir³²¹.

Piyasa mevzuatının ikinci boyutu, mal ve faktör piyasalarında fiyatların oluşumunda etkili bireysel sözleşmelere ilişkin hukuksal normlardır. Sözleşme mevzuatı, serbest piyasa sisteminde, fiyatların serbestçe oluşabilmesinin hukuksal önkoşulu olarak satın alma, kiralama, borçlanma ve iş sözleşmelerinde özgürlüğün var olmasını sağlamaktadır. Güdümlü piyasa sisteminde ise bazı piyasalarda serbest fiyat oluşumu sınırlandırılmaktadır. Kira yasaları, asgari ücret yasaları gibi bazı hukuksal düzenlemeler, fiyat oluşumunu serbest piyasa işleyişinin dışında tutmaktadır. Ayrıca devletçe yetkili kılınan kuruluşlar eliyle piyasada alım-satım yapılması yoluyla fiyatların etkilenmesi de söz konusu olabilmektedir³²².

Piyasa mevzuatının son boyutu rekabet düzeni ile ilgilidir. Rekabet düzeninin ilk bağlamı ekonomik karar öznelerinin piyasaya ilişkin bilgi edinmelerini düzenlemektedir. Piyasa oyuncularının bilgilenmesi, rekabetin yoğunluğu yönünden önem taşımaktadır. Hukuk normları ve kurumlar yoluyla piyasaya ilişkin bilgilenme iyileştirilebilmektedir. Bunun için, ürünlerin etiketlenmesi, istatistik büroları, iş ve işçi bulma kurumu, borsalar, fuarlar gibi bilgilenme araçları oluşturulabilmektedir. Rekabetin yoğunlaştırılması amacıyla özel girişimlere rakip olarak kamu girişimlerinin kurulması da piyasa oyuncularının bilgilenmesi açısından sık olmasa

³²⁰ T. Pütz, a.g.k., s.165.

³²¹ T. Pütz, a.g.k., s.166-168.

³²² T. Pütz, a.g.k., s.170-171.

da kullanılan bir araçtır. Ayrıca uluslararası kuruluşlar ve anlaşmalar yoluyla piyasaların dışa açılması ve eşit rekabet koşullarının sağlanması söz konusudur. Rasyonelleşme kartelleri örneğinde olduğu gibi, girişimlerin ortak hareket etmelerini sağlayacak olan vergi önlemleri gibi araçlar da piyasa oyuncuları için bir bilgidir³²³.

Rekabet düzeninin bir parçası da rekabet politikasıdır. Rekabet politikası, uygulamadaki en büyük önemini, rekabetin sınırlandırılmasının önlenmesi ve tekel oluşumlarının kontrolüne hizmet edecek olan hukuk normları ile kazanmaktadır. Belli piyasalarda rekabetin sınırlandırılmasını veya tümüyle kaldırılmasını amaca uygun gösterebilecek ekonomik ve sosyal politika amaçlarıyla kurulan yasal kamu tekelleri de bu kapsamda değerlendirilebilmektedir³²⁴.

Rekabet düzeni, son olarak işgücü piyasasında sağlanmaktadır. Teorik ve pratik açıdan, işgücü arzının düşük olduğu piyasa ekonomilerinde ücretlerin yüksek olduğu önermesi genel olarak kabul edilmektedir. Bunun yanı sıra, yasama organına da işçi ve işverenlere sendikalaşma ve toplu sözleşme düzenlemesi yapma işlevi yüklenmektedir³²⁵.

Para düzeni: Paranın hukuksal yapısı, ulusal ve uluslararası düzeyde para düzenini belirleyen hukuk normlarıdır. Ekonominin gelişmişlik düzeyi ve uluslararası ekonomik ilişkilere, ayrıca para politikası, büyüme politikası gibi alanlara bağlı olarak para alanındaki düzen politikası da karmaşık hale gelmektedir. Para düzeni iki açıdan sağlanmaktadır. Birincisi, ülke içi ekonomik ilişkiler açısından para yaratmanın düzenlenmesi; ikinci olarak da, başka ülkelerle olan ekonomik ilişkiler açısından döviz kurlarının ve döviz alışverişinin düzenlenmesi. Merkez bankası yasası, ülke içine dönük para yaratmanın düzeni açısından en önemli araçtır. Merkez bankası yasası genelde şu düzen sorularına ilişkin olarak biçimlenmektedir: Emisyon yetkisinin öznesi hangi karar birimidir? Emisyon niceliksel olarak nasıl sınırlandırılacaktır? Merkez bankası yönetimi devletten ne kadar bağımsızdır veya devlete ne kadar bağımlı olmalıdır? Para ve kredi düzenlemesi için merkez bankasının elinde hangi araçlar olmalıdır?³²⁶

³²³ T. Pütz, a.g.k., s.172.

³²⁴ T. Pütz, a.g.k., s.173-175.

³²⁵ T. Pütz, a.g.k., s.175-176.

³²⁶ T. Pütz, a.g.k., s.178-179.

Para alanındaki düzen politikasının ikinci işlevi, yurtdışı ile olan ödeme ilişkilerini düzenlemek amacıyla yasal ve sözleşmeden doğan normların sağlanmasıdır. Bu işlev, düzen politikasına ilişkin şu sorularla bağlantılıdır: Dış ödeme ilişkileri nasıl bir düzen biçimine sahip olmalıdır? Dış ödeme ilişkilerinin düzenlenmesinde yalnızca kendi devletin hukuk normları mı, yoksa uluslararası anlaşmalar ve uluslar-üstü hukuk normları mı geçerli olmalıdır? Ülkenin parası ile öteki ülke paralarının mübadele ilişkileri (pariteler ve döviz kurları) nasıl düzenlenmelidir?³²⁷

Maliye düzeni: Kamu harcamaları, kamu gelirleri ve borç-kredi ilişkileri gibi alanlardaki hükümet davranışları, maliyenin hukuksal yapısıyla bir düzene bağlanmaktadır. Mali düzen, ekonomi politikasıyla ilgili olduğu gibi, anayasal düzenle de yakından bağlantılıdır. Anayasal açıdan ülkenin federal yapıya sahip olup olmaması, merkezî hükümetin ya da eyalet yönetimlerinin kamu maliyesi işlerinde yetki ve sorumluluk alanlarını belirlemektedir. Ekonomi politikası etkinliği için üniter devletin kamu maliyesini örgütlemesi ve işletmesi daha rasyonel görünmektedir. Kamu maliyesinin diğer ekonomi politikası araçlarıyla bağlantı düşünülüğünde maliye düzeninin merkez hükümetin yetki alanında olması etkinlik açısından yararlıdır. Öte yandan, devlet bütçesi de niteliksel olarak parlamentonun yasama işleviyle meydana gelmekte; vergi mevzuatı da bu yasal düzenlemeyi tamamlamaktadır. Ekonomik birliklerin ve sosyal güvenlik amacının öne çıkması bağlamında parafiskal gelirler de yine mali yapının düzenleme alanları arasında yer almaktadır. Oda, borsa, baro gibi birliklerin ve sosyal güvenlik örgütlerinin yasalarla kurulması, bunların gelirleri olarak parafiskal gelirlerin de kuruluş yasalarında ve tamamlayıcı yönetmeliklerde düzenlenmesini gerektirmektedir³²⁸.

Pütz'ün yaklaşımında düzen politikası araçlarının yanında ikinci olarak süreç politikası araçları önemlidir. Ekonomik süreç; üretim, mübadele ve tüketimin zaman içinde akıp giden oluşumdur. Bu oluşum, işbölümünün yer aldığı bir alış-veriş ekonomisinde sayısız ekonomik birimin planlarının uygulamasının sonucudur. Bu nedenle ekonomik birimlerin planları, süreç politikası araçlarının odak noktasıdır. Buna göre, süreç politikası araçları, *plan verilerine* ve *plan elemanlarına* yönelik olmalarına göre ayrılabilir. Plan verilerine yönelik araçlar, *dolaylı araçlar*

³²⁷ T. Pütz, a.g.k., s.183.

³²⁸ T. Pütz, a.g.k., s.187-193.

olup, plan elemanlarının seçimini karar biriminin kendisine bırakmaktadırlar. Plan elemanlarına yönelik araçlar ise *doğrudan araçlar* olarak adlandırılıp, ekonomik birimlerin planlama ve karar verme özgürlüklerini kısmen veya tamamen ortadan kaldırmaktadırlar. Bu açıdan, doğrudan yönlendirmenin zorlayıcı özelliğini vurgulamak amacıyla “doğrudan araç” kavramı yerine “kontrol” kavramı da kullanılmaktadır³²⁹.

Süreç politikasının dolaylı ve doğrudan araçlar ayrımı ekonomik düzen bakımından temel bir öneme sahiptir. Ekonomi politikası yalnızca veya öncelikle dolaylı araçları kullandığı sürece piyasa ekonomisinin planların eşgüdümü ilkesine uyumlu davranıyor demektir. Buna karşılık, yalnızca veya büyük ölçüde doğrudan araçların kullanımı merkezden yönetilen ekonomi düzeninin önemli bir göstergesidir. Süreç politikasının dolaylı ve doğrudan araçları arasında ayrım yapılırken önemli bir soru ortaya çıkmaktadır. Fiyatlar, plan verisi midir, yoksa plan elemanı mı; buna bağlı olarak da, fiyat kontrolleri, dolaylı araçlar mı, yoksa doğrudan araçlar mıdır? Fiyatlar, tam rekabet piyasasının teorik koşulları altında plan verisidirler. Ancak, piyasa ekonomisi pratiğinde her zaman, az veya çok, eksik rekabet biçimleri söz konusudur. Eksik rekabet koşullarında arz edenler ve talep edenler kendi ekonomik güçlerine göre fiyat düzeyleri ya da sınırları belirleyebilmektedirler. Bu bağlamda, özellikle girişimcilerin yapacağı planlama için fiyatlar veri değil, bir plan elemanıdır³³⁰.

Süreç politikasının dolaylı araçları; parasal ve mali olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Parasal araçlar, merkez bankası ve/veya hükümetin, para arzının düzenlenmesi (yurtiçi ve yabancı ödeme araçlarının sağlanması) amacıyla kullanabileceği araçlardır. Başka bir ifadeyle, para politikacısının değiştirerek para ve kredi miktarı üzerinde etkili olmasını beklediği, faiz oranları, açık piyasa işlemleri, kredi kuruluşlarının rezerv oranları gibi araçlardır. Burada bir noktaya dikkat etmek gerekmektedir: Parasal araçlar, dolaylı araçların bir türü olmakla birlikte, kredi sınırlamaları, döviz kurunun belirlenmesi gibi miktar ve fiyat kontrolleri bağlamında doğrudan araçlar olarak da gündeme gelebilmektedirler³³¹.

³²⁹ T. Pütz, a.g.k., s.196.

³³⁰ T. Pütz, a.g.k., s.197.

³³¹ T. Pütz, a.g.k., s.198.

Parasal araçlar, dolaylı ve doğrudan olarak uygulanabilmekteyken, mali araçlar güdümlü piyasa sistemine sahip ekonomilerde yalnızca dolaylı etkiler göstermektedir. Bu bakımdan mali araçlar ekonomik karar birimlerinin plan verilerine yöneliktirler. Parasal araçlar sayıca az çeşit içerirken, mali araç değişkenlerinin sayısı çok fazladır. Ayrıca mali araçlar ekonomik birimlerin planlamasında miktar açısından da büyük bir öneme sahiptirler. Bütün bu nedenlerle, mali araçlar, ekonomi politikasının görece en önemli araçları olarak konumlanırken; parasal araçlar, mali araçların tamamlayıcısı konumundadır. Kamu harcamaları ve gelirlerinin yanı sıra, kamunun kullandığı ya da kullandığı krediler de mali araçlar arasında sayılmaktadır. Bu krediler bir yandan kamu harcamalarının finansmanını sağlamakta, diğer yandan kolektif ihtiyaçların karşılanmasına hizmet etmektedir. Kamunun bütün bu mali işlemleri; girişimlerde maliyetin, satış gelirinin ve sermayenin oluşturulmasına, tüketicilerde ise gelir ve servetin oluşturulması ile gelirin kullanımına, dolayısıyla ekonomik birimlerin planlama verilerine yöneliktirler³³².

Süreç politikasının doğrudan araçları, Erkan'ın araçlar sisteminde belirttiği, davranışları emredici araçlar olarak da görülebilir. Doğrudan araçlar, fiyatlarda ve miktarlarda belli bir düzeyi ekonomik karar birimleri için emretme ya da zorlama şeklinde yer almaktadırlar.

Fiyat kontrolleri; en yüksek, en düşük ya da çerçeve fiyatlar olarak uygulanabilmektedir. Konut piyasasında bazı alt gelir gruplarına yönelik kira örneğinde olduğu gibi, politika yapımcısı en yüksek fiyat ya da işgücü piyasasında ücretler örneğinde olduğu gibi en düşük fiyat belirleyebilmektedir. Çerçeve fiyatlar ise, piyasa koşullarına göre gelişen fiyat dalgalanmalarına bir üst ve alt sınır belirlenmesi şeklinde uygulanmaktadır. Çerçeve fiyatlar girişimler ve tüketiciler için uyulması zorunlu buyruklar değil, fiyat istikrarına katkı yapma doğrultusunda müdahale alımları veya satımları için dikkate alınması gereken bağlayıcı büyüklüklerdir. Fiyat kontrolleri, temel gıdalar ve hammaddeler, kamusal altyapı hizmetleri gibi alanlarda da uygulanabilmektedir. Bankaların kredi ve mevduat faiz

³³² T. Pütz, a.g.k., s.199-200.

oranlarının merkez bankası faiz oranlarına sıkı bir şekilde bağlandığı durumlarda da bir çeşit fiyat kontrolünden söz etmek olasıdır³³³.

Miktar kontrolleri; daha çok merkezden yönetimli ekonomilerin üretim ve tüketimde emredici mikro planlamasının ana araçlarındandır. Fakat çeşitli durumlarda güdümlü piyasa sistemlerinde de miktar kontrolü uygulamalarına rastlanmaktadır. Güdümlü piyasa ekonomilerinde miktar kontrollerine süre ve alan bakımından daraltılmış olarak ve özellikle dış ticaret uygulamalarında yer verilmektedir. Temel gıda maddelerinin ithalatı, sermaye giriş-çıkışı, yurtiçinde çalışan yabancıların sayısı gibi alanlarda belirli kotalar getirilebilmektedir. Para ve kredi konularında da, örneğin, merkez bankasının reeskontunda kota uygulaması ya da merkez bankası, ticari bankalar ve maliye bakanlığı arasında kredi kontrol anlaşmaları yoluyla kredi tavanı konulması gibi miktar kontrolleri söz konusu olabilmektedir. Kamu güvenliği ve sağlığı amacıyla tek tek bazı ürünlerin üretiminin, ihracatının, ithalatının ya da tüketiminin yasaklanması da miktar kontrolleri bağlamında değerlendirilebilmektedir³³⁴.

Kontrol kavramı, işletmelerin ve tüketicilerin planlamalarında fiyat ve miktar büyüklüklerinin ağırlığı nedeniyle bu alanlarda sınırlanmaktadır. Ancak, işletmelerde ürünün niteliği, üretim yöntemleri ve kuruluş yeri konularında da ekonomi politikası karar birimlerinin kontrolü söz konusu olabilmektedir. Güdümlü piyasa ekonomilerinde karar birimleri ürünün kalitesi ve üretim yöntemi konusunda varsayım olarak rasyonel davranmaktadırlar; bu nedenle, bu iki alanda politika yapıcılarının kontrolü pek söz konusu değildir. Fakat ürün kalitesi ve üretim yöntemleri, kamu güvenliği ve sağlığı açılarından denetlenebilmektedir. Kuruluş yeri belirlenmesinde daha çok dolaylı olarak mali araçlar kullanılmaktadır. Ancak, kent planlaması, ulaşım politikası, yerleşim politikası, sağlık gibi açılardan işletmelerin kuruluş yerleri, yasaklar ve izinler çerçevesinde belirlenmektedir³³⁵.

Erkan, Pütz'ün ekonomik düzen ve ekonomik süreç politikası araçları ayırımına ek olarak, amaçların sistemleştirilmesinde kullandığı ayırmalardan hareketle ekonomik yapı politikası araçlarını geliştirmiştir. Ayrıca bilgi politikası araçlarını da,

³³³ T. Pütz, a.g.k., s.202-203.

³³⁴ T. Pütz, a.g.k., s.206.

³³⁵ T. Pütz, a.g.k., s.206-207.

ekonomik düzen, ekonomik yapı ve ekonomik süreç politikası araçlarına destek olarak konumlandırmaktadır.

Erkan'a göre; ekonomik yapı politikası araçları, ekonomik kaynakların mekansal ve sektörel açıdan daha etkin ve en uygun dağılımını sağlamaya dönük araçlardır. Mekansal yapının oluşmasında etkili olan araçların başında altyapı gelmektedir. Doğal, maddi, beşeri ve kurumsal altyapının belli bölgelerde yoğunlaşması ve kalitesinin iyileştirilmesi, o bölgelerde ekonomik faaliyetlerdeki etkinliği geliştirmektedir. Mekansal dağılımda etkili olan diğer araçlar ise, kuruluş yeri ve yerleşim yeri planlamalarıdır. İşletmelerin belli mekanlara yönlendirilmesi kuruluş yeri planlarıyla sağlanırken; bu planlar nüfusun yerleşim yeri planlarıyla tamamlanmaktadır. Doğal olarak bu planlamalar altyapı araçlarıyla ve kendi içlerinde bir etkileşimle gerçekleşmektedir. Sonuçta, bu araçlar şehirleşme politikalarının boyutlarını oluşturmaktadır³³⁶.

Sektörel yapı politikası araçları ise, bir ekonomide öncelik verilen sektörleri ön plana çıkararak sektörel yapıyı ve işletme büyüklüklerini değiştiren araçlardır. Sektörel yapı, altyapı araçlarınca etkilendiği gibi, üstyapı politikası araçları olan sanayileşme, teknolojik gelişme ve teşvikler tarafından da şekillendirilmektedir³³⁷.

Erkan'ın yapı politikası araçları dediği, Pütz'ün de süreç politikası araçları içindeki kontroller arasında saydığı bu araçlar, bir başka açıdan düzen politikası araçları arasında da değerlendirilebilir. Kurumsal altyapının oluşturulması, hangi yerlerde işletme kurulabileceği, hangi yerlerin konut inşasına açılacağı, nerelerde sanayi bölgelerinin kurulacağı, teşviklerin çıkarılması gibi bu araçlar yasama organının yasalarına ve yürütme organlarının yönetmeliklerine bağlıdır. Bu düzenlemeler yapılmaksızın yapı politikası ya da mekansal kontroller geliştirmek olanaklı değildir. Bu noktada, düzen politikasının, yapı ve süreç politikaları için koşul olma özelliği ile bir kez daha karşılaşılmaktadır.

Erkan'ın, ekonomi politikası araçlarına destek olmak üzere öne sürdüğü bilgi politikası araçları ise ekonomik karar birimlerinin ve ekonomi politikası karar birimlerinin karar almalarının önkoşulu niteliğindeki bilgilerin sağlanmasına yöneliktir. Ekonomi biliminin teori ve yöntemleri aracılığıyla ekonomik durumun tanımlanması, rasyonel ve etkin ekonomi politikası için bir araçtır. İkinci olarak,

³³⁶ H. Erkan, a.g.k., s.196.

³³⁷ H. Erkan, a.g.k., s.197.

ekonomik değişkenlere yönelik nicel ve nitel bilgiler de politika yapımına destek olmaktadır. Enerji tasarrufu, meslek seçimi, çalışma ve başarı güdülenmesinin teşviki, vergi bilinci gibi konularda belli davranışları yönlendirici reklam ve propagandalar da bilgi politikasının bir aracıdır. Son olarak, iş ve işgücü piyasasına yönelik bilgilerin bir kurum aracılığıyla sağlanması da bir araç olarak değerlendirilebilmektedir³³⁸.

Küreselleşme sürecini açıklayan bir teorik yaklaşım olarak küresel kapitalizm teorisi ve buna ek olarak ekonomi politikası teorisi, küreselleşmenin ekonomi politikası uygulamalarına etkisini değerlendirmek bakımından temeldir. Bu temel üzerinde, küreselleşme sürecinde ekonomi politikalarının nasıl biçimlendiği, öne çıkan niteliksel değişimler bağlamında üçüncü alt başlıkta incelenmektedir.

3. KÜRESELLEŞMENİN EKONOMİ POLİTİKALARINA ETKİLERİ

Küreselleşmenin (ya da kapitalizmin 1970'lerle birlikte oluşan yeni evresini tanımlayan küresel kapitalizmin) ekonomik politikaları üzerindeki etkisi, belli bir temelde oluşmaktadır. Bu temel, ekonomik düzen politikasına ilişkindir. Ekonomik sistem olarak piyasa ekonomisinin ya da kapitalizmin ilkelerinin bir düzen çerçevesinde işleminin sağlanması, ekonomi politikalarının ana çizgisidir. Kapitalizme dayalı ekonomik düzen; kültürel ve politik alanlarla da ilişkili olarak belli bir toplum biçiminin meydana gelmesine de yansımaktadır. Ekonomi bilimi içinde yükselen bir anlayış olarak Kurumsal İktisat, bu kapitalist toplum biçiminin açıklanması konusunda geniş bir alet kutusuna sahiptir. Bu bakımdan, küreselleşmenin ekonomi politikaları üzerindeki etkilerine çözümlemeci bir bakış açısı sunması bağlamında Kurumsal İktisat anlayışını tanımak gerekmektedir.

3.1. Kurumsal İktisat ve Ekonomi Politikaları

Günümüzde küreselleşme bağlamındaki kimi gelişmeler ve bunların ekonomi politikalarına yansımaları, gerek iktisat metodolojisi gerekse ekonomi politikası açısından Kurumsal İktisat'ın alet kutusunu önemli kılmaktadır.

³³⁸ H. Erkan, a.g.k., s.197-198.

Kurumsal İktisat (Institutional Economics); ekonomik sistemlerin ve süreçlerin temelini bireylerin değil, kurumların oluşturduğunu ve bireysel karar ve davranışların bu kurumların etkisinden bağımsız olarak ele alınamayacağını ileri süren yaklaşımların genel adıdır³³⁹. *Kurum* kavramı, *Kurumsalcılık (Institutionalism)* teorisi ve anlayışının çekirdeğinde yer almaktadır³⁴⁰. Bu nedenle öncelikle kısaca kurum kavramına değinmekte yarar vardır.

Kurum, Kurumsal İktisatçılar tarafından farklı şekillerde tanımlansa da, özü itibariyle aynı nitelikteki olgulara vurgu yapılmaktadır. Örneğin; Thorstein Veblen, kurum tanımlamasında *sosyal toplulukların alışkanlıkları* vurgusu yapmakta; Wesley Mitchell, *geniş ölçüde yaygınlaşmış ve standartlaşmış sosyal alışkanlıklar* tanımlaması yapmakta; Walton Hamilton, *toplulukların alışkanlıklarında ve insanların geleneklerinde içerilmiş olan yaygınlık ve süreklilik temelli düşünce ve eylem biçimi* şeklinde bir tanım ileri sürmektedir³⁴¹. Bu tanımlamalarda dikkat çeken; *toplumsallık (toplumun ekonomik, politik, kültürel boyutlarının bütünselliği)* vurgusudur. Toplumların, bireylerin niceliksel ve niteliksel birikimleriyle de bağlantılı olduğu dikkate alındığında, kurum tanımının birey boyutunu da içermesi doğaldır. Bu noktada John Commons'ın tanımı oldukça işlevseldir. Commons'a göre kurum; *bireysel eylemi kontrol eden, serbestleştiren ve genişleten kolektif eylemdir*³⁴². Bu tanımlar göstermektedir ki; Kurumsal İktisat, bütünsellik ilkesine ve bireylerin davranış kurallarının oluşumunda toplumun ya da topluluğun rolüne ve gücüne dikkat çekmektedir.

Kurumsal iktisatçılara göre; toplumsal değerler, ilkeler ve kurallar bireylerin davranışları üzerinde büyük ölçüde belirleyiciliğe sahiptir. Bu toplumsal temel "kültür" kavramına işaret etmektedir. Küreselleşmenin kültürel boyutunda Kuçuradi'den aktarıldığı gibi, kültür; sınırları çeşitli açılardan çizilebilen bir insan topluluğunun yaşayışını ve bu yaşayışın görünümünü (bilim, felsefe, dil, sanat gibi alanlarda o anda 'modern' sayılan görüşleri, toplumsal değerleri, kurumları ve işleyişleri) belirleyerek, o toplulukta bir dönem geçerli olan insan ve değerlilik

³³⁹ Ömer DEMİR, *Kurumcu İktisat*, Vadi Yayınları, Ankara, 1996, s.64.

³⁴⁰ Walter C. NEALE, "Institutions", *Journal of Economic Issues*, Vol.21, No.3, 1987, s.1177.

³⁴¹ W. Neale, a.g.m., s.1177-1178.

³⁴² John R. COMMONS, "Institutional Economics", *The American Economic Review*, Vol.21, No.4, 1931, s.648.

anlayışıdır³⁴³. Bireyler, içinde buldukları topluluk ya da toplumun çizdiği bu anlayış çerçevesinde davranmaktadırlar. Bu çerçeve, davranış ilkelerini ve kurallarını vermektedir. Bu açıdan bakıldığında “kurum” kavramının “kültür” kavramıyla yakınlığı görülmektedir. Kurumsal iktisatçılardan Walter Neale da kurumların ortaya koyduğu davranış ölçütlerinin bireylere “ne yapmaları ya da yapmamaları” yönünde bilgi vermesinin bir kültür olduğunu vurgulamaktadır³⁴⁴. Sosyolog Bozkurt Güvenç de bu noktada “kültürleme” kavramıyla, toplumların kendisini oluşturan bireylere belli bir kültürü aktarma, kazandırma, toplumun istediği insanı eğitip yaratma ve onu denetim altında tutma sürecinden söz etmektedir³⁴⁵. Kültürleme, bireylerin davranış sınırlarını çizmektedir. Bir başka Kurumsal iktisatçı Douglas North da bu yazarları tamamlayıcı anlamda, kuşaklar-arası aktarma yoluyla öğrenilen kurumsal birikime dikkat çekmekte; kurumların oyunun kuralları olduğunu, örgütlerin ve girişimcilerin de bu kurallar çerçevesinde davranan oyuncular olduklarını belirtmektedir³⁴⁶.

Kurumların, belli ilkelere dayalı kurallar olarak bireysel davranışları biçimlendirmesi iki noktada yoğunlaşmaktadır. Bunlardan biri kültür, diğeri de hukuktur.

Davranış ölçütleri ya da kuralları olarak kurumlar, insanların belli şekillerde davranmalarını ve bu davranışların gerektirdiği değerleri, ilkeleri özümsemelerini gerektirmekte; hatta onları buna zorlamaktadır. Örneğin; kimi toplumlarda bireyler arasında rekabetçi bir kültür ağırlıkta iken, kimi toplumlarda bireyler arasında dayanışma ya da ayrıcalık tanıma, kollama gibi davranış tarzları sosyal alışkanlık haline gelmektedir. Bu ilkelerin ve tarzların yerleşmesi, insanların belli bir kültürü içselleştirmeleri demektir. Böylelikle insanlar ya da North’un “oyuncular” dediği karar birimleri, belli bir çerçevenin dışında davranışlar sergileyememektedirler. Dolayısıyla, kültür ve kurumlar korunmakta; kuşaktan kuşağa, zaman zaman da başka toplumlara aktararak uzun dönemde geçerli olan davranış kurallarına dönüşmektedirler.

³⁴³ İ. Kuçuradi, a.g.k., 1997, s.42.

³⁴⁴ W. Neale, a.g.m., s.1179.

³⁴⁵ B. Güvenç, a.g.k., s.85.

³⁴⁶ Douglas NORTH, “**Economic Performance Through Time**”, *Nobel Prize Lecture*, http://nobelprize.org/nobel_prizes/economics/laureates/1993/north-lecture.html#not, Erişim tarihi: 18.03.2008.

Veblen, bu konuda, insanların düşünce ve eylemlerinin, içinde buldukları kültürel mantıkla oluştuğunu ve insanların, yeteneklerini kullanarak doğayı ve kültürü değiştirebildiklerini öne sürmektedir. Bu görüşüyle Veblen *sosyal evrim (social evolution, social Darwinism)* düşüncesini güçlendirmekte; hatta kültürün ekonomik davranışlar üzerindeki etkisine vurgu yapmakla ilk *iktisat antropologu* olarak da görülmektedir³⁴⁷.

William Kapp, ekonomik davranışların temelinde kültürü gören bir başka kurumsal iktisatçıdır. Kapp, temel ihtiyaçlarının tanımlanması, üretim ve tüketim biçimleri, rasyonellik gibi ekonomik konuların belli bir kültür içinde şekil aldığı ileri sürmektedir. İnsanın ekonomik faaliyetlerinin sosyo-kültürel bağlamından hareketle, *homo oeconomicus (ekonomik insan)* türünün, *homo culturalis (kültürel insan)* ya da *homo institutionalis (kurumsal insan)* türüyle ikame edildiği düşüncesini taşıyan Kapp; kültürlenme yoluyla izin verilen davranış biçimlerinin toplumda görece bir devamlılık ve bütünleşme yarattığını belirtmektedir. Ancak, Kapp, bunun bir kültürel determinizm olmadığını; kültürlenmenin bireylere bağımsız bir alan bıraktığını ve bireylerin kendi sosyal çevrelerini yaratma olanaklarının olduğunu eklemektedir³⁴⁸. Kültürlenme karşısında bireylerin yeni bir sosyallik yaratması Güvenç'in kültürlenme kavramıyla ya da kültürlenme kavramı temelinde türdeşleşmeyle açıklanabilmektedir. Sonuç olarak, bireylerin kültürlenme, kültürlenme ya da kültürlenme yollarından hangisiyle olursa olsun, bir kültürle bağlantılı olarak davranışlarda bulunmaları söz konusudur.

Kurumların meydana geldiği ikinci alan, yasalar, yönetmelikler, kurullar gibi daha somut imgeleriyle hukuksal alandır. Hukuk, kültürün bir parçası olarak da düşünülebilir. Örneğin; rekabetçi kültüre sahip bir toplumda rekabeti düzenleyen ve teşvik eden yasalar yapılırken; rekabetçilik ilkesini önemsemeyen toplumlarda rekabetle bağlantılı yasaların çıkarılması önemli görülmeyecektir. Hukukun, davranışların kurallarını çizmesi bağlamında artan önemi; ekonomi biliminde özellikle Kurumsal İktisat alanında daha sık konu edilir olmuş; “hukuk ve iktisat” başlıklı bir çalışma alanı meydana gelmiştir.

³⁴⁷ Anne MAYHEW, “The Beginnings of Institutionalism”, *Journal of Economic Issues*, Vol.21, No.3, 1987, s.976.

³⁴⁸ Regine HEIDENREICH, “Economics and Institutions: The Socioeconomic Approach of K. William Kapp”, *Journal of Economic Issues*, Vol.32, No.4, 1998, s.971-972.

“Hukuk ve iktisat” alanındaki gelişmeler 1950’lerle birlikte yoğunlaşmıştır. Amerikan hukuk sisteminin ekonomik mantıkla ele alınmasına dayalı olarak, anti-tröst yasaları, şirketler hukuku ve her türlü devlet düzenlemesini ekonomik bir perspektifle ele alan yazarların sayısı 1950’lerde hızla artmıştır. Bu çalışmalar, mülkiyet hukukundan aile hukukuna kadar tüm merkezî kurumların incelenmesinde ekonomi biliminin kullanılabileceğini ileri süren bir okula dönüşmüştür. Bu çerçevede, Ronald Coase’un editörlüğündeki Journal of Law and Economics dergisi başta olmak üzere birçok yayın yapılmaya başlamıştır³⁴⁹.

“Hukuk ve iktisat” alanındaki tartışmalardan biri de *anayasal iktisat* kavramı üzerinden yürümektedir. Anayasal iktisat, devletin alacağı ekonomi politikası kararlarının bireysel ekonomik davranışları sınırlaması ya da bozması riskine karşı devlet aygıtlarının anayasada yer alacak düzenlemelerle sınırlanması anlamına gelmektedir. Bu görüşü savunanlara göre; örneğin, büyüme oranına endeksli para arzı ayarlaması, GSMH ile orantılı iç ve dış borçlanma sınırları, başbakanların istifalarını zorunlu kılan enflasyon oranları, seçim beyannameleri ve hükümet programlarına aykırı uygulamaların cezalandırılması gibi düzenlemeler anayasada yer almalıdır. Anayasal iktisat görüşü, hükümetlerin özellikle seçimlere yakın dönemlerde vatandaşların ya da ekonomik karar birimlerinin karar ve planlarını saptırıcı eylemler içine girmeleri karşısında bir güvence gibi algılanmaktadır. Ancak, farklı ekonomi politikaları geliştirmesini olanaksızlaştırması, demokratik seçimleri anlamsız bırakması ve politikacıları bir çeşit teknisyene çevirmesi gibi nedenlerle de eleştirilmektedir³⁵⁰.

Anayasal iktisat düşüncesi, özellikle farklı ideolojilerden olan hükümetlerin farklı ekonomi politikaları kurgulamalarını engellemesi bağlamında uygulanabilirliği zayıf bir seçenektir. Kurumsal iktisat içinde “hukuk ve iktisat” uzmanlık alanının oluşumu ise, genel olarak, ekonomik karar birimlerinin davranış kurallarını belirleyen bir kurum olarak hukukun önemine dikkat çekmektedir.

Bütün bu çerçevede, bireylerin davranışlarını biçimlendiren kurallar, bir başka ifadeyle kurumlar; hukuksal alan ve kültürel alanda belirlemektedir. Küreselleşme ve küresel kapitalizm bağlamında ekonomi politikalarının oluşumu da kurumsal iktisadın hukuksal ve kültürel alanları temelinde ortaya çıkmaktadır.

³⁴⁹ Ö. Demir, a.g.k., s.235.

³⁵⁰ Ö. Demir, a.g.k., s.236-237.

Hukuk, küreselleşme bağlamında ekonomik düzen politikasının, yapı ve süreç politikalarına göre daha çok önem kazanmasında etkili olmaktadır. Ekonomik karar birimlerinin davranışlarının belli kurallara bağlandığı ekonomik düzen politikası; dayandığı ekonomik sistemin ilkelerinin uygulanmasını sağlamak üzere, yasalar, yönetmelikler, kurullar gibi hukuksal düzenlemeleri içermektedir. Bu bağlamda, küreselleşmenin dayandığı ekonomik sistem olarak piyasa ekonomisinin ya da kapitalizmin değer ve ilkelerine uyumlu bir ekonomik düzen politikasının kurulması beklenmektedir. Bir başka ifadeyle, kapitalizmin değer ve ilkeleri hukukla bağlanmakta, kurumsallaştırılmaktadır.

Kapitalizmin değerleri ve ilkelerinin hukuksal zemini, kurumsallaşmanın ikinci boyutu olan kültürel zeminle tamamlanmaktadır. Küresel kapitalizmin işleyebilmesi için, küresel çapta yerel noktalarda ekonomik karar birimlerinin kapitalizmin kültürünü içselleştirmesi beklenmektedir. Kapitalizmin, bireysel mülkiyet ve planlama, sözleşme özgürlüğü, serbest girişim, rekabetçilik, iş anlaşmaları, kâr güdüsüyle çalışma, tüketimcilik gibi kültürel ilkeleri; girişimciler, işçiler ve tüketiciler tarafından benimsenmiş olmalıdır. Böylelikle kapitalist sistemin ilkeleri ekonomik davranışlarda içerilmiş olmaktadır. Hukuksal alandaki düzenlemeler de bu ilkeleri gözeterek nitelikte yapılmaktadır. Örneğin; bireysel mülkiyeti kısıtlayacak yasalar çıkarılmamakta; birleşme ve devralmalar serbest bırakılmakta, hatta teşvik edilmekte; tüketimi özendirerek vergi indirimleri düzenlenmektedir.

Kültürel ve hukuksal boyutlarıyla kapitalizmin kurumsallığı, dört işlevsel kurumun birlikteliğiyle yürümektedir. Bu bağlamda kapitalizm; üretim kurumu olarak *firmalar*, mübadele kurumu olarak *piyasalar*, kolektif çıkarları temsil eden politik kurum olarak *devlet* ve sendika, kooperatif, firma kümeleri, üretici/tüketici dernekleri gibi *sosyo-ekonomik örgütlerden* oluşan bir sosyo-ekonomik sistemdir. Bu çerçevede içinde devlet, diğer kurumlar üzerinde, onların davranışlarını belirleme, yönlendirme ve uyurma amaçlı olarak kurullar meydana getirmektedir. Neo-klasik yaklaşımın ortaya koyduğu gibi, ulusal ve küresel ekonomik kaynakların etkin kullanımının anahtarı piyasa mantığı ve fiyat mekanizması değildir ve piyasalar

kendiliğinden (spontaneously), doğal olarak (naturally) oluşmamakta; haklar ve yasalar bağlamında devlet tarafından inşa edilmektedir³⁵¹.

Kurumsal iktisadın çizdiği perspektifte, küresel kapitalizmin oluşumunda devletlerin ekonomik düzen politikaları ve üreticiler, tüketiciler, işçiler olarak ekonomik karar birimlerinin kapitalist kültürü özümsemeleri etkili olmaktadır. Bu durum, küresel kapitalizmin kurumsallaşması anlamına gelmektedir. Bu temelde, kapitalizmin küresel işleyişinde ekonomik sistem ve düzen ağırlık kazanmaktadır.

3.2. Ekonomik Sistem-Düzen Üzerine Etkiler

Küreselleşmenin, ülkelerin ekonomi politikalarına etkilerine çeşitli açılardan yaklaşmak olanaklıdır. Ekonomi politikalarını belirleyen karar birimlerine, bunları güdüleyen etmenlere, amaç ve araç bileşimlerine etkiler üzerinde durulabilmektedir. Ancak, bütün bu etki alanlarının dayandığı ve ekonomi politikalarının temel aldığı ilkeleri ve kuralları oluşturan sistem ve düzen gerçeği vardır. Sistem ve düzen, belli eylemlerin ve eylemler sonucunda ortaya çıkan yapının düşünsel zeminini meydana getirmektedir. Bu bağlamda temel önerme; küreselleşmenin ulusal ekonomi politikaları üzerindeki temel etki alanının sistem ve düzen olduğudur.

Küreselleşme bağlamında ekonomik sistem ve düzen politikasının öne çıkması, piyasa sisteminin kurumsallaştırılması anlamına gelmektedir. Bu bakımdan küresel kapitalizm kavramı önem kazanmaktadır. Ekonomi politikalarının ulusal düzlemde piyasa sistemini yerleşik hale getirmesi yoluyla, küresel kapitalizmin yapısını ortaya koyan ulus-ötesi üretim ağları, ulus-ötesi şirketler, ulus-ötesi kapitalist sınıf, tüketimcilik olgularının yayılması olanağı yaratmaktadırlar. Ulusal ekonomi politikalarını bu yönde biçimlendiren küresel çapta etkili kurum olarak Washington Uzlaşması'nın özel bir rolü vardır.

Washington Uzlaşması (Washington Consensus), ilk kez 1990 yılında John Williamson tarafından öne sürülmüş bir kavramdır. Williamson, 1980'lerde Latin Amerika'da gerçekleştirilen ekonomi politikası yeniliklerini incelediği çalışmasında, "Washington" sözcüğünün, Amerikanlar-arası Kalkınma Bankası ile ABD Kongresi'nin Latin Amerika ile ilgili üyeleri ve ekonomi politikasıyla ilgili düşünce

³⁵¹ Ha-Joon CHANG, "An Institutional Perspective on the Role of the State: Towards an Institutional Political Economy", *International Conference on Institutions and Economic Development*, Brazil, 1997, s.28.

kuruluşlarını da kapsayan bir terim olduğunu belirtmektedir. Ancak, Williamson'a göre; bu terim temel anlamını, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve ABD yönetimi şeklindeki üçlü kurumla kazanmıştır. Williamson, bu kurumlarca, ülkelerin uygulamalarının beklendiği belli ekonomi politikalarının geliştirildiğini dile getirmekte ve bu programlamaya Washington Uzlaşması ya da Washington Gündemi adını vermektedir. Washington Uzlaşması, kısaca, *makro ekonomik öngörü, dışarıya yönelim ve yurtiçi liberalleşme* kavramlarıyla özetlenebilmektedir³⁵².

Washington Uzlaşması, hem politikalar ve düşünceler kümesi hem de Washington'da kurulu kurumlar kümesi olarak görülmektedir. Bu bağlamda Washington uzlaşmasının politika önlemleri şu başlıklar altında toplanmaktadır:

- Mali disiplini sürdürerek tasarrufları arttırma,
- Kamu harcamalarını, doğru yönetilen sosyal harcamalara yönlendirme,
- Ekolojik duyarlılık temelinde toprak vergisi düzenleyerek vergi sistemine yenilikler getirme,
- Banka denetimlerini güçlendirme,
- Döviz kurlarında hem dalgalanmadan hem de nominal çapa uygulamasından vazgeçerek rekabetçi döviz kurlarında devamlılığı sağlama,
- Bölgeler-arası ticaret serbestliğini sağlama uğraşında olma,
- Emek piyasasını da içerecek şekilde devletin müdahale düzenlemelerini kaldırarak ve özelleştirmeler yaparak rekabetçi bir piyasa ekonomisi kurma,
- Herkes için iyi tanımlanmış mülkiyet haklarını oluşturma,
- Bağımsız merkez bankası, güçlü bütçe birimleri, bağımsız ve yolsuzluktan uzak adli teşkilat ve verimlilik ilkesini destekleyen birimler gibi anahtar kurumları oluşturma,
- Eğitim harcamalarını arttırma ve bunları ilk ve orta eğitime yeniden yönlendirme³⁵³.

Washington Uzlaşması'nın bu politika önlemleri, makro ve mikro ekonomik öğeleri içermektedir. Makro ekonomik öğeler daha çok kısa dönemli olarak enflasyon, ödemeler bilançosu ve bütçe açıkları üzerinedir. Bu makro öğeler görece daha çok UPF'nin sorumluluk alanındadır ve *istikrar (stabilization)* adıyla

³⁵² Ben FINE, **Social Capital versus Social Theory: Political Economy and Social Science at the Turn of the Millenium**, Routledge, Londra, 2001, s.132.

³⁵³ B. Fine, a.g.k., s.132-133.

işlenmektedir. Mikro ekonomik öğeler ise uzun dönemde ekonomik etkinlik esaslı olup uzun dönemli büyüme oranlarının sağlanması şeklinde de nitelenebilmektedir. Mikro öğeler görece ağırlıklı olarak Dünya Bankası'nın sorumluluğundadır ve *yapısal ayarlama (structural adjustment)* kavramıyla anılmaktadır. Washington Uzlaşması; UPF ve Dünya Bankası'nın verdiği kredilerde istikrar ve yapısal ayarlamayı koşullandırmaktadır. Bu noktada, bir yandan piyasa güçlerinin güvenceye alınması rasyonelliğini, diğer yandan da kredileri koşullara bağlama ilkesini öne sürmesi, Washington Uzlaşması'nın bir paradoksu olarak belirmektedir³⁵⁴.

UPF ve Dünya Bankası birbirlerinden farklı çalışma alanlarına sahip görünmekle birlikte, işlevsel anlamda birbirini tamamlayıcı görev ve sorumluluk üstlenmektedirler. Bu kurumların işlevi, genel anlamıyla piyasa sistemini küresel düzlemde yerleştirmektir.

Dani Rodrik, Williamson'ın ileri sürdüğü Washington Uzlaşması politikalarına simetrik yeni kurumlar eklemektedir. Tablo 20'de Washington Uzlaşması'nın özgün maddeleri ve Rodrik'in bu maddelere eklediği yeni kurumlar görülmektedir.

TABLO 20: GENİŞLETİLMİŞ WASHINGTON UZLAŞMASI

Özgün Washington Uzlaşması	Genişletilmiş Washington Uzlaşması (öncekilere ek olarak yeni kurumlar)
1. Mali disiplin	11. Şirket yönetimi
2. Kamu harcamalarının yeni yönelimi	12. Yolsuzlukların önlenmesi
3. Vergi reformu	13. Esnek emek piyasası
4. Finansal liberalleşme	14. DTÖ anlaşmaları
5. Tekli ve rekabetçi döviz kurları	15. Finansal standartlar
6. Ticari liberalleşme	16. İhtiyatlı sermaye hesabı açtırabilme olanağı
7. Doğrudan yabancı yatırımlara açıklık	17. Aracısız döviz kuru rejimi
8. Özelleştirme	18. Bağımsız merkez bankası, enflasyon hedeflemesi
9. Müdahaleci düzenlemelerin kaldırılması	19. Sosyal güvenlik ağı
10. Mülkiyet haklarını güvenceye alma	20. Hedeflenen yoksulluğu azaltma

Kaynak: Dani RODRIK, “Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion,” *Journal of Economic Literature*, Vol.44, No.4, 2006, s.978.

Rodrik, Washington Uzlaşması'nın tüm bu ilke ve kurumlarının ekonomi politikaları içinde yerleşik hale getirilmesinin; uzun dönemli ilerlemeci bir ekonomik başarımın altyapısı olduğunu ileri sürmektedir. Bu kurumsallaşmanın sağlanmadığı standart politika uygulamalarının zayıf sonuçlar doğurduğunu belirtmektedir. Rodrik'e göre; hukuk, mülkiyet hakları, etkin politik yönetim gibi kurumların toplumsal olarak içselleştirilmesinin de ekonomik başarımda önemli bir rolü vardır.

³⁵⁴ B. Fine, a.g.k., s.133.

Rodrik, kurumsallaşmanın, piyasalardan daha önemli olduğunu; bu bakımdan, *piyasa köktenciliği (market fundamentalism)* kavramından ayırıştırılmış ve daha gerçekçi olarak *kurum köktenciliği (institutions fundamentalism)* kavramının geliştiğine dikkat çekmektedir³⁵⁵.

Bob Milward, Washington Uzlaşması'nın yapısal ayarlama boyutuna odaklandığı çalışmasında, yapısal ayarlamayı; uzun dönemli ekonomik büyüme amacı için gerekli etkin kaynak kullanımına dayanan, Üçüncü Dünya ekonomilerini daha piyasa yönelimli olmak üzere şekillendiren süreç olarak tanımlamaktadır³⁵⁶. Milward, yapısal ayarlamının ana öğelerinin, ekonomi politikasını yeniden biçimlendirme olarak beş alana odaklandığını belirtmektedir:

- Fiyatların belirlenmesinde etkili olmak üzere serbest piyasanın işleyişine olanak verme,
- Malların kıtlık derecesini yansıtmaya bakımdan, fiyatlar üzerindeki devlet kontrollerini azaltma,
- Devletin elindeki kaynakları özel sektöre vermek üzere kullanma,
- Devlet bütçesini olabildiğince küçültme,
- Bürokrasinin rolünü özel sektör olanaklarına yöneltmek üzere devlet kurumlarını yeniden biçimlendirme³⁵⁷.

Milward'un belirttiği bu alanlar, ekonomik sistem ve düzenin ilke ve düzenlemelerine dönük noktalara işaret etmektedir. Özel mülkiyet, fiyatların piyasa koşullarında oluşması, bireysel planların piyasada eşgüdümlemesi gibi kapitalist ilkeler, yapısal ayarlama programlarıyla Üçüncü Dünya ülkelerinde ve eski sosyalist ülkelerde yerleştirilmeye çalışılmaktadır. Böylelikle piyasaların gücü kurumsallaştırılmakta; bir anlamda, piyasalar devlet tarafından güvenceye alınmaktadır.

Washington Uzlaşması'nın ortaya koyduğu bu ilke ve kurumlar, ekonomi politikasının baş karar birimi olarak devlet örgütünü sorumlu kılmaktadır. Özelleştirme, esnek emek piyasaları, DTÖ anlaşmalarının imzalanması, finansal standartların belirlenmesi ve diğer tüm kurumlar, bir başka deyişle, ekonomi

³⁵⁵ D. Rodrik, a.g.m., 2006, s.979.

³⁵⁶ Bob MILWARD, “**What is Structural Adjustment?**”, *Structural Adjustment: Theory, Practice and Impacts* (Editörler: Giles MOHAN ve diğerleri), Routledge, Londra, 2000, s.25.

³⁵⁷ B. Milward, a.g.m., s.33.

politikası önlemleri, hükümetlerin ve/veya parlamentoların özellikle yasama işlevine yöneliktir. Bu durum, iki açıdan önemlidir: İlk olarak, bu kurumlar, bir ekonomik sistem olarak kapitalizm ya da piyasa ekonomisi tercihini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. İkinci olarak da, kapitalizme dayalı olarak ekonomik düzen politikasının, ekonomik yapı ve ekonomik süreç politikalarına göre daha önemli olduğunu göstermektedir. Bu şekilde piyasaların işleyişinin devlet düzenlemeleriyle çerçevelendirilmesi bağlamında, *serbest piyasa ekonomisi* kavramından çok, *güdümlü piyasa ekonomisi* kavramının, küreselleşme sürecinin tanımlayıcı bir görünümü olduğu sonucuna varılabilmektedir: Serbest piyasa ekonomisi sisteminde devlet, ekonomik karar birimlerinin planlama özgürlüğüne müdahale etmez ve onu güvence altına almaktadır. Güdümlü piyasa ekonomisinde ise devletin, karar birimlerini yönlendiren etkin ekonomi politikası, özellikle de ekonomik düzen politikası söz konusudur.

Bu temeliyle küreselleşme kapitalist niteliklidir. Ancak, ilk bölümde “küreselleşme ve uluslararasılaşma” başlığı altında da incelendiği gibi, kapitalizmin sosyallik açısından zayıf yanlarının sosyalist içerikli küreselleşme olgusunu olanaklı kılabilceği de göz ardı edilmemelidir.

Kapitalist sistem tercihi gerçeği altında ve ekonomik düzen politikasının önemi bağlamında devlet anlayışındaki değişim konusunu açmak gerekmektedir. Bu da, ekonomi politikasının karar birimleri bağlamında önem kazanan bir konudur.

3.3. Karar Birimleri Üzerine Etkiler

Ekonomi politikalarının belirlenmesinde ve uygulanmasında etkili olan karar birimleri, önceki bölümde görüldüğü gibi; devlet örgütü, merkez bankası, birlikler ve uluslararası kuruluşlar olarak rol almaktadırlar. Küreselleşme süreci ve küresel kapitalizm, bu karar birimlerinin rollerinde yoğunluk alanlarının kayması ve bazı karar birimlerinin baskın hale gelmesi yönünde değişiklikler yaratmaktadır. Bu bağlamda, karar birimlerinin ilişkilerinin merkez konumunda yer alması nedeniyle öncelikle devlet anlayışına ve devlet örgütünün yapısına bakmakta yarar vardır.

Devlet, politik bir kurum olarak yüzyıllara dayanan bir geçmişe sahip olsa da, ekonomi politikaları bağlamındaki önemi itibariyle Merkantilizm’le birlikte özel anlam kazanmıştır. Bu bağlamda, ticari ve endüstriyel kapitalizmin oluşum ve

gelişim döneminde ulus-devletin rolü; ulusal çıkarlar ekseninde, kapitalist üretim biçiminin ana kurumu olan firmaları desteklemek ve korumak olmuştur. Firmaların çok uluslu niteliğine dönüşmesi, köken ulus-devletlerin başka ulus-devletler üzerindeki egemenlik amaçlarıyla da beslenirken, köken ulus-devletin zenginleşmesine de kaynaklık etmiştir. Bu ilişki, “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” düşüncesinin baskın olduğu 19. yüzyılda da sürerek 20. yüzyılın ortalarına kadar gelmiştir³⁵⁸.

Ulus-devletin güçlü olduğu dönemlerde firmaların devlete bağımlılığı, Rosier’e göre, üç bağlamda söz konusu olmuştur. Buna göre; devlet ilk olarak, işsizliğin ve krizden sonra işçilerin sefaletinin yol açtığı halk ayaklanmalarına karşı düzeni korumuştur. İkinci olarak, sanayinin gelişmesi için kaçınılmaz olan çok sayıda kolektif araç-gereçten sorumlu olmuş ve son olarak da, pazarları (kolonileştirme, ticari anlaşmalar, korumacılık gibi bağlamlarda) genişletmek, açmak ve korumak zorunluluğu taşımıştır³⁵⁹. Wallerstein da, dünya-sistem teorisi temelinde, devlet güvencesine sahip bir koruma olmadıkça kapitalist sistemin işleyemeyeceğini belirtmektedir. Wallerstein’a göre; devletler, kapitalist dünya-ekonomi içinde faaliyet gösteren firmaları ilgilendiren bir dizi konuda düzenleyici rol üstlenmişlerdir. Wallerstein; mülkiyet, serbestlik derecesi, tekelleşme türleri ve derecesi, çok uluslu şirketlerin faaliyetleri gibi konularda devletlerin yetke sahibi olabildiklerinde “egemen devlet” konumu elde etmiş olacaklarını ileri sürmektedir³⁶⁰.

Kapitalist dünya-ekonominin oluşumuna yön verici devlet düzenlemeleri, firmaların faaliyet alanlarını serbestleştirecek ve genişletecek nitelikte olmuştur. Firma-devlet ilişkileri, firmaların ölçeklerini gittikçe dünya çapına doğru taşımalarını sağlayacak yönde ilerlemiştir. Ne var ki; bu dönem ulus-devletlerin öneminin ve rolünün üstün olduğu devletler-arası sistemin geçerli olduğu bir dönemdir. Bu süreçteki ilişkiler küreselleşme dönemiyle farklılaşırken, ekonomi politikaları bağlamında ulus-devlet de, Robinson’ın belirttiği ulus-ötesi devlet anlayışı içinde bir dönüşüm geçirmektedir.

³⁵⁸ George M. THOMAS, “Globalization: The Major Players”, *The Blackwell Companion To Globalization* (Editör: George RITZER), Blackwell Publishing, ABD, 2007, s.85-87.

³⁵⁹ B. Rosier, a.g.k., s.98.

³⁶⁰ I. Wallerstein, a.g.k., 2004, s.76-78.

Ulus-ötesi devlet kurumu; işlevsel açıdan dönüştürülmüş bir *ulus-devlet* ve ulus-ötesi kapitalist sınıfın politik gücünü kurumsallaştıracak *ulus-üstü ekonomik ve politik kuruluşlar* şeklinde iki aygıtla oluşmaktadır³⁶¹. Bu bağlamda, ekonomi politikası karar birimi olarak devlet örgütünün küreselleşme sürecindeki işlevi; küresel kapitalizmi tanımlayan öteki ulus-ötesi kurumlar olan ulus-ötesi üretimi ve ulus-ötesi kapitalist sınıfın faaliyetlerini liberalleştirmek yönünde biçimlenmektedir. Bu noktada ulus-devletin paralelinde, ulus-devleti yönlendirici ve koşullandırıcı konumda ulus-üstü kuruluşlar tamamlayıcı işlev üstlenmektedirler. Bu süreçteki kurumsallaşma; küreselleşme bağlamında bireylerin, firmaların ve devletlerin birbirleriyle bağlantıda olmalarını inceleyen *Karşılıklı Bağımlılık Teorisi (Interdependence Theory)* ile açıklanabilmektedir.

Richard Cooper, Robert Keohane, Joseph Nye gibi sosyal bilimciler tarafından geliştirilen bu teoriye göre, küresel düzlemde ulusların birbirleriyle ekonomik ve politik karşılıklı bağımlılıkları söz konusudur. Uluslar bağımsız karar verme yetilerinin zayıfladığı bu karşılıklı bağımlılaşıma sürecine çeşitli şekillerde yanıt vermektedirler: Pasif, sömürgeci, savunmacı, saldırgan ya da düzenleyici olabilmektedirler. Düzenleyicilik, bunlar arasından en çok görülen tepki biçimidir. Devletlerin *düzenleyici (constructive)* davranışları küreselleşmenin bir gereği olarak ortak politikaları ve işbirliğini gerektirmektedir. Uluslararası ekonomi-politik, bu ortaklık ve işbirliği bağlamında kurumlar tarafından yönetilmektedir. Bu kurumlar da, *uluslararası rejim ve uluslararası örgütlerdir*³⁶².

Uluslararası rejim, ulusların çeşitli düzlemlerde birbirlerine yakınlaşmalarına (convergence) ilişkin ilke, norm, kural ve karar alma süreçleri kümesi olarak tanımlanabilmektedir. Rejimlerin dayandığı ilke ve normlar, uluslararası örgütler eliyle kurallara ve karar alma süreçlerine uygulanmaktadır. Örneğin; ticarete serbestleşme ilkesi, DTÖ tarafından, ithalat kotalarının kaldırılması, gümrük tarifelerinin düşürülmesi gibi kurallara ve çok taraflı ticaret görüşmeleri gibi karar alma süreçlerine taşınmaktadır³⁶³. George Thomas da bu noktada Karşılıklı Bağımlılık Teorisi'ni destekleyecek görüştedir. Thomas'a göre; küreselleşme sürecinde bir yandan devletlerin birlikte hareket etme gereğinden doğan uluslararası

³⁶¹ W. Robinson, a.g.k., s.100.

³⁶² T. Cohn, a.g.k., s.100-102.

³⁶³ T. Cohn, a.g.k., s.105.

kuruluşlar öne çıkarken, diğer yandan da, bu uluslararası kuruluşların dayandığı sistemin kendisi bir oyuncu olarak gündeme gelmektedir³⁶⁴.

Bütün bu bağlamda ulus-devletler, küreselleşme sürecinde karşılıklı bağımlılaşıma gereği, bağımsız ekonomi politikaları belirleyemeyip, sisteme (küresel kapitalizme) ve uluslararası kuruluşlara dayalı ekonomi politikaları uygulamak durumundadırlar. Bu da göstermektedir ki; ortodoks liberalizmin “piyasa” olarak betimlenebilecek “görünmeyen el”i tarafından değil, uluslararası örgütlerin “görünen el”i tarafından yönetilen bir küreselleşmeden söz etmek daha gerçekçidir. Bu noktada “görünen el”in ulus-devletlerin karar alma süreçlerindeki bağımsızlıklarını kırması, bu örgütlerin, *ulus-üstü* sıfatıyla anılmalarına yol açmaktadır. Buna karşın, *uluslararası* kavramının da sıklıkla kullanılmaya devam ettiği görülmektedir.

Thomas, uluslararası kuruluşları; ana oyuncular olan devletlerin ve firmaların varlıklarını ve çıkarlarını ortadan kaldırmaksızın etkili olan, karşılıklı eylemleri eşgüdümleyerek kolektif eylemi sağlayan karar birimleri olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda, uluslararası kuruluşları; temel olarak, *uluslararası hükümet organizasyonları*, *uluslararası mahkemeler* ve *uluslararası hükümet-dışı organizasyonlar* olarak üç şekilde sınıflandırmaktadır. Thomas, uluslararası hükümet organizasyonlarını; ekonomik kuruluşlar ile Birleşmiş Milletler (BM) teşkilatı olarak ikiye ayırmaktadır. Uluslararası ekonomik kuruluşlar, kurumsal nitelikteki Dünya Bankası, UPF ve DTÖ olarak küresel ekonomi politikası oluşumundan, dolayısıyla küreselleşmeden sorumlu organizasyonlar olarak değerlendirilmektedir. Kurumsal nitelikte olmayan, gelişmekte olan ülkelerin topluluğu G-77 ve gelişmiş ülkelerin topluluğu G-7 de ekonomi politikaları üzerinde belli ölçüde yönlendirici konumda yer almaktadırlar³⁶⁵.

Uluslararası kuruluşların ulusal ekonomi politikaları üzerindeki etkisi, hatta küresel ekonomi politikası yapımını üstlenmeleri, liberalizm (ya da neo-liberalizm) ilkeleri doğrultusunda gerçekleşmektedir. Bu durum, küresel kapitalizmin işleyişi için çapa (anchor) niteliğindedir. Öte yandan, küreselleşme sürecinde belli önemleri olan ekonomilerdeki ve bugün içinde bulunulan küresel çaptaki krizler göz önüne alındığında, liberal felsefeye dayalı politikaların ötesinde bir küresel düzenleme

³⁶⁴ G. Thomas, a.g.m., s.88.

³⁶⁵ G. Thomas, a.g.m., s.91.

arayışı öne çıkmaktadır. Bu bağlamda *küresel yönetim (global governance)* kavramı önem kazanmaktadır.

Küresel yönetim, liberal politikaların kurucuları olarak görülen uluslararası kuruluşlara alternatif niteliğinde bir kurum olarak gündeme gelmemektedir. Stefan Schirm, küresel yönetim anlayışının nasıl bir konumda olduğunu belirlemek adına, uluslararası kuruluşların mevcut yönetim anlayışının yenilenmesi anlamında küresel yönetim düşüncesinden söz etmektedir³⁶⁶. Bu bakımdan, küresel yönetim yepyeni bir kurum değildir. Schirm, küresel yönetim anlayışına ilişkin dört farklı yaklaşımı belirtmektedir. Bunlar belli açılardan çakışabilen önermeleri içerdikleri gibi, ekonomi politikalarına ve piyasaların rolüne yönelik süreçlerde farklı noktalara da yoğunlaşabilmektedir.

Schirm, ilk olarak, *serbest piyasa ve kendiliğinden disipline girme (free market and self-discipline)* yaklaşımını ele almaktadır. Bu yaklaşımın önermeleri; yönetimin, piyasa süreçlerini ve rekabeti bozduğunu, kaynakların etkin dağılımı ve kullanımına engel olduğuna yöneliktir. Özellikle UPF'nin gelişmekte olan ülkelere verdiği özel ya da kamusal kredilerin yanlış yerlerde ve şekillerde kullanılmasından doğan ahlaki risk olgusu bu noktada dikkat çekmektedir. Ayrıca UPF'nin en büyük finansman sağlayıcısı ülke olarak ABD'de, UPF olanaklarının piyasa etkinliğini bozucu nitelikte kullanılmasıyla Amerikan vatandaşlarının vergilerinin israf edildiği yönünde yükselen bir kamuoyu gündemdedir. Küresel yönetime ilişkin bu anlayış, küresel düzlemde serbest piyasa işleyişinin sağlanması düşüncesinden yanadır³⁶⁷.

İkinci yaklaşım, *küresel gözetim ve yönetim (global supervision and management)* yaklaşımıdır. Bu düşünceye göre uluslararası kuruluşlar; yönetim standartları, daha fazla şeffaflık ve ekonomi politikaları ile özel kesim arasında eşgüdüm sağlamak üzere yeniden yapılandırılmalı ya da yeniden kurulmalıdır. Gelişmekte olan ülkelere yapılan yardımların sağlam ekonomi politikalarının geliştirilmesi koşulunu gerektirmesi de bu bağlamda düşünülmektedir. Ekonomi politikalarının istikrarlı ve piyasa yönelimli olmasından çok, piyasa başarısızlıklarının düzeltilmesi, sürdürülebilir kalkınma, yoksulluğun azaltılması,

³⁶⁶ Stefan A. SCHIRM, “**The Divergence of Global Economic Governance Strategies**”, *New Rules for Global Markets: Public and Private Governance in the World Economy* (Editör: Stefan A. SCHIRM), Palgrave McMillan, New York, 2004, s.7.

³⁶⁷ S. Schirm, a.g.m., s.8.

sosyal güvenlik ağları, çevre koruma gibi noktalarda küresel gözetim ve yönetim işlevleri gözetilmelidir³⁶⁸.

Küresel yönetime ilişkin üçüncü yaklaşım geleneksel sol düşüncenin müdahalecilik ilkesiyle meydana gelmektedir. Bu yaklaşım, sermaye hareketlerinin kontrolü ve vergilendirilmesi (*Tobin Vergisi*), ulusal sanayi politikası, rekabet gücü düşük sektörlerin korunması gibi noktalara odaklanmaktadır. Bu bağlamda hükümetlerin, *Kumarhane Kapitalizmi (Casino Capitalism)*, *Çılgın Para (Mad Money)* gibi kavramlarla ifade edilen ulus-ötesi ekonomik akışlar ile *adil ticaret (fair trade)* ve *sosyal damping* gibi olgulara ilişkin küresel standartlar belirlemeleri beklenmektedir³⁶⁹.

Son yaklaşım ise, *yönetimin demokratikleştirilmesi (democratization of governance)* anlayışı üzerine kurulmaktadır. Bu anlayış iki boyutludur: 1) Karar alma süreçlerinde hükümet-dışı örgütlerin daha çok söz söyleyebilmesi, 2) BM Genel Kurulu'nda geçerli olduğu gibi, tüm uluslararası kuruluşların *bir ülke – bir oy (one country – one vote)* ilkesiyle yapılanması. Gelişmekte olan ülkeler kararlara katılım konusunda *temsil olmadıkça uyum olmaz (no harmonization without representation)* ilkesini öne sürmektedirler. Bu açıdan, çevre koruma, kadınların hakları, çiftlik işçilerinin çıkarları, yerli halkların hakları gibi konularda hükümet-dışı örgütlerin katılımının önemi vurgulanmaktadır³⁷⁰.

Rodrik, ekonomi politikalarının yapımında hukukun yeri bağlamında küresel yönetim anlayışını geliştirerek *küresel federalizm (global federalism)* kavramını ileri sürmektedir. Rodrik'e göre; küreselleşme süreci açmaz yaratan paradoksal bir eğilim göstermektedir. Bir yanda, ulusal düzlemde oluşturulan yetki alanının varlığı dünya çapında ekonomik bütünleşmeyi sınırlamaktadır. Bu durum, ekonomik etkinliğin sağlanmasını güçleştirmektedir. Diğer yanda ise, yatırımcıların, üreticilerin ve tüketicilerin küresel davranma istekleri, ulusal ekonomilerin kurumsal temelini zayıflatmaktadır. Bu da eşitliği ve meşruluğu zedelemektedir. Rodrik küresel ekonominin bu paradoksuna, uzun dönemde ekonominin küreselliği gibi, politikanın da küresel olmasıyla yanıt verilebileceğini, bunun da küresel düzeyde *karma ekonomik sisteme* dayanan küresel federalizm anlamına geleceğini ileri sürmektedir.

³⁶⁸ S. Schirm, a.g.m., s.8-9.

³⁶⁹ S. Schirm, a.g.m., s.9-10.

³⁷⁰ S. Schirm, a.g.m., s.10.

Kısa dönemde ise, ulus-devletlerin varlığı daha gerçekçi ve pratik düzenlemeler için sürdürülmek durumundadır³⁷¹.

Rodrik'in, küreselleşmenin bu yönde eğilimden geçtiğini belirttiği dünya, gittikçe küresel federalizm tasarımını gerçeğe dönüştürmektedir. Böyle bir tasarımda küresel federalizm; yetki alanlarını düzenleyecek ve fakat sınır etkilerini ortadan kaldıracaktır. Bu sistemde ulusal hükümetler silinmemekte, fakat ulus-üstü hukuksal, yönetsel ve adli yetkiler tarafından koşullandırılmaktadır. Kurulacak bir dünya hükümeti, dünya piyasasını gözetecek yönde çalışacaktır. Bu düzende ulus-devletlerin amacı; uluslararası ticareti ve sermaye akışının olanaklarını geliştirmektir. Yurtiçi düzenlemeler ve vergi politikaları uluslararası standartlara göre uyumlaştırılacak ve uluslararası ekonomik bütünleşme karşısındaki engelleri en aza indirecek şekilde yapılandırılacaktır. Yerel kamusal mallar bütünleşmiş piyasalara uygun olarak üretilecek ve arz edilecektir³⁷².

Rodrik, küresel federalizm tasarımını, gerçekleştirilebilir, hatta gerçekleşme eğiliminde görmektedir. Öte yandan, hükümetlerin, piyasaların güvenini kazanmak ve mal ve sermaye akışlarını çekebilmek için sürdürdükleri politikaların, bu tasarımın zaten gerçekleştiği yönünde düşünceler doğurduğunu da belirtmektedir. Bu bağlamda hükümetler, sıkı para politikası, küçük devlet, düşük vergiler, esnek çalışma düzenlemeleri, müdahaleci düzenlemelerin kaldırılması, özelleştirme ve piyasaları dışa açma gibi alanlarda adeta birbirleriyle rekabet etmektedirler³⁷³.

Rodrik bu açıdan, küresel federalizm koşulları altında ulus-devletlerin politika alanının daralmayacağını, aksine küresel düzlemle bağlantı kurularak yeniden yerleştirileceğini ileri sürmektedir³⁷⁴. Rodrik'in bu görüşü, Bauman'ın teziyle örtüşmektedir. Bauman, ulus-devleti meydana getiren üç temel direğin olduğunu belirtmektedir. Bunlar *ekonomi yönetimi*, *politik yetke* ve *kültürel egemenlik*tir. Bauman, küreselleşme sürecinde ulus-devlet kurumundan geriye kalanın, ekonomi yönetimi ve kültürel egemenlik tarafından desteklenmeyen yalnızca politik yetke

³⁷¹ Dani RODRIK, **One Economics, Many Recipes: Globalization, Institutions and Economic Growth**, Princeton University Press, New Jersey – ABD, 2007, s.196.

³⁷² D. Rodrik, a.g.k., s.201.

³⁷³ Dani RODRIK, "How Far will International Economic Integration Go?", *Journal of Economic Perspectives*, Vol.14, No.1, 2000, s.182-183.

³⁷⁴ D. Rodrik, a.g.k., s.203.

olduğunu ileri sürmektedir³⁷⁵. Küresel federalizm tasarımı da ulus-devlet; bireysel planların piyasa koşullarında eşgüdümlemesini kurumsallaştıran politik birim olarak konumlanmaktadır. Bu bakımdan ekonomik sürecin akışında üreticiler ve tüketiciler baskın olurken, ekonomi yönetiminde devletin müdahale gücü ve işlevi çok sınırlıdır.

Küreselleşmenin ekonomi politikası karar birimleri üzerindeki etkilerinde bu eğilimler gözlemlenirken, bu karar birimlerinin karar alma süreçlerinde ve uygulamalarında hangi güdülerin daha belirleyici olduğu sorusu da önem kazanmaktadır.

3.4. Güdüler Üzerine Etkiler

Ekonomi politikası teorisinin açıklandığı bölümde görüldüğü gibi; politika yapımını etkileyen güdüler temel olarak ideolojiler, fiili koşullar ve çıkarlar şeklinde oluşmaktadır. Küreselleşmenin bu güdüler üzerindeki etkileri iki şekilde ortaya çıkmaktadır. İlk olarak, bu güdüler içinden bazıları diğerlerine göre baskın gelerek etkili olmakta; ikinci olarak da, güdüler nitelik değiştirmektedir. Bu bağlamda, bu başlıktaki değerlendirme şu önerme üzerinden şekillenmektedir: Ekonomi politikaları üzerinde etkili olan güdüler; *piyasa globalizmi ideolojisi, küresel ekonomik koşullar, ulus-üstü kurumların koşulları ve ulus-ötesi kapitalist sınıf çıkarlarının* bileşiminden meydana gelmektedir.

3.4.1. Piyasa Globalizmi

İdeoloji, ekonomi politikalarında özellikle amaç tercihleri üzerinde etki gösteren bir güdüdür. Ekonomi politikasında temel karar birimi olarak hükümetin ya da onun dayandığı parlamentonun ideolojik deseni, ekonomi politikası tercihlerinde belirleyici olmaktadır. Theodor Pütz ideolojilerin amaçlar üzerindeki etkisine ilişkin Tablo 21’de gösterilen sınıflamayı yapmaktadır.

³⁷⁵ Z. Bauman, a.g.m., s.61.

TABLO 21: İDEOLOJİLER ve EKONOMİ POLİTİKASI AMAÇLARI

Amaçların önem derecesi	Sosyalistler	Merkez	Muhafazakarlar
Ağır basan	Tam istihdam, adil gelir bölüşümü	-	Fiyat istikrarı
Ağır basan ya da önemli	Büyüme	Büyüme, fiyat istikrarı	---
Önemli	---	Tam istihdam, adil gelir bölüşümü	Ödemeler dengesi
Önemli ya da daha az önemli	Fiyat istikrarı	Ödemeler dengesi	Büyüme, tam istihdam
Daha az önemli	Ödemeler dengesi	---	---
Önemsiz	---	---	Adil gelir bölüşümü

Kaynak: T. Pütz, a.g.k., s.120.

Pütz'ün bu sınıflamasında sosyalistleri, sosyal demokratlar ile işçi partisi oluşturmakta; merkezdekiler, Hıristiyan demokratlar ile ABD'de demokratlardan oluşmakta ve muhafazakarları ise radikaller, bağımsızlar, muhafazakarlar ve ABD'de liberaller oluşturmaktadır³⁷⁶. Burada ele alınan ekonomi politikası amaçları ekonomik süreçle ilgilidir. İdeolojik güdüler ekonomik düzen politikasında da karar birimleri üzerinde etkili olabilmektedir. Liberal hükümetler, bireysel planlara ve bu planların piyasada eşgüdümlemesine yönelik yasal-kurumsal düzenlemeler yaparken; sol eğilimli hükümetler, kamulaştırma, kamu girişimleri kurma, emek üzerinde piyasa işleyişine izin vermeme gibi alanlarda yasalar çıkarabilmektedirler.

Küreselleşme bağlamında ideolojik güdülerin karar birimlerine etkisine bakıldığında, liberal eğilimlerin ve ona bağlı ekonomi politikaları oluşumunun yaygınlığı görülmektedir. Küreselleşmenin ideolojik boyutunun tartışıldığı bölümde görüldüğü gibi; küreselleşme süreci temelde liberalizme ve Fordizm, Keynesçilik, refah devleti gibi görece durağan olgular döneminin ardından liberalizmin yeniden önem kazanmasına, bir başka ifadeyle, neo-liberalizme dayanmaktadır. Dolayısıyla ekonomi politikaları da neo-liberalizm temelinde yükselmekte, onun ilkeleriyle oluşturulan ekonomik düzen içinde bireylerin serbest ekonomik davranışları görülmektedir. Bu doğrultuda küreselleşme, *neo-liberalizmin kurumsallaşması* anlamı kazanmaktadır³⁷⁷.

³⁷⁶ T. Pütz, a.g.k., s.119.

³⁷⁷ Robert H. WADE, "Globalization as the Institutionalization of Neoliberalism: Commodification, Financialization, and the Anchorless Economy", *Institutions and Market Economies* (Editör: W. R. GARSIDE), Palgrave MacMillan, New York, 2007, s.250.

Neo-liberal ekonomi politikaları iki boyutta kurulmaktadır. Birincisi, ekonominin liberalleştirilmesi yönünde yasalar çıkararak piyasalaştırma, özelleştirme ve dışa açma şeklinde liberal ideolojiyi yerleşik hale getirmeye dönük boyuttur. İkinci boyut da, ekonomik liberalleşme bağlamında fiyat istikrarı, büyüme gibi daha çok liberal görüşün önemsedığı süreç politikası amaçları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Neo-liberalizmin, ABD kökenli ekonomi politikaları bağlamında önem kazanması bakımından, Tablo 20 itibariyle ABD liberallerinin de içinde yer aldığı muhafazakarlar dikkat çekmektedir. Bu grubun daha önemli bulduğu, fiyat istikrarı, büyüme gibi amaçlar daha çok kapitalist sınıfın çıkarları ve beklentileriyle, dolayısıyla liberalleşme süreciyle bağlantılıdır. Bu süreç, mülkiyet edinimi, üretim faaliyetleri, ticaret gibi bağlamlardaki serbestleştirici düzenlemelerden güç almaktadır.

Neo-liberalizm düşüncesinin küreselleşme sürecindeki evrimi, Beck ve Steger'de görüldüğü gibi globalizm kavramıyla yeni bir düzleme erişmiştir. Globalizm ya da vurgulayıcı kavram olarak piyasa globalizminin meşrulaştırıcı önermeleri; küreselleşmenin piyasaları liberalleştirdiği ve bütünleştirdiği, küreselleşmeyi piyasaların ve teknolojinin yönlendirdiği ve küreselleşmenin herkese yarar sağladığı gibi iddiaları içermektedir³⁷⁸. Bu açıdan, globalizmin özündeki liberalizm ya da neo-liberalizm, ekonomi politikalarının belirlenmesinde karar birimleri için bir güdü oluştururken; globalizm, bu güdünün küresel çapta yaygınlaşmasına etki etmektedir. Böylelikle küresel piyasa ortaya çıkmakta; ulusal düzlemlerde aynı ekonomi politikaları kurgulanmakta ve uygulanmaktadır.

3.4.2. Küresel Ekonomik Koşullar

Ekonomi politikası karar birimlerini eyleme geçiren güdülerden bir diğeri, fiili koşullardır. Üretim faktörleri, sektörel yapı, makro ekonomik durum gibi açılardan ekonominin genel görünümü, fiili koşulları vermektedir. Ancak, bu görünüm özellikle ulusal ekonomiye ilişkin olup küresel ekonominin koşulları günümüzde ekonomi politikaları üzerinde daha belirgin bir güdüleme süreci yaratmaktadır. Küresel ekonominin koşulları, iki bağlamda incelenebilmektedir. Bunlardan ilki,

³⁷⁸ M. Steger, a.g.k., 2002, s.47-79.

küresel kapitalizmin mevcut durumu, ikincisi de, uluslararası kuruluşların koşullandırmasıdır.

Küresel kapitalizmin ulus-ötesi üretim boyutunda; yeni teknolojilerin geliştirilmesi, bu teknolojilerin üretim süreçlerinde içerilmesi, şirketler arası anlaşmaların ya da anlaşmazlıkların yaygınlaşması, birleşme ve satın almaların artması gibi gelişmeler, ekonomi politikalarını da etkilemektedir. Bu süreçte hükümetler; fikri mülkiyet hakları, rekabetin korunması, araştırma-geliştirmenin teşviki, şirket uyumsuzluklarının çözülmesi gibi noktalarda düzenlemeler yapmak durumundadırlar.

Küresel kapitalizmin ulus-ötesi sınıf ilişkileri boyutunda ise ulus-ötesi kapitalist sınıfın baskın olduğu bir durum söz konusudur. Karar birimlerinden; kapitalist sınıfın yatırım, girişim, ticaret, dışa açılma, başka yerel kapitalist sınıf üyeleriyle işbirlikleri yapma gibi alanlardaki kararlarını engellemeyecek bir ekonomi politikası kurmaları beklenmektedir. Ek olarak, piyasa başarısızlıkları durumunda piyasaları yeniden işletecek politikalar devreye sokulmalıdır. Kapitalist sınıfın, ekonomi politikasını yönlendirmedeki etki alanlarından biri de, emekçi sınıfın faaliyet alanıyla ilgilidir. Kapitalist sınıf; emek piyasasının esnekliğini sağlayacak, sendikalaşmayı zayıflatacak, emek ihracı ve ithalini serbestleştirecek veya gerektiğinde engelleyecek politika düzenlemelerinin beklentisini taşımaktadır.

Küresel kapitalizmin ulus-ötesi devlet boyutu ise, hatırlanacağı üzere, ulus-devletin dönüşmesi ve uluslararası kuruluşların ulus-devletleri zorlayarak ulus-üstü niteliğine bürünmeleriyle şekil almaktadır. Bu ulus-üstü etki, ekonomi politikası karar birimlerinin güdülerinden fiili koşulların, küresel kapitalizmin eğilimlerinden sonraki ikinci ayağını oluşturmaktadır.

UPF, Dünya Bankası ve DTÖ, küresel sistem ve/veya ulusal ekonomiler üzerinde geniş etkileri söz konusu olan uluslararası kuruluşların başını çekmektedir. Özellikle UPF ve Dünya Bankası, ekonomi politikası karar birimlerine sağlanan finansal desteklerin koşullara bağlanmasıyla belli bir bağımlılık yaratmaktadırlar.

Bir ülke, UPF'den kredi talep ettiğinde, ilk bakışta, ekonomik sorunlarla başa çıkmak üzere geliştirilecek ekonomi politikasının finansmanını sağlama amacını taşımaktadır. Bu finansmanın geri ödenmesinin güvenceye alınması amaçlı olarak, UPF, söz konusu ülkeye belli koşullar ileri sürmektedir. Buradaki koşulsallık;

UPF'nin, ödemeler dengesinin ve makro ekonomik istikrarın sağlanması amacına dönük olarak, bir *niyet mektubu (letter of intent)* çerçevesinde önceden tanımlanmış ölçütlere dayanan *dönem-başı koşulsallık (ex-ante conditionality)* ve program uygulamasının izlenmesine dayanan *dönem-sonu koşulsallık (ex-post conditionality)* boyutlarından oluşmaktadır. UPF bağlamındaki koşulsallık 2000'li yıllarda yeni içerik kazanmış ve ilgili ülkenin, finansman anlaşmasını ve koşulları *sahiplenmesi (ownership)*, gittikçe daha çok özen gösterilen bir etken olarak belirmiştir³⁷⁹.

Sahiplenme; UPF ile hazırlanan programın, ülkenin kendi yararına olduğu anlayışına dayanan, ilgili politikaları şekillendirmek ve gerçekleştirmek üzere sorumluluğu olan bir borçlanıcı ülkenin bürokratlarının, üzerinde anlaşmaya varılmış olan bir program için sorumluluk almaya istekli olmaları varsayımdır³⁸⁰. Ekonomi bürokratlarının ya da yönetiminin UPF ile yürütülen bir programı sahiplenmesi, UPF'nin öne sürdüğü koşulların içselleştirilmesi ve politikanın/programın başarısı ile de ilgilidir. Bu noktada birtakım uyuşmazlıkların, dolayısıyla programın başarısızlığının gündeme gelmesi kaçınılmaz olabilmektedir.

Sahiplenme ile koşulsallık arasındaki uyuma ilişkin olarak, James Boughton, birkaç noktanın vurgulanabileceğini belirtmektedir. Buna göre; ilk olarak, sahiplenme, yalnızca ulusal düzlemdeki bürokratların ve diğer karar birimlerinin değil, aynı zamanda UPF'nin ve ilgili diğer yurtdışı karar birimlerinin, süreç içindeki kurumsal, yönetsel ve politik ters gelişmelere karşı esnek olmasını gerektirmektedir. İkinci olarak, bu ters gelişmeler bağlamında, ülkenin bütününe ya da bir bölümüne yönelik yoksullaşma baş gösterirse, güçlü ekonomik büyüme, istihdam olanaklarının yaratılması ve yoksulluğu azaltma yönünde programın yeniden kurulması gündeme gelebilmektedir ki; bu da ulusal yükümlülüğü genişletip derinleştirmektedir. Boughton'ın üçüncü belirlemesi; sahiplenmede yaşanacak herhangi bir aksaklığın belirsizliğe neden olduğuna ve ilgili hükümetin, programı içselleştirme ve uygulamada yeniden çözüm üretebilme gücünü zayıflattığına ilişkindir. Son olarak

³⁷⁹ International Monetary Fund, “**IMF Conditionality – Factsheet**”, September 2009, <http://www.imf.org/external/np/exr/facts/conditio.htm>, Erişim tarihi: 27.01.2010.

³⁸⁰ James M. BOUGHTON, “**Who's in Charge? Ownership and Conditionality in IMF-supported Programs**”, *Globalization and the Nation State: The Impact of the IMF and the World Bank* (Editörler: Gustav RANIS, Raymond VREELAND and Stephen KOSACK), Routledge, New York, 2006, s.20.

da, bu gibi sorunları aşabilmek için UPF ile hükümet arasında ortaklığa ve esnekliğe dayanan karşılıklı eylemler sürecinin kurulmasına gereksinim duyulmaktadır³⁸¹.

Görüldüğü gibi, UPF'nin sağladığı finansman belli bir koşulsallığı içermekte ve sahiplenme ve karşılıklı ilişkilerde ekonomi dışı etkenler oldukça belirleyici olmaktadır. UPF ile hükümetin görüşmeleri, hem yurtiçi hem de yurtdışı ekonomik karar birimlerinin beklenti, talep ve baskıları/yönlendirmeleri ve politikalar/programlar üzerinde etkilidir. UPF, daha çok ekonomik sürece ilişkin makro göstergelerle ilgili koşullar ileri sürerken, ekonomik düzenin de bu makro değişkenlerdeki istikrara dönük olmasını beklemekte ve şart koşmaktadır. Ulusal ekonomi politikalarında koşulsallığı gündeme getiren bir başka uluslararası kuruluş Dünya Bankası'dır.

Dünya Bankası'nın sağladığı *yapısal ayarlama kredileri (adjustment lending)*, ilgili ülkelerin sosyal ve sektörel reformlarının finansmanında önemli bir rol oynamakta ve uzun dönemli yapısal, sosyal ve kurumsal konulara eğilmektedir. 1980'lerde kısa dönemli istikrara ve çarpıklıklara ilişkin bakış açısı, 1990'larda daha çok kalkınmaya dönük perspektife yön vermiş; yoksulluğun azaltılması, kurumların inşası, karmaşık sosyal ve yapısal reformların uygulanması, iyi yönetim (good governance) ve kamu sektörü reformları gibi bağlamlarda kalkınma hedeflenmiştir. Dünya Bankası'nın anlayışındaki bu ivme; ekonomik şoklara dayanıklılık sağlama, hükümetlerin kalkınma programlarının finansmanı niteliğindeki yerel fonlara ek olarak dış destek sağlama ve politika reformlarını tutundurma amaçlarına yönelik politika-temelli (policy-based) kredileri yaratmıştır. Bu üç amaç sürekli olarak izlenmektedir. Bu bağlamda, kısa dönemde ödemeler dengesine katkıda bulunma işlevinden, orta dönemde hükümet harcamalarına dış finansman sağlama ve sosyal ve yapısal reformları destekleme işlevine geçilmiştir³⁸².

Dünya Bankası, UPF'de olduğu gibi, bu sosyal ve yapısal amaçları gerçekleştirebilmek için dönem-başı koşullarla hükümetler üzerinde bağımlılaştırıcı bir konumdadır. Bu koşulsallığın etkinlikten yoksun olduğu gerekçesiyle Dünya Bankası'na yönelik kimi eleştiriler de ileri sürülmektedir. Verilen kredilerin etkili

³⁸¹ J. Boughton, a.g.m., s.26.

³⁸² Stefan KOEBERLE, "Conditionality: Under What Conditions?", *Conditionality Revisited: Concepts, Experiences and Lessons* (Editörler: S. KOEBERLE, H. BEDOYA, P. SILARSKY ve G. VERHEYEN), The World Bank, Washington, 2005, s.58.

kullanılmadığı, yürürlüğe konulamadığı, ilgili ülkenin/hükümetin proje ya da programın bitiminden sonra hedefleri sürdüremediği, Banka'nın hükümetlerle şeffaf olmayan görüşmeler yaptığı ya da onları belli politikalara zorladığı ve toplumun değişik kesimlerini dışladığı gibi konularda Banka'ya eleştiriler yükselmektedir. Ayrıca ülkelerin özgün politik, sosyal, kültürel ve çevresel özellikleri ile kısıtlarının dikkate alınmadığı, projelerin gerçek ekonomik etkinliklerinin sorgulanmadığı, kötü niyetli Washington Uzlaşması'nın el-yapımı (the handmaiden of malignant Washington Consensus) politikalarına dayandığı eleştirileri de söz konusudur. Son olarak, proje temelli değil de, politika temelli kredilerin olması nedeniyle koşulların sayısının çok fazla arttığı, insan hakları, yolsuzluk, sosyal sermaye gibi pek çok konuya ilişkin yeni koşulların öne sürüldüğü eleştirisi yapılmaktadır³⁸³.

Geniş eleştirel değerlendirmeler ışığında Dünya Bankası'nın yeni bir koşulsallık tasarımına gitmesi de gündeme getirilmektedir. Bu bağlamda, ülkenin ilgili anlaşmayı sahiplenmesi ve daha iyi başarımlar gösteren ülkelere yönelik seçicilik ilkesinin oluşturulması, ülkelerin saygınlığına ve sonuçlarına yönelik olarak koşulsallığın geliştirilmesi ve koşulsallık üzerindeki ortaklık anlayışının güçlendirilmesi şeklindeki ana hatlar üzerinde Dünya Bankası koşulsallığının yenilenmesi önerilmektedir³⁸⁴.

DTÖ bağlamında beliren koşulsallık ise UPF ve Dünya Bankası'nın öne sürdüğü koşullandırmalardan farklı niteliktedir. DTÖ kapsamındaki anlaşmaların imzalanmasıyla sağlanan DTÖ üyeliği, ilgili ülkenin, dünya ticaretinin liberalleştirilmesi amacına destek olacak şekilde tüm taahütleri yerine getirmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda, 1986-1994 dönemindeki Uruguay Görüşmeleri iki önemli değişimi ortaya çıkarmıştır: İlk olarak, sadece sanayi malları ticaretine yönelik değil, tarım ürünleri, hizmetler, fikrî mülkiyet gibi alanlara da açılan serbest ticaret ilkeleri ve kurallarının oluşturulduğu görülmektedir. Bu kuralların, tüm üye ülkelerin yurtiçi düzenlemelerini biçimlendirmesi de söz konusu olmaktadır. İkinci olarak da, *tek üstlenim (single undertaking)* ilkesi çerçevesinde, bir üye ülke, DTÖ kapsamındaki tüm anlaşmalarda içerilen taahütleri üstlenmektedir. Dolayısıyla tüm

³⁸³ S. Koeberle, a.g.m., s.59-60.

³⁸⁴ S. Koeberle, a.g.m. s.66.

üye ülkeler aynı düzenleme sistemi içinde hareket etmek durumundadırlar³⁸⁵. Bu çerçevede, DTÖ anlaşmalarının içerdiği ilke ve kurallara dayalı taahhütler, ulus-devletin ekonomi politikası karar birimleri üzerinde koşul niteliği kazanmaktadır.

3.4.3. Ulus-ötesi Kapitalist Sınıfın Çıkarları

Küreselleşme sürecinde ekonomik politikası karar birimlerini politika yapımı ve uygulamasında harekete geçiren üçüncü güdü, grup çıkarlarıdır. Bireysel ve toplumsal çıkarlar da belli ölçülerde belli işlevlere sahip olsa da, grup çıkarları baskın gelmektedir.

Pütz, sosyo-ekonomik sınıfların çıkarları doğrultusunda hangi ekonomi politikası amaçlarının önde geldiğine ilişkin bir derleme yapmıştır. Tablo 21 bu derlemeyi vermektedir.

TABLO 22: ÇEŞİTLİ SOSYO-EKONOMİK SINIFLARIN EKONOMİ POLİTİKASI AMAÇ TERCİHLERİ

	Girişimciler	İşçiler	Devlet Memurları
Birinci derecede	Büyüme	Adil gelir bölüşümü	Fiyat istikrarı
İkinci derecede	Fiyat istikrarı	Büyüme	Adil gelir bölüşümü
Üçüncü derecede	Adil gelir bölüşümü	Fiyat istikrarı	Büyüme

Kaynak: Pütz, a.g.k., s.122.

Pütz'ün bu derlemesi yine ekonomik süreç politikası amaçları üzerine kuruludur. Serbest ticaret, serbest sermaye akışı gibi ana etkenlerin küresel ve ulusal büyümeyi sağlaması ve sürdürülebilir kılması, ayrıca fiyatların dünya çapında eşitlenmesi ve istikrar kazanması önermesi, küreselleşme söylemlerinde başı çekmektedir³⁸⁶. Bu açıdan, girişimci sınıfın öne çıkardığı ve politika yapıcılarından beklediği büyüme ve fiyat istikrarı amaçları gündeme yerleşmektedir. Küresel kapitalizm gerçeği bağlamında düşünüldüğünde ise, ulusal düzlemlerdeki girişimci ya da kapitalist sınıf egemenliği, birbirlerine eklenerek tek tek ülkelerin ekonomi politikalarında bu amaçları öncelikli kılacak düzenlemelerin politika yapıcılarından beklenmesi söz konusu olmaktadır. Bu da, kapitalist sınıfın küresel çapta bir blok oluşturması anlamına gelmektedir.

Küresel kapitalizm teorisinin kurucularından Sklair ve Robinson, ulus-ötesileşmenin bir boyutu olarak politik alanda ulus-ötesi kapitalist sınıf oluşumunu

³⁸⁵ John H. BARTON ve diğerleri, **The Evolution of the Trade Regime: Politics, Law and Economics of the GATT and the WTO**, Princeton University Press, New Jersey-ABD, 2006, s.47.

³⁸⁶

açıklamaktadırlar. Ulus-ötesi kapitalist sınıfın çıkarları, ekonomi politikası yapımında güdüleyici bir etken olarak işçi sınıfı çıkarlarına ve toplumsal çıkarlara baskın gelmektedir.

Ulus-ötesi kapitalist sınıf kurumsal ya da kurumsal olmayan şekillerde özellikle hükümetlerin politika belirlemesine ilişkin ortak istek oluşturma süreçlerinde etkili olmaktadır. Çıkar birlikleri, kurumsal olarak bu amaçla meydana getirilmektedir. Bu birlikler her ulusal ekonomide tek tek örgütlendikleri gibi, küresel çapta ortak örgütler de kurabilmektedirler. “Dünya İş Örgütü” temasıyla faaliyet gösteren Uluslararası Ticaret Odası (UTO) bu birliklerden biridir.

UTO’nun faaliyet tanıtımında yer alan şu ifadeler ulus-ötesi kapitalist sınıfın bir birliği olarak, hükümetler ve hükümetler-arası kuruluşlar üzerindeki baskı işlevlerini açıklayıcı niteliktedir: UTO, DTÖ’ye iş dünyasının önerilerini sunmaktadır. UTO, fikri mülkiyet hakları, ticaret hukuku, ulaştırma politikası ve çevre gibi konularda iş dünyası adına hükümetlerle görüşmeler yapmaktadır. İş dünyası öncüleri; ticaret, yatırım ve diğer iş konularında UTO’yu desteklemek üzere makaleler yazmakta, radyo ve televizyonlarda konuşmalar yapmaktadırlar. UTO başkanlığı, her yıl G-8 toplantılarının yapıldığı ülkenin temsilcisi politikacıyla görüşerek G-8 toplantılarına iş dünyasının gündemini sunmaktadır. UTO, BM’nin ve ona bağlı kuruluşların ana iş ortaklarından³⁸⁷.

Ulus-ötesi kapitalist sınıfın piyasa globalizminin simgesi haline gelmiş olan çıkar birliği ise Dünya Ekonomik Forumu’dur (DEF). Forum, *dünya sınıfı şirket yönetimi (world-class corporate governance)* ve *küresel halk çıkarları için girişimcilik (entrepreneurship in the global public interest)* ana temaları üzerinden ulus-ötesi şirketler ile hükümet temsilcilerini ve UPF, Dünya Bankası, DTÖ gibi kuruluşları bir araya getiren bir yapıdadır³⁸⁸.

UTO ve DEF örneklerinde de görüldüğü gibi, ulusal düzlemdeki kapitalist sınıflar ulus-ötesi bir niteliğe erişmekte ve ekonomi politikasında istek oluşumunu etkileme bakımından yasama ve yürütme organlarının temsilcileriyle aynı çatı altında toplanabilmektedirler.

³⁸⁷ International Chamber of Commerce (ICC), “**What is ICC?**”, Resmi internet sitesi, <http://www.iccwbo.org/id93/index.html>, Erişim tarihi: 24.08.2009.

³⁸⁸ World Economic Forum (WEF), “**Our Organization**”, Resmi internet sitesi, <http://www.weforum.org/en/about/Our%20Organization/index.htm>, Erişim tarihi: 24.08.2009.

Ulus-ötesi kapitalist sınıfın, ortak istek oluşumundaki bu kurumsal etkisinin yanı sıra, kurumsal olmayan bir biçimde kamuoyunu etkileme yoluyla etki ettiği de görülmektedir. Bu etki Sklair'ın kullandığı anlamda tüketimcilik üzerinden gerçekleşmektedir.

Tüketimcilik, kapitalist sınıfın yaşam tarzını betimlemesi bakımından önemli bir kavram olarak küresel çapta yayılmaktadır. Kapitalist sınıfın, servet birikimi, servet öğelerini sık sık yenileme, eğlence ve teknolojik ürünlere dönük tüketim, gösteriş tüketimi gibi bağlamlardaki yaşam tarzı; sınıfsal farklar ya da gelir düzeyi farklarına bakılmaksızın tüm bireylerce içselleştirilebilmektedir. Medya ve reklam endüstrisi, tüketimciliği özendirilen bir tutum takınmaktadır. Özellikle medya, piyasa globalizminin ideolojik aygıtı işlevine dönüştürülmektedir.

Ekonomi politikası karar birimlerinin, küreselleşmenin de etkisiyle, piyasa globalizmi, küresel ekonomik koşullar, ulus-üstü kurumların koşulları ve ulus-ötesi kapitalist sınıf çıkarları şeklinde beliren güdüleri, hangi amaçların öne çıkacağını ya da amaçların nasıl biçimleneceğini belirlemektedir.

3.5. Amaç Tercihleri Üzerine Etkiler

Küreselleşme sürecinin ya da onu tanımlayan bir anlayış olarak küresel kapitalizmin bütünsel ve karmaşık yapısı, ekonomi politikası amaçlarının belirlenmesine de yansıyan bir özelliktir. Bu bağlamda ekonomi politikasında bazı amaçlar diğerlerine baskın gelerek öncelikli olurken, bunlar arasında etkileşime açık bir bütünsellik esastır. Bu bölümde küreselleşmenin amaçlar üzerindeki etkileri incelenirken, Erkan'ın, diğer yazarların yaklaşımlarından yola çıkarak oluşturduğu karma model dikkate alınmaktadır. Dolayısıyla biçimsel, toplumsal ve yarı ekonomik amaçların, ana eksenini oluşturan ekonomik amaçlarla ilişkileri göz önüne alınmakta ve ekonomik amaçlar da sistem-düzen, yapı ve süreç politikası amaçları olarak değerlendirilmektedir.

3.5.1. Ekonomik Sistem-Düzen Politikası Amaçları Üzerine Etkiler

Ekonomi politikasına ve özel olarak amaçlara ilişkin teorik açıklamalar, güdümlü piyasa ekonomisi bağlamında ortaya konulmuştur. Bu bakımdan

küreselleşmenin amaçlar üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi, küreselleşmenin doğasına da uygun olarak, piyasa sisteminin temel felsefesi üzerinden yapılmaktadır. Buradan hareketle, küreselleşme sürecinde ulusal ekonomi politikalarının amaçlarından öncelikli olan; ekonomik sistem ve düzen politikası amaçlarının gerçekleştirilmesidir.

Ekonomik sistem ve düzen politikasının amaçları; mülkiyet ve karar sisteminin katılımcı ve özgürlükçü olması, bilgi ve eşgüdümleme sisteminin etkin kaynak dağılımını sağlaması ve güdüleme ve kontrol mekanizmasının etkin olması şeklinde olmaktadır. Bu amaçlar, genel olarak piyasa sisteminin etkinliğinin sağlanması, bir anlamıyla bunun öncülü olarak, piyasa sisteminin ilkelerinin yerleşik hale getirilmesidir. Küreselleşmenin içerdiği alt süreçler olan; üretilen mal ve hizmetlerin ve üretim faktörlerinin dünya çapında yaygınlaşması, ekonomik ilişkilerin yoğunlaşması, ekonomik karar birimlerinin karşılıklı bağımlılaşması ve sonuçta bir bütün haline gelme, bütünleşme; piyasa sistemini gerektirmektedir. Kapalı bir ekonomik sistem ve düzenin kurulması amacı, açıklık ve serbestlik ilkelerine dayanan küreselleşmeyle bağdaşmamaktadır. Bu nedenle, küreselleşme, ekonominin liberal bir düzene sahip olmasını şart koşmaktadır.

Küreselleşmenin de etkisiyle liberal bir ekonomik düzen, beş boyutta ekonominin kurumsallaştırılmasına dayanmaktadır. Bunlar, *tüketimciliği ve üretimciliği özendirme, serbestliği sağlama ve genişletme, piyasalaştırma, özelleştirme ve dışa açma* süreçleridir.

Tüketimciliği ve üretimciliği özendirme; toplumun ve onu oluşturan bireylerin kapitalist sistemin ilke ve değerleriyle örülen tüketim ve üretim biçimleri bağlamında önem kazanmaktadır. Bu açıdan, verimlilik, kârlılık, yenilikçilik, rekabetçilik, tüketimcilik, globalist düşünce gibi ilkelerin girişimciler, yöneticiler, işçiler ve tüketiciler olarak bireylerin tutum ve davranışlarına yerleşmesi beklenmektedir.

Bu konuda Sklair, Üçüncü Dünya ülkelerinin ve eski sosyalist ülkelerin gelişmesinde etkili olan modernleşmeye, bir başka deyişle, Batı dünyasının ekonomik, politik ve değerler sistemini benimseme çabalarına işaret etmektedir. Bu bağlamda, bu ülkelerin kapitalist modernleşmeye geçişini başarılı kılan en uygun değerler sistemi olarak tüketimcilik kültürü ve ideolojisini öne sürmektedir. Sklair, Wells'ten de yararlanarak, tüketimcilik (consumerism) ve üretimcilik (producerism)

kavramlarını kapitalistleşmenin ve kapitalizm temelli gelişmenin açıklanmasında kullanmaktadır. Tüketimcilik; gelişmiş ülkelerin materyalist kültürüne dayalı tüketimde artış anlamına gelirken; üretimcilik; ekonominin üretim alanlarında daha verimli çalışma amaçlı olarak nüfusun dolaşımındaki artış anlamındadır. Bu doğrultuda, bir ülkenin gelişmesi, üretimciliğin arttırılmasını gerektirirken; tüketimcilik, gelişmeye karşıt bir içeriktedir³⁸⁹: Üretim faktörlerinin dolaşımı ve verimlilik hem ulusal hem de küresel piyasada etkili olurken; tüketimcilik, materyalist içeriğiyle insanları yabancılaştırmakta, fakat diğer bir yandan da ulus-ötesi düzlemde üretilen malların tüketimine ve ulus-ötesi şirketlerin gelişimine yön çizmektedir.

Üretimcilik bağlamında; girişimciler, yöneticiler ve işçiler verimlilik ve dolaşım serbestliği ilkeleriyle, bir anlamda, “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” mantığıyla kapitalist üretim biçiminin parçası olmaktadırlar. Bu mantığın yerleşmesi, kapitalist kültürün benimsenmesi anlamına gelip, ekonomi politikalarının da bu kültürlemenin gerçekleştirilmesine hizmet etmesi beklenmektedir. Tüketimcilik ise materyalist kitle kültürünün oluşturulmasıyla medya, reklamcılık ve tüketim malları sektörlerinde faaliyet gösteren üreticilerin üretim güçlerini arttırmaktadır. Tüketimciliğin, olağan tüketim faaliyetinin ötesinde özellikler göstermesi tüketicilerin değil, üreticilerin olanaklarını geliştirmektedir. Üretimciliğin getirdiği verimlilik ve dolaşım serbestliği de dikkate alındığında, üretim sektörünün önceliği ve önemsenmesi daha belirgin olarak görülmektedir.

Tüketimcilik ve üretimcilik bağlamında mülkiyetin, girişimciliğin, işyeri ve ürün tercihlerinin ve benzeri bireysel ekonomik davranış alanlarının yaratılması söz konusudur. Liberal ekonominin bu boyutu, serbestliği sağlama ve genişletme ile de bağlantılıdır.

Küreselleşmenin ekonomik sistem ve düzen politikası amaçları üzerine etkilerinin ikinci boyutu, serbestliği sağlama ve genişletme ilkesi/amacı ile ilgilidir. Küreselleşme sürecinde ulusal ekonomi politikası karar birimleri, küresel kapitalizme eklemlenebilmek üzere, yurtiçi piyasalarda karar birimlerinin serbest planlama ve faaliyette bulunabilmelerini düzenlemek durumundadır. Mevcut serbestlik alanlarını genişletirken, daha önce yapılması yasak olan bazı faaliyet alanlarını serbestleştiren

³⁸⁹ L. Sklair, a.g.k., 1995, s.147-148.

düzenlemeler gündeme gelmektedir. Bu düzenlemelerin yapılmasıyla, karar birimleri üretim, çalışma, dolaşım, ticaret, tüketim gibi ekonomik faaliyetlerini serbestçe sürdürebilmektedirler. Bu serbestlik ilkesi ve amacı, diğer bir ekonomik sistem ve düzen politikası boyutu olarak piyasalaştırma amacıyla da ilişkilidir.

Piyasalaştırma; özel mülkiyete ve arz-talep ilişkilerine dayalı olarak işlemeyen üretim, mübadele ve tüketim alanlarının, piyasa mantığına bırakılmasıdır. Kamu mülkiyeti ve devlet eliyle yürütülen eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, enerji gibi alanlarda bireysel üretim ve tüketimin söz konusu olması anlamındadır. Bu noktada üretici ve tüketicilerin, piyasa koşullarında oluşan fiyat, kalite gibi bilgileri alarak planlar yapmaları ve bu planların yine piyasada eşgüdümlemesi söz konusudur. Üretici ve tüketicilerin bu yeni serbestlik alanlarıyla ilgili olarak piyasalaştırma ve serbestliği sağlama amacı arasındaki ayrıma dikkat etmek gerekmektedir. Piyasalaştırma; daha önce devlet eliyle yürütülen alanlardaki üretim ve tüketimin özel karar birimlerince de yapılabilmesi olanağı anlamına gelirken; serbestliği sağlama, daha önce devletin de faaliyette bulunmadığı alanların düzenlenmesidir. Örneğin; menkul kıymetlerin alınıp satılabildiği piyasaların yasayla oluşturulması daha önce düzenlenmemiş bir alanda serbestliği sağlamaktayken; devletin mevcut sosyal güvenlik kurumuyla yürüttüğü emeklilik hizmetinin özel kesimce de verilebilmesinin düzenlenmesi, piyasalaştırma değildir.

Özelleştirme amacı, liberal ekonomik düzenin kurulmasının bir başka boyutudur. Kamu mülkiyetinde olan üretim araçlarının bireysel mülkiyete devrini içeren özelleştirme, piyasa sisteminde geçerli özel planlama, karar verme ve eşgüdümlemeye hizmet etmektedir.

Küreselleşme bağlamında diğer boyutlara göre biraz daha öne çıkan amaç ise, ulusal piyasaların dışa açılmasıdır. Sadece mal piyasalarında değil; hizmet, sermaye ve emek piyasalarında da serbest dolaşıma ilişkin düzenlemeler yapılarak “bırakınız geçsinler” ilkesi yerleştirilmeye çalışılmaktadır. Bu durum bir anlamda, ulusal ekonomi politikası düzenlemelerinin, küresel ekonomi politikası karar birimi olarak ulus-üstü kuruluşların ve sözleşmelerin yönlendirmesine bağımlı olmasıdır. Ulusal mevzuatlar, ulus-üstü mevzuatlara uyumlu olmak durumundadır. Bu uyumun sağlanması; yerel şirketlerin ulus-ötesi şirketlere dönüşmesine, finansal sermayenin gittikçe sınırsız hale gelen dolaşımına, yurtiçi piyasaya ek olarak yurtdışı piyasalara

yönelik göç hareketlerine ve mal ve hizmetlerin dünyanın herhangi bir yerinde bile olsa tüketimine olanak yaratmaktadır. Bu da, ekonomik düzen politikasının, küresel üretim ağı ya da küresel meta zinciri oluşumunu sağlama işlevi olarak tanımlanabilmektedir.

Küreselleşme sürecinde ekonomik düzen politikasının amaçları, bu dört süreçte işlemektedir. Bu süreçler birbirleriyle bağlantılı olup bir bütünlük içinde birbirlerini tamamlamaktadırlar. Örneğin; ulus-ötesi şirketlerin yatırım ve üretim serbestliğinin sağlanması, o ulusal ekonomide diğer şirketlerin de kapitalist üretim biçimini benimsemiş olmalarını gerektirmektedir. Diğer yandan, kapitalist üretim biçimi, kamu mülkiyeti ve devlet müdahaleleriyle sınırlandırılmamış olmalı; özel mülkiyet sahiplerinin kâr güdüsüyle yatırım ve üretim yapacakları yeni piyasalar oluşturulmalıdır. Bütün bu çerçevede küreselleşme, ekonomi politikası amaçları içinde birincil olarak piyasa sisteminin kurulmasını, bir başka deyişle, ekonominin liberalleştirilmesini koşut saymaktadır. Dolayısıyla öncelikle ekonomik sistemin ilkelerinin yerleştirileceği düzen politikası amaçlarının gerçekleştirilmesi beklenmektedir.

3.5.2. Ekonomik Yapı Politikası Amaçları Üzerine Etkiler

Küreselleşme sürecinde ekonomik yapı politikasında öne sürülen amaçlar, sistem-düzen politikasının amaçlarının gerçekleştirilmesi temelinde yükselmektedir. Teorik olarak ekonomik yapı politikasında, sektör, mekan, piyasa ve işletme büyüklüğü açısından en uygun yapının kurulması amaçlanmaktadır. Küreselleşme bağlamında bu amaçlar piyasa koşullarında ekonomik karar birimlerinin serbestçe belirledikleri karar ve planlarla şekillenmektedir.

Güdümlü piyasa ekonomisi bağlamında ekonomi politikası karar birimleri, hangi sektörlere ve bölgelere yatırım yapılacağını belli düzenleme ve araçlarla yönlendirmektedirler. Hükümetlerin bu konudaki yönlendiriciliği, girişimcilerin serbest davranış alanına sahip olup olmamaları ve ilgili alanları kârlı bulup bulmamaları konusunda önem kazanmaktadır. Küreselleşmenin getirdiği serbest dolaşım olanağı ve kârlılık olasılığı, hükümetlerin teşvik politikalarının gücüne karşın, girişimciler için daha esnek yapılanmayı gerektirmektedir. Esnek üretim organizasyonları, yeni teknolojiler, tüketiciliğin gücü gibi piyasa koşulları altında;

kârlı olmayan sektör ve bölgelerden kârlı olanlara doğru geçiş söz konusu olmaktadır. Bu bakımdan ulusal coğrafya içindeki sektörel ve mekansal yapıda ekonomi politikası karar birimlerinin geniş bir hareket alanı bulunmamaktadır. Küresel kapitalizmin önemli oyuncularından olan ulus-ötesi şirketleri ve bu bağlamda ulus-ötesi sermayeyi çekebilmek bakımından hükümetler etkili olabilmektedirler. Ancak, bu politika ulus-ötesi şirketlerin sektörel ve bölgesel dağılımında yine kendi rasyonel planlamalarının etkisi nedeniyle sınırlı ölçüde etkili olabilmektedir.

Küreselleşmenin sektörel ve bölgesel yapıda olduğu gibi, piyasa yapısı ve işletme büyüklüğü ile ilgili politikalarda da ekonomi politikası karar birimlerini sınırlı bir alanda tuttuğu gözlenmektedir. Ekonomik düzen politikasıyla piyasalara giriş-çıkışı serbest bırakan düzenlemeler; hangi büyüklükte ulus-ötesi şirketlerin yatırım yapacağı, bu şirketlerin geleneksel küçük ve orta ölçekli işletmelere karşı üstünlüğü, piyasa payları gibi konuları piyasanın doğal süreci içinde görmektedir. Dolayısıyla piyasa koşullarında sağlanacak yüksek piyasa payı, bir başka ifadeyle oligopol piyasası, genel olarak ekonomi politikası karar birimlerinin etki alanında bulunmamaktadır. Ancak, egemen piyasa payının kötüye kullanılması, haksız rekabet gibi konularda belli yaptırımlar düzenlenmektedir.

3.5.3. Ekonomik Süreç Politikası Amaçları Üzerine Etkiler

Küreselleşmenin ekonomik süreç politikası amaçlarına yansımalarına bakıldığında, ideolojik tutumların ve sosyo-ekonomik sınıfsal çıkarların biçimlendirdiği doğrultuda bir amaçlar tercihi gözlemlenmektedir.

Küreselleşmenin ideolojik boyutunda baskın gelen düşünce sistemi piyasa globalizmidir. Liberalizmin ilkeleri temelinde piyasaların ve teknolojinin gücü tezini öne süren piyasa globalizmi; ekonomi politikası karar birimlerinin de özellikle büyüme ve fiyat istikrarı amaçlarına yoğunlaşması sonucunu getirmektedir. Piyasa globalizminin sınıfsal açıdan savunucusu olarak ulus-ötesi kapitalist sınıf bu amaçları desteklemektedir. Bu noktada, karşılaştırmalı üstünlüklere dayanan serbest ticaret anlayışının büyümeyi de sağlayacağı tezleri dayanak olarak alınmaktadır. Diğer yandan, piyasaların dışa açılmasıyla gerek ithalat gerekse yabancı sermaye yoluyla rekabet ortamının oluştuğu ve bunun fiyat istikrarını sağladığı iddia edilmektedir.

Ayrıca dünyanın başka ülkelerinde üretilen mal ve hizmetlerin küreselleşme sayesinde tüketilebilmesiyle, tüketicilerin ürün çeşitliliği olanağına eriştiği öne sürülmektedir. Böylelikle piyasa globalizminin ileri sürdüğü, “küreselleşme herkes için yarar sağlar” önermesi temellendirilmiş olmaktadır.

Piyasa globalizminin ve ulus-ötesi kapitalist sınıfın koşullandırması altında hükümetlerin büyüme ve fiyat istikrarı amaçları öne çıkmaktadır. Mal ve hizmetler ile üretim faktörleri akışının yoğunlaştığı ve ulusal ekonomileri karşılıklı bağımlılaştırdığı küresel kapitalist süreçte, ödemeler dengesi amacı, büyüme ve fiyat istikrarının yanı sıra ayrı bir anlam taşımaktadır. Fakat ödemeler bilançosunda denge sağlama, küreselleşme sürecinde teorik bir amaç olarak kalmaktadır. Pratikte ise ödemeler fazlası ya da açığı, üzerinden yarar sağlanabilen durumlar olarak belli ölçülerde amaç haline gelmektedir. Örneğin; ABD’de dış ödemeler açığı, Amerikan dolarının rezerv para olması durumunda, ABD’nin küresel çapta senyoraj geliri elde edebilmesine olanak yaratmaktadır. Bir başka örnek olarak, Çin’in dış ödemeler fazlası, sermaye birikimi anlamıyla üretim gücünü arttırmasını sağlamaktadır. Bütün bu çerçevede büyüme ve ödemeler dengesi amaçları birlikte düşünüldüğünde, küresel ekonomik güç edinimi önem kazanmaktadır.

3.5.4. Ekonomi-Dışı Amaçlar Üzerine Etkiler

Ekonomi politikasının teorik açıklamasının yapıldığı bölümde görüldüğü gibi, Erkan’ın sınıflaması bağlamında ekonomi politikasının amaçları; biçimsel amaçlar, sosyal amaçlar, yarı-ekonomik amaçlar ve ekonomik amaçlardan oluşmaktadır. Ekonomik amaçlar kendi içinde sistem-düzen, yapı ve süreç politikası amaçlarından oluşurken; ekonomi politikasının diğer amaçlarını ekonomi-dışı amaçlar olarak tanımlamak olanaklıdır.

Bunlar arasından biçimsel amaçlar; ekonomik önlem paketlerinin düzenleme ve uygulamalarında uyulan, bütünsellik, demokrasi ve rasyonellik ilkeleridir. Sosyal amaçlar; sosyal barış, bireysel özgürlük, sosyal adalet ve eşitlik, güvenlik ve refah amaçlarıdır. Son olarak yarı-ekonomik amaçlar ise doğal çevre ve kaynakların korunması, iç ve dış güvenlik, politik karar mekanizmasının etkinliği, sosyal farkların giderilmesi, çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve eğitim ve bilimin teşviki

gibi, ekonomik amaçları yoğun olarak etkileyen amaçlardır. Bu teorik ışık altında, küreselleşmenin ekonomi-dışı amaçlar üzerindeki etkileri ne yöndedir?

Küreselleşme sürecinde piyasa globalizmi bağlamında; ulus-ötesi kapitalist sınıfın egemenliği, kapitalist üretim biçiminin ve tüketimciliğin kültürel olarak içselleştirilmesi, ulus-devletlerin ulus-ötesi devlet halini alması gibi eğilimler kökleşmektedir. Bu ideolojik temelde ve kapitalist pratiklerde bireysellik sosyallığe göre üstün olan ilkedir. Dolayısıyla sosyal amaçlar ve sosyallik içerikli yarı-ekonomik amaçlar önemsizleşmektedir. Biçimsel amaçlara bakıldığında, ekonomi politikasının etkinliğini sağlamak adına rasyonellik ilkesine uymanın doğal olarak bir gereklilik olduğu görülmektedir. Bütünsellik ve demokrasi ilkeleri/amaçları ise; kapitalist sınıfın işçi sınıfına üstün gelerek ulus-ötesileşmesi, tüketimcilik yoluyla kitlelerin kontrol edilmesi gibi küresel nitelikler ışığında pratikte sağlanamayabilmektedir. Son olarak ekonomik amaçlar, piyasa sisteminin kurumsallaştırılması ve ekonomik yapı ile sürecin piyasa mantığı gözetilerek işletilmesi çizgisinde sürdürülmektedir. Bütün bu çerçevede, ekonomik amaçların sosyal amaçlara tercih edildiği görülmektedir.

Erkan'ın sınıflamasında son sosyal amaç olarak refahın artırılması göze çarpmaktadır. Erkan bu noktada bir açılım yaparak; sosyal hasıla ve refah standartlarındaki artışların başlı başına bir amaç olmayıp, diğer sosyal amaçlar için bir araç durumunda olduğunu ileri sürmektedir. Bir başka deyişle, ekonomik faaliyetler, toplumsal ve bireysel amaçlar için araç konumundadırlar. Birey açısından refah artışları onun maddi özgürlüğünü arttırmakta ve sosyal konumunu yükseltmektedir. Ayrıca üretim ve hasıla artışları gerek bireysel gerek toplumsal açıdan güvenlik amacına da hizmet etmektedir. Üretim ve hasıla artışları, herkese eşit başlangıç koşulları sağlama ve herkesin katkısına göre sosyal hasıladan pay alması ilkeleri bağlamında da adalet ve eşitlik amacını desteklemektedir³⁹⁰. Bu açıdan değerlendirildiğinde, üretim ve hasıla artışları (maddi refah artışı) şeklindeki bir ekonomik amaç; sosyal amaçlar için bir öncül ya da gereklilik olarak kabul edilmektedir. Bu da, ekonomik ihtiyaçların/davranışların, sosyal, kültürel ve politik ihtiyaçlardan/davranışlardan daha önemli olduğu düşüncesi yaratmaktadır. Bu noktada “ekonomizm” kavramı gündeme gelmektedir.

³⁹⁰ H. Erkan, a.g.k., s.133-134.

Des Gasper, *ekonomizm* kavramının yazında kullanılan tanımlamalarını şu şekilde derlemektedir³⁹¹:

- Ekonominin, toplumun diğer alanlarından ayrı olarak ya da en azından, kökten ve sürekli olarak değil de, yüzeysel ve dönemsel olarak bu alanlarla karşılıklı ilişkide olduğu; bu bağlamda diğer alanlardan ayrı olarak çözümlenebilen ve planlanabilen bir alan olduğu düşüncesi...
- Ekonomik alanın temel kabul edildiği ve toplumun da yalnızca bir ekonomi olduğu düşüncesi... Bu anlamda, “geçiş ekonomileri” deyişi örneğinde olduğu gibi, ülkelerin gittikçe artan bir şekilde “ekonomi” olarak tanımlanması, hatta dünyanın kendisine “dünya ekonomisi” denilmesi...
- İnsanların temel olarak, hak, adalet ve benzeri anlamlar tarafından değil de, ekonomi biliminde dikkate alınan mallara yönelik istekler tarafından yönlendirilen “iktisadi insan” oldukları düşüncesi...
- Yaşamın çoğu kısmının, hatta tamamının ekonomik hesaplamalar bağlamında anlaşılması, değerli kılınması ve yönetilmesi gerektiği düşüncesi...
- Toplumsal gelişmenin, yetinilebilir bir ölçü birimi olarak gayri safi ulusal hasıla ile ölçülebilmesi düşüncesi...
- Ekonominin, politik yönlendirmeler/müdahaleler olmaksızın, kendi özündeki teknik gerekliliklere göre yönetilmesi gerektiği önermesi...

Bu tanımlamalar ışığında görülmektedir ki; insanların güdü ve davranışları bir hiyerarşik düzene oturtulmakta ve ekonomik olanlar önemsendirken kültürel, sosyal ve politik olanlar soyutlanmaktadır. Ekonomi biliminin kavram ve düşünce biçimlerinin diğer sosyal bilimlerdeki baskınlığına ilişkin ekonomi biliminin emperyalizmi tartışmaları da³⁹² bu anlamda sürmektedir. Dolayısıyla, üreticilik ve tüketimciliğin, yaşam tarzının ana öğeleri haline geldiği, ekonomik olmayan değerlerin ekonomikleştirildiği, metalaştırıldığı, piyasa mantığına bırakıldığı küreselleşme sürecinde, ekonomizmin gücü; ekonomi politikası yapımında ve uygulamasında saf ekonomik amaçların tercih edilmesine, sosyal amaçların dışlanmasına neden olmaktadır.

³⁹¹ Des GASPER, **The Ethics of Development: From Economism to Human Development**, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2004, s.80-81.

³⁹² Feridun YILMAZ, “İktisat ve Sosyoloji: Rakip Kardeşlerin Hakimiyet Kavgası”, *Toplum ve Bilim*, Sayı:95, İstanbul, 2002, s.63-65.

Piyasa globalizmi altında ekonomizme karşı, ekonomi politikaları için özellikle adalet globalizmi bağlamında bir sosyallik arayışı ve karşı adımlar göze çarpmaktadır. Küresel kapitalizmin; küresel ekonomik eşitsizlik, ekolojik kirlenme, üretim, mübadele ve tüketim süreçlerinde insanların kontrol edilmesi ve yabancılaşması gibi sorunlar yarattığına dikkat çekilmektedir. Bu doğrultuda, ekonomi politikası karar birimleri doğrudan gündeme ya da uygulamaya almasa da, adalet globalizmi temelindeki politik ve sosyal örgütlenmeler aracılığıyla bazı konular amaca dönüştürülmek üzere gündeme getirilebilmektedir. Bu amaçlardan; tüketimciliğin önlenmesi, göçmenlerin güçlendirilmesi, adil ticaretin geliştirilmesi ve ekolojik bozulmanın önlenmesi özellikle öne çıkmaktadır.

3.5.4.1. Tüketimciliğin Önlenmesi

Tüketimcilik, küresel kapitalizmin ve/veya ulus-ötesi kapitalist sınıf oluşumunun önemli aygıtlarından biridir. Bu olgu, tüketicilerin üreticiler tarafından bağımlılaştırılması ve kontrolü yoluyla, yaşam tarzları ve gelir düzeyleri ne olursa olsun herkesin daha çok tüketmek ve daha iyiyi istemek yönünde türdeşleşmesi, yaşam tarzlarının materyalistleşmesi anlamındadır. Bu noktada herkesin hedeflediği ya da öyle davrandığı tüketim biçimi, ulus-ötesi kapitalist sınıfın tercihlerine ve çıkarlarına, bir başka deyişle, bu sınıfın kültürüne, hatta ideolojisine göre oluşmaktadır. Bu doğrultuda tüketimciliğin yarattığı sınıfsal eşitsizlik, egemenlik ve yabancılaşma sorunları, aynı zamanda tüketimciliğin önlenmesi şeklinde bir amaç olarak değerlendirilebilmektedir.

Küreselleşmeye temel sunan piyasa globalizminin bir aygıtı olarak tüketimcilik; medya, reklamcılık ve tüketim malları sektörlerinin üretim ve pazarlama stratejileriyle ivme kazanmaktadır. Bu bakımdan, tüketimciliğin önlenmesi şeklindeki bir sosyal amaç, bu sektörleri ve bu sektörlerdeki yerel/ulusal ve ulus-ötesi şirketleri hedef alacaktır. Bunların faaliyetlerinin ekonomi politikası karar birimlerince belli ölçülerde sınırlandırılması, tüketimciliğin materyalistleştirdiği, yabancılaştırdığı toplumlara yeniden ruhsallık katabilecektir. Ancak, küreselleşme sürecini inşa etmiş piyasa globalizmi ideolojisinin ve aygıtlarının gücü buna izin verecek midir? Bu bağlamda tüketimcilik ekonomi politikası karar birimleri tarafından önlenebilecek midir?

Bu soruların yanıtı, piyasa globalizmi ile adalet globalizmi (belli ölçüde de cihat globalizmi) arasındaki güç mücadelesine bağlıdır. Küresel kapitalizmin sunduğu tüketim olanakları ve büyüme deneyiminden geçmiş geniş kitlelerin varlığı dikkate alındığında, bu güç mücadelesini piyasa globalizminin kazanması daha olanaklı görünmektedir. Tüketimci tüketiciler; servet güdüsüyle maddi refah, özgürlük ve tatmin güdüsüyle psişik refah ve sosyal konum güdüsüyle gösteriş amaçlarını gerçekleştirebildikleri tüketim olanaklarından vazgeçmek istemeyebileceklerdir. Bu nedenle ekonomi politikası karar birimlerinin adalet globalizminin tezlerine yakınlaşmaması halinde tüketimcilik önlenemeyecektir. Yine de, yabancılaşmanın bilincine varıp yabancılaşmaktan sıyrılan tüketicilerin iradesi ve örgütlenmesi, tüketimciliğin önlenmesi ve bu yolla eşitsizliğin ve yoksullaşmanın önünü alabilme olasılığını barındırmaktadır.

3.5.4.2.Göçmenlerin Güçlendirilmesi

Küreselleşmenin ve/veya küresel kapitalizmin önemli boyutlarından biri de, emek dolaşımı ile ilgilidir. Emek sahiplerinin küresel çapta göçü çeşitli nedenlerle, eğilimlerle ortaya çıkmaktadır. Stephen Castles ve Mark Miller bu eğilimleri şu şekilde belirlemektedirler: 1) Kuzey-Güney eşitsizliklerinin artması, ulaştırma ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi, ulus-ötesileşme bilincinin artması gibi nedenlerle göçler yoğunlaşmakta ve bu, gittikçe artan ölçüde, kalkınma sorunsalıyla bağlantılı hale gelmektedir. 2) Gelişmiş ülkelerde nüfusun yaşlanmasıyla birlikte hem yüksek hem de düşük nitelikli emek talebi artmaktadır. 3) Göçmenler; dışarıdan hizmet alma, sözleşmeli üretim gibi esnek üretim organizasyonlarında kayıt-dışılık, geçicilik gibi esnek çalışma organizasyonlarıyla çalıştırılmaktadır. 4) Dünyanın ekonomik açıdan çok kutuplu hale gelmesi sürecinde Çin, Hindistan, Güney Kore, Güney Afrika, Brezilya, Meksika gibi ülkeler ön sıralara çıkmaktadır. 5) Ulaştırma, teknoloji ve kültür alanındaki çeşitlilik, geleneksel emek göçü dışında, akademik araştırma, öğrencilik, turizm, evlilik, emeklilik gibi esnek uluslararası dolaşım türleri yaratmaktadır³⁹³.

Bu bağlamda, uluslararası göçün ekonomik ve belli ölçüde kültürel önemi ortadadır ve politik boyutu da gittikçe daha çok göze çarpmaktadır. Göçün politik

³⁹³ Stephen CASTLES ve Mark J. MILLER, **The Age of Migration**, Palgrave Macmillan, 4. baskı, Londra, 2009, s.301-302.

boyutunda, uluslararası işbirliği ve yönetim anlayışının geliştirilip geliştirilemeyeceği sorusu akla gelmektedir. Castles ve Miller'a göre; bu konuda yakın bir gelecekte bir küresel göç rejiminin kurulamayacağını düşündüren en azından dört neden dikkat çekmektedir: 1) Küresel düzeyde emek arzı bolluğu sürmektedir. Bu durumda ülkeler arasında göçmen istihdamı ve kaçak göçmenliğe ilişkin çok taraflı değil, iki taraflı anlaşmalar yapılmaktadır. 2) Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin işçilerinin çıkarlarında doğal bir karşılıklılık anlayışı yoktur. Gelişmiş ülkelerin işçileri gelişmekte olan ülkelere çalışmaya gitme konusunda daha isteksizken, gelişmekte olan ülkelerin işçileri geniş bir yelpazedeki ülkelerde çalışabilmektedirler. 3) Liberal uluslararası ticaret rejiminin kurulmasında ABD'nin önderliğine benzer şekilde, uluslararası göçe ilişkin küresel bir rejimin kurulmasına hiçbir ülke önderlik etmemekte, bu konuda isteksiz davranılmaktadır. 4) Uluslararası göç, göç edilen ülkenin politikacılarında ve halk arasında bir sorunsal olarak görülmekte ve göçün önlenmesi ya da sınırlandırılması/kontrol edilmesi önerilmektedir³⁹⁴.

Uluslararası göçe ilişkin uluslararası bir rejimin oluşturulamaması, ulusal ekonomi politikaları içindeki önlemleri gerektirmektedir. Bu konuda, göçmenlerin, göç ettikleri ülkelerde yaşayabilecekleri sosyal sorunlara karşı, o toplumla bütünleştirilmeleri amacı gündeme getirilmektedir. Bu bağlamda, meslek edinme, iş piyasasına katılma, gidilen ülkenin dilini öğrenme, hukuk ve ahlak kurallarını öğrenme ve içselleştirme, sosyal ilişkiler kurma gibi açılardan bütünleştirme politikaları geliştirilmektedir. Bütünleştirme politikalarının sosyallik temelli olması refah devletinin işlevlerinin de bir gereğidir. Bu noktada, göçmenlerin vatandaşlık ve çok kültürlülük çizgisindeki hakları ve sorumlulukları bağlamında toplumla bütünleştirilmesi ile refah devleti arasında bir karşılıklı eylemliliğin olduğu dikkate alınmaktadır³⁹⁵.

Refah devletinin, göçmenleri koruyucu ve bütünleştirici işlevine karşın, küresel kapitalizmin esnek üretim organizasyonları bağlamında kapitalist sınıfın emekçi sınıfa karşı üstünlüğünün giderilip giderilmediği, ayrı bir konu olarak durmaktadır.

³⁹⁴ S. Castles ve M. Miller, a.g.k., s.302-303.

³⁹⁵ Ruud KOOPMANS, "Trade-offs between Equality and Difference: Immigrant Integration, Multiculturalism and the Welfare State in Cross-National Perspective", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol.26, No.1, January 2010, s.2-3.

Emeğin düşük ücretli, kayıt-dışı ya da geçici istihdam koşulları ve şehirlerin arka mahallelerindeki düşük yaşam koşullarının, göçmenler bağlamında, refah devletinin odaklanmasını gerektiren bir durumda olduğu da açıktır. Dolayısıyla göçmenlerin toplumla bütünleştirilmesinin yanı sıra, küresel kapitalizmin emeği ve göçmenliği ikincilleştirici yapısının giderilmesine dönük ekonomi politikası ve/veya sosyal politikalar geliştirilmesi, özellikle göç alan gelişmiş ülkelerden beklenmektedir. Bu da yine piyasa globalizmine dayalı politikalardan değil, adalet globalizmini temel alan politikalardan doğabilecektir.

3.5.4.3. Adil Ticaret

Uluslararası iktisat teorisinin serbest ticaret ilkesiyle oluşan ve işleyen dünya ticareti, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ve özellikle 1970'lerle başlayan küreselleşme sürecinde niceliksel olarak çok büyük bir sıçrama kaydetmiştir. Ancak, niteliksel açıdan eşitsiz yapı da gittikçe yerleşmiştir. Bu durum özellikle gelişmekte olan ülkelerin tarımsal üretimi ve ticareti bağlamında ortaya çıkmıştır.

Özellikle temel gıda maddeleri üretimine dayalı ekonomik yapıya sahip olan, gelişmekte olan ülkeler ve özelde tarım ürünleri üreticileri, ticaret yapabilirlikte çeşitli nedenlerle zayıf kalmaktadırlar: Ulaştırma, iletişim ve bilgilenme gibi açılardan yetersizlikler nedeniyle pazarlara erişmede yoksunluk, düşük hacimli üretim ve iletişim zorlukları nedeniyle borsalara girememe, dolayısıyla büyük üreticiler ile sanayiciler maliyetlerini kontrol edebilirken küçük üreticilerin dalgalanan dünya fiyatlarından zarar görmesi, yeterince ve düşük faizli kredi edinememe, gelir getirecek yeni kaynaklar yaratamama, sanayiciyi koruyan yasalar ve hukuk sistemleri gibi nedenler, ticaretin belli ülkelerde ve belli kesimlerde toplanmasına neden olmaktadır³⁹⁶. Bu kesimlerin ulus-ötesi kapitalist sınıf oluşturacak şekilde her ülkede üretim ve ticareti kendi çıkarlarına göre biçimlendirebilen gruplar olduğu açıktır. Serbest ticaret bu kesimlerin lehine işlemektedir. Bu noktada *serbest ticarete* (free trade) karşı *adil ticaret* (fair trade) bir sosyal amaç olarak ekonomi politikası karar birimlerinin gündemine sokulmakta ya da sokulmaya çalışılmaktadır.

³⁹⁶ Alex NICHOLLS ve Charlotte OPAL, **Fair Trade: Market-Driven Ethical Consumption**, Sage Publications, Londra, 2004, s.18-19.

Adil ticaret, dört temel ilke üzerinde inşa olmaktadır. Bunlar, *doğrudan üreticilerden satın alma, şeffaf ve uzun dönemli ticaret ortaklığı, üzerinde anlaşılmış en düşük fiyatlar ve sosyal saygınlık gereği olarak üreticilere yapılacak ödemeler yoluyla kalkınma ve teknik yardıma odaklanma* ilkeleridir³⁹⁷. Gelişmekte olan ülkelerin özellikle tarım ürünleri açısından dünya ticaretine adil koşullarda katılımını konu edinen adil ticaret, bu ilkeler üzerinde ulusal ekonomi politikalarının müdahalecilik temelli kurgulanmasında etkili olabilmektedir. Üreticilerin devlet tarafından desteklenmesi, piyasa koşulları dışında oluşan fiyatlar gibi özellikler, adil ticaret anlayışını devlet iradesi eksenine oturtmaktadır. Adil ticaret, küresel yönetim yaklaşımları içinde geleneksel sol düşünceye dayalı olarak oluşturulacak küresel standartlara da konu olmaktadır. Bütün bu çerçevede adil ticaret yaklaşımı bir anlamda, piyasa globalizmine dayalı olarak işleyen küreselleşmenin serbestlik ilkesine aykırıdır. Bu bakımdan da yine piyasa globalizmi ile adalet globalizmi ideolojilerinin güç mücadelesinin şekillendireceği bir ekonomi politikası ortaya çıkacaktır.

3.5.4.4. Ekolojik Bozulmanın Önlenmesi

Küreselleşme sürecinde ulus-ötesi üretim ağının gittikçe genişlemesi ve yerel ekonomik birimlerin kapitalist üretim biçimini içselleştirerek küresel sisteme katılması, ekonomi politikası açısından büyüme amacını öne çıkarmaktadır. Tüketimcilik bağlamında tüketim eğiliminin güçlü kalmasına, üretimcilik bağlamında küresel düzeyde daha verimli ve daha çok üretim faktörü kullanımına ve son olarak gittikçe genişleyen yeni pazarların açılmasına bağlı olarak, küreselleşme sürecinde ekonomik büyümenin kaynakları boldur. Bu kaynakların adil dağılımı ve kullanımı bu noktada ikincil bir konudur. Küresel ekonomik büyüme daha yoğun doğal kaynak kullanımını gerektirmektedir. Petrol, doğal gaz, demir, altın gibi pek çok maden, yeraltı ve yerüstü su kaynakları, tarım toprakları, inşaat arazileri, elektrik enerjisi gibi pek çok doğal içerikli kaynak, küreselleşme sürecinde büyümeyi sağlamak için daha yoğun olarak kullanılmaktadır. Bu açıdan, ekolojik bozulma ve daralma olağan bir sorun olarak karşılanabilmektedir. Ne var ki; ekolojik sınırların

³⁹⁷ A. Nicholls ve C. Opal, a.g.k., s.33.

varlığı, büyümenin de sınırları olacağını akla getirmekte³⁹⁸; bu döngü küreselleşme sürecinde daha yakından ve daha sık gündeme gelmektedir.

Ekolojinin bozulması ve daralması, insanın yaşam olanaklarının korunmasına da bağlanarak yine adalet globalizminin gündemde tuttuğu bir sorundur. Buradan hareketle, ekolojinin korunması ya da ekolojik bozulmanın önlenmesi amacı türetilmektedir. Bu amacın ekonomi politikası karar birimlerince özümsemesi ve politika kurgusuna eklenmesi, ulusal ekonomi politikası karar birimlerinin adalet globalizminin tezlerini benimsemesiyle, en azından önemsemesiyle olanaklıdır. Ekonomik büyüme amacı karşısında ekolojik koruma amacını ikincilleştirecek, dışlayacak, piyasa globalisti bir ekonomi politikası karar birimi; doğayı, büyümenin doğal kaynağı olarak görecektir. Bu noktada yine ekonomizm anlayışıyla, ekonomik büyümeyi sürdürebilmek için ekolojiyi sürdürme amacı geliştirilebilecektir.

Ulusal ekonomi politikası karar birimleri üzerinde etkili olan, ekolojiyle ilgili uluslararası sözleşmeler ve kuruluşlar da politika yapımına katılabilmektedirler. Ancak, burada yine ulusal karar öznelerinin, adalet globalizmi temelinde yükselen politika uygulamalarına açık bir anlayışta olmaları beklenmektedir ki; bu durum, uluslararası karar birimlerinin yönlendirmesinin etkin olabilmesi için bir koşul niteliğindedir. Ayrıca ekonomik olmayan bir ögenin metalaştırılmasına, dolayısıyla piyasa globalizminin ilkelerine dayalı uygulamaların olmaması ekolojik koruma amacı için daha yararlı olabilmektedir. Kyoto Protokolü bağlamında ekolojik bozulmayı önleme adına geliştirilen, karbon salınım miktarları ticaretinin yapılabilmesi olanağı³⁹⁹, bu metalaşmanın ekolojik tartışmalar konusundaki iyi bilinen bir örneğidir.

Ekonomi politikalarında ele alınması gerekli bir amaç olarak yoksulluğun önlenmesi ya da giderilmesi şeklinde bir temel amaçtan da söz edilebilir. Fakat bu amaç burada doğrudan değerlendirilmemektedir. Küreselleşme bağlamında; tüketimcilik, göçmenlerin ikincilleşmesi, adil olmayan ticaret, ekolojinin bozulması

³⁹⁸ Donella H. MEADOWS ve diğerleri, **Ekonomik Büyümenin Sınırları**, Çevirenler: Kemal TOSUN ve diğerleri, İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadı Enstitüsü Yayını, No:112, İstanbul, 1990, s.96-97.

³⁹⁹ United Nations, Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change, Article 17, http://unfccc.int/essential_background/kyoto_protocol/items/1678.php, Erişim tarihi: 12.02.2010.

ve daralması gibi daha çok sosyal anlamlı sorunlar, sonuç itibariyle küresel eşitsizlik ve yoksullaşma sorununun kaynakları niteliğindedir. Bu bakımdan, küresel kapitalizm teorisinin öne çıkardığı başlıklara bağlayarak yukarıdaki dört ekonomi-dışı amacı değerlendirmek de belirli düşünme zeminleri yaratmaktadır. Öte yandan, kadın işçilerin zor koşulları, çocukların işçileştirilmesi, kültürel emperyalizm gibi sorunlardan türetilen ekonomi-dışı amaçları da bu noktada anmakta ve daha derinlikli çalışmaların da yapılabildiğini vurgulamakta yarar vardır.

3.6. Araç Tercihleri Üzerine Etkiler

Küreselleşmenin ekonomi politikası araç tercihleri üzerinde yarattığı etkiler, piyasa sistemi anlayışına da uygun olarak, piyasadaki davranışları yönlendirici konumda, karar birimlerinin plan verilerini etkilemeye dönük dolaylı araçların yoğunlaşması yönündedir. Bu bakımdan, ekonomik sistem-düzen, yapı ve süreç politikalarının her birine özgü araçlar, piyasada dolaylı etkiye sahip ve ekonomilerin liberalleştirilmesi temel amacına hizmet edici niteliktedir.

3.6.1. Ekonomik Sistem-Düzen Politikası Araçları Üzerine Etkiler

Ekonomik sistem ve düzen politikası araçları; teorik olarak, üretim, piyasa, para ve maliyeye ilişkin mevzuattır. Bu çerçevede, küreselleşmenin ekonomik sistem ve düzen politikası araçlarında yarattığı etki; iki bağlamda ortaya çıkmaktadır. İlk olarak, ulusal hukuk altyapısı, liberalizmi ve/veya kapitalizmi daha geniş ölçekte kurumsallaştıracak yönde evrim geçirmektedir; ikinci olarak ise, ulusal mevzuatın üstünde düzenleme ve yaptırım gücüne sahip olan uluslararası mevzuat devreye girmektedir.

Ekonomi ile hukuk ilişkisi, kapitalizmin kurumsallaştırılması bağlamında uzun bir geçmişe sahiptir. Deniz-aşırı ticaretle uğraşan tüccarların Merkantilist sistem içinde kendi piyasalarını, fuarlarını örgütleme amaçlı olarak kendi kurallarını oluşturmaları, kendi mahkemelerini kurmaları, kendi aralarından bazı tüccarların yargıç olarak seçilmesi gibi düzenlemeler söz konusu olmuştur. Ticari alanın düzenlenmesine benzer şekilde, mülkiyet düzeninin belirlenmesi de kapitalizmin oluşumunda temel bir kurumsallık sağlamıştır. Aynı doğrultuda, sözleşmeler, firma organizasyonu, işyeri çalışma düzeni, firmalar arası rekabet gibi alanlarda serbestlik

ilkelerinin kurallaştırılmasıyla kapitalizmin kurulduğu görülmektedir⁴⁰⁰. Kapitalizmin kurumsallığı ekseninde, servetin arttırılması amacına dayanan kendi çıkarlarını gözetme şeklindeki ekonomik mantığın hukuk düzlemine taşınması düşüncesi, ekonomi ile hukuk arasındaki ilişkide temel oluşturmaktadır⁴⁰¹.

Bireysel çıkarların gözetilmesi temelinde kapitalizmin ilkelerinin ulusal mevzuatlarla kurumsallaştırılması, küreselleşme sürecinde liberal ekonomik mantığa dayalı hukuk alanının gittikçe genişlemesi şeklinde belirmektedir. Bu bağlamda, ulusal ekonomik düzenin liberalleştirilmesi amacının kapsadığı alt amaçlar olarak, üreticilik ve tüketimciliğin özendirilmesi, serbestliğin sağlanması ve genişletilmesi, piyasalaştırma, özelleştirme ve dışa açma boyutları, ulusal hukukun yapı ve içeriğinin de bu amaçlar doğrultusunda biçimlendirilmesini gerektirmektedir. Dolayısıyla ekonomik sistem-düzen politikasının araçları olarak üretim, piyasa, para ve maliye düzeni mevzuatlarının bu amaçları sağlayabilmesi beklenmektedir.

Kapitalizmin, özel mülkiyet, firma, rekabetçilik, sözleşme gibi kurumları, küresel (ulus-ötesi) kapitalist pratikler çerçevesinde yeni bir yapı kazanmaktadır. Bu bağlamda, bireylerin başka ülkelerde mülk edinebilmesi, girişimcilerin başka ülkelerde yatırım ve üretim yapabilmesi, küresel ölçekte firmalar arası birleşme ve satın almalara izin verilmesi, kıyı-ötesi dış hizmet alımı, sözleşmeli üretim gibi esnek üretim organizasyonlarının daha serbest gerçekleştirilebilmesi, yasal koşulların yerine getirilmesi kaydıyla başka ülkelerde çalışılabilmesi gibi ulus-ötesi pratikler, ülkelerin ulusal mevzuatlarıyla güvenceye alınarak gerçekleştirilebilmektedir. Ulusal mevzuatlardaki bu genişleme, uluslararası mevzuatların ulus-üstüleşmesiyle tamamlanmaktadır.

Uluslararası mevzuat, bir başka deyişle uluslararası sözleşme/anlaşmalar, küresel ekonomi politikasının ya da küresel kapitalizmin biçimlenişinde etkili olan düzenlemelerdir. Bu düzenlemeler genel olarak ulusların karşılıklı müzakereleri sonucunda belli bir uluslararası kuruluşun tamamlayıcısı ya da kapsamındaki bir parça niteliğindedir. Örneğin, Hizmet Ticareti Genel Anlaşması ya da Ticaretle Bağlantılı Fikrî Mülkiyet Hakları Anlaşması; Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) kapsamında birer anlaşmadırlar. Uluslararası Çalışma Örgütü çatısı altında oluşturulan, sendika özgürlüğü, istihdam politikası, çalışma koşulları, çocuk işçiliği

⁴⁰⁰ R. Swedberg, a.g.k., s.200-212.

⁴⁰¹ R. Swedberg, a.g.k., s.214.

gibi konulardaki sözleşmeler ise Örgüt'ün politika ve uygulamalarının tamamlayıcısıdır.

Uluslararası sözleşme/anlaşmalar, ulusal ekonomi politikası karar birimlerinin politika yapımı ve uygulamalarında bağlayıcı nitelikte olmaları nedeniyle, ulusal mevzuattan daha etkindirler; bu özellikleri nedeniyle ulus-üstü kurum olarak anılmaktadırlar. Örneğin; DTÖ'ye üye bir ülke, dünya ticaretinin liberalleştirilmesinin dayandığı ilkeler olarak, ticarete ayırım gözetmeme, korumanın dolaysız kontroller yerine tarifelerle sağlanması ve tarife indirimlerinin karşılıklılığı ile bağlayıcılığına aykırı bir dış ticaret politikası geliştirememektedir. Bu ilkelerden sapan ulusal dış ticaret rejimleri ve uygulamaları, DTÖ kapsamında uyumsuzlukların çözümlenmesiyle ya da anti-damping vergileri veya telafi edici vergiler gibi yaptırımlarla karşılık bulmaktadır⁴⁰². Uluslararası ticaret rejimi olarak DTÖ anlaşmaları, ulusal ekonomi politikası karar birimlerini etkisiz bırakan bir ulus-üstü düzenlemenin belirgin bir örneğidir.

DTÖ anlaşmalarının yanı sıra, Uluslararası Para Fonu'na sunulan niyet mektupları, Birleşmiş Milletler sözleşmeleri, Avrupa Birliği ortak politikaları, ikili anlaşmalar, uluslararası tahkim gibi başka ulus-üstü kurumlardan da söz etmek olanaklıdır. Bütün bu örnekler, ekonomik sistem-düzenin oluşumunda belirleyici olan, ulusal politika yetkesinin belli bir biçimde kullanılmasını koşullandıran düzenlemelerdir. Joseph Stiglitz'in belirttiği gibi, Amerika Birleşik Devletleri'nin, UPF toplantılarında veto yetkisine sahip tek ülke olması örneği bağlamında G-1 (Group of One) oluşumunu andıran uluslararası kuruluşlar ve bunların kurduğu küresel sistem⁴⁰³ zaman zaman eleştirilere de konu olabilmektedir.

3.6.2. Ekonomik Yapı Politikası Araçları Üzerine Etkiler

Ekonomik yapı politikasında mekan-bölge, sektör, piyasa ve işletme büyüklüğü boyutlarında en uygun yapıların kurulması amacının, küreselleşme sürecinde zayıfladığı görülmektedir. Bu zayıflamada, şirketlerin ulus-ötesi karar ve planlamalarının ulusal düzlemdeki politikalardan bağımsızlığının yanı sıra,

⁴⁰² Nevzat GÜRAN ve İsmail AKTÜRK, **Uluslararası İktisadi Kuruluşlar**, Anadolu Matbaacılık, 3. baskı, İzmir, 1997, s.133-141.

⁴⁰³ Joseph STIGLITZ, "**Globalization and the Economic Role of the State in the New Millenium**", *Industrial and Corporate Change*, Vol.12, No.1, 2003, s.10.

Washington Uzlaşması bağlamında devlet bütçesinin daraltılması, kamu açıklarının azaltılması ve kamu yönetiminin liberalleştirilmesinin belirleyiciliği söz konusudur. Bu çerçevede, ekonomik yapı politikası araçları olarak altyapı ve üstyapı politikaları geliştirilmesinin bir yandan önemi azalırken, diğer yandan işlevleri farklı yönlerde doğru olmaktadır.

Altyapının doğal, maddi, beşeri ve kurumsal boyutlarında kamusal yatırımların, küreselleşmenin pratiklerine ışık tutacak yönde olması beklenmektedir: Maddi altyapıda, internet, uydu, havaalanı, liman, sınır-aşan karayolları ve demiryolları gibi alanlardaki yatırımların artması ve özellikle dışarıdan hizmet alma yöntemiyle bu yatırımların özel kesimce gerçekleştirilmesi eğilimi yaygınlaşmaktadır. Beşeri altyapıda, piyasa ekonomisi mantığının öğretildiği ya da en azından içerildiği öğretim programları çerçevesinde, rekabetçi, yenilikçi, küresel düşünebilen, kâra, kazanmaya, maddi refahını arttırmaya odaklı, tüketimci bireyler yetiştirilmekte ya da en azından bu amaca dönük eğitim kurumları oluşturulmaktadır. Kurumsal altyapı boyutunda, ekonomi, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi alanlar başta olmak üzere, toplumun her alanına ilişkin hukuksal düzenlemelerin bireysel hak ve özgürlükler temeline oturtulması, küreselleşmenin liberalizme dayanan yapısına uygun olarak inşa edilmektedir. Böylelikle küreselleşme sürecindeki maddi, beşeri ve kurumsal altyapı bağlamında; bireylerin özel mülkiyeti, yerel ya da küresel düzlemde çalışma ya da yaşama yerini seçme özgürlüğü, tüketim mallarını, tarzlarını ve mekanlarını belirleme özgürlüğü gibi liberal boyutlar açılmaktadır. Doğal altyapıda ise, maddi, beşeri ve kurumsal alanlardaki liberalleştirme karar ve planlamalarının yansıması olarak, doğadaki yatırım ve üretim alanlarının genişlemesi söz konusu olmaktadır. Küreselleşme sürecinde üstyapı alanlarında da liberal ilkeler temelinde bir yapılanmanın olduğu görülmektedir.

Üstyapı araçları; şehirleşme, sanayileşme ve teknolojik gelişmeye yönelmiş ekonomik teşvikler niteliğindedir. Burada, şehirleşme, sanayileşme ve teknolojik gelişmenin her biri bir araç olabildiği gibi, ekonomik teşvikler tarafından yön verilen alt amaçlar da olabilmektedir. Devletin mali araçlarından olması nedeniyle maliye politikası içinde düşünülebilecek olan teşvikler, küreselleşme sürecinde nasıl bir şehirleşme ve sanayileşme ve hangi düzeyde ve içerikte teknolojik gelişme sağlanmak istendiği kararına göre belirlenmektedir.

Kârlılık, rekabetçilik, düşük maliyet, verimlilik gibi ölçütlere dayalı olarak kuruluş yeri seçilmesiyle biçimlenen küresel üretim ağı, belli şehirlerin simgesel ve işlevsel anlamda önem kazanmasına neden olmaktadır. Küreselleşme sürecinde, finans şehri, üretim üssü, turizm şehri, üniversite ve araştırma merkezleri şehri, teknoloji vadileri gibi mekansal tanımlamalar ortaya çıkmaktadır. Ayrıca küresel işbölümü ve uzmanlaşma temelinde, tarım ve geleneksel sanayiler üzerinde etkili olan, bankacılık, sigortacılık, finansal yatırımcılık, bilişim teknolojileri, turizm, ulaştırma gibi hizmet sektörleri öne çıkmaktadır. Bu ekonomik yapı içinde; bir yandan, Asya-Pasifik örneğinde olduğu gibi, küresel düzlemde belli üretim ve tüketim bölgeleri öne çıkmakta; diğer yandan da, her bölge ya da ülkenin kendi içinde, küresel kapitalist pratiklere konu belli üretim ve tüketim mekanları oluşmaktadır.

Küresel düzlemdeki bu mekansal ve sektörel yapı, ulusal ekonomi politikası karar birimlerinin teşvikleriyle oluşturulmaktadır. Ancak, ulus-ötesi şirketlerin ya da ulus-ötesi kapitalist sınıfın bu şehir ve sektörlerle yönelimi, teşviklerden çok, kârlılık, üretim ağı kurabilme, düşük maliyet sağlayabilme gibi konulardaki kendi rasyonelleriyle belirlenmektedir. Benzer bir eğilim, araştırma-geliştirme faaliyetleriyle ilgilidir. Araştırma-geliştirme harcamalarının kârlılık, verimlilik, ekonomiklik gibi firma çıkarları açısından olumlu sonuçları olmayacağı düşüncesi yaygınlaştıkça, verilecek teşvikler çok da özendirici olmayabilecektir.

Teşvikler ile şehirleşme, sanayileşme ve teknolojik gelişme arasındaki bağıntı konusunda bir belirsizlik söz konusu olsa da, Silikon Vadisi örneği gibi teknoloji bölgeleri, sanayi bölgeleri, serbest ticaret bölgeleri oluşturulabilmektedir. Bu bölgeler aracılığıyla sağlanacak pozitif dışsallık aracılığıyla da bölgesel dengesizliklerin ortadan kalkması beklenmektedir. Bu noktada da yine şirketlerin kendi planlama ve stratejilerinin önemi dikkate alınmalıdır.

Ulus-ötesi ya da yerel şirketlerin kendi rasyonellerinin öncelikli olmasının yanı sıra, ulus-devletlerin, Washington Uzlaşması temelinde önemsedikleri sıkı para ve maliye politikaları düşünüldüğünde, teşviklerin çok da etkin olmayabilecek nitelikte oldukları düşüncesi pekişmektedir. Bununla bağlantılı olarak, özellikle gelişmekte olan ülkelerde küreselleşmeyle birlikte ithal ikameci sanayileşme politikasından ihracata yönelik sanayileşme yöntemine geçilmesi konusu dikkat çekmektedir. İthal

ikameci sanayileşme politikasında, ekonomi politikası karar birimlerinin belli bir planlaması ve teşvikleri doğrultusunda hangi sanayi dallarına, nasıl destek verileceği bir strateji itibarıyla belirlenmektedir. Oysa küreselleşmenin biçimlendirdiği ihracata yönelik sanayileşmede, firmaların kendi karar ve planlamaları belirleyici olmakta; teşvikler büyük ölçüde, belli sanayi dallarını değil, ihracat faaliyetini özendirmeye dönük olmaktadır. Bu da ulus-devletlerin hangi sanayi dallarında uzmanlık ve rekabet gücü kazanacaklarına kendilerinin karar verememeleri sorununa neden olmaktadır. Bu noktada firmaların, uluslarından bağımsız, dolayısıyla yurtsuz olma nitelikleri de dikkate alındığında, küresel kapitalizmin doğasına da uygun şekilde, uluslararası rekabetten çok, firmalar arası rekabet söz konusu olmaktadır.

3.6.3. Ekonomik Süreç Politikası Araçları Üzerine Etkiler

Küreselleşme sürecinde ekonomik süreç politikasında fiyat istikrarı ve büyüme amaçları öne çıkmaktadır. Bu iki amacın özellikle UPF ve Dünya Bankası'nın istikrar ve yapısal ayarlama programları çerçevesinde şekillendirilen araçlarla yönlendirildiği ve bunların da Washington Uzlaşması'yla, gelişmekte olan ülkelere önerilen ya da bu ülkeleri koşullandıran araçlar olduğu görülmektedir. Önceki bölümlerde ele alınan Tablo 20'deki öğeler, ekonomik süreç politikası araçları konusunda yol göstericidir. Tablo 20'de konu edilen ve Rodrik'in Washington Uzlaşması'nın temaları olarak belirttiği öğeler tekrar şu şekilde sıralanabilir:

Özgün Washington Uzlaşması

1. Mali disiplin
2. Kamu harcamalarının yeni yönelimi
3. Vergi reformu
4. Finansal liberalleşme
5. Tekli ve rekabetçi döviz kurları
6. Ticari liberalleşme
7. Doğrudan yabancı yatırımlara açıklık
8. Özelleştirme
9. Müdahaleci düzenlemelerin kaldırılması
10. Mülkiyet haklarını güvenceye alma

Genişletilmiş Washington Uzlaşması (öncekilere ek olarak yeni kurumlar)

11. Şirket yönetimi
12. Yolsuzlukların önlenmesi
13. Esnek emek piyasası
14. DTÖ anlaşmaları
15. Finansal standartlar
16. İhtiyatlı sermaye hesabı açtırabilme olanağı
17. Aracısız döviz kuru rejimi
18. Bağımsız merkez bankası, enflasyon hedeflemesi
19. Sosyal güvenlik ağı
20. Hedeflenen yoksulluğu azaltma

Washington Uzlaşması'nın genel olarak makro ekonomik istikrarın hedeflendiği bu öğeleri, para, maliye ve dış ticaret politikası bağlamında önem kazanmaktadır. Para ve maliye politikasında fiyat istikrarı ve büyüme amaçlarına

yönelik olarak, daraltıcı ya da genişlemeyi kontrol altında tutucu olma hedeflerinin temel alındığı görülmektedir.

Bu kapsamda sıkı para politikasında; merkez bankasının bağımsızlığı, iç varlıkların sınırlandırılması ve görelî reel faiz oranlarının yüksek tutulması yoluyla para arzının kontrolü hedeflenmektedir. Faiz oranlarının oluşumu liberalleşme sürecinde büyük ölçüde piyasa koşullarına bırakılmış olsa da, açık piyasa işlemleri ve borçlanma ve borç verme faiz oranları yoluyla para arzı etkilenebilmektedir. Ancak, bu durum, yurtiçi yerleşiklerden çok, finansal serbestleşme bağlamında finansal sermaye sahiplerinin yatırım kararlarını etkilemesi açısından önem kazanmaktadır. Bu noktada, yurtiçine giren döviz varlığının artması nedeniyle merkez bankasının, fazla döviz varlığını piyasadan çekmenin karşılığı olarak piyasaya yerli para sürmek suretiyle para arzını yönetmesi söz konusu olmaktadır. Bu durumda merkez bankası bilançolarında iç varlıklardan çok, dış varlık ağırlıklı bir yapı oluşmaktadır. Ekonomik şoklara dayanıklılık açısından da yüksek döviz rezervlerinin (dış varlıkların) bir araç olarak kullanıldığı söylenebilmektedir. Sıkı para politikasının üçüncü boyutu olarak da, merkez bankasının hükümetlerle mali ilişkilerinin sonlandırılması ya da merkez bankasının kullandığı araçlar üzerinde hükümetlerin yönlendirme olanağının kaldırılması yönünde sağlanacak merkez bankası bağımsızlığı öne çıkmaktadır.

Ekonomik süreç politikası araçlarının para politikası boyutundaki bu eğilimler, genellikle gelişmekte olan ülkelerin pratiklerinde gözlenmektedir. Gelişmiş ülkeler tarafında ise bu ülkelerin paralarının küresel düzlemde rezerv para birimi olarak görülmesi nedeniyle finansal sermaye giriş-çıkışının yol açacağı şoklardan söz etmek çok da olası değildir. Aksine, bu ülkeler dünya çapında senyoraj geliri elde edebilmektedirler. Dolar ve avro, ABD ile Avrupa Birliği'nin senyoraj gelirlerine konu olarak dünya çapında genişleyen döviz rezervlerinin iki ana para birimidir.

Sıkı maliye politikasına bakıldığında ise üç boyutun önem kazandığı gözlenmektedir. Bunlar, düşük vergi oranları yoluyla yüksek vergi gelirlerinin elde edilmesi; vergi tabanının genişletilmesi, bu bakımdan, gelir, sınıf, servet gibi açılardan farklılıklara bakılmaksızın herkesin ödediği dolaylı vergilere ağırlık verilmesi ve kamu harcamalarının azaltılması boyutlarıdır. Bu bağlamlarda, hükümetlerin, piyasa oyuncularını, özellikle de finansal yatırımcıları desteklemesine

yol açan, dışarıdan hizmet alma, piyasalaştırma, özelleştirme, sosyal harcamaları kısma, borç ödeyebilme yeterliliğini geliştirme gibi yöntemlere eğildikleri görülmektedir.

Dış ticaret politikasında, ekonomi politikası karar birimlerinin büyük ölçüde DTÖ anlaşmalarına bağlı olmaları nedeniyle özgün bir politika geliştiremedikleri gözlenmektedir. Bölgesel ekonomik bütünleşmenin bir aracı olarak gümrük birlikleri de, dış ticaret politikası geliştirebilme bakımından, ilgili bölgesel anlaşmaların üstünlüğünü göstermektedir. Ortak gümrük tarifeleri, tarife dışı engellerin kaldırılması ve tarife oranlarının indirilmesi eksenindeki dış ticaret politikası araçları, bu noktadaki bağımsızlığı ortadan kaldıracak şekilde ulus-üstü kurumların yönlendirmelerine işaret etmektedir.

Döviz kuru rejiminin de ekonomik süreç politikası aracı olarak hem para hem de dış ticaret politikası açısından belli bir önemi vardır. Ancak, küreselleşme sürecinde serbest-esnek kur rejiminin oluşturulması nedeniyle belli bir kur politikası izleyebilmek olanaklı değildir. Bu bağlamda ekonomi politikası karar birimleri, özellikle 2000’li yıllardaki küresel ekonomik genişleme koşullarında, dış ödemeler dengesini gözetebilmek için devalüasyon ya da revalüasyon araçlarını kullanamamaktadırlar. Ödemeler dengesizliklerinin piyasaların doğal düzeni içinde kendiliğinden giderileceğini ileri süren Neo-klasik düşüncenin ekonomi politikası düzlemindeki işleyişi söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla dış ticaret ya da cari işlemler açıklarının, yabancı sermaye girişleriyle dengelenebilmekte olduğu kabul edilmektedir.

3.7. Küreselleşme ve Ekonomi Politikaları: Genel Değerlendirme

Küreselleşme sürecinde ekonomi politikaları, genel olarak ulusal ekonomilerin liberalleştirilmesi yoluyla dışa açılmaları ve böylelikle küresel bir piyasanın oluşturulması temelinde biçimlenmektedir. Ekonomi politikası teorisinin çözümleneci yol göstericiliği çerçevesinde küreselleşme sürecinde ekonomi politikalarının nasıl şekil aldığı, küreselleşme öncesi dönemin yapısıyla karşılaştırmalı olarak, Tablo 23’ten de yararlanarak, aşağıdaki gibi genel hatlarıyla izlenebilir. Bu karşılaştırma ve çözümlenmede vurgulanması gereken nokta, ilgili dönemin öne çıkan, ağırlık ya da öncelik kazanan niteliklerinin belirtilmesidir.

Karşılaştırmada bire bir değerlendirme yapmak, kapsam ve içerik farklılıkları nedeniyle oldukça güçtür.

Ekonomik sistem-düzen üzerine etkiler

Küreselleşme öncesi dönemde ekonomik sistem tercihi dünya genelinde dörtlü bir yapı göstermiştir. Bu yapıda, kapitalist Merkez ülkeleri, yarı-kapitalist nitelikteki Yarı-Çevre ülkeleri ve sömürge-zayıf kapitalist nitelikteki Çevre ülkeleri temelde açık sistemi tercih etmiş iken, sosyalist blok kapalı bir sisteme yönelmiştir. Sosyalizmin coğrafi açıdan yakın çevreye yayılması söz konusu olsa da, üretim faktörlerinin, malların, hizmetlerin ve benzeri toplumsal öğelerin dolaşımı serbest değil, merkezî yönetimin kontrolü altında blok içinde sınırlandırılmıştır. Sosyalist planlamaya benzer şekilde devletçi planlama Yarı-Çevre ve Çevre ülkelerde de deneyimlenmiş; bu ülkelerde kamu girişimlerinin öncülüğü ve belirleyiciliğindeki karma ekonomi sistemi benimsenmiştir. Küreselleşme öncesinin ekonomik sistem-düzen anlayışı bu çerçevedeki uluslararası ya da devletler-arası yapıya dayanmıştır.

Küreselleşme dönemine bakıldığında, ekonomi politikaları üzerindeki temel etkinin, ekonomik sistem ve düzen üzerinde gerçekleştiği görülmektedir. Küreselleşme sürecinde dar ya da geniş ölçülerde, bir şekilde kapitalizm ya da piyasa sistemi tercihini yapmış olan tüm ülkelerde, kapitalizmin ilke ve mantığının toplumun tüm alanlarına işlemesi söz konusudur. Bu süreci, kapitalizmin küreselleşmesi, kapitalist küreselleşme ya da küresel kapitalizm tanımlamalarıyla anlamlandırmak olanaklıdır. SSCB deneyimi bağlamında sosyalizmin çökmesi kapitalist küreselleşmeyi perçinlemiştir. Ancak, sosyal kutuplaşmaların, ekolojik bozulmaların artması gibi sosyal bağlamlarda sosyalist küreselleşme tartışmalarını da göz ardı etmemek yararlı olabilecektir.

Kapitalist küreselleşme sürecinde ulusal ekonomi politikaları, Washington Uzlaşması'nın yönlendirmesiyle, politik sol açısından ise bir dayatmayla, kapitalizmin ilkelerinin kurumsallaştırılması ekseninde yapılanmaktadır. Bu da, kapitalizm temelli ilkelerin, sosyal ilişkilerin ve kurumların, o ulusun kültürü ve yasalarında içerilmesi anlamına gelmektedir. Washington Uzlaşması'nın istikrar ve yapısal ayarlama programları yoluyla düzenlediği bu kapitalist kurumsallık, ekonomi

politikası karar birimlerinin, bilinçli, istekli ve etkin stratejilerle güdümlü piyasa ekonomisini oluşturmaları sonucunu getirmektedir.

Ekonomi politikası karar birimleri üzerine etkiler

Küreselleşme öncesindeki süreçte ekonomi politikası karar birimleri genel olarak yurtiçindeki politika yapıcıları olmuştur. Bu karar birimleri yurtdışı etkilerden bağımsız olarak politikalar geliştirebilmiştir. Ancak, zamanla, uluslararası sistem ve bu sistem içinde kurulmuş olan hükümetler-arası kuruluşlar ile uluslararası ölçekte etkili kapitalist sınıf da politika yapımında rol almaya başlamıştır. Bu noktada, ulus-devletler ile uluslararası kuruluşlar ya da kapitalist sınıf arasında bir etkileşim söz konusu olmuştur. Küreselleşmeyle birlikte bu ilişkiler derinleşmiş ve nitelik değiştirmiştir.

Küreselleşme sürecinde ulusal ekonomiler karşılıklı bağımlılaştırma sürecini daha da yoğun olarak yaşamaktadırlar. Karşılıklı bağımlılaştırma ve yurtiçinde liberalizmin kurumsallaştırılması bir küresel (bütünsel) sistem yaratmakta ve bu sistemin kendisi ulusal ekonomi politikaları yapımında bir karar birimi işlevi görmektedir. Küresel kapitalist sisteme eklenmek, ulus-devletler için kaçınılmaz bir eylem olarak kabul edilmekte ve sisteme eklenmenin yolu olarak kapitalizmin kurumsallaştırılması gerçekleştirilmektedir. Ulus-devletlerin üstlendiği bu işlev, ulus-ötesi pratiklere açık ya da dönük olmaları suretiyle onları ulus-ötesi devlet niteliğine götürmektedir. Bu nitelik, ulus-üstü kurumların ulus-devletler üzerindeki egemenliği ile bir bütünlük oluşturmaktadır. Ulus-devlet üstünde yetke oluşturan kuruluşlar da, hükümetler-arası organizasyonlar, uluslararası mahkemeler ve hükümet-dışı uluslararası organizasyonlar olarak belirmektedir.

Ekonomi politikası güdülerini üzerine etkiler

Devletler-arası sistemin işlediği, küreselleşme öncesi dönemde, ekonomi politikası yapımında belirleyici olan güdüler, yine yurtiçi odaklıdır. İdeolojik anlamda sosyalizm ve yarı-liberalizm, küreselleşme öncesi dönemin temel güdülerini olarak gündeme gelmiştir. Yarı-liberalizm, sosyalizmle daha çok bağdaşan sosyallik ve devletçilik ilkeleri ile muhafazakarlık ideolojisinin birlikte benimsendiği bir liberalizm anlayışını ifade etmektedir. Bu anlamda ne tam bireyci ne de tam

toplumcu görüŖe sahip Yarı-Çevre ve/veya Çevre ülkelerde yarı-liberalizm anlayışı gözlenmiştir. Yurtiçi kaynaklı güdülerin bir diğeri, ulusal ekonominin kendi koşulları ve bu bağlamda ulusal kalkınma planlaması yapma gereksinimi olmuştur. Son olarak, yerli kapitalist sınıfın, zaman zaman da sosyalizmin düşünsel yayılım etkisiyle yerli emekçi sınıfın çıkarları ekonomi politikası yapımına etki etmiştir.

Ekonomi politikası karar birimlerini politika yapımında harekete geçiren, güdüleyen etmenler küreselleşme sürecinde nasıl biçimlenmiştir? Küreselleşmenin ideolojik boyutunun açıklandığı kavram olan piyasa globalizmi, küreselleşmenin herkes için yararlı olduğu önermesi ekseninde, piyasa ekonomisine dayalı küresel sistemin oluşumuna katkı sağlayacak ekonomi politikalarını beslemektedir. Bununla bağlantılı olarak, küresel üretim ağı oluşumu, ulus-ötesi şirketlerin faaliyetlerindeki gelişmeler, tüketimciliğin yaygınlaşıp yaygınlaşmadığı gibi, bir anlamda başarıml ölçütleriyle şekillenen, küresel kapitalizmin mevcut durumu bir başka politika güdüsüdür. Hükümetler-arası organizasyonlara ulus-üstü olma niteliği yükleyen koşulsallık ilkesi de ulus-devletlerin ekonomi politikası yapımında belirleyici olmaktadır. Son olarak, piyasa globalizmi ve ulus-üstü kurumların koşullandırmalarını yönlendiren bir güdü olarak ulus-ötesi kapitalist sınıf çıkarları da ulusal ekonomi politikası yapımının belirleyici güdülerindedir.

**TABLO 23: KÜRESELLEŞMENİN EKONOMİ POLİTİKALARINA ETKİLERİ:
GENEL DEĞERLENDİRME**

Ekonomik sistem-düzen üzerine etkiler	
Küreselleşme öncesi	Küreselleşme dönemi
Sömürge-zayıf kapitalist (çevre), yarı-kapitalist (yarı-çevre) ya da sosyalist ülkeler; Sömürge, korumacı ya da dışa kapalı olma özelliği; Devletçi planlama; Karma ekonomi sistemi.	Kapitalist küreselleşme; Kapitalizmin küresel ve ulusal düzlemde kurumsallaştırılması; Washington Uzlaşması'nın istikrar ve yapısal ayarlama düzenlemeleriyle ekonomilerin liberalleştirilmesi; Güdümlü piyasa ekonomisi.
Ekonomi politikası karar birimleri üzerine etkiler	
Küreselleşme öncesi	Küreselleşme dönemi
Uluslararası ya da devletler-arası sistem; Ulus-devlet ile uluslararası kuruluşların etkileşimi; Bağımsız ulusal politikalar.	Karşılıklı bağımlılığa ekseninde şekillenen ve liberalizmin kurumsallaştırılmasına dayanan küresel sistemin kendisi; Küresel sisteme eklenmeyi ve kapitalizmin kurumsallaştırılmasını hedefleyen ulus-devlet (bir başka ifadeyle, ulus-ötesi devlet); Ulus-üstü kuruluşlar olarak uluslararası hükümet organizasyonları, uluslararası mahkemeler ve uluslararası hükümet-dışı organizasyonlar; Küresel yönetim, küresel federalizm.
Ekonomi politikası güdüleri üzerine etkiler	
Küreselleşme öncesi	Küreselleşme dönemi
Yarı-liberalizm ya da sosyalizm; Ulusal ekonominin kendi koşulları; Ulusal kalkınma planları; Yerli kapitalist sınıfın çıkarlarının baskınlığı;	Piyasa globalizmi; Küresel kapitalizmin durumundaki gelişmeler; Ulus-üstü kurumların koşulsallık ilkesi; Ulus-ötesi kapitalist sınıfın çıkarları.

Ekonomi politikası amaçları üzerine etkiler

Küreselleşme öncesi dönemin ekonomi politikası amaçlarına, sistem-düzen, yapı ve süreç çözümlemesi çerçevesinde bakıldığında; kapalı ve/veya korumacı sistem gereği iç dinamikleri daha fazla dikkate alan politika amaçlarının olduğu görülmektedir. Bu dönemde sistem-düzen politikasında; üretim ve tüketimde iç piyasaların yeterliliğini geliştirme, kamu girişimlerinin öncülüğü ve belirleyiciliğini sağlama ve ulusal sanayi dallarını dış rekabete karşı koruma amaçları, genel eğilimi vermiştir. Bu temelde olmak üzere, yapı politikasında, en uygun ekonomik yapının, kalkınma planları yoluyla ve iç ekonomik dinamikler ekseninde devlet tarafından belirlenmesi amacı taşınmış; süreç politikasında ise ulusal üretim kapasitesi yaratma, büyüme, istihdam alanları yaratma ve kalkınma amaçları önceliklendirilmiştir. Ekonomi-dışı alanda, toplumun düşünsel ve ruhsal gücünün oluşturulmasının önemiyle, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi açılardan iyi yaşam koşulları amaçlanmıştır. Küreselleşme döneminde ekonomi politikasında ise, genel olarak

sosyallik ilkesinden bireysellik ilkesine ve ulusallık ilkesinden küresellik ilkesine kayma doğrultusundaki amaçlar üstün tutulmaktadır.

Küreselleşmenin ekonomi politikası yapımındaki ilk etki alanı olarak ekonomik sistem-düzen bağlamında, ekonominin liberalleştirilmesi hedefine yönelik kurumsallığın sağlanmasına önem verilmektedir. Bu doğrultuda, küresel kapitalizme uyum sağlamış liberal bir ekonomide, üreticiliğin ve tüketiciliğin özendirilmesi, serbestliğin sağlanması ve genişletilmesi, piyasalaştırma, özelleştirme ve dışa açma amaçlarının gerçekleştirilmesi beklenmektedir. Ekonomik yapı politikasına ilişkin amaçlar ise, küreselleşme sürecinde, belirsizlik içermektedir. Küresel kapitalist pratiklerin sektörel ve mekansal dağılıma ilişkin kendi karar ve planlamaları, ekonomi politikası yapımcılarının belli mekanlara ve sektörlerle yönlendirme, bir anlamda müdahale işlevlerini etkisizleştirmektedir. Piyasa yapısı ve işletme büyüklükleri ise firmaların rekabet güçlerine göre belirlenmekte, politika yapımcısı bu noktada da işlevsiz kalmaktadır. Dolayısıyla ekonomik yapı politikasında belli bir amaçtan söz etmek oldukça güçtür. Ekonomik süreç politikasında ise, ulus-ötesi şirketlerin ya da ulus-ötesi kapitalist sınıfın çıkarlarına uygun şekilde fiyat istikrarı ve büyüme amaçları öne çıkarılmaktadır. Küreselleşme sürecinde ekonomi-dışı amaçlar ise, piyasa globalizmine dayalı ekonomi politikalarında içerilmeyecek türden, ancak, adalet globalizminin ideolojik alanına giren ve sosyal eşitsizliklere vurgu yapan amaçlardır. Bunlar arasından, tüketiciliğin önlenmesi, göçmenlerin güçlendirilmesi, adil ticaretin sağlanması ve ekolojik bozulmanın önlenmesi amaçları öne çıkmaktadır.

Ekonomi politikası araçları üzerine etkiler

Ekonomi politikası amaçlarının gerçekleştirilmesi yönünde etkili araçlar da küreselleşme öncesi dönemde ulusal önceliklere dayandırılmıştır. Bu bağlamda ekonomik sistem-düzen politikası araçları, iç ekonomik dinamiklere yönelik, üretim, piyasa, para ve maliye mevzuatı olarak, bununla bağlantılı şekilde ekonomik yapı politikası araçları da kalkınmayı hedefleyen altyapı ve üstyapı yatırımları olarak biçimlenmiştir. Ekonomik süreç politikasına dört boyutta bakıldığında, para politikasında, hükümet yönetiminde merkez bankası, iç piyasalara etki eden zorunlu karşılıklar, selektif kredi ve reeskont araçları ve iç varlıklar göstergesiyle para arzının

kontrolü öne çıkmış; maliye politikasında, sosyal gerekçelerle ve ağırlıklı olarak kamu girişimleri yoluyla sürdürülen harcamalar ve yüksek oranlı doğrudan vergiler temel araçlar olmuş; ticaret politikasında, ulusal sanayi dallarını korumaya dönük tarifeler ve iç destekler oluşturulurken, kur politikasında, sabit-yönetilebilir kur rejimi ile aşırı değerlenmiş kur (eksik değerlenmiş ulusal para) hedefi benimsenmiştir. Ekonomi-dışı sosyal amaçlara yönelik olarak da güçlü ve etkin sosyal devlet aracı yaratılmıştır. Ekonomi politikası araçları konusunda küreselleşme sürecinde belli ağırlık kaymaları meydana gelmektedir.

Küreselleşmenin ekonomik sistem-düzen politikası araçları, yukarıda anılan sistem-düzen politikası amaçlarının gerçekleştirilmesine yönelik liberal içerikli ulusal ve uluslararası mevzuattır. Ekonomik yapı politikasında belirgin bir amaç geliştirilemediği için belli bir araç da ortaya konulamamaktadır. Yine de, teorik araçlar olarak altyapı ve üstyapı politikasının, ulusal mevzuat ekseninde, küresel kapitalizmi destekler nitelikte olması beklenmektedir. Ekonomik süreç politikası araçlarına bakıldığında ise, kontrol edilebilen para ve maliye politikası araçları ve kontrol edilemeyen dış ticaret politikası araçları ile kur rejiminden söz edilebilmektedir. Para politikası araçlarında ulus-üstü kurumların koşulsallığının da etkisiyle; bağımsız merkez bankası, iç varlıklar tavanı, dış varlıklar tabanı ve faiz oranları şeklindeki araç ve önlemler gündeme gelmektedir. Maliye politikası araçlarında; düşük vergi oranları, geniş vergi tabanı ve kısıtlanan kamu harcamaları kullanılmaktadır. Dış ticaret politikası araçlarında ise, ekonomi politikası karar birimlerinin kontrol edemediği, ortak gümrük tarifeleri, sınırlandırılan tarife dışı engeller ve düşürülen tarife oranları göze çarpmaktadır. Kur rejimi ise yine kontrolü güç bir nitelikte, eksik değerlenmiş kur (aşırı değerlenmiş ulusal para) odaklıdır. Ekonomi-dışı alanda ise sosyal ihtiyaçların piyasa süreçlerinde karşılandığı liberal anlayışın yerleşmesiyle zayıflayan bir sosyal devlet aracı yer etmektedir.

TABLO 23 (devam)

Ekonomi politikası amaçları üzerine etkiler	
Küreselleşme öncesi	Küreselleşme dönemi
<p><i>Sistem-düzen politikası amaçları</i> Üretim ve tüketimde iç piyasaların yeterliliğini geliştirme Kamu girişimlerinin öncülüğü ve belirleyiciliği Ulusal sanayi dallarını dış rekabete karşı koruma</p>	<p><i>Sistem-düzen politikası amaçları üzerine etkiler</i> Üreticilik ve tüketiciliği özendirme Serbestliği sağlama ve genişletme Piyasalaştırma Özelleştirme Dışa açma</p>
<p><i>Yapı politikası amaçları</i> En uygun yapının, kalkınma planları yoluyla ve iç ekonomik dinamikler ekseninde devlet tarafından belirlenmesi</p>	<p><i>Yapı politikası amaçları üzerine etkiler</i> Küresel kapitalist pratiklerce belirlenen; küresel oligopol piyasası, küresel ölçekli firmalar, küresel üretim ağına eklenmiş ekonomik mekanlar ve her sektörde küresel şirket oluşumu</p>
<p><i>Süreç politikası amaçları</i> Ulusal üretim kapasitesi yaratma ve büyüme İstihdam alanları yaratmak Kalkınma</p>	<p><i>Süreç politikası amaçları üzerine etkiler</i> Fiyat istikrarı Ekonomik büyüme</p>
<p><i>Ekonomi-dışı amaçlar</i> Eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi açılardan iyi yaşam koşulları</p>	<p><i>Ekonomi-dışı amaçlar üzerine etkiler</i> Tüketiciliğin önlenmesi Göçmenlerin güçlendirilmesi Adil ticaret Ekolojik bozulmanın önlenmesi</p>
Ekonomi politikası araçları üzerine etkiler	
Küreselleşme öncesi	Küreselleşme dönemi
<p><i>Sistem-düzen politikası araçları</i> İç ekonomik dinamiklere yönelik üretim, piyasa, para ve maliye mevzuatı</p>	<p><i>Sistem-düzen politikası araçları üzerine etkiler</i> Kapitalizmin kurumsallaştırılma alanlarının genişletildiği ulusal mevzuat Ulus-üstü nitelik kazanan uluslararası mevzuat</p>
<p><i>Yapı politikası araçları</i> Kalkınmayı hedefleyen altyapı ve üstyapı yatırımları</p>	<p><i>Yapı politikası araçları üzerine etkiler</i> Altyapı ve üstyapı boyutlarında ulus-ötesi kapitalist pratiklere zemin olacak düzenlemeler</p>
<p><i>Süreç politikası araçları</i> Para politikası: Hükümet yönetiminde merkez bankası; iç piyasalara etki eden zorunlu karşılıklar, selektif kredi ve reeskont araçları, iç varlıklar göstergesiyle para arzının kontrolü Maliye politikası: Sosyal gerekçelerle ve ağırlıklı olarak kamu girişimleri yoluyla sürdürülen harcamalar, yüksek oranlı doğrudan vergiler Ticaret politikası: Ulusal sanayi dallarını korumaya dönük tarifeler ve iç destekler Kur politikası: Sabit-yönetilebilir kur rejimi, aşırı değerlenmiş kur (eksik değerlenmiş ulusal para) odaklılık</p>	<p><i>Süreç politikası araçları üzerine etkiler</i> Sıkı para politikası çerçevesinde: Bağımsız merkez bankası, iç varlıklar tavanı, dış varlıklar tabanı, faiz oranları... Sıkı maliye politikası çerçevesinde: Düşük oranlı gelir ve kurumlar vergisi, geniş vergi tabanı (dolaylı vergi alanı), kısıtlanan kamu harcamaları, özelleştirme gelirleri... Serbest ticaret politikası çerçevesinde: Ortak gümrük tarifeleri, sınırlandırılan tarife dışı engeller ve düşürülen tarife oranları... Kur politikası: Serbest-esnek kur rejimi, eksik değerlenmiş kur (aşırı değerlenmiş ulusal para) odaklılık</p>
<p><i>Ekonomi-dışı araçlar</i> * Güçlü ve etkin sosyal devlet</p>	<p><i>Ekonomi-dışı araçlar üzerine etkiler</i> * Sosyal devletin zayıflaması</p>

Üçüncü Bölüm
TÜRKİYE'DE EKONOMİ POLİTİKALARI VE
KÜRESELLEŞMENİN ETKİLERİ

1. KÜRESEL KAPİTALİZM BAĞLAMINDA TÜRKİYE'NİN SOSYO-EKONOMİK GÖRÜNÜMÜ

Türkiye'nin ekonomi politikalarının küreselleşme sürecinde nasıl biçimlendiği değerlendirmelerine geçmeden önce, Türkiye'nin küresel kapitalizm temelindeki mevcut sosyo-ekonomik görünümünü incelemekte yarar vardır. Bu inceleme, küreselleşme sürecinin ulus-ötesi pratiklerinin ve ulus-üstü yetkenin birikimli etkilerinin daha açık görülebildiği özellikle 2000'li yıllara ilişkin olacaktır.

1.1. Ekonomik Sistem Anlayışı

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve gelişmesinin ilk aşamaları (ulus-devlet oluşturma), dünya çapında önemli iki gelişme ile aynı dönemde gerçekleşmiştir. Bu gelişmeler; 1929 Dünya Buhranı'nın öncesindeki ve sonrasındaki ekonomik koşullar ve Türkiye'nin hemen yanı başındaki sosyalist sistem deneyimidir. Bu süreçte Türkiye, coğrafi, siyasi ve düşünsel birtakım yakınlıklara karşın komşusu ülkedeki sosyalist eğilimi benimsememiştir. Tersine, Türkiye'nin ekonomik sistemi kapitalizm yönünde belirlenmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki asker-bürokrat yönetici sınıfın güçlü bir ulusal ekonomi kurma amacını kapitalist birikim rejimiyle olanaklı görmeleri⁴⁰⁴, Türkiye Cumhuriyeti'nde de devam eden bir görüş olmuştur. Kapitalist sistemin gerektirdiği sermaye birikimi, girişimci ve işçi sınıfları, yasal altyapı gibi boyutlarda Türkiye sıkıntılar yaşamıştır. Ne var ki, kapitalist kültürün oluşturulması ve kapitalist sistemin kurumsallaştırılması açısından, genel olarak şu düzenlemeler yapılmıştır: Liberalizme ve özel mülkiyete dayalı kapitalist hukuk sisteminin kurulması; iktisat politikası oluşturacak ve uygulayacak bakanlıkların, ticaret ve

⁴⁰⁴ Yahya Sezai TEZEL, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 5. baskı, İstanbul, 2002, s.146-147.

sanayi odalarının, araştırma merkezlerinin kurulması; bankacılık sisteminin geliştirilmesi; ulaştırma altyapısının oluşturulması; özel sermaye birikiminin teşvik edilmesi⁴⁰⁵.

1920'lerde yapılan bu düzenlemelerle kurulmaya çalışılan, özel mülkiyete ve özel girişime dayalı kalkınma stratejisi, gerek dünya ekonomisinin durgunluğu gerekse iç ekonomik koşulların elvermemesi nedeniyle olumlu sonuçlar ortaya koyamamıştır. Bunun üzerine 1930'larda devletçilik ilkesi Kemalist ekonomik görüşün temel dayanaklarından biri olmuştur ve devlet kapitalizmi uygulanmıştır. Devletçilik; pragmatist bir anlayışla ortaya çıkmış, modernliğin tamamlayıcısı bir öge olarak ekonomik kalkınmanın sağlanması amacıyla yönelik olmuştur. Bu konuda çıkan ideolojik tartışmalara en iyi yanıt, bizzat Atatürk tarafından şöyle verilmiştir⁴⁰⁶: *“Türkiye'nin uyguladığı devletçilik; sosyalizm teorisyenlerinin öne sürdükleri düşüncelerden aktarılmış bir sistem değildir. Bu, Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş bir sistemdir. Devletçiliğin anlamı şudur: Bireylerin özel girişimlerini temel kabul etmek, fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin ekonomisini devletin eline almak... Devlet, özel girişimlerde yapılmamış olan şeyleri bir an önce yapmak istemiştir.”*

Bütün bu çerçevede, Türkiye'de ekonomik sistemin ne saf kapitalist ne de saf kolektivist bir sistem olduğu görülmektedir. Sistemlerin birbirine yakınlaşması bağlamında kapitalist ilkeler ile kolektivist ilkeler birlikte uygulamaya geçirilmiştir. Bu eklektik model, Atatürk'ün, özel mülkiyetin ya da kamu mülkiyetinin mutlak egemenliğini kabul etmediği görüşüne dayanmaktadır. Bu modelde, ekonomik gelişme sağlandıkça özel mülkiyetin payının artması doğal karşılanmaktadır⁴⁰⁷.

Devletçilik ilkesi temelinde 1930'lu yıllarda sanayi planları hazırlanmış, bu planlar eşliğinde kamu iktisadi teşebbüsleri kurulmuştur. Bu yapıda özel sektörün temel oluşturduğu piyasa sistemi, kamu girişimlerinin de devreye girmesiyle karma ekonomik sistem olarak biçimlenmiştir.

1930'lardaki sanayi planlarıyla başlayan planlamacılık, 1961'de Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulmasıyla birlikte 5 yıllık kalkınma planlarıyla

⁴⁰⁵ Y. S. Tezel, a.g.k., s.229-237.

⁴⁰⁶ Y. S. Tezel, a.g.k., s.246.

⁴⁰⁷ Yüksel ÜLKEN, **Atatürk ve İktisat: İktisadi Kalkınmada Etkinlik Sorunu ve Eklektik Model**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981, s.58-59.

sürdürülmüştür. Planlamacılık, 1930'larla başlanan sanayileşme başarısını diğer sosyo-ekonomik alanlara genişletmiştir; büyüme ve kalkınma sağlanabilmiştir.

1980'lerden günümüze kadar uzanan süreçte ise küreselleşmenin neo-liberal ideolojik temelini yansımasıyla ekonomik sistemde devletçilik ilkesi zayıflamıştır. 24 Ocak 1980 Kararları ile dış ticaret rejimi serbestleştirilmiş; 1982'de Sermaye Piyasası Kurulu'nun (SPK'nın) oluşturulması, 1985'te İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın (İMKB'nin) kurulması ve 1989 yılında kambiyo rejiminin serbestleştirilmesi gibi düzenlemelerle finansal sermaye akışının da önü açılmıştır. Ayrıca devlet planlaması dönemlerinin gözde kuruluşları olan kamu iktisadi teşebbüsleri (KİT'ler) neo-liberal felsefeyle özelleştirilmiştir.

1979'daki Washington Uzlaşması ve 1991'de sosyalist sistemin sona ermesi ile kurumsallaşan ve kökleşen küreselleşme eğiliminin hem sonucu hem de gereği olarak, Türkiye'de piyasa sistemi ideolojik ve pratik anlamda yerleşik hale gelmiştir. Üretim ve tüketim yapısı ve süreçleri de piyasa sistemi temelinde yükselmiştir.

1.2. Üretim Yapısı

Küreselleşme sürecinde Türkiye'nin üretim yapısında belli başlı dört önemli özellik dikkat çekmektedir: Bunlar, *KOBİ'lerin ekonomideki payı*, *aile şirketlerinin yeri*, *üretimin ithalata bağımlılığı* ve *yabancı sermaye* konularında yoğunlaşmaktadır.

Türkiye ekonomisinde firmaların yaklaşık olarak %99'u küçük ve orta ölçeklidir⁴⁰⁸. Bu durum rekabetçi piyasa ekonomisi ve gelir dağılımı gibi açılardan olumlu bir özellik gibi görünmekle birlikte, küçük ve orta ölçekli firmaların ihracattaki, yatırımlardaki, kredilerdeki ve istihdamdaki payları düşünüldüğünde aslında bu firmaların zayıf karakterli oldukları görülmektedir. KOBİ'lerin ihracattaki payı %8, üretimdeki payı %36, kredilerdeki payı %3 ve istihdamdaki payı %56'dır⁴⁰⁹. Bu yapı içinde büyük ölçekli firmaların karar ve planlarının ekonomik süreçteki etkinliğinin daha fazla olması söz konusudur.

Türkiye ekonomisinin üretim yapısındaki bir diğer önemli özellik ise, aile şirketlerinin ekonomideki niceliksel üstünlüğüdür. Bugün Türkiye'deki firmaların

⁴⁰⁸ T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB), **2002 Yılı Genel Sanayi Sayımı**, Ankara, 2005, s.6.

⁴⁰⁹ KOSGEB, **KOBİ Ekonomisi ve Bankacılık**, Ankara, 2004, s.2.

%99'u aile şirketi olarak faaliyet göstermektedir⁴¹⁰. Türkiye'nin kültürel değerleri içinde ailenin niteliksel önemi de dikkate alındığında, aile şirketlerinin, kapitalist birikim kültürü ile aile kültürü arasında ortaya çıkmış bir kurum olduğu görülmektedir. Bu bakımdan "aile" kurumu ile "firma" kurumunun zaman zaman çatışabilme olasılığı söz konusudur. Buna ilişkin bir araştırma; Türkiye'de aile girişimlerinde ilk kuşak temsilcilerin girişime kazandırmaya çalıştıkları geleneksel değerlere karşın, yeni kuşakların ve yöneticilerin modern şirket değerlerine (bu bağlamda kapitalizm kültürüne) daha yakın olduklarını ortaya koymaktadır⁴¹¹.

İthalata bağımlı üretim ve ihracat, Türkiye'nin küreselleşmeyle bağlantılı ekonomik yapısının bir başka önemli göstergesidir. Türkiye'nin ithalatında ara malların payı 2000'deki %66 düzeyinden 2008'de %75'e yükselmiş, yatırım mallarının payı ise %21'den %14'e düşmüştür. Türkiye'nin üretimini asıl etkileyen ara mallardır ve 2002 sonrasında kaydedilen istikrarlı büyüme ortamının sağlanmasında dış girdi ithalatı önemli bir etkidir. Araştırmacı Ali Eşiyok'un bulguları da Türkiye'nin üretim ve ihracatında pek çok sektör itibariyle ithal girdi bağımlılığını ortaya koymaktadır⁴¹². Öte yandan, Türkiye'nin katma değeri yüksek dış girdi bağımlısı ve katma değeri düşük tüketim malları satıcısı olduğunun bir göstergesi olarak dış ticaret hadlerindeki eğilim dikkat çekmektedir. Türkiye'nin genel dış ticaret hadleri 1990'lı yıllarla birlikte istikrarlı bir şekilde düşmektedir⁴¹³. Bu durum, dış ticaret hadlerinin düşmesi yoluyla Türkiye ekonomisinden dışarıya kaynak aktarıldığına işaret etmektedir.

Türkiye'nin üretim yapısıyla ilişkili olan bir başka konu da yabancı sermaye akışlarına ilişkindir. Bu da özellikle ulus-ötesi şirketler bağlamında önem arz etmektedir.

⁴¹⁰ Alan CARSRUD, "Using Family Firms to Make Turkey More Competitive: An Entrepreneurial Strategy", Kültür Üniversitesi, 2. Aile İşletmeleri Kongresi, İstanbul, 14-15 Nisan 2006, s.23.

⁴¹¹ Nazan YELKİKALAN ve Erdal AYDIN, "Aile İşletmelerinde İlk Kuşak Girişimcilerin Örgüt Kültüründeki Belirleyicilikleri", Kültür Üniversitesi, 1. Aile İşletmeleri Kongresi, İstanbul, 17-18 Nisan 2004, s.344.

⁴¹² Ali EŞİYOK, "Türkiye Ekonomisinde Üretim ve İhracatın İthalata Bağımlılığı, Dış Ticaretin Yapısı", *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları Dergisi*, Yıl:3, Sayı:1-2, 2008, s.150-152.

⁴¹³ T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), *İstatistiksel Göstergeler 1923-2006*, Ankara, 2006, s.427.

1.3. Ulus-ötesi Şirketlerin Yeri

Küresel kapitalizm yaklaşımında da temel fonksiyonuyla belirleyici öneme sahip olan ulus-ötesi şirketler, küreselleşme sürecinin önemli ekonomik oyuncularından biridir. Küresel piyasalarla pek çok noktadan bağlantılı olan Türkiye’de de ulus-ötesi şirketlerin etki ve işlevleri önemlidir. Bu konuya, içeriye ve dışarıya doğru sermaye akışları olarak iki açıdan yaklaşılabilir.

Ulus-ötesi şirketler, reel ve finansal olarak Türkiye’de çeşitli yatırımlar yapmaktadırlar. Küresel kapitalizm teorisyenlerinden Robinson’ın *yeni organizasyon biçimleri* adını verdiği yöntemler arasından *birleşme ve satın almalar*, sık rastlanan bir ulus-ötesi şirket yatırım yöntemi olarak belirmektedir. Özellikle bankacılık, sigortacılık, perakendecilik gibi kârlılığın yüksek olduğu sektörlerde küresel şirketlerle Türk firmaları arasında birleşme ya da satın alma ilişkisine tanık olunmaktadır. Tablo 24, Türkiye’deki dış kökenli ulus-ötesi şirketleri ve pazara giriş biçimlerini göstermektedir.

TABLO 24: TÜRKİYE EKONOMİSİNDE ULUS-ÖTESİ ŞİRKETLER

Sektör	Ulus-ötesi Şirket	Pazara Giriş Biçimi	Ortaklık Payı
Bankacılık	Citibank	Satın alma, Akbank.	%20
	General Electric	Satın alma, Garanti Bankası.	%21
	HSBC	Satın alma, Demirbank.	%100
	UniCredit	Satın alma, Yapı-Kredi Bankası.	%40
	ING	Satın alma, Oyakbank.	%100
	Fortis	Satın alma, Dışbank	%100
	Dexia	Satın alma, Denizbank.	%100
	National Bank of Greece	Satın alma, Finansbank.	%77
Sigortacılık	Allianz	Satın alma, Koç Sigorta.	%84
	Aviva International	Birleşme, Ak Emeklilik ile. (AvivaSA)	*
	Axa	Satın alma, Oyak Sigorta.	%100
	Groupama	Satın alma, Başak Sigorta.	%56
Perakendecilik ve Gıda	Nestle	Satın alma, Erikli Su.	*
	Tesco	Satın alma, Kipa.	%100
	BC Partners	Satın alma, Migros.	%98
	Cadbury	Satın alma, Kent Gıda	%65
İletişim-Eğlence	Vodafone	Satın alma, Telsim.	%100
	Ojer Telekom	Satın alma, Türk Telekom.	%55
	Fox TV	Satın alma, TGRT.	%100
Enerji	Castrol	Birleşme, Türk Petrol ile. (Turcas)	*
	Shell	Birleşme, Turcas ile. (Shell-Turcas)	*

Kaynak: İlgili şirketlerin internet sitelerindeki “yatırımcı ilişkileri” ve “ortaklık yapısı” sayfalarından yararlanılarak hazırlanmıştır. *: İlgili oranlar şirketlerin internet sitelerinde belirtilmemiştir.

Tablo 24’te görülen örnek ulus-ötesi şirketler, yeni yatırımlar ya da birleşme yöntemiyle değil, ağırlıklı olarak satın alma yöntemiyle Türk pazarında yer almışlardır. Satın alma yatırımlarının bir bölümü, özelleştirilen KİT’lere yöneliktir. TÜPRAŞ, Petkim, Türk Telekom gibi büyük tekeli kamu kuruluşlarının hisse senetleri, Shell, Socar, Ojer Telekom gibi ulus-ötesi şirketler tarafından bağımsız olarak ya da çeşitli ortaklıklarla devralınmıştır. Bütün bu yapı, yerli girişimcilerin sermaye yapısının güçlü olmadığı ve ulus-ötesi şirketlerin, kârlılığın daha yüksek olduğu sektörlerle yönediklerinin göstergesidir. Bunların dışında, Carrefour, Metro, Praktiker, Nestle, Coca-Cola, Bosch, Toyota, Ford, Renault, BP, Shell, Total, CNN, BBC, DHL, Western Union gibi ulus-ötesi şirketlerin, birleşme ve satın alma dışında ortak veya bağımsız üretim ya da satışa yönelik yeni yatırımları da söz konusudur. Ayrıca McDonald’s, KFC, Starbucks, Gloria Jeans, Marks&Spencer, Zara, Mango gibi, üretim ve satış ayrıcalığı verme yöntemiyle faaliyet gösteren ulus-ötesi şirketler de Türkiye ekonomisinde görülebilmektedir.

İçeriye doğru sermaye akışının ve yatırımların yanı sıra, dışarıya doğru sermaye akışı ve yatırımlar da Türkiye için belli bir önem derecesine sahiptir. Yabancı sermaye olarak Türkiye’ye gelen ulus-ötesi şirketlerle ölçek olarak karşılaştırılması sınırlı olsa da, Türk şirketleri de özellikle tekstil ve hazır giyimde Mısır, Ürdün, Romanya, Bulgaristan gibi özellikle yakın coğrafyada çeşitli yatırımlar yapmaktadırlar. Öne çıkan bir başka örnek de, Türk inşaat şirketlerinin Balkanlar, Rusya, Orta Asya gibi bölgelerdeki yatırımlarıdır. Bunlar genellikle yeni yatırım şeklinde olmakla birlikte, çikolata üreticisi Ülker’in Belçikalı Godiva’yı satın alması örneğindeki gibi, sıkça görülmeyen birleşme ya da satın alma yatırımları da gözlenebilmektedir⁴¹⁴.

Forbes dergisinin düzenlemekte olduğu *The Global 2000* listesindeki büyük şirketler arasında 13 Türk şirketi de yer almaktadır. Bunların 5’i banka (331. sıradaki İş Bankası, 427. sıradaki Akbank, 452. sıradaki Garanti Bankası, 779. sıradaki Halkbank ve 850. sıradaki Vakıfbank), 3’ü holding (410. sıradaki Koç Holding, 527. sıradaki Sabancı Holding ve 1340. sıradaki Doğan Holding), 2’si iletişim şirketi (714. sıradaki Turkcell ve 741. sıradaki Türk Telekom), 1’i gıda şirketi (1879. sıradaki Anadolu Efes), 1’i demir-çelik şirketi (1262. sıradaki Erdemir) ve 1’i de

⁴¹⁴ UNCTAD, a.g.r., s.56.

(942. sıradaki Enka) inşaat şirketidir⁴¹⁵. Bu Türk şirketlerinin çoğu yukarıda anılan ulus-ötesi şirketlerin ölçeğinde olmayıp küresel üretim ağının güçlü oyuncularını değildir. Aksine, ulus-ötesi şirketlerin Türk pazarına girişinde yardımcı konumunda yer almış ya da iç pazar ağırlıklı olarak büyük ölçeğe ulaşmışlardır.

1.4. Tüketim Yapısı

Küresel kapitalizm olgusunun önemli boyutlarından biri olan tüketim, Türkiye'nin ekonomik yapısı içinde de belirleyici bir etken olarak göze çarpmaktadır. Tüketim faaliyetinin tüketimciliğe dönüşmesi üç boyut itibarıyla incelenebilmektedir. Bunlar, *perakendecilik eğilimleri*, *kredi kullanımı* ve *tüketim malları ithalatı* boyutlarıdır.

Türkiye perakendeciliğinde, *geleneksel perakendecilik* ve *örgütlü perakendecilik* olarak iki tür itibarıyla ele alındığında, büyük ölçekli örgütlü alışveriş merkezlerine doğru kayan bir tüketim eğilimi göze çarpmaktadır. Alışveriş Merkezleri ve Perakendeciler Derneği'nin verilerine göre, örgütlü perakendeciliğin toplam perakendecilik hacmindeki payı 2007 yılında bir önceki yıla göre %35'ten %38'e çıkarken, geleneksel perakendeciliğin payı %65'ten %62'ye düşmüştür. Aynı paylar gıda perakendeciliği bakımından ele alındığında, örgütlü perakendecilikte %22'den %27'ye yükseliş, geleneksel perakendecilikte %78'den %73'e düşüş söz konusudur⁴¹⁶. 2006-2009 döneminde bu perakende şirketlerde istihdam endeksi, fiş endeksi, ciro endeksi ve metrekare endeksi ölçütlerine göre örgütlü perakendeciliğin lehine olan büyüme gözlenmektedir⁴¹⁷. Tüketime ilişkin bu göstergeler, kredi hacmi ile ilişkilendirilerek düşünüldüğünde tüketimcilik daha açık olarak görülebilmektedir.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) verilerine göre; bireysel kredi kartı harcamaları 2000-2008 döneminde yılda ortalama olarak %44; konut, taşıt satın alma gibi amaçlarla kullanılan tüketici kredileri ise 2000-2008 döneminde yılda ortalama %33 artmıştır. Karşılaştırma yapabilmek amacıyla, imalat sanayinde kişi

⁴¹⁵ Forbes Magazine Online, http://www.forbes.com/lists/2009/18/global-09_The-Global-2000_Country_14.html, Erişim tarihi: 10.05.2009.

⁴¹⁶ Alışveriş Merkezleri ve Perakendeciler Derneği (AMPD), <http://www.ampd.org/arastirmalar/default.aspx?SectionId=97>, Erişim tarihi: 05.05.2009.

⁴¹⁷ Alışveriş Merkezleri ve Perakendeciler Derneği (AMPD), <http://www.ampd.org/arastirmalar/default.aspx?SectionId=164>, Erişim tarihi: 05.05.2009.

başına kazanç endeksi ve saat başına ücret endeksindeki şu değişimler incelenebilir: 2000-2008 döneminde kazanç endeksi ortalama olarak %16 ve ücret endeksi %17 artış göstermiştir. Bu durum da, yukarıda küresel kapitalizmin tüketimcilik boyutunda değinilen, satın alma gücüyle desteklenmemiş satın alma isteğinin eğilimini göstermektedir.

Türkiye'nin tüketim yapısını açıklayan son güncel eğilim ise tüketim malları ithalatına ilişkindir. 2002 yılı sonrasında Türkiye'ye sermaye girişinin etkisiyle döviz arzı artmış ve kurlar düşüş eğilimine girmiştir. Kurların düşmesi yurtdışında üretilen ve daha önce Türk piyasasında yer edinememiş ürünlere olan talebi arttırmış; bu süreçte, gelişmiş ülkelerde tüketilen hemen hemen her türlü mal Türk tüketiciler tarafından da tüketilebilmiştir. TÜİK istatistiklerinden derlenen verilere göre; Türkiye'nin 2002-2008 döneminde yatırım malları ithalatı yılda ortalama %23, ara mal ithalatı %26 ve tüketim malları ithalatı %29 artmıştır. 1980'lerden başlayarak mal grupları itibariyle ithalatın yapısına bakıldığında da yine tüketim eğiliminin yüksekliği gözlenebilmektedir. Tablo 25 bu konuda yol göstericidir.

TABLO 25: İTHALATIN MAL GRUPLARI İTİBARIYLA DAĞILIMI (%)

	Yatırım malları	Ara mallar	Tüketim malları
1983-1989	16,8	79,5	3,6
1990-1999	22,1	68,4	9,0
2000-2008	17,4	70,7	11,2

Kaynak: DPT ve TÜİK verilerinden derlenmiştir. (www.dpt.gov.tr ve www.tuik.gov.tr)

Tablo 25'teki verilere göre; 2000'li yıllarda yatırım mallarının toplam ithalattaki payı yaklaşık olarak 1983-1989 dönemindeki düzeylerinde seyretmektedir. Ara mal ithalatının payı ise 1980'lerden 2000'lere yaklaşık 9 puan gerilemiştir. Bu iki mal grubunun payındaki durağanlık ve azalmaya karşılık, tüketim malları ithalatı payı, küreselleşme döneminde sırasıyla %3,6, %9 ve %11,2 oranlarında düzenli ve belirgin şekilde artmıştır. Bu durum, üretim yapısı bakımından temel tüketim malları üretiminde daha ucuza üretim avantajı olan rakip ülkeler karşısındaki güç kaybını gösterdiği gibi; otomotiv, elektronik, sinema gibi dallardaki küresel markalı ürünlere yönelik tüketim eğilimine işaret etmektedir. Türkiye gibi, ara mal ve yatırım malı ithal etmezse üretim ve ihracat yapamayacak olan bir ülkede tüketim malları ithalatı artışının görece yüksekliği, yine tüketimciliğin bir göstergesidir.

1.5. Devlet Anlayışı

Türk toplumunda devlet, toplumsal işleyişte birincil sorumlu kurum olarak çok eski tarihlere kadar giden bir geleneğe sahiptir. Bu bakımdan, Türkiye Cumhuriyeti'nde de devletin yönlendirdiği bir sosyal ve ekonomik düzen söz konusudur. Bu düzen, devletçilik ilkesi temelinde yükselmiştir ve devletçilik bugün de toplumsal yaşamdaki anlamlı yerini korumaktadır⁴¹⁸.

Türkiye, 1923'ten 1950'lere dek devlet eksenli kurucu idealler temelinde varlığını oluşturmuştur. Devlet, toplumun bütünselliğini esas almıştır. Hukuk sistemi, eğitim sistemi, ekonomi sistemi, bürokratik sistem gibi alt sistemler, modernizm doğrultusunda birbiriyle uyumu gözeten bütünsellik ilkesine dayalı olarak kurulmuştur. Laik hukuk, modern bilimsel eğitim, kapitalist ekonomi gibi parçalar niteliksel olarak bir bütünlüğü sağlamıştır. Cumhuriyet'in bu değerlerinin uyumlu bir parçası da politik alanda liberalizm ideolojisidir.

Liberalizmin getirdiği çoğulculuk, Türkiye'nin ekonomik temellerinin atıldığı İzmir İktisat Kongresi'nden başlayarak toplumsal politika kararlarına çeşitli kesimlerin katılımına dayalı olmuştur. Örneğin; İzmir İktisat Kongresi'ne tüm Türkiye'den çiftçi, esnaf, işçi, tüccar, işadama delegeler katılarak ulusal ekonominin kurulmasının kendi sektörleriyle ilgili ilkelerini belirlemişlerdir⁴¹⁹. Bu kurucu ilkelerle 1950'lere kadar tek parti yönetimi Türkiye'yi yönettiyse de, örneğin, bizzat Atatürk'ün teşvikiyle Serbest Cumhuriyet Fırkası kurularak bir siyasi açılım gerçekleştirilmiştir. Fakat Cumhuriyet'in temel felsefesi için tehlike içermesi nedeniyle Fırka kısa süre sonra kapatılmıştır⁴²⁰.

1946 yılında çok partili politik sisteme geçilmiş ve 1950'lerden bugüne liberalizmin egemen eğilimiyle oluşturulan bir ekonomik düzen söz konusu olmuştur. Bu süreçte, dışa açılma, müdahaleci devlet düzenlemelerinin kaldırılması, serbestleştirme, özelleştirme gibi uygulamalar aşamalı olarak katlanarak günümüze kadar gelmiştir. Bu ilke ve uygulamalar gerçekte 1950'lere kadar olan dönemle uyumsuzluk içermemektedir. Ancak, o dönemde iç ve dış koşulların gerektirmesiyle pragmatist olarak devletçilik eksenli bir ekonomik düzen kurulmuştur ve bu

⁴¹⁸ Yakup KEPENEK ve Nurhan YENTÜRK, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005, s.62-63.

⁴¹⁹ Bkz.: İzmir Büyükşehir Belediyesi, **İzmir İktisat Kongresi: İlkeler ve Sunuşlar**, İzmir, 2004.

⁴²⁰ Büyük Larousse, **Sözlük ve Ansiklopedi**, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1986, s.10361.

devletçilik anlayışı kapitalizmin ya da sosyalizmin temellerine değil, Türkiye'nin özgün felsefe ve niteliklerine dayanmıştır⁴²¹. Dolayısıyla Türkiye'nin kendine özgü eklektik ekonomik sistemi, 1950'lerle birlikte gittikçe Batılı bir piyasa ekonomisine benzeme eğiliminde olmuştur. Bu eğilim, 1980'lerle birlikte yoğunlaşan küreselleşme olgusunun da etkisiyle liberal partilerin ekonomi politikalarıyla pekişmiştir.

Liberal ekonomi politikalarının etkisiyle devlet anlayışı; planlamacı ve düzenlemeci çizgiden, *birakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler* çizgisine kaymıştır. Türkiye'de hâlâ kalkınma planları yapılmakla birlikte, bu planlar, kamu kesiminin ekonomideki yerinin azalması paralelinde özel kesimin planlarıyla ikame edilmiş ve birer araştırma raporu niteliğinde hazırlanır olmuştur. Devletin düzenleme alanları, özel mülkiyeti, serbest girişimi, dışa açılmayı pekiştirici özelliğe bürünmüştür.

1980'lerle birlikte Washington Uzlaşması'nın biçimlendirdiği dünya genelindeki ulusal ekonomik düzenler, ulus-devletin ekonomik boyutunda ulusal ekonomi politikası geliştirebilmeyi engellemiştir. Bu süreçte, UPF, Dünya Bankası, DTÖ, Gümrük Birliği gibi kurumlar, ulus-üstü etkileri yoluyla küresel kapitalizme eklemlenen bir Türkiye ekonomisi yaratmıştır. Bu kurumlardan özellikle UPF ile yapılan anlaşmalar Türkiye'de ekonomik sistemin eklektik modelden, saf piyasa ekonomisine dönüşümünde öncelikli belirleyici olmuş ve hükümet değişikliklerine karşın piyasa ekonomisini egemen kılan neo-liberal politikalar eğiliminde bir değişiklik olmamıştır⁴²². Ulus-devletin politik boyutunda ise ulusal politik iradenin zayıflaması sonucuyla karşılaşmaktadır. Bunun en belirgin örneği, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin ulusal hukukun üzerinde gerçekleşen kararlarıdır.

Türkiye'nin küresel kapitalizmle ilişkisini ortaya koyan ve benzerlik ve farklılıklarını değerlendirmek için yol gösterici olan bu temalardan sonra, Türkiye'de kapitalist temelde ortaya çıkan sosyo-ekonomik durumun küresel kapitalizmle ne derecede uyumlu ve uyumsuz olduğu çözümlenebilir.

⁴²¹ Y. Kepenek ve N. Yentürk, a.g.k., s.63-65.

⁴²² Bağımsız Sosyal Bilimciler, **IMF Gözetiminde 10 Uzun Yıl: 1998-2008**, Ankara, 2006: s.2-3.

2. KÜRESEL KAPİTALİZM VE TÜRKİYE'DE KAPİTALİZM

Türkiye'de uygulanan ekonomik sistemin, küreselleşme sürecini açıklayan/işleten küresel kapitalist sistemle uyumsuzlukları ya da uyumluluğu; ekonomi politikalarının biçimlenmesinde önemli bir etkidir. Yükselen küreselleşme ivmesiyle ortaya çıkan, piyasa sistemini küresel düzlemde kurumsallaştırma eğilimi Türkiye'de de gözlenmektedir. Ancak, Türk toplumunun birtakım sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel nitelikleri piyasa sistemine karşıt ya da alternatif özgünlükler göstermektedir. Bu bakımdan, Türkiye'nin sosyo-ekonomik sistemi ile küresel kapitalizm arasındaki uyumluluk derecesini değerlendirmekte yarar vardır.

2.1. Uyumlu Nitelikler

Küresel kapitalizmin işleyişinin; ana oyuncular olarak ulus-ötesi şirketler, ulus-ötesi kapitalist sınıf ve ulus-üstü kuruluşlar açısından beklenen sonuçları verebilmesi için, dünya çapında yerel noktalarda kapitalist kültürün ve kurumların oluşturulması bir katalizör işlevi görmektedir. Türkiye'de de bu bakımdan beklenen sonuçları sağlayabilecek ve küresel kapitalizmle uyumlu birtakım özellik ve yapıların varlığı söz konusudur.

Küresel kapitalizm yaklaşımına göre; küreselleşmenin ekonomik boyutunun belirleyici özelliği, genel olarak ulus-ötesi üretim mantığı temelinde ulus-ötesi şirketlerin küresel faaliyetleri ve gücüdür. Bu bağlamda Türkiye'de ulus-ötesi üretim için gerekli olan yeni teknolojiler ve yeni organizasyon biçimlerinin edinilebilir ve uygulanabilir olması küresel kapitalizmin işleyişine katkıda bulunmaktadır.

Türkiye yeni teknolojiler konusunda dünya genelindeki pek çok gelişmeyi takip edebilen bir ülkedir. İnternet altyapısı, bilgisayar, elektronik aksam gibi konularda teknoloji-yoğun üretim tekniği için olanaksızlık söz konusu değildir. Bu olanakta üç etmen göze çarpmaktadır: 1) Türkiye, DTÖ üyesi olarak dış ticaret rejiminde serbestliği esas kılmıştır, 2) Küresel likidite bolluğunun ve yüksek reel faiz, finansal araç çeşitlenmesi gibi etmenlerin etkisiyle, ithalatı kolaylaştıran düşük kur olanağı söz konusudur ve 3) Çin, Tayland, Tayvan gibi ülkelerin düşük maliyet olanağı sunmaları sayesinde ulus-ötesi bilişim şirketleri tüm dünyaya mal arz edebilmektedirler. Dolayısıyla ulus-ötesi şirketlerin Türkiye'de yatırım yapmasını sağlayabilecek yeni teknoloji olanakları vardır. Bu noktada, Sklair'ın belirttiği gibi,

ulus-ötesi şirketler bu teknolojik ürünleri kendi ülkesinden ya da ucuza ürettirdiği üçüncü bir ülkeden ithal etmekle, Türkiye'nin dış ticaretinde olduğu gibi, faaliyette bulunduğu pek çok gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkenin dış ticaret dengesi üzerinde olumsuz etkiye neden olmaktadır⁴²³. Her ne kadar imalat değil de, montaj sanayi niteliğinde olsa da Vestel, Casper gibi Türk bilgisayar markaları da ulus-ötesi şirketler için elverişli bir üretim ortamına katkıda bulunmaktadır.

Yeni organizasyon biçimleri bakımından da Türkiye küresel kapitalizmle uyumlu özellikler sergilemektedir. Dışarıdan hizmet alma, sözleşmeli üretim, birleşme, satın alma, üretim ayrıcalığı verme gibi yöntemlerle Türk firmaları dünya markalarından iş almakta, devlet kuruluşları da, özellikle belediyeler, dışarıdan hizmet alma gibi yöntemlere başvurmaktadır. 2008 yılı itibariyle Türkiye'nin imalat sanayi ihracatının yaklaşık olarak %19'unu gerçekleştirerek ilk sırada yer alan tekstil ve hazır giyim sektöründe Yeşim, Sun, Ceylan gibi Türk firmaları Adidas, Nike, Gap, Zara, Banana, Armani gibi ulus-ötesi şirketlerle sözleşmeli üretim türünde anlaşmalar yapmaktadırlar. Bu bağlamda, Türkiye'nin büyük tekstil ve hazır giyim firmaları da markalaşma ve ulus-ötesileşme konusunda yeterli görünmemektedir.

Dışarıdan hizmet alma, sözleşmeli üretim, üretim ayrıcalığı verme gibi yöntemler aracılığıyla küresel kapitalizmle bütünleşen Türk firmaları, diğer organizasyon biçimleri bağlamında esneklik, hız, kalite, düşük maliyet gibi avantajlar sağlayarak ulus-ötesi şirketlerle olan işbirliklerini sürdürmek istemektedirler. Tam zamanında üretim, yalın üretim, toplam kalite yönetimi, yönetim (ISO), çevre (CE), sosyal sorumluluk (SA) standartları gibi yöntemler, Türk firmaları tarafından gittikçe daha çok öğrenilmekte ve uygulanmaktadır. Bu yöntemlerin öğrenilmesi bakımından *danışmanlık örgütleri* ve *üniversiteler* olarak iki tür kurum öne çıkmaktadır.

Danışmanlık örgütleri; kâr güdüsüyle bu tür yeni formların öğretilmesi üzerine kurulu özel girişimler olabildiği gibi, ticaret, sanayi ve meslek odaları da üye kuruluşlara ulus-ötesi üretimin bu gibi boyutlarına yönelik eğitimler vermektedirler⁴²⁴. Üniversiteler ise, zaten kapitalist ideolojinin altyapı etmenlerinden biri olarak ekonomi, işletme, mühendislik gibi bölümlerde piyasa sisteminin daha iyi

⁴²³ L. Sklair, a.g.k., 1995, s.65.

⁴²⁴ Nar, Kare, Matris, Cell gibi danışmanlık şirketleri ve Metal Sanayicileri Sendikası, Makine Mühendisleri Odası gibi meslek örgütleri.

işleyişine ilişkin eğitim vermektedirler⁴²⁵. Türkiye’de ulus-ötesi üretim biçimlerinin öğrenilmesinde kitap, makale gibi türlerde çeviri ya da özgün yayınların sayısı da gittikçe artmaktadır.

Yeni üretim organizasyonu biçimlerinin verimlilik, kârlılık ve yüksek rekabet gücü sağlamak amacıyla piyasa sistemi içinde icat edilmiş yöntemler olduğu açıktır. Bu yöntemlerin Türk firmaları tarafından da uygulanması iki genel sonuç ortaya çıkarmaktadır: Birincisi, yurt içinde kâr ve sermaye birikimi yoluyla kapitalist sınıfın kültürel-ideolojik ve politik olarak güçlenmesi; ikincisi de, ulus-ötesi şirketler için üretim yapan firmalar olarak karar alma, plan yapma gibi boyutlarda bağımlı olmalarıdır. Birinci sonuç, Sklair ve Robinson’ın yukarıda değindiği ulus-ötesi kapitalist sınıf oluşumunda etkili potansiyel bir gelişmedir. Türk sermaye sınıfının zenginleşmesi küreselleşmenin de etkisiyle tüketimcilik temelinde ulus-ötesi şirketlerin temsil ettiği ulus-ötesi kapitalist sınıfa yakınlaşmayı sağlamaktadır. Ulus-ötesi şirketlerin egemenliğini açıklayan ikinci sonuç ise, üretim ve hizmet standartlarının bu şirketler tarafından belirlenmesi yoluyla gerçekleşmektedir. Bir McDonald’s üretim ayrıcalığı almak ve bu bağlamda Ritzer’in McDonaldslaşma kavramıyla açıkladığı, rasyonelleştirmeyi sağlayıcı standartları sağlamak, bir ulus-ötesi şirketin etki gücünü örneklemektedir. Bir başka örnek olarak; Nike, sözleşmeli üretim ilişkisi kurduğu firmalardan, sosyal sigorta, çalışma güvenliği, sosyal sorumluluk gibi konulardaki koşulları yerine getirerek üretim yapmalarını istemektedir⁴²⁶.

Küresel kapitalizm yaklaşımında öne sürüldüğü gibi, dışarıdan hizmet alma, sözleşmeli üretim gibi üretim yöntemleri, çalışma yaşamı üzerinde geçicileşme, kayıt-dışı çalışma gibi sonuçlar yaratmaktadır⁴²⁷. Bu, işçiler için yurtiçinde ya da yurtdışına doğru yer değiştirme anlamına gelmektedir. Türkiye’de sanayileşme sürecinde görülen şehirleşme anlayışı zaten kırsal kesimden kentlere doğru bir göçe neden olmuştur; küresel kapitalist ilişkilerin etkisiyle bu göç ya da yer değiştirme yoğunlaşmıştır. Buna ek olarak, Türk çok uluslu şirketlerinin çevre ülkelerde yaptığı

⁴²⁵ C. Lodziak, a.g.k., 2003, s.26.

⁴²⁶ NTVMSNBC haber sitesi, “Ceylan Giyim, Nike ile Üretim Sözleşmesi İmzaladı” <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/3905.asp>, Erim tarihi: 10.05.2009.

⁴²⁷ P. McMichael, a.g.k., s.192.

yatırımlar için Türkiye’den işçi götürmeleri de yurtiçindeki kayıt-dışı çalışmanın yarattığı işçi fazlalığından kaynaklanmaktadır.

Türkiye’de istihdam edilen yabancı işçiler konusunda ise gelişmiş ülkelerdeki göçmen yapısından farklı bir yapı söz konusudur. Türkiye’de, ABD, İngiltere, Avustralya gibi ülkelerde gündelik yaşamda sıkça görüldüğü gibi yoğun bir göçmen nüfustan söz edilememektedir. Ancak, özellikle 2000’li yıllarda göçmen nüfus artma eğilimindedir. Rusya ve Türk cumhuriyetlerinden gelen göçmen işçilerin sayısı gittikçe artmaktadır. 2000’li yıllarda petrol ve doğal gaz fiyatlarının artmasıyla bu ülkelerin refah seviyesinin yükselmesi, turizm, inşaat başta olmak üzere çeşitli ekonomik ilişkileri yoğunlaştırmakta, bu ilişkilerde özellikle Rusça bilgisi gereğinden doğan göçmen işçi sayısında artış eğilimi görülmektedir. Ulus-ötesi kapitalist sınıfa eklenme gayreti içindeki Türk kapitalist sınıfı için de bu göçmen akışı düşük maliyet avantajından dolayı önemli ölçüde çekicidir. Öte yandan, coğrafi olarak bir köprü niteliğindeki Türkiye, gittikçe göçmenlerin hedef ülkesi konumuna yerleşmekte, kaçak göçmenler ülkesi olma eğilimi taşımaktadır. Bu bağlamda 2005 yılında Türkiye Bilimler Akademisi’nin hazırladığı rapora göre, Türkiye’de her yıl 100 bin kaçak göçmen yakalanmaktadır⁴²⁸.

Türkiye’de esnek çalışmanın bir örneği de kamu kesiminde görülmektedir. Hükümet, mevcut sözleşmeli 100 bin personele ek olarak, özellikle uzman kamu çalışanlarının esnek çalışma modeli çerçevesinde yer değiştirmeye yönlendirilmesini planlamaktadır⁴²⁹. Ayrıca Türkiye’de erken emeklilik ve emeklilik gelirinin düşüklüğü nedenleriyle, emekliler bir iş bulma arayışına girmektedirler ve işverenler de emeklileri çalıştırarak bir kayıt-dışılık yaratmaktadırlar. Bu da, genç işçilerin iş bulma ve ücret pazarlığı güçlerini kırmaktadır. Bu kez genç işçilerin kayıt-dışılığa yönelmesi söz konusu olmaktadır.

Dışarıdan hizmet alma, sözleşmeli üretim, birleşme, satın alma gibi organizasyon yöntemleri ve işgücü piyasasında geçicileşme, kayıt-dışılaşma gibi, kapitalist sınıfın lehine olan eğilim ve düzenlemeler; ulus-ötesi şirketlerin Türkiye’ye girişinde çok önemli çekici nedenlerdir. Bu tür nedenlerden biri de, bu firmaların

⁴²⁸ Bkz.: Türkiye Bilimler Akademisi, **Yurtdışından Gelenlerin Nicelik ve Niteliklerinin Belirlenmesindeki Sorunlar Raporu**, Şenol Matbaacılık, Ankara, 2005.

⁴²⁹ Referans Gazetesi, “**Kamu Personeli Sistemi IMF İçin Makyajlanıyor**”, http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx?HBR_KOD=122127, Erişim tarihi: 05.05.2009.

elde ettikleri kârlarını dışarıya transfer edebilmeleri, dolayısıyla sermayenin dolaşımında bir yasal engelin olmamasıdır. McMichael'in ulus-ötesileşmeyi tanımlayıcı özellikler arasında saydığı yeniden sömürgeleşme (recolonization) sürecinde de kâr transferi önemli bir rol oynamaktadır⁴³⁰. Benzer şekilde İkinci Dünya Savaşı sonrası emperyalizmin neo-emperyalizm adıyla ortaya koyduğu dünya düzeninde, yabancı yatırımlardan elde edilen kârın transferi, yeni sömürge mekanizmaları arasında sayılmaktadır⁴³¹.

Türkiye'de TCMB istatistiklerine bakıldığında görülmektedir ki; 1992 yılından günümüze, yatırım gelirlerinde negatif değerler söz konusu olup, bu, yatırımlardan elde edilen gelirin, yani kârın yurtdışına transfer edildiğini göstermektedir. TCMB verilerinden yapılan hesaplama göre; 1992-1999 döneminde kâr transferi yıllık olarak ortalama %4,8 artmışken, bu oran 2000-2008 döneminde %9,8'e çıkmıştır. Sonuç itibariyle, Türkiye'nin de bir çeşit yeniden sömürgeleşme sürecinin bir parçasını yaşadığı söylenebilmektedir.

Ulus-ötesi şirketlerin Türkiye'de yatırım yaptığı sektörler incelendiğinde şu özellikler öne çıkmaktadır: Ulus-ötesi şirketler özellikle hizmet sektörlerinde yatırım yapmaktadırlar. Örneğin, TCMB verilerine göre; 2004-2008 dönemindeki yabancı sermaye girişlerinin ilk dört sırasında %47'lik payla finansal sektör, %19'luk payla ulaştırma, haberleşme ve depolama sektörü, %18'lik payla imalat sanayii ve %6'lık payla toptan ve perakende sektörü yer almaktadır. Bu yapı itibariyle, ulus-ötesi şirketlerin, Türkiye'de büyük reel yatırımı gerektirmeyen, emek-yoğun değil, finansal sermaye-yoğun ve bilişim-yoğun üretim tekniğiyle çalışan ve bu bakımdan verimliliğin ve kârlılığın daha yüksek olduğu sektörler daha çok yatırım yaptığı görülmektedir. Ancak, bu durum, genellikle yeni yatırım şeklinde değil, birleşme ya da satın alma şeklinde cereyan etmektedir. Yabancı sermaye ile ilişkili istatistiksel göstergelerde yeni yatırım ya da birleşme ve satın alma ayrımı yapılmadığından, tüm miktarlar yeni yatırım gibi algılanabilmektedir.

Ulus-ötesi şirketlerin yatırımlarında finansal sektörün başı çektiği görülmektedir. Yabancı sermaye yatırımları içindeki finansal sektörün yüksek payının yanı sıra, aynı dönemde yılda ortalama olarak %1434'lük bir yatırım artışı da finansal sektörün çekiciliğinin kanıtı olmuştur. Finansal sektöre yönelen bu yabancı

⁴³⁰ P. McMichael, a.g.k., s.222.

⁴³¹ G. Kazgan, a.g.k., 2000, s.343.

sermaye artışının en büyük nedeni, yüksek kamu kesimi borçlanma gereğinin getirdiği risk primi ve beraberindeki reel faizlerin görece yüksekliğinin getirdiği kâr potansiyelidir.

Ulus-ötesi şirketlerin Türkiye'deki yatırımlarının artmasını sağlayan çok önemli bir neden de neo-liberal politika düzenlemeleridir. Neo-liberal ekonomi politikalarını kurma konusunda, özellikle yurtiçi tasarruf açığı olan ülkelerin hükümetleri arasında bir rekabet söz konusudur. Piyasa güveni ile sermaye ve ticaret akışlarını çekebilmek üzere hükümetler; düşük vergiler, esnek çalışma yasaları, özelleştirme, dış piyasalara açma gibi konularda liberalleşmeyi sağlama uğraşındadırlar⁴³². Bu bağlamda Türk hükümetleri de, örneğin;

* 2001 yılında özel emeklilik primlerine dayalı yatırım fonu oluşumunu sağlayacak, dolayısıyla finansal sermaye girişini özendirerek Bireysel Emeklilik, Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu'nu çıkarmış,

* 2004 yılında Maden Kanunu ile madencilik sektöründe özelleştirmeyi ve yabancı mülkiyetini kolaylaştırmış⁴³³,

* Haziran 2006'da, döviz kuru yükselişlerini önleyecek finansal sermaye girişini sağlamak için yabancı finansal sermaye yatırımcılarından alınan %10'luk stopajı sıfırlamış, ayrıca aynı amaçla bu finansal sermayenin kaynağını soruşturan yasayı yürürlükten kaldırmış,

* Tarım arazisi üzerine sanayi tesisi kuran Cargill'in ve ABD Başkanı Bush'un lobisiyle, söz konusu araziye tarım arazisi özelliğinden çıkarılan yasal düzenlemeyi yapmış⁴³⁴,

* Petrol ve doğal gaz üretim faaliyetlerinden elde edilen gelirin %12'sinin Hazine'ye aktarılmasını öngören yasayı 2007 yılında değiştirerek söz konusu oranı sıfırlayan düzenlemeye gitmiştir.

Bu türde yasal düzenlemeler; piyasa sisteminin ve dolayısıyla ulus-ötesi şirketlerin gücünü kanıtlayan ve pekiştiren etkenler olarak Türkiye ekonomisinde de sıklıkla görülmektedir.

⁴³² D. Rodrik, a.g.m., s.182-183.

⁴³³ UNCTAD, a.g.r., s.56.

⁴³⁴ Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB), <http://tmmob.org.tr/modules.php?op=modload&name=news&file=article&sid=2877>, Erişim tarihi: 15.12.2007.

Piyasa sistemi içinde bir bakış açısıyla ifade edilecek olursa, bu noktaya kadarki konular, üretim, firma gibi arz boyutundaki kavramlara ilişkindir. Konunun talep yanına bakıldığında ise tüketimcilik kavramıyla karşılaşılmaktadır.

Küresel kapitalizm yaklaşımının teorisyenlerinden Sklair, tüketimciliği küresel kapitalist düzenin kültürel-ideolojik altyapısı olarak sunmaktadır. Bir yanda üretimde verimliliği, kârlılığı ve sermaye birikimini sağlamayı kolaylaştıran yeni teknolojiler ile yeni üretim ve organizasyon yöntemleri söz konusu iken, bu sayede oluşturulan ürün miktarı ve çeşitliliğinin tüketicilerden talep görmesi beklenmektedir. Türkiye’de bunu sağlayabilecek olan çeşitli araçların devrede olduğu görülmektedir. Medya, reklam dünyası, kredi sistemi, lüks mal tüketimini teşvik eden vergi indirimleri, sponsorluk gibi mekanizmalar, niceliksel olarak tüketimi arttırmasının yanı sıra, gösteriş tüketimi, tüketim bağımlılığı gibi boyutlardan tüketimciliği çağrıştırmaktadır.

Örneğin, küresel ekonomik krizin yansıması olarak iş hacminin düşüşünü gidermek üzere Türkiye’de otomobil, beyaz eşya ve diğer elektronik tüketim malları ile 150 metrekaresinin üzerindeki konut satışlarında 3 ay için KDV ve/veya ÖTV oranları indirilmiştir⁴³⁵. Ancak, bu grup malların, talebin gelir esnekliği yüksek olan lüks mallar sınıfında yer alması, krizin aşılmasından çok, tüketimciliğin sürekliliği etkisi yaratma eğilimindedir. Gelir düzeyi görece yüksek olanların yanı sıra, vergi indirimi sayesinde harcanabilir geliri artan kesimler de bu malları tüketebilme olanağına kavuşmaktadırlar. Buna benzer bir örnek de, pırlanta, yakut, elmas ve zümrüt gibi lüks malların tüketimindeki KDV’nin %18’den %0’a indirilmesidir. Bu örnek; ekmek, peynir, zeytin, ilaç, kitap gibi mallarda en azından %0 olmayan KDV oranının var olduğu da düşünüldüğünde⁴³⁶, tüketimcilik adına daha anlamlı görünmektedir. Yukarıda ele alındığı gibi, kredi hacmiyle gelir arasındaki bağlantısızlık da tüketimciliğin canlılığına ve bu yolla ulus-ötesi şirketlerin ve ulus-ötesi kapitalist sınıfın ekonomik ve politik gücüne dikkat çekmektedir.

Türkiye’nin kapitalist işleyişinin üretim ve tüketim açısından küresel kapitalizmle uyumlu yanlarının ardından, küresel kapitalizme ters sonuçlar ortaya çıkarabilecek başka bazı özelliklerin varlığı da dikkat çekmektedir.

⁴³⁵ 16 Mart 2009 tarihli ve 27171 Sayılı Resmi Gazete.

⁴³⁶ Şükrü KIZILOĞLU, “Pırlantada KDV Oranı Yüzde Sıfır Oldu”, *Hürriyet Gazetesi*, Tarih: 10.12.2008.

2.2. Uyumsuz Nitelikler

Türkiye ekonomisinde sistemik ya da kültürel birtakım özellikler vardır ki; bunlar küresel kapitalizmle uyuşmamaktadır. Böylelikle ulus-ötesi kapitalist sınıfın güç oluşumu en azından Türkiye bağlamında bozulabilmekte ya da bu uyumsuzluk nedeniyle Türk girişimcilerinin rekabet gücü zayıflamakta, en geniş anlamda da Türkiye kalkınmışlık açısından geri kalmaktadır.

Yukarıda da ele alındığı gibi, Türkiye ekonomisindeki firmaların %99'u küçük ya da orta ölçeklidir. Bu ölçekteki firmalar, genellikle iç piyasa için çalışmakta olup, içlerinden küresel kapitalizmle bağlantıda olanlar ya sözleşmeli üretim yoluyla ulus-ötesi şirketler için üretim yapmakta ya da kendi üretimlerinde ithal girdiye bağımlı olarak hareket etmek durumunda kalmaktadırlar. Bu durumda özgün Türk ürünleri ya da markaları yaratmak zor olmaktadır. Söz konusu ulus-ötesi şirketlerin Türkiye'de kendi fabrikalarının ya da satış ağının olduğu sektörlerde ise, rakip konumundaki bu KOBİ'ler ölçek ekonomilerinden yararlanamadıkları için maliyet avantajı sağlayamamakta, pazar paylarını yitirmekte ve sonunda kapanmaktadırlar. Bu ulus-ötesi şirketler sadece Türkiye çapında değil, dünya çapında ölçek ekonomisi yaratabilmektedirler⁴³⁷ ve bu bağlamda bu firmaların KOBİ'ler üzerindeki yıkıcı etkisi daha derin olabilmektedir. Bu süreçte özellikle bakkal, manav, kasap gibi geleneksel esnaf türleri yok olma tehlikesi yaşamaktadırlar⁴³⁸.

Perakendecilik örneğinde Türkiye'de şöyle bir gelişme yaşanmıştır: Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Büyük Mağazalar Kanun Tasarısı hazırlamış ve bu tasarıda, şehir merkezlerinde 400 metrekareden büyük alışveriş mağazalarının ancak izinle açılabileceği düzenlenmiştir⁴³⁹. Bunun üzerine büyük ölçekli perakende firmaları; bakkal, manav, kasap gibi esnafların özellikle konumlandığı mahalle aralarında 400 metrekareden küçük süpermarketler açmışlardır. Tasarı 5 yılı aşkın süreden beri yasalaşamamaktadır. Bu noktada ulus-ötesi kapitalist sınıf ile yerli küçük ve orta ölçekli sermaye sınıfının güç mücadelesi görülmektedir.

Küresel kapitalizmin tüketimcilik yaratacak şekilde büyük ölçek, standartlaştırma, rasyonelleştirme gibi baskın özelliklerine karşın, esnaf kurumu,

⁴³⁷ T. Cohn, a.g.k., s.323.

⁴³⁸ Türkiye Bakkallar ve Bayiler Federasyonu, "**Bakkal ve Market Esnafının Hipermarketler Karşısındaki Durumu**", <http://www.tbbf.org.tr/tr/guncel/rapor.html>, Erişim tarihi: 07.05.2009.

⁴³⁹ T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, <http://www.sanayi.gov.tr/webedit/gozlem.aspx?sayfaNo=2799>, Erişim tarihi: 15.05.2009.

Türk tüketicilerinin tüketim faaliyetlerindeki önemini korumaktadır. Bu önem zayıflama eğilimindedir; ancak, mevcut durumda geleneksel perakendecilik örgütlü perakendecilikten niceliksel ve niteliksel olarak öndedir. Geleneksel perakendeciliğin önemli türlerinden biri de semt pazarlarıdır.

Semt pazarları, sadece Türkiye’de değil, başka Doğu toplumlarında da tarihsel ve kültürel bir kurum olarak, Batı’nın piyasa sisteminin dışında oluşmuştur⁴⁴⁰. Semt pazarları Türk tüketicisinin kültüründe, Ritzer’in McDonaldslaşma kavramının ötesinde belli özelliklerle yer edinmektedir. Semt pazarlarında tüketiciler ürünleri tek tek kontrol edebilmekte ve seçebilmekte; fiyat pazarlığı yapabilmekte; dar bir mekanda (pazarın sınırları içinde) ve kısa zaman harcayarak başka satıcılara yönelebilmektedirler. Ürünlerin söz konusu pazar çapında bol olması ve örgütlü perakendecilerde olduğu gibi tutundurma hizmetlerinin olmaması, fiyatları görece düşük kılmaktadır. Ayrıca haftanın belirli günlerinde yakın semtlerde kurulan pazarların varlığı, tüketiciler için seçenek artışı anlamına gelmektedir. Bu durumda tüketici, alışverişini erteleyebilmekte ya da ihtiyaç duyduğu miktarı ayarlayabilmektedir. Pazarların, köylü üreticilere şehre gelerek kendi ürünlerini doğrudan pazarlama olanağı vermesi de pazarların sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik işlevleri arasında sayılabilir.

Her ne kadar, pazarlarda ürünlerin zaman zaman sağlıksız koşullarda satılması, standartlaşmanın olmaması, kayıt dışı çalışılması gibi olumsuz yanlarından söz edilebilse de, Türk tüketicisinin düşük gelirli yapısı bağlamında semt pazarları önemini korumakta; bu pazarların küresel kapitalist oluşumun uzantıları için aleyhte niteliği sürmektedir. Seçme özgürlüğünün olması, reklamlar gibi yollarla ihtiyaçların manipüle edilememesi gibi açılardan tüketiciliği engellemesi de bu pazarların tüketici açısından tercih edilebilirliğini ortaya koymaktadır.

Tüketiciliğe, dolayısıyla küresel kapitalizme engel oluşturan konulardan biri de, Küba Etkisi olarak bilinen olgu ile ilgilidir. Küba’da özellikle otomobil tüketiminde, bir eşyayı onarma, geliştirme ve ikinci el kullanma kültürü nedeniyle, yeni ürün satın almama şeklinde bir anlayış yerleşmiştir. Bu anlayışın, kapitalist sisteme sahip olmayan Küba’dan, küresel ekonomik kriz nedeniyle tüm dünya

⁴⁴⁰ Douglas NORTH, **Institutions, Institutional Change and Economic Performance**, Cambridge University Press, Cambridge, 1990, s.11.

tüketicilerine yayılması olasılığı (Küba Etkisi), başta ulus-ötesi otomobil şirketleri olmak üzere, ulus-ötesi kapitalist sınıf için kaygı verici olmuştur⁴⁴¹.

Küba'da görülen bu tüketici davranışı biçimi, Türkiye'nin sosyo-ekonomik koşullarını şekillendiren bir kültürel öge olarak tarihsel bir olgudur. Eşyaları onarma, ikinci el eşya kullanma, evlerde tamir aletlerinin bulundurulması, her mahallede ayakkabı, elektronik eşya, giysi gibi eşyaları tamir eden esnafın bulunması ve benzeri alışkanlıklar, özellikle kırsal kesimde ya da düşük gelirli hanehalklarında doğal karşılanan ekonomi kültürü öğeleridir. Bu alışkanlıkların toplum genelinde yaygın olması, potansiyel olarak, yeniyi tüketme eğilimini, dolayısıyla tüketimciliği ve küresel kapitalizmi belli ölçüde de olsa sınırlayıcı bir etkidir.

Tüketimciliğin ve bu bağlamda küresel kapitalizmin gelişmesini engelleme potansiyeli taşıyan bir başka kültürel kurum da yerli malları haftası kutlamalarıdır. 1946'dan beri 12-18 Aralık haftasında kutlanan Yerli Malları Haftası, 1983 yılından beri Tutum, Yatırım ve Türk Malları Haftası olarak kutlanmaktadır. Amacı; özellikle çocuklar olmak üzere toplumun her kesiminin tutumluluğu ve yerli malları kullanmayı kültürel olarak içselleştirmesini ve böylelikle toplumun üretim gücünün artmasını, kalkınmasını sağlamaktır. Bu oluşum, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra ulusal ekonomik temel oluşturma felsefesi ve çabaları ekseninde doğmuştur. Bu kültürün, küresel kapitalizmin tüketimciliğini özendiren medya ve reklam şirketleri çağında zayıfladığı da açıktır. Ancak, özellikle kırsal kesimde, tarihsel olarak dayanışma, tutumluluk, israftan kaçınma, katık etme gibi kültürel davranış biçimleri söz konusudur ki; bunlar, otarşi ekonomisine, tasarruflarını piyasa sisteminde yatırıma dönüştürmemeye, katık etmeye, akrabalık ve komşuluk gibi ilişkiler çerçevesinde paylaşımcılığa yol açmaktadır.

Son olarak, bu dayanışmacılık ve paylaşımcılık bağlamında, küresel kapitalizmin kredi sistemi mantığıyla örtüşmeyen bir sosyo-ekonomik dinamikten söz edilebilir. TÜİK'in 2008'e ilişkin açıkladığı Yaşam Memnuniyeti Anketi'nin sonuçlarına göre; yoksul ailelerin aldığı yardımların %59'u akraba, arkadaş ve diğer yakınardan, %30'u Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu'ndan ve %21'i belediyelerden sağlanmaktadır. Aynı oranlar 2003 yılında sırasıyla %67, %16

⁴⁴¹ Leo LEWIS, "The Cuba Effect That Haunts The Car Industry", *Times Online*, www.timesonline.co.uk, Erişim tarihi: 06.01.2009.

ve %9 olarak gerçekleşmiştir⁴⁴². Bu yapı içinde, yardım alanların, piyasa sisteminin ya da kredi sisteminin dışında, akrabalık, komşuluk, arkadaşlık gibi geleneksel dayanışma biçimlerine daha çok yöneldikleri görülmektedir. Yoksulluk çerçevesinde ölçülebilen bu istatistiklerin yanı sıra, ölçülemeyen, fakat gündelik yaşamda pek çok insanın tecrübe edebildiği kültürel temelli bu borçlanma mekanizmaları Türkiye'deki sosyo-ekonomik yaşamın gerçek bir ögesidir.

Devlet yönetimindeki fonun ve belediyelerin bu yardımlardaki payının artması ise, koruyucu güvenlik çerçevesinde ulusal ekonomik yapabilirliği geliştirme amacına dayalı devletçilik ilkesinin yıprandığını göstermektedir. Tersine, giderici güvenlik anlayışı bağlamında sosyal yardımlarla yoksulluğu giderme amacına yönelmiş bir neo-liberal anlayışı ortaya koymaktadır.

Son değerlendirme olarak görülmektedir ki; Türkiye'nin sosyo-ekonomik sisteminin ve koşullarının küresel kapitalizmle uyumlu yanları, uyumsuz yanlarına ağır basmaktadır. Uyumlu yanlar bağlamında, Türk firmaları ulus-ötesi şirketlerin mantığına ve stratejilerine yaklaşmakta ve fakat onlar tarafından, dış hizmet alımı, sözleşmeli üretim, birleşme ve satın alma gibi yöntemler yoluyla güdüm ve kontrol altında tutulmaktadır. Türk firmalarının ulus-ötesi şirketlerle rekabet edebilmeleri zor; ancak, olanaksız görünmemektedir. Buna karşın, belirli sektörlerde ve küçük ve orta ölçekli işletmelerde ulus-ötesi şirketler karşısında yıkıcı bir sürecin yaşandığı da açıktır. Diğer yandan, tüketimcilik Türk toplumunda yaygın bir kültür olma eğilimindedir. Türkiye'nin sosyo-ekonomik görünümü ile küresel kapitalizm arasındaki farklı yanlar tüketim süreci üzerinde yoğunlaşmasına karşın, görece refah artışları, şehirleşme, medya ve reklam şirketleri, tüketimciliğin yayılmasına neden olmaktadır.

Bütün bu çerçevede, sonuç önermesi olarak belirtilebilir ki; Türkiye'de kapitalizm, küresel kapitalizmin yararına olacak şekilde işlemektedir. Bu bağlamda ekonomi politikaları da küresel kapitalizmin dinamiklerinin yörüngesinde oluşmaktadır.

⁴⁴² Referans Gazetesi, “**Yedi Aileden Biri Yardım Alıyor**”, http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx?HBR_KOD=121375&KTG_KOD=135, Erişim tarihi: 21.04.2009.

3. KÜRESELLEŞME BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE EKONOMİ POLİTİKALARI

Küreselleşme döneminde Türkiye'de ekonomi politikaları, küreselleşmeyi açıklama arayışındaki küresel kapitalizm teorisinin gösterdiği dinamiklerden büyük ölçüde etkilenmektedir. Bu etkilenme, ekonomi politikalarının kurgulanması ve bu kurgunun uygulanması olmak üzere iki boyutta meydana gelmektedir. Ekonomi politikalarının kurgusu, uygulama sürecinin akışında etkili olan temeli oluşturma bakımından önemlidir. Uygulamada hangi amaçların öncelikli olacağı, bunlara ilişkin hangi araçların etkin olacağı gibi sorunsallar; temelde ekonomik sistemin hangi nitelikleri taşıdığına, hangi karar birimlerinin baskın olduğuna ve bu karar birimlerinin daha çok hangi güdülerle hareket ettiklerine bağlıdır. Küreselleşme sürecinde ekonomi politikasının bu boyutlarında öne çıkan eğilimler, küresel kapitalizme eklenmiş Türkiye'nin ekonomi politikalarında da gözlemlenebilmektedir.

3.1. Ekonomi Politikası Yapımı

Ekonomi politikası yapımında, belli bir düzeni oluşturması bakımından; üç boyut önem kazanmaktadır. Bunlar, ekonomik sistem ve düzen politikasının içeriği, hangi karar birimlerinin baskın yapıda olduğu ve karar birimleri üzerinde hangi güdülerin daha çok etkili olduğu sorunsallarıdır. Bu üç boyut itibarıyla beliren ekonomi politikası yapımı; ekonomik yapının görünümü ve ekonomik sürecin işleyişi için belli bir temel sunmaktadır.

3.1.1. Ekonomik Sistem-Düzen Politikası

Küreselleşme sürecinde Türkiye'nin ekonomi politikalarının kurgulanmasında ilk boyut, ekonomik sistemin ve buna dayalı olarak ekonomik düzenin belirlenmesidir. Küreselleşme sürecinin dayandığı ekonomik sistem olarak kapitalizm ya da piyasa sistemi, Türkiye'de 1980'lere dek kamu kesimi ya da devletçilik ağırlıklı olarak karma sistem şeklinde yürütülmüştür. 1980 dönüşümünden sonra sistem, özel kesim ağırlıklı ve devleti, özel kesimi destekleme işleviyle sınırlayan bir nitelik kazanmıştır.

Osmanlı'nın özellikle son yarım yüzyılında dış yönlendirmeli olarak ve Cumhuriyet döneminde ise bağımsız bir tercihle, Türkiye'de ekonomik sistem kapitalizmden yana belirlenmiştir. Kapitalizmin kurumları ve kültürü, ekonomik düzen politikasıyla yerleşik hale getirilmiştir.

Osmanlı'nın son dönemlerinde kapitalizme dayalı ekonomik düzen, bir yandan feodalizmi yıkarken, diğer yandan da kapitalist ilişkilerin sanayi ve tarımda tüm ekonomik faaliyetlere işlemesine neden olmuştur. Bu kapitalist ilişkiler, Osmanlı'nın bağımsız gelişmesi temelinde değil, yabancı kapitalist sınıfın ve onun ülkesinin çıkarları doğrultusunda, Osmanlı'yı bağımlılaştırarak şekillenmiştir⁴⁴³. Cumhuriyet döneminde ise, politik bağımsızlık savaşının ardından ekonomik bağımsızlık temelinde kapitalizmin oluşum-kurulum süreci devam ettirilmiştir. Liberalizme ve özel mülkiyete dayalı kapitalist hukuk sistemi oluşturulmuş; iktisat politikası oluşturacak ve uygulayacak bakanlıklar, ticaret ve sanayi odaları, araştırma merkezleri kurulmuş; bankacılık sistemi geliştirilmiş; ulaştırma altyapısı oluşturulmuş; özel sermaye birikimi teşvik edilmiştir⁴⁴⁴. Bu kurumsal altyapı, toplumun kültürel anlamda kapitalizmi içselleştirmesine de hizmet etmiştir. Osmanlı döneminde yabancı kapitalist sınıf eliyle işleyen kapitalist kültür, Cumhuriyet döneminde yerli kapitalist sınıfın gitgide yükselmesiyle yerleşik hale gelmiştir. Bu kapitalist kültür, 1980'lere kadar devlet eliyle de olsa, Türkiye'nin ekonomik sistem ve düzenini biçimlendirmiştir.

Türkiye'de kapitalist sistem 1980'lerle birlikte gittikçe kök salmıştır. Bir yanda, piyasa mantığının ve kurallarının işlediği mevcut ekonomik alanlarda serbestliğin daha geniş hale gelmesi, diğer yanda, kapitalist ilişkilerin söz konusu olmadığı toplumsal alanlarda da piyasa mantığının yerleşmesi söz konusu olmuştur. Bu eğilim; küreselleşmenin ekonomik sistem ve düzen politikasını öncelikli kılması bağlamında ortaya çıkmıştır.

Küreselleşme, ekonomik sistem ve düzen politikasını genel anlamıyla liberalleşme yönünde biçimlendirmektedir. Küreselleşme sürecinde Türkiye'de liberalleşmenin açılışının yapıldığı 24 Ocak 1980 Kararları, *uzun dönemli yapısal gelişmeyi amaçlaması* özelliğiyle, daha önceki dönemlerde yapılan istikrar

⁴⁴³ İbrahim OKÇUOĞLU, **Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi: İç Pazarın Oluşma Süreci – Birinci Kitap**, Varyos Yayınları, İstanbul, 1996, s.583.

⁴⁴⁴ Y. S. Tezel, a.g.k., s.229-237.

programlarından farklı olmuştur. Bu yapısal değişim; *kamu kesiminin daraltılması, emek ve sermaye piyasalarının arz-talep koşullarına bırakılması ve iç ve dış ekonomik ilişkilerin daha geniş serbest piyasa koşullarında sürdürülmesi* şeklinde üç noktada toplanmaktadır⁴⁴⁵. Bu uzun dönemli yapısalılık, doğal olarak, ekonominin liberal ilkelere dayandırılması anlamına gelmektedir. Bu da, piyasa koşullarının egemen kılınması; ekonomik karar birimlerinin davranışlarının piyasa koşulları altında gerçekleştirilmesi demektir.

1980'lerle birlikte Türkiye ekonomisinde birikimli olarak kapitalizmi kurumsallaştırma eğilimi süregelmiştir. Bu bağlamda, genel anlamıyla *liberalleşme, özelde ise serbestliği sağlama ve genişletme, dışa açma, piyasalaştırma, özelleştirme ve üreticilik ile tüketiciliği özendirme* süreçlerine ışık tutan kapitalist bir ekonomik düzen kurulmaktadır.

Serbestliğin sağlanması ve genişletilmesi; sınırlı serbest davranışların düzenlendiği alanlarda bireysellik esaslı olarak mülkiyet, girişim, çalışma ve tüketim serbestliğinin düzenlenmesini ifade etmektedir. Türkiye ekonomisinde bu serbestliğin ilk alanlarından biri, fiyatlama süreciyle ilgili olmuştur. Mal ve hizmetler ile emek ve sermayenin fiyatlarının piyasadaki arz-talep koşulları altında oluşması karara bağlanmıştır. Sınırlı sayıdaki malların fiyatları dışında, fiyatlar üzerindeki hükümet kontrolü kaldırılmış; piyasa verileri ışığında KİT'lerin kendi mallarının fiyatlarını kendilerinin belirlemesi düzenlenmiştir. Aynı yönde olmak üzere Neo-klasik öğretinin önermelerine göre; emek ve sermaye piyasalarında ücretlerin ve faiz oranlarının piyasa ilişkileriyle belirlenmesi ilke olarak kabul edilmiştir⁴⁴⁶.

Fiyatlama dışında, ihracat ve ithalat, dövizle işlem yapma, yatırım, üretim ve tüketim ilişkileri pek çok alanda bireylerin özel güdülerle karar alma ve davranışlarında serbest koşullar oluşturulmuştur. Bu düzenlemelerin çoğu küreselleşmenin etkisiyle dışa açılma sürecinde gerçekleşmiştir.

Küreselleşme bağlamında ulusal piyasaların dışa açılması, ekonomik düzen politikasının düzenleme alanlarından biridir. Ekonomik öğelerin dünya çapında yayılmasıyla başlayıp bütünleşmeye götüren küreselleşme süreci, yerel ya da ulusal piyasaların etkileşimini sağlayacak olan dışa açıklık ilkesini gerektirmektedir. Türkiye'de de ekonomik düzen politikası yoluyla bu gerekliliği sağlayacak yönde

⁴⁴⁵ Y. Kepenek ve N. Yentürk, a.g.k., s.212.

⁴⁴⁶ Y. Kepenek ve N. Yentürk, a.g.k., s.200-205.

kararların alındığı 1980 ve 1989 dönüşümleri gerçekleştirilerek, küresel üretim ağı ya da küresel meta zincirine eklenme amaçlanmıştır. Sadece mal piyasalarında değil, hizmet, sermaye ve emek piyasalarında da serbest dolaşıma ilişkin düzenlemeler yapılarak “bırakınız geçsinler” ilkesi yerleştirilmeye çalışılmıştır.

1980 dönüşümü, daha çok reel alanda dışa açılmayı getirmiştir. İhracatın özendirilmesi amacıyla; TL'nin eksik değerlendirilmesi, vergi iadesi ve doğrudan ödemelerin yapılması, tercihli ve sübvansiyonlu ihracat kredilerinin verilmesi, ihracat mallarının üretiminde kullanılan ithal girdilerden alınan gümrük vergilerinde muafiyete gidilmesi, kurumlar vergisi indirimlerinin yapılması, serbest bölgelerin oluşturulması gibi doğrudan önlemleri içeren düzenlemeler yapılmıştır⁴⁴⁷.

İhracatın serbestleştirilmesinin yanı sıra ithalatta serbestleşme, dışa açılma sürecinin bir parçası olmuştur. 1980 yılında ilk adım olarak ithalat üzerindeki damga resmi %25'ten %1'e düşürülmüş; 1981 yılında Kota Listesi yürürlükten kaldırılmış ve ithalatı izni gerektiren mallara ilişkin 2 numaralı Liberasyon Listesi'ndeki pek çok kalem, serbestçe ithal edilen malların düzenlendiği 1 numaralı Liberasyon Listesi'ne kaydırılmıştır. 1984'te iki ana liste iptal edilirken, Yasaklılar Listesi, İzne Tâbi Olan İthal Mallar Listesi ve Fon Listesi olarak üç yeni liste getirilmiştir, Bu yeni rejime göre, ithalatı açıkça yasaklanmamış her türlü mal ithal edilebilecekti. Miktar kısıtlamalarının azaltılmasının yanı sıra gümrük tarifelerinde de indirimler gerçekleştirilmiştir. 1985 yılında Yasaklı Mallar Listesi kaldırılmış; ithal edilmesi yasak malların sayısı 500'den 3'e (silah, mühimmat ve uyuşturucu) düşürülmüştür. 1988'de 33 farklı malda ithalat izin belgesi gerekiyorken; 1989'da ithalatta liberalleşme daha da hız kazanmış ve izne tâbi malların sayısı 33'ten 16'ya düşürülmüştür. 1990'da ithalat rejimi tekrar değişmiş, ithalatta teminat yatırma zorunluluğu ve izin belgesi alma uygulamaları tamamen yürürlükten kaldırılmıştır. Sonuç olarak, Türkiye 1980'lerde hem ticaret yasaklamalarını kaldırmış hem de ithalat vergisi oranlarını indirmiştir. Bu bağlamda, 1991 yılında Dünya Bankası tarafından, yoğun düzenlemeler yapan ülkelerden biri olarak gösterilmiştir⁴⁴⁸.

24 Ocak Kararları'nın başlattığı liberalleşme eğiliminin dışa açılma boyutu, dış ticaretin yanı sıra yabancı sermaye konusunda sürmüştür. İmalat sanayi ile başlayan

⁴⁴⁷ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), **Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri**, Ankara, 2002, s.6-7.

⁴⁴⁸ TCMB, a.g.r., s.8-10.

yabancı sermaye girişini özendirme düzenlemeleri, bankacılık, turizm, tarım gibi sektörlere yabancı sermaye girişine de öncülük etmiştir. Bu eğilim, 1954'teki Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası'na kadar dayanmakla birlikte, 1995'teki Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi ve 2003'teki Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu, yabancı sermaye giriş serbestliğini sürekli genişleten bir çizgide olmuştur. Örneğin; 1954'teki yasada, yabancı sermayeli şirketlerin Türkiye ekonomisine ve özel sektörüne yararlı olmaları ya da 1995'teki kararnamede, yabancı sermayeli şirketlerin, en az sermaye miktarlarını sağlama ve üretimlerinin belli bir kısmını ihraç etme koşulları, 2003'teki yasada hiçbir şekilde düzenlenmemektedir. Öte yandan, 1985'te çıkarılan Maden Kanunu'nun 2004'teki değişikliklerle maden arama ve işletilmesini serbestleştirmesi ve bu serbestlik için gerekli görüldüğünde kamulaştırmanın yapılabilmesi⁴⁴⁹, 2007'de Petrol Piyasası Kanunu'nda yapılan değişikliklerle petrol arama, çıkarma, ihracat yapma ve geliri kullanma konularında serbestliğin sağlanması⁴⁵⁰ gibi düzenlemeler de yabancı sermayenin girişinde belirleyicidir.

Dışa açılma, 1980 dönüşümünün temelinden hareketle 1989 dönüşümüyle finansal alanda genişleyerek sürmüştür. 1989'da çıkarılan Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar ile finansal sermaye akışlarında serbestlik tam anlamıyla sağlanmıştır. Ancak, bu tarihe kadar yapılan finansal düzenlemeler bu kararın öncüleri olmuştur. Bunlar şöyle özetlenebilmektedir:

Bir dizi düzenlemenin ardından gelen, 1984 yılındaki 30 Sayılı Karar ile serbest kambiyo ve esnek döviz kuru rejimine geçilmiş; bu yolla yerleşik ve yabancı gerçek kişiler ile Merkez Bankası ve ticari bankaların, yabancı para birimleriyle serbestçe işlem yapabilmesi düzenlenmiş ve altın ve döviz fiyatlarının oluşumu piyasalara bırakılmıştır. 1988 yılında ticari bankalara mevduat faiz oranlarını serbestçe belirleme hakkı tanınmıştır. 1981'de çıkarılan Sermaye Piyasası Kanunu, 1982'de oluşturulan Sermaye Piyasası Kurulu ve 1985'te oluşturulan İstanbul Menkul Kıymetler Borsası yoluyla; özel tasarruf ve yatırımların piyasa koşullarında planlanmasının sağlanması öngörülmüştür. 1985'te ilk kez devlet iç borçlanma

⁴⁴⁹ Galip TÜRKMEN, "Maden Kanunu Değişikliği Tasarısının Mülkiyet-Hakimiyet İlişkileri Bağlamında Değerlendirilmesi", http://www.metalurji.org.tr/dergi/dergi132/d132_4550.pdf, Erişim tarihi: 26.02.2010.

⁴⁵⁰ TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası, "Yasalaşan Petrol Kanunu Neyi Götürüyor?", http://www.jmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=1298&tipi=3, Erişim tarihi: 02.03.2010.

senetleri çıkarılarak finansal piyasalarda tasarruf sahibi ve yatırımcılar için yeni bir finansal araç oluşturulmuş, faiz oranlarının piyasada oluşmasına olanak yaratılmıştır. Merkez Bankası'nın bankacılık sistemi üzerinden para arzını kontrol etmesi amacıyla; Merkez Bankası bünyesinde 1986'da bankalar-arası para piyasası düzenlenmiş, 1987'de açık piyasa işlemleri başlatılmış ve 1988-2002 döneminde faaliyette olan döviz ve efektif piyasaları kurulmuştur⁴⁵¹.

Bu ön düzenlemelerle oluşturulan para ve sermaye hareketlerindeki serbestlik 1989'da çıkarılan 32 Sayılı Karar'ın getirdiği düzenlemelerle tamamlanmıştır. Buna göre; Türkiye'de yerleşik kişilerin döviz bulundurabilmesi, döviz üzerinden işlem yapabilmesi, yurtdışından döviz kredisi ve menkul kıymet satın alabilmesi, döviz transfer edebilmesi; benzer şekilde yabancıların yurtiçinden menkul ve gayrimenkul alabilmesi, bunlar üzerinden edinilen gelirleri yurtdışına transfer edebilmesi gibi konularda tam serbestlik getirilmiştir⁴⁵².

24 Ocak Kararları'yla başlayan, kapitalizmin kurumsallaştırılması yönündeki bir başka ekonomik düzenleme alanı kamu kesimidir. Kamu kesiminin sınırlandırılması, para ve maliye politikaları aracılığıyla, piyasa koşullarının, kamu karar süreçlerini ikame etmesine dayanmaktadır. Para politikasında, parasal kaynakların kullanımı kurumsal düzenlemelere bağlanmakta; maliye politikasında ise kamu harcamalarının kısılması ve özelleştirme öngörülmektedir⁴⁵³. Bu bağlamda, Türkiye'de ekonomik düzen politikasının, liberalleşmeye hizmet edecek şekilde daraltıcı para ve maliye politikalarını kurumsal temele yerleştirme yönelimli olduğu görülmektedir.

Türkiye'de neo-liberalizmin kurumsallaştırılmasına dayalı ekonomik düzen politikasının diğer bir boyutu, piyasalaştırma ile ilgilidir. Piyasalaştırma, daha önce kamu kesiminin planlama ve yönetimi altında bulunan ya da hiç düzenlenmemiş olan ekonomik alanların piyasa kurallarına göre işletileceğinin düzenlenmesidir. Eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi alanlar bunlar arasında sayılabilmektedir. Örneğin; 2001'de çıkarılan 4632 Sayılı Bireysel Emeklilik, Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu, devletin sosyal güvenlik sisteminin ve kuruluşlarının yanı sıra, piyasaların arz-talep koşullarında çalışan bir emeklilik sistemini öngörmektedir. 2009 yılında

⁴⁵¹ TCMB, a.g.r., s.11-15.

⁴⁵² TCMB, a.g.r., s.16-17.

⁴⁵³ Y. Kepenek ve N. Yentürk, a.g.k., s.208-209.

çıkarılan yasayla, her ne kadar özelleştirilmiş olsa da, Türk Telekom'un yanında özel sabit telefon şirketlerinin yatırım ve işletim lisansı alabilmesi düzenlenmektedir. Yine 1989 yılında, devlet tekelindeki televizyon ve radyo yayıncılığının özel şirketlere de açıldığını gösteren yasal düzenleme yapılmıştır. Bu örnekler, devletin planlama ve karar süreçlerinin dışında piyasa koşullarında verilerin ve planların oluştuğu alanlarla ilgilidir. Bunların dışında, devletin de herhangi bir üretiminin olmadığı alanlarda yasalarla oluşturulmuş piyasalar söz konusudur. Özel şirketlerin hisse senedi ve borç senetlerinin alınıp satıldığı sermaye piyasaları, bir kapitalist kurum olarak yine ekonomik düzen politikasıyla oluşturulmuştur. Ayrıca 1990'larda başlayıp 2000'li yıllarda yoğunlaşan, mobil telefon lisanslarını ve şirketlerini düzenleyen yasa ve kurumlar da, bir piyasa oluşturma bağlamında önem kazanmıştır.

Türkiye'de ekonomik sürecin liberalleştirilmiş ekonomik düzen içinde işlemlerini sağlayan bütün bu düzenlemeler, üreticilik ve tüketiciliğin toplum içinde yerleşmesine hizmet etmektedir. Üreticilik temelinde, daha verimli üretim alanı arayışlarına dayanan üretim faktörleri akışkanlığı söz konusu olmakta; sektörler arası geçişlilik, üretim tekniği ve ölçeği değişiklikleri, dış piyasalarla ve firmalarla bağlantılılık gibi durumlar mikro, mezo ve makro düzlemde Türkiye ekonomisinde sıkça deneyimlenir hale gelmektedir. Tüketicilik temelinde ise, medya ve reklamcılık sektörlerindeki çeşitlilik, yurtdışı piyasalardaki malların tüketimi, lüks tüketimin artması, tüketim eksenli yurtdışı yaşam tarzlarının içselleştirilmesi gibi eğilimlerle boy gösteren bir tüketici yapısı ortaya çıkmaktadır. Bütün bu düzen, küresel kapitalizmin yereldeki uzantılarıyla örülmektedir.

Türkiye'de ekonomik sistem ve düzenin nasıl kurulacağı ya da kurulduğu, ekonomi politikası yapımının birinci boyutu olarak küreselleşme sürecinde öncelikle öne çıkmaktadır. Bununla bağlantılı olarak ekonomi politikasının hangi karar birimlerinin daha baskın olduğu sorusunun yanıtı şekillenmektedir.

3.1.2. Ekonomi Politikası Karar Birimleri

Küreselleşme sürecinde ekonomi politikası karar birimleri, ulus-ötesi devlet anlayışının gelişmesi bağlamında şekillenmektedir. Önceki bölümlerde görüldüğü gibi; ulus-ötesi devlet iki boyutta ortaya çıkan bir yapılanmadır. İlk boyut, ulus-devletin, bağımsız politika belirleyebilmesini sınırlandırıcı şekilde küresel kapitalist

sistemin ilkeleri ve kurumları temelinde dönüşüm geçirmesidir. İkinci boyut ise, uluslararası kuruluşların, ulus-üstü niteliği kazanması ve ulus-devletin, ulus-üstü kuruluşlar güdümünde politikalar ortaya koymasıdır. Türkiye’de de ulus-ötesi devletin bu iki boyutu bağlamında oluşan ekonomi politikası karar birimleri yapısı gözlenebilmektedir.

Türkiye’de ekonomik sistem ve düzenin küresel kapitalizme uyumlu olacak şekilde ekonomik karar birimlerinin serbestliğini sağlayacak yönde kurulduğu, daha önceki bölümlerde de değerlendirilmiştir. Bu açıdan, Türkiye’de ulus-devletin ulus-ötesi devlete dönüşümünün, küresel kapitalizmin ilkelerine dönük yüzü oldukça açık bir şekilde görülmektedir. Ulus-ötesi devlet oluşumunun dayandığı uluslararası rejimin bir diğer ayağı olarak uluslararası hükümet organizasyonlarının ekonomi politikası yapımındaki rolü de, yine somut örneklerle gözlenebilmektedir. Türkiye’nin, ekonomi politikası yapımında uluslararası kuruluşlara bağımlılığı bu kuruluşları ulus-üstü olma niteliğine taşıırken, Türkiye’de küresel kapitalist sistemin gereklerinin kurumsallaştırılmasıyla, ekonomik karar birimlerinin piyasa koşullarında planlar yapması ve bu planların eşgüdümü öngörülmektedir.

Türkiye’de küresel kapitalizmle uyumlu bir ekonomik sistem ve düzenin kurulmasında etkili olan ulus-üstü kuruluşlardan öne çıkanlar, UPF, Dünya Bankası ve DTÖ’dür. Bu kuruluşlar aynı zamanda küresel düzlemde ekonomi politikası yapımının da baş oyuncularındır. Türkiye UPF’ye ve ilk kurulduğundaki Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası şekliyle Dünya Bankası’na 1947 yılında üye olmuştur. Bu iki kuruluşa, kuruluşlarının ilk yıllarında üye olmakla, bir anlamda uluslararası sisteme katılma niyetini göstermiştir. Bu niyet, doğal olarak, uluslararası sisteme ve daha sonra küresel sisteme katkıda bulunma durumunu yaratmıştır. Dünya Bankası grubunu oluşturan diğer kuruluşlara da, kuruluş dönemlerinde gecikmeksizin üye olunmuştur. Türkiye’nin DTÖ üyeliği de benzer şekilde işlemiştir. DTÖ’nün dayandığı Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GTTA) 1953 yılında imzalanmış ve 1986-1994 dönemi görüşmeleriyle oluşturulan DTÖ’ye katılım da hemen 1995’te gerçekleştirilmiştir. Türkiye, yine küresel kapitalizme ışık tutacak uzmanlık ve faaliyet alanlarında yer alan, daha çok danışmanlık niteliğindeki Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü’ne, kurulduğu yıl olan 1961’de katılmıştır.

Küresel ekonomi politikası kurucusu üç temel örgüt olarak UPF, Dünya Bankası ve DTÖ, Türkiye'nin 1980 sonrası ekonomik dönüşümünde çok önemli bir yönlendirici olarak konumlanmaktadır. Bunlar arasından, gündelik yaşama ilişkin sık konu edilen amaç olarak makro ekonomik istikrarı en çok öne çıkaran örgüt, UPF'dir.

Türkiye'nin UPF ile Eylül 1946 tarihinden bugüne süregelen 60 yılı aşkın yakın ilişkisi içindeki en uzun dönemli 'tam gözetim ve denetim' süreci 1998-2008 döneminde yaşanmıştır. 1946'dan günümüze Türkiye ile UPF arasında yirmi stand-by anlaşması imzalanmıştır. Türkiye bu 63 yıllık dönemin 28 yılını stand-by anlaşmaları çerçevesinde UPF'nin tam gözetimi ve denetimi altında geçirmiştir. 1998 Yakın İzleme Anlaşması ile başlayan son gözetim ve denetim dönemi, UPF ile ilişkilerdeki kesintisiz en uzun dönemi oluştururken, önceki en uzun dönem 1980-1985 döneminde 5 yıl yaşanmıştır. Uzun dönemli her iki stand-by anlaşmasının 1980 ve sonrasında yapılması dikkate değerdir. Özetle, 1980 ile 2009 arasındaki son 29 yıllık dönemin 17 yıl gibi çok önemli bir kısmı yakın izleme ve stand-by çerçevesinde UPF gözetimi ve denetiminde geçmiştir⁴⁵⁴.

Küresel düzlemde ve özelde Türkiye'de ekonomi politikası yapımının etkili karar birimlerinden bir diğeri Dünya Bankası'dır. Banka'nın Türkiye'deki varlığı ve etkinliği 1950'lerde, o sıra yeni üye olan Türkiye'ye ilk kredisini vermesiyle başlamıştır. 1980'e kadar Banka kilit ekonomik sektörlerin çoğuna yatırım kredileri vermiş; ancak, bu sürekli desteğe karşın, 1970'lerde, düşük büyüme hızı ve devletçi ekonomik yönetim modelinin sürmesi nedeniyle hayal kırıklığı duygusu giderek artmıştır⁴⁵⁵. Banka'nın bu "hayal kırıklığı", piyasa mekanizmasına değil, devletin karar ve planlamasına dayanan bir ekonomik sistemin işletilmesinden ileri gelmektedir.

Banka, 1980'lerde Türk hükümetlerinin reformlarına kredi düzeyinde belirgin bir artışla yanıt vermiştir. Türkiye 1981'de Banka'nın ilk yapısal ayarlama kredilerinden birini almış ve sonraki yıllarda bunu dört ayarlama kredisi izlemiştir. Büyümenin hızlanmasıyla, Türkiye artık bir başarı örneği olarak görülmüş; o dönemde Banka yetkililerinden birinin deyişiyle, "Banka'nın gözdesi" olarak

⁴⁵⁴ Bağımsız Sosyal Bilimciler, a.g.r., s.6.

⁴⁵⁵ Dünya Bankası Bağımsız Değerlendirme Grubu (BDG), **Türkiye'de Dünya Bankası: Ülke Yardım Değerlendirmesi, 1993-2004**, Rapor tarihi: 20.12.2005, s.5.

değerlendirilmiştir. 1988’de Banka’nın kredi portföyünde Türkiye beşinci en büyük paya sahip ülke olmuştur⁴⁵⁶.

Türkiye’de 1994 yılındaki ekonomik kriz sırasında, Banka, hükümetin taahhüdüne ilişkin bir sınama olarak amaçlanan, yapısal ayarlama kredisi için uzun bir koşullar listesi hazırlamıştır. 1999 mali krizi sırasında, Banka, UPF ile yakın işbirliği içinde çalışarak istikrar programının yapısal öğelerinin tanımlanmasına yardımcı olmuş ve UPF’yi bir ekonomik reform kredisi ile desteklemiştir. Bu kredilerle getirilen; büyüme oranının tekrar artması, enflasyon ve faiz oranlarının düşmesi şeklindeki ekonomik istikrar amacı gerçekleştirilebilmiştir. 2000 yılındaki ülke yardım stratejisi ise uzun süredir beklenen ikinci nesil reformların örneği olmuştur. UPF tarafından desteklenen programın 2001 yılı başında çökmesine karşın, Banka yapısal reform gündeminde gerekli diğer adımların tanımlanmasına yardımcı olmayı sürdürmüştür; Mart 2001’de uygulanan ek reform önlemlerinin ardından, 2002 mali döneminde Türkiye’nin programını yeni taahhütler karşılığında desteklemiştir⁴⁵⁷.

Dünya Bankası grubunun önemli üyelerinden biri de Çok Taraflı Yatırımları Garanti Ajansı’dır. Ajans, Türkiye’de yatırım yapacak olan çok uluslu (ya da ulus-ötesi) şirketlerin yatırımlarını çeşitli risklere karşı sigortalamaktadır. Bu noktada Ajans’ın bir sigorta şirketi gibi çalıştığı görülmektedir. Dünya Bankası Bağımsız Değerlendirme Grubu’nun 1993-2004 dönemi değerlendirmesinde Ajans’ın Türkiye’deki faaliyetlerine ayrı bir yer açılmıştır.

Ajans, 1991 ve 2004 mali yılları arasında, birikimli olarak brüt toplam 577 milyon ABD doları tutarında risk için, on altı projeye toplam yirmi garanti vermiştir. Bu projelerin çoğu mali sektörde, birkaçı da imalat ve altyapı sektörlerindedir. Verilen garantilerin %46’sı mali sektördedir. Hizmet ve imalat sektörlerindeki garantiler sırasıyla %19 ve %12 oranındadır. Sigortalanan sadece bir adet altyapı projesi olmakla birlikte, projenin büyüklüğü nedeniyle toplam içinde %23’lük bir paya sahiptir⁴⁵⁸. Ajans, faaliyet alanı ve işlevleri itibarıyla Türkiye’de doğrudan ekonomi politikası karar birimi olarak algılanmasa bile, Türkiye’de yapılacak olan yabancı doğrudan yatırımların gelişinde etkili olabilmektedir.

⁴⁵⁶ Dünya Bankası BDG, a.g.r., s.5.

⁴⁵⁷ Dünya Bankası BDG, a.g.r., s.6.

⁴⁵⁸ Dünya Bankası BDG, a.g.r., s.99-101.

UPF ve Dünya Bankası'nın yanı sıra ve 1995 ile birlikte oluşan yapısıyla DTÖ, Türkiye'nin ekonomi politikalarında karar birimi olarak belirgin bir yapımcı konumundadır. DTÖ, 1947'de imzalanan GTTA'nın Uruguay Görüşmeleri sonucundaki örgütsel yapısını ifade etmektedir. DTÖ çerçevesinde ekonomi politikaları, hem bir uluslararası kuruluş hem de bu kuruluşun temelini oluşturan uluslararası anlaşmalar eliyle biçimlendirilmektedir. Bu noktada, Türkiye'de uygulanan özellikle dış ticaret rejimiyle ilgili ekonomi politikalarında, uluslararası anlaşmalara uyma zorunluluğunun getirdiği bir bağımlılıktan söz etmek olanaklıdır.

DTÖ anlaşmaları; DTÖ'nün kuruluşu, yapısı ve işleyişine temel oluşturan Kuruluş Anlaşması'nın ekleri olarak kabul edilmiştir. Kuruluş Anlaşması, Türkiye'de, 25 Şubat 1995 tarih ve 22213 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiş bulunmaktadır. DTÖ anlaşmaları; temel anlaşma metinleri ile bunlara ek kararlar, anlayış metinleri ve taahhüt listelerinin de dahil olduğu yaklaşık altmış metni içeren karmaşık bir bilgi birikimi oluşturmakla birlikte, basitçe aşağıda Tablo 26'daki yapı ve içerikte açıklanabilmektedir⁴⁵⁹.

Türkiye, DTÖ çerçevesindeki bu anlaşmalara imza atmakla, temel ilkeler üzerinde küreselleşmeyi betimleyecek olan, mal, hizmet ve fikrî mülkiyetin serbest dolaşımını kurumsallaştırmaya katkıda bulunmuş olmaktadır. DTÖ sisteminin temel ilkelerine bağlı kalarak; bir ülkeye uyguladığı ayrıcalıklı bir rejimi koşulsuz olarak tüm ülkelere uygulamayı, ithal ve yerli ürünler arasında ayırım yapmamayı, gümrük tarife oranlarını indirmeyi ve dış ticaret politikası aracı olarak tarife dışı araçları değil, tarifeleri kullanmayı taahhüt etmektedir. Böylelikle ulusal ekonomi politikası yapımında karar birimi olarak DTÖ çerçevesindeki anlaşmalar öne çıkmış olmaktadır.

⁴⁵⁹ T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, “DTÖ Anlaşmalarının Temel Yapısı”, <http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detay&yayinID=1225&icerikID=1335&dil=TR>, Erişim tarihi: 17.02.2010.

TABLO 26: TÜRKİYE’NİN DTÖ ÇERÇEVESİNDE İMZALADIĞI ANLAŞMALAR

EK-1A: Mal Ticaretinde Çok Taraflı Anlaşmalar Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması 1994 Tarım Anlaşması Bitki ve Hayvan Sağlığı Önlemleri Uygulama Anlaşması Tekstil ve Giyim Anlaşması Ticarette Teknik Engeller Anlaşması Ticaretle Bağlantılı Yatırım Tedbirleri Anlaşması GATT 1994’ün VI. Maddesinin Tatbikine İlişkin Anlaşma GATT 1994’ün VII. Maddesinin Tatbikine İlişkin Anlaşma Sevöncesini İnceleme Anlaşması Menş Kuralları Anlaşması İthalat Lisansları Anlaşması Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Tedbirler Anlaşması Korunma Tedbirleri Anlaşması
EK-1B: Hizmet Ticareti Genel Anlaşması ve Ekleri
EK-1C: Ticarette Bağlantılı Fikrî Mülkiyet Hakları Anlaşması
EK-2: Anlaşmazlıkların Halli Kural ve Yöntemleri Hakkındaki Mutabakat Metni
EK-3: Ticaret Politikalarını Gözden Geçirme Mekanizması
EK-4: Çoklu Ticaret Anlaşmaları Sivil Uçak Ticareti Anlaşması Devlet Alımları Anlaşması Uluslararası Süt Ürünleri Anlaşması Uluslararası Sığır Eti Anlaşması

Bu anlaşmalar, ulus-ötesi kapitalist sınıf oluşumunun istediği yönde; mal, hizmet ve fikrî mülkiyet dolaşımını, dolayısıyla küreselleşmeyi sigortalamaktadır. Üretim ilişkileri bağlamında emek üzerindeki birtakım uluslararası sözleşmeler de ulusal ekonomi politikaları üzerinde belirleyici olabilmektedir. Ancak, bunlar küreselleşme sürecinde işgücü hareketlerine ilişkin olmaktan çok, ulusal düzeyde emeği korumaya dönük bir içeriktedir. Bu konuda Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ) sözleşmeleri dikkat çekmektedir.

Ekonomi politikaları yapımında etkili üç ana örgüt, piyasa globalizmine ilişkin kuruluşlardır. Neo-liberalizme dayalı olarak Washington Uzlaşması ekseninde yapısal ayarlama programları ve istikrar programları oluşturmaktadırlar. UÇÖ, tam anlamıyla politik sola özgü ilkelere yöneliyor olmasa da, adalet globalizmine ilişkin

temalara eğilmektedir. UÇÖ, 1944 yılında Philadelphia Bildirgesi ile amaç ve hedeflerini yeniden tanımlarken belirlediği ilkelerle adalete daha belirgin bir vurgu yapmaktadır. Bildirge ilkelerine göre; emek bir ticari mal değildir. Sürdürülebilir bir gelişme için ifade ve örgütlenme özgürlüğü esastır. Dünyanın herhangi bir yerindeki yoksulluk, dünyanın her yerindeki refahı tehdit etmektedir. Bütün insanlar, ırk, inanç ya da cinsiyet farkı gözetmeksizin özgürlük ve saygınlık, ekonomik güvenlik ve eşit fırsat koşullarında maddi ve manevi gelişimlerini sürdürme hakkına sahiptirler⁴⁶⁰.

Türkiye, piyasa globalizmine karşı konumda değerlendirilebilecek olan, 1919 yılında kurulan UÇÖ'ye 1932'de üye olmuş ve ana sözleşme ile süreç içinde doğan alt sözleşmeleri imzalamıştır. Bu açıdan, ulusal ekonomi politikası karar birimlerinin emek üzerindeki tutum ve düzenlemelerinde bu sözleşmelere bağlılık temel alınmakta ve/veya beklenmekte; üretim ilişkilerinde emekle ilgili olası sorunlarda bu sözleşmelerin getirdiği yükümlülüklerle dikkat çekilmektedir. Sözleşmelerin, emeği koruyucu yöndeki ilkeleri ideolojik düzlemde ulus-ötesi kapitalist sınıfın çıkarlarıyla bağdaşmayabilmektedir ve emek sahipleri açısından bu sözleşmeler gerekli ve yararlıdır. Bu konu bir yana, UÇÖ sözleşmeleri ulusal ekonomi politikası karar birimlerinin üzerinde bir karar birimi olmakta; UPF, Dünya Bankası ve DTÖ'nün yönlendirmelerinde olduğu gibi, ulusal karar birimlerini bağımlılaştırmaktadır. Ekonomi politikası yapımındaki bu bağımlılaştırma olgusunun açıkça ve önemli ölçüde dikkat çektiği konulardan biri de uluslararası tahkime ilişkindir.

Uluslararası tahkim; küreselleşme bağlamında çok uluslu şirket sayısının artması ve küresel ticaret hacmindeki artışlar gibi nedenlerle giderek ön plana çıkan bir alternatif uyuşmazlık çözüm yolu haline gelmiştir. Türkiye'de, 1985'te hazırlanan ve 2006'da yeniden düzenlenen Birleşmiş Milletler Uluslararası Ticaret Hukuku Komisyonu Tahkim Örnek Kanunu (UNCITRAL Model Law) temel alınarak, 2001 yılında 4686 sayılı Milletlerarası Tahkim Kanunu çıkarılmıştır. Türkiye ayrıca 1988'de Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümü Hakkında Washington Konvansiyonu'nu kabul etmiş; 1991'de Yabancı Hakem Kararlarının Tanınması ve

⁴⁶⁰ Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ) Türkiye Ofisi, http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/about/ilo_pol.htm, Erişim tarihi: 16.02.2010.

Yürürlüğe Konulması New York Konvansiyonu ile Avrupa Uluslararası Ticari Tahkim Konvansiyonu'na taraf olmuştur⁴⁶¹.

Tahkim, yabancı ortaklı ya da ithalat veya ihracat yapan Türk firmalarının, yabancılık unsuru bulunan bir uyuşmazlık yaşamaları halinde, her an karşılaşılabilecekleri bir uyuşmazlık çözüm yoludur. Uygulamada yabancı firmalarla yapılan anlaşmalarda veya karşılıklı yazışmalarda tahkime atıf yapıldığı görülmektedir. Böyle bir atıf veya tahkim şartı, bağlayıcı niteliğe sahip olabilmekte, tahkim yoluna gidilmeden olağan dava yollarına gidilmesinin önünü kapatabilmektedir⁴⁶².

İlgili uluslararası konvansiyonların ve BM'nin örnek kanunun ekseninde hazırlanan Milletlerarası Tahkim Kanunu, Türkiye'nin ulusal çaplı ekonomi politikası belirlerken uluslararası sözleşmelere olan bağlılığının bir başka göstergesidir. Hukukun ekonomik davranışlar üzerindeki etkisine yer veren Kurumsal İktisat bağlamında da önem kazanan tahkim; ulusal hukukun üzerinde uluslararası hukukun ve mahkemelerden daha esnek karar birimi olarak hakem heyetlerinin, ulus-ötesi kapitalist pratiklerin bir güvencesi durumuna gelmesine olanak vermektedir.

Türkiye'de daha çok uluslararası sözleşme/anlaşma ve kuruluşların etkisiyle ekonomi politikası belirlenmesinin çeşitli boyutları bu şekilde açıklanabilmektedir. Ekonomi politikasının doğrudan uygulayıcı iç karar birimleri de küresel kapitalizmin liberalleşmeyi kurumsallaştırıcı işleviyle şekil almaktadırlar. Bu doğrultuda en çarpıcı örnek Merkez Bankası'dır.

Merkez bankası bağımsızlığı, Washington Uzlaşması'nın yeni eğilimlerinden biridir. Rodrik'in belirttiği, Tablo 19'da görülen genişletilmiş Washington Uzlaşması'nın ilkelerinden biri olarak merkez bankası bağımsızlığı, fiyat istikrarının ekonomi politikasında ana amaç haline getirilmesinin de bir aracı konumundadır. Türkiye'de bağımsız merkez bankası kurumu, 2001 yılında çıkarılan 4651 sayılı kanun ile oluşturulmuştur. Kanun'un 4. maddesi uyarınca; TCMB, para politikasını ve kullanacağı para politikası araçlarını *kendisi* belirlemekte; görev ve yetkilerini, kendi sorumluluğu altında *bağımsız* olarak yerine getirmekte ve kullanmaktadır.

⁴⁶¹ Şamil DEMİR, "Türkiye'de Tahkim", <http://www.tahkim.net/makaleler/turkiye-de-tahkim>, Erişim tarihi: 17.02.2010.

⁴⁶² Ş. Demir, a.g.s.

TCMB'nin bu bağımsızlığıyla yöneleceği amaç ise, yine aynı madde içinde, *fiyat istikrarını sağlama temel amacı* olarak tanımlanmaktadır.

Böylelikle Türkiye bağlamında küresel kapitalist pratikler için belirsizliğin olmadığı ve küresel çapta bireysel ekonomik planlama yapabilmenin istikrarlı verilerinin sağlandığı bir yapı olanaklı hale gelmektedir. Küresel kapitalizmi şekillendiren ulus-ötesi şirketlerin ulus-ötesi üretim faaliyetleri ve ulus-ötesi finansal sermaye akışı, öngörülebilir bir fiyatlar genel düzeyi koşulunun sağlanmasıyla, temel ekonomik güdü olan kârlılık için belirsizlikten uzak olarak işlemektedir. Bu bağlamda, Türkiye ekonomisinin küresel kapitalist sisteme eklenmesi açısından, TCMB aracılığıyla sağlanacak *istikrara* bir işlev yüklenmektedir.

Türkiye'de özellikle 2000'li yıllarda, ekonomi politikası yapımından çok, uygulamada etkin olan bir karar birimi olarak bağımsız kurullar önem kazanmaktadır. Bu kurullar, mal, hizmet, para ve sermaye gibi çeşitli piyasalarda hükümet etkisinden bağımsız olarak piyasadaki işleyişi düzenleyen ve denetleyen karar birimleridir. Bağımsız kurulların işlevi, hükümetlerin, fiyat oluşumu, üretim planlaması, rekabet gibi açılardan piyasa koşullarının işleyişine müdahale etmelerini önlemek ve piyasaları etkin bir şekilde işletmektir.

Bağımsız kurullar ya da ilgili yasaları da dikkate alarak söylenecek olursa, bağımsız kurumlar, daha çok, küresel kapitalizme eklenme düzenlemelerinin en kapsamlı ve en yoğun olduğu 2000'li yıllarda oluşturulmakla birlikte, 1982'de kurulan Sermaye Piyasası Kurulu ve 1997'de kurulan Rekabet Kurumu öncü örnekler sayılabilmektedir. 2000'li yıllarda ise, Şeker Kurumu (2001), Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (2001), Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (2005), eski adla Telekomünikasyon Kurumu (2000) ve yeni adla Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (2008), Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu (2008) gibi bağımsız kurumlar oluşturulmuştur.

Bağımsız kurullar, hazırlanan yasa tasarısında da belirtildiği gibi⁴⁶³, kararlarında bağımsızdır; hiçbir organ, makam, merci ya da kişi, kurulun kararlarını etkilemek amacıyla emir veya talimat verememekte, telkinde bulunamamaktadır. Bu bağımsızlık vurgusu, ilgili kurumların kendi yasal düzenlemelerinde de

⁴⁶³ Alo Maliye internet sitesi, **Bağımsız İdari Otoritelerin Kuruluş ve Görev Esasları Hakkında Kanun Tasarısı**, http://www.alomaliye.com/bagimsiz_idari_otoriteler.htm, Erişim tarihi: 02.03.2010.

belirtilmektedir (Örneğin; Bankacılık Kanunu, Madde 82; Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun, Madde 2).

Türkiye’de bağımsız kurullar, küreselleşmenin etkisiyle kamu kesiminin daraltılması ve kamu girişimlerinin özelleştirilmesi sürecinde, piyasalarda özellikle serbestlik ve haksız rekabetin önlenmesi ilkelerinin yerleştirilmesine dönük düzenleme ve denetleme işlevleriyle donatılmaktadırlar⁴⁶⁴. Her ne kadar, kamu yönetiminin bütünselliğini bozucu olmaları ve hükümetleri politika yapımı açısından işlevsiz bırakmaları özellikleriyle eleştirilseler de⁴⁶⁵, bağımsız kurullar, ekonominin liberalleştirilmesine ve müdahaleciliğin önlenmesine önemli ölçüde katkı sağlayan örgütlerdir.

Türkiye’de ekonomi politikası yapımında etkili olan karar birimleri, daha çok küresel kapitalist sistemi kurumsallaştırma bakımından işlevleri olan, uluslararası sözleşmeler/anlaşmalar, uluslararası kuruluşlar ve küresel sistemin çizdiği yönde kararlar alıp uygulayan ulusal kuruluşlardır. Küreselleşmenin ya da küresel sistemin, bu karar birimlerinin güdülerine üzerine olan etkileri de ayrı bir değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır.

3.1.3. Ekonomi Politikası Güdülerini

Küreselleşme sürecinde ekonomi politikalarının oluşturulmasında, *piyasa globalizmi, küresel kapitalist koşullar ile ulus-üstü koşullar ve ulus-ötesi kapitalist sınıfın çıkarları* baskın olarak belirleyici konumdadır. Türkiye’de ekonomi politikası yapımının da bu belirleyicilik ekseninde ortaya çıktığı görülmektedir.

Önceki bölümlerde görüldüğü gibi; piyasa globalizmi şu önermeler temelinde küresel kapitalist ilişkilere zemin sunmaktadır: Küreselleşmede, piyasaların liberalleştirilmesi ve bütünleştirilmesi söz konusudur. Küreselleşme kaçınılmaz ve geri döndürülemezdir. Küreselleşmeyi insanlar değil, piyasalar ve teknoloji yönlendirmektedir. Küreselleşme herkese yarar sağlamaktadır. Küreselleşme, dünyada demokrasinin yayılmasını hızlandırmaktadır⁴⁶⁶. Türkiye’de 1980 sonrasında

⁴⁶⁴ Mehmet KARAKAŞ, “Devletin Düzenleyici Rolü ve Türkiye’de Bağımsız İdari Otoriteler”, *Maliye Dergisi*, Sayı:154, Ocak-Haziran 2008, s.110-111.

⁴⁶⁵ Mehmet ALTUNDİŞ, “Bağımsız İdari Otoritelerin Türk Hukukunda Ortaya Çıkardığı Sorunlar ve Türk Hukukuna Etkileri”, *Danıştay Dergisi*, http://www.danistay.gov.tr/makale_mehmet_altundis113.htm#_ftn1, Erişim tarihi: 02.03.2010.

⁴⁶⁶ M. Steger, a.g.k., 2002, s.47-79.

hükümetlerin ekonomik programları ve ekonomi politikası uygulamalarında, doğrudan ifade edilmese de, neo-liberalizmin ve/veya piyasa globalizminin ilkeleri/önergeleri temel alınmaktadır.

1980’li yıllarla birlikte Washington Uzlaşması’nın Türkiye’deki yansımaları olarak liberal ekonomi politikaları kurgulanmıştır. 1980’lerde Turgut Özal’la kişiselleşen politik iktidarın söylemleri⁴⁶⁷ hep liberalizmin ilkelerine yönelik olmuştur. Turgut Özal, 1983’te yaptığı bir konuşmada, parti programlarının dayanaklarından birini de, serbest piyasa ve serbest rekabet ilkelerinin oluşturduğunu belirtmiştir⁴⁶⁸. Böylelikle 24 Ocak 1980 Kararları’ndan sonra ve özellikle 1983 yılından itibaren Anavatan Partisi’nin hükümetleriyle, liberal ekonominin kurulması yönündeki karar ve uygulamalar devri yaşanmıştır. Kazgan, bu dönemi, felsefi, kurumsal-hukuksal ve ekonomik temeli olmayan bir liberal anlayışın avamlaştırılması, halkın da benimsemesinin sağlanması dönemi olarak betimlemektedir⁴⁶⁹. Bu dönem içinde zamanla felsefi altyapısı oluşturulmasa da, liberal ekonomiye özgü hukuk kuralları ve kültür toplumda yerleşmiş, gittikçe küresel ekonomiye eklenilen ve küreselleşmenin vaat ettiği bütünleşmeye uyum sağlayan bir ekonomik ilişkiler ortamı oluşturulmuştur.

1990’lara gelindiğinde, Anavatan Partisi’nin anlayışına uygun Doğru Yol Partisi’nin öncülüğü de yine liberal ekonomi içerikli olmuştur. Bu partinin kadrosu önemli ölçüde, liberalleşme çabalarını başlatan 24 Ocak Kararları’nı alan kadrodan gelmiştir. Liberalizm ya da piyasa sisteminden sapma olmayacağına kanıtlandığı 1990’lı yıllarda, 1994 ekonomik krizinden çıkışta da piyasa vurgusu yapılmıştır. 5 Nisan 1994 Ekonomik Önlemler Uygulama Planı’nda, “temel ilke” olarak, “üretim yapan, sübvansiyon dağıtan bir devlet yapısından, ekonomide piyasa mekanizmasının tüm kurum ve kurallarıyla işlemlerini sağlayan ve sosyal dengeleri gözetilen bir devlet yapısına geçme” ilkesi benimsenmiştir⁴⁷⁰.

2000’li yıllar ise artık piyasa globalizminin kök saldıdığı, piyasa mantığı ve/veya küresel kapitalist sistemin girmedığı neredeyse hiçbir ekonomik alanın kalmadığı bir dönem olarak yaşanmaktadır. Bu dönem ise Adalet ve Kalkınma Partisi’nin,

⁴⁶⁷ G. Kazgan, a.g.k., 2002, s.126.

⁴⁶⁸ Turgut Özal internet sitesi, <http://www.turgutozal.net/vizyon/>, Erişim tarihi: 18.02.2010.

⁴⁶⁹ G. Kazgan, a.g.k., 2002, s.123-124.

⁴⁷⁰ Y. Kepenek ve N. Yentürk, a.g.k., s.582.

ekonomik anlayış olarak, 1950'lerin liberal Demokrat Parti'sini ve 1980'lerin liberal Anavatan Partisi'ni örnek aldığı bir dönemdir. Tarım, enerji, eğitim, sağlık gibi öne çıkan alanlarda piyasalaştırmalarla, büyük çapta özelleştirmelerle, reel ve finansal yabancı yatırımları özendiren kurumsal çabalarla, ithalatı özendiren kur ve vergi politikalarıyla ve benzeri liberalleştirme karar ve uygulamalarıyla örülü bir dönemden geçilmektedir.

1980'lerden günümüze dek uzanan bu dönem ekonomi politikası yapımında piyasa globalizmine dayanmış olmakla birlikte, ulus-üstü kurumların koşullandırılmaları ve küresel kapitalizmin durumuyla iç içe düşünülmesi gereken bir dönemdir.

Türkiye'nin ekonomi politikası yapımını etkilemesi bakımından küresel kapitalizmin mevcut durumu göz önüne alındığında, Türkiye'nin küresel kapitalizmle uyumlu ve uyumsuz yanlarının ele alındığı bölümde yapılan değerlendirme yararlı olacaktır. Türkiye'de ulus-ötesi üretim ağlarıyla bağlantılı olarak esnek üretim ve esnek çalışma organizasyonlarının görüldüğü, ulus-ötesi şirketlerin Türkiye'de de faaliyet gösterdiği, ulus-ötesi kapitalist sınıfa eklenen bir sınıfın var olduğu, üreticilik ve tüketimcilik eğilimlerinin yaygınlaşmakta olduğu açıktır. Bu küresel kapitalist süreçte ulus-devletin de dönüşerek UPF, Dünya Bankası, DTÖ gibi örgüt ve sözleşme/anlaşmalarla biçimlendirildiği de gözlemlenebilmektedir. Bütün bu temelde Türkiye'de ekonomi politikası yapımının da küresel kapitalist ilişkilerin eksenine uygun olduğu ileri sürülebilmektedir.

Türkiye'de ekonomi politikası kurulumunu etkileyen güdülerden bir diğeri de ulus-üstü sözleşme/anlaşma ve örgütlerin zorunlu kıldığı koşullardır. Bu noktadaki koşulsallık, UPF ve Dünya Bankası'yla girilen kredi ilişkileri düşünüldüğünde, bu örgütlerin öne sürdüğü şekilde kendi açılarından bir güvence kaynağıdır. Diğer yandan, Robinson'ın belirttiği gibi⁴⁷¹; bu uluslararası örgütler, ulus-ötesi kapitalist sınıfın çıkarlarına uygun bir küresel ekonomi tasarımının aygıtları konumunda, görünümündedirler. Dolayısıyla, bu sınıfın çıkarlarının güvencesi olarak da bu örgütlerin ulusal ekonomi politikası yapımını koşulsallık ilkesiyle etkilemeleri söz konusudur. UPF ve Dünya Bankası'nın, niyet mektubu, yakından izleme, gözden geçirme, dönem-başı koşulsallık gibi kavramlarla ifade edilen yönergeleri Türkiye'de

⁴⁷¹ W. Robinson, a.g.k., s.100.

ekonomi politikasının iç karar birimlerini güdülemektedir. Bu durum, bir sonraki başlıkta, Türkiye’de öne çıkan ekonomi politikası amaçlarında daha etraflıca incelenmektedir. DTÖ bünyesindeki anlaşmalara bakıldığında ise, mal, hizmet ve fikrî mülkiyet ticaretinin serbestleşmesi yönünde, piyasalarını dışa açma amaçlı taahhütlere bağlı kalınması yoluyla bir koşullanma vardır ki; Türkiye, 1995 yılında DTÖ anlaşmalarını imzalamakla bu taahhütlerde bulunmuş bir ülkedir.

Son olarak, ekonomi politikası yapımında etkili olan güdülerden, ulus-ötesi kapitalist sınıfa eklenmiş yerli kapitalist sınıfın çıkarlarını değerlendirmek gerekmektedir.

İttihat ve Terakki yönetiminde de görüldüğü gibi, Cumhuriyet’le birlikte ulusal ekonominin güçlü olması gerektiği savından hareketle, Türkiye’de kapitalist sınıf oluşumu desteklenmiştir. Bu açıdan, kapitalizm, geçmişi belli temellere dayanan bir kurum olarak göze çarpmaktadır. Diğer bir yandan, Türk toplumunun kültürü itibariyle de kapitalist sınıfa özgü bir kurum olarak özel mülkiyet, tarihsel-kültürel bir anlama sahiptir⁴⁷². Bu bakımdan, kapitalist sınıfın Türkiye ekonomisindeki oluşumu Batı’da kapitalizmin-liberalizmin yükselişinin bir yansıması şeklinde ya da tepeden inme nitelikte algılanmamalıdır. Türkiye’de kapitalist kültüre özgü bazı niteliklerin özsel kurumlar olarak belli bir anlama zaten sahip olduğu görülmektedir. Ancak, küreselleşme döneminde ulus-ötesi pratikler yerli kapitalist sınıfın da kabuk değiştirmesine neden olmaktadır.

Türkiye’de kapitalist ya da girişimci sınıfın örgütlenmesi, 1970’lere kadar olan dönemde, zorunlu üyeliğe dayalı ve yasalarla oluşturulan ticaret ve sanayi odaları yoluyla gerçekleştirilmiştir. Bu odaların sıkı bir devlet kontrolü altında oldukları görülmektedir⁴⁷³. Kapitalist sınıfın örgütlenmesi, liberalleşmenin kurumsallaştığı 1980’lerle birlikte hız kazanmış ve bu sınıf belirgin bir güce erişmiştir. Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) 1971’de, Türkiye Genç İşadamları Derneği (TÜGİAD) 1986’da, Ege Genç İşadamları Derneği (EGİAD) 1990’da, Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD) 1990’da ve Ege Sanayicileri ve İşadamları Derneği (ESİAD) 1992’de kurulmuştur. Bu türde daha pek çok yerel çıkar grubunun yanı sıra, mesleki örgüt olarak ticaret ve sanayi odaları da kapitalist sınıfın

⁴⁷² Ali ERKUL, “Eski Türkler’de Aile”, *Türkler Ansiklopedisi* (Editör: Yusuf HALAÇOĞLU), Yeni Türkiye Yayınları, Cilt:3, Ankara, 2002, s.104.

⁴⁷³ Ayşe BUĞRA, *Devlet ve İşadamları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.321.

örgütleri olarak öne çıkmayı sürdürmektedirler. Bunlar arasında, medya olanakları/güçleri ve özel-esnek yapıları nedeniyle ulusal çaptaki sanayici derneklerinin, ekonomi politikası karar süreçlerine daha sık katılmak üzere kapitalist sınıfın çıkarlarını daha belirgin şekilde dile getirdikleri dikkat çekmektedir. Çıkarlarının liberal ve küresel nitelikli olduğuna, bu örgütlerin kendi ilkelerinde de tanık olunabilmektedir.

TÜGİAD, kuruluşunda “çalışmaların *küresel boyutta* planlanması”, “*dünyanın her yerinde* aktif Türk girişimcisi odaklılık” gibi ilkeleri öne çıkarmaktadır⁴⁷⁴. ESİAD, “*piyasa ekonomisinin* hukuki, kurumsal ve sosyal altyapısının geliştirilmesi, ülke ekonomisinin *istikrar içinde büyümesi* için katkıda bulunmak” şeklinde bir ilke ortaya koymakta⁴⁷⁵; EĞİAD, “*liberal ekonomi kurallarının* yerleşmesi” ilkesini⁴⁷⁶ ve MÜSİAD, “*serbest rekabete dayalı ekonomik sistemin* sağlanması” ilkesini⁴⁷⁷ savunmaktadır. Bu tür örgütler içinde ekonomik açıdan daha büyük bir öneme sahip olan, TÜSİAD’tır. TÜSİAD’a üye sanayici ve işadamlarının girişimleri olan şirketler, 2007 yılı itibariyle ulusal üretimde %37,6’lık, ihracatta %44,5’lik ve ithalatta %26,1’lik paya sahiptir⁴⁷⁸. TÜSİAD, 1990’lardan başlayarak ekonomi politikası yapımını yönlendirmeye etki edecek şekilde, ekonomik alanın yanı sıra, eğitim, cinsiyet, devlet yapılanması, su kaynakları, teknolojik yenilikler, yerel yönetimler, memur yargılaması, dernekler, kamu hakemliği, demokrasi gibi pek çok konuda araştırma raporları ortaya koymakta⁴⁷⁹; bu konularda liberal ilkelerin temel alınmasını ve ekonominin liberalleştirilmesini öne sürmektedir.

Yerli kapitalist sınıfın liberal-küresel anlayışı ve ekonomik gücü, emekçi sınıfın örgütlenme gücü ile karşılaştırıldığında daha açık olarak görülebilmektedir. 1980’lerle başlayan liberalleşme politikalarının sonuçlarından biri olarak 2000’li yıllarda sendikalaşma oranındaki gerileme, yerli kapitalist sınıfın güç kazanmasının da bir göstergesidir. Türkiye’de emekçilerin sendikalaşma oranı, Ocak 2000’de %68,5’ten aşağı yönlü olarak dalgalanan bir seyirle Temmuz 2009’da %59,9’a

⁴⁷⁴ TÜGİAD, **Vizyonumuz ve Misyonumuz**, <http://www.tugiad.org.tr/default.asp?id=14>, Erişim tarihi: 19.09.2009.

⁴⁷⁵ ESİAD, **Tarihçe ve Amaçlar**, <http://esiad.org.tr/sayfalar.php?ad=amac>, Erişim tarihi: 19.09.2009.

⁴⁷⁶ EĞİAD, **Amacımız**, <http://egiad.org.tr/hakimizda/Sayfalar/Amacimiz.aspx>, Erişim tarihi: 19.09.2009.

⁴⁷⁷ MÜSİAD, **Vizyon**, <http://www.musiad.org.tr/hakimizda/vizyon.asp>, Erişim tarihi: 22.02.2010.

⁴⁷⁸ TÜSİAD, **Tanıtım Raporu**, TÜSİAD Yayını, İstanbul, 2008, s.13.

⁴⁷⁹ TÜSİAD, **Bilgi Merkezi: Raporlar**, http://www.tusiad.org.tr/Content.aspx?mi=3_16&FileType=1&month=-1&year=-1&pager=1, Erişim tarihi: 03.03.2010.

inmiştir⁴⁸⁰. Ayrıca emek piyasasında kayıt-dışlaşma, geçicileşme gibi esnek çalışma organizasyonları da emekçi sınıfa güç kaybettiren gelişmelerdir. Diğer bir yandan, ekonomi-kültür etkileşimine ilişkin olarak, dinsel topluluklara katılıp sendikasılaşma ve dinsel güdülü yardımlara bağımlılık da işçi sınıfının güç kaybetmesinde önemli etkenler olarak göze çarpmaktadır⁴⁸¹. Bu gerileme, küresel kapitalizmin büyüme ivmesinden ve medya, reklamcılık gibi araçlarla sağlanan tüketimcilikten yarar sağlayan yerli kapitalist sınıfın gücünü özellikle 2000’li yıllarda perçinlemiştir.

Yerli kapitalist sınıf, ulus-ötesi kapitalist sınıfa; birleşme, satın alma, ortaklık, sözleşmeli üretim, dış hizmet alımı gibi esnek üretim organizasyonları yoluyla eklemlenmektedir. Bu noktada yerli kapitalist sınıfın ya da yerli büyük ölçekli şirketlerin ulus-ötesi şirketlerle ilişkilerinde ikincil rol üstlendikleri de açıktır. Bu durum, dünya çapında etkili olan, küresel bir Türk şirketinin olmamasından anlaşılabilir. Türk şirketleri başka ülkelerde yatırımlar yapmakla çok uluslu niteliği kazanmaktadırlar; ancak, bu nitelik, Türkiye’nin kendi çevre ülkelerinde, kapitalizmi daha geç benimsemiş Orta Asya ve Balkanlar (eski Doğu bloku) ile Orta Doğu ülkelerindeki faaliyetleriyle sınırlıdır. Ayrıca bu ülkelerde de yine ulus-ötesi şirketlerin Türk şirketlerine göre egemen bir güçlerinin olduğu da dikkatlerden kaçmamaktadır.

Bütün bu çerçevede, Türkiye’de yerli kapitalist sınıfın, yurtdışında işçi sınıfına baskın gelerek liberalleşme temelli ekonomi politikalarının oluşturulmasında etkili olduğu; yurtdışında ise esnek üretim organizasyonları ve tüketimcilik boyutlarıyla ulus-ötesi kapitalist sınıfa eklemlendiği ve bu konuda ikincil kaldığı gözlemlenebilmektedir.

Türkiye’de ekonomi politikası yapımının boyutları olarak;

- piyasa sistemine dayalı düzen politikası,
- karar birimleri boyutunda
 - uluslararası sözleşme, anlaşma ve kuruluşlar,

⁴⁸⁰ T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, http://www.csgb.gov.tr/articles.php?category_id=50, Erişim tarihi: 12.09.2009.

⁴⁸¹ Özdemir İNCE, “**Dinin Ekonomiye Alet Edilmesi**”, *Hürriyet Gazetesi*, Tarih: 17.02.2006 ve “**Sadaka Ekonomisi Ahlak Bozar**”, *Hürriyet Gazetesi*, Tarih: 16.12.2008.

- liberalizmi benimsemiş hükümetler,
- bağımsız Merkez Bankası,
- bağımsız kurullar,
- karar birimlerinin güdeleri boyutunda
 - piyasa globalizmine dayalı hükümet ilkeleri,
 - ulus-üstü kurumların koşulsallık ilkelerine bağımlılık ve
 - ulus-ötesi kapitalist sınıfa eklenmiş yerli kapitalist sınıf çıkarları baskın gelmekte ve bu temelde genel olarak bağımlı bir ekonomi politikası kurgusundan söz edilebilmektedir.

Bu aşamada, ekonomi politikası kurgusunun ışığında uygulamada hangi amaçların ve araçların öne çıkarıldığı önem kazanmaktadır.

3.2. Ekonomi Politikası Uygulaması

Ekonomi politikası yapımı, uygulamalar için belli bir temel sunmaktadır. Ekonomi politikasının uygulanması sürecinde hangi amaçların ve araçların tercih edileceği, öne çıkarılacağı konusu, hangi ilkelerin, karar birimlerinin ve güdülerin etkili olacağına bağlıdır. Türkiye’de ekonomi politikasının yapımında; piyasa sistemine dayalı bir ekonomik düzenin, ulus-ötesi kapitalist sınıfın çıkarları ve istekleri doğrultusunda ulus-üstü kurumların yönetimiyle oluşturulduğu görülmektedir. Bu temelde, “Türkiye’de hangi ekonomi politikası amaçları ve araçları önceliklendirilmektedir?” sorusunun yanıtları önem kazanmaktadır.

3.2.1. Ekonomi Politikası Amaçları

Küreselleşme sürecinde Türkiye’de ekonomi politikası amaçlarının nasıl şekillendiği, sistem-düzen, yapı ve süreç ayrımları bağlamında çözümlemeci bir mantıkla işlenebilmektedir.

3.2.1.1. Ekonomik Sistem-Düzen Politikası Amaçları

Küreselleşmenin ekonomik düzen politikası amaç tercihleri üzerine etkileri ulusal ekonomik düzenlerin liberalleştirilmesine yöneliktir. Piyasa sisteminin ve liberalleşmenin kurumsallaştırılması da bu bağlamda beş dayanakla

gerçekleştirilmektedir. Bunlar; üreticiliği ve tüketiciliği özendirme, serbestliği sağlama ve genişletme, piyasalaştırma, özelleştirme ve dışa açma uygulamalarıdır.

Türkiye’de ekonomik düzen politikasının piyasa sistemi ve/veya liberalizm temelinde kurulduğu daha önceki bölümlerde çeşitli şekillerde değerlendirilmiştir. Bu temelde; üreticiliği ve tüketiciliği özendirme, serbestliği sağlama ve genişletme, piyasalaştırma, özelleştirme ve dışa açma uygulamalarının nasıl bir eğilimden geçtiği, Türkiye’de ekonomi politikası yapımı başlığında ekonomik sistem ve düzen politikasının oluşumunda incelenmiştir. Buradan hareketle, küreselleşmeye ya da küresel kapitalizme uyum sağlayacak yönde ekonomik düzenin liberal ilkelere dayalı olarak kurumsallaştırılması amacının temel alındığı görülmektedir. Liberalleşmenin kurumsallaştırılması amacı, yasal düzenlemelerin önemi bağlamında ekonomi politikasının araçlarıyla bağlantılı olarak ilerleyen bölümlerde daha etkin değerlendirilecektir.

3.2.1.2. Ekonomik Yapı Politikası Amaçları

Ekonomik yapı politikası amaçları teorik olarak, sektör, mekan/bölge, piyasa ve işletme büyüklüğünde en uygun yapının kurulmasıdır. Bu noktada en uygun yapının eşitlikçi olduğu düşünülmektedir. Küreselleşme sürecinde bu teorik amaçlara ulusal ekonomi politikası uygulamalarında öncelik verilmediği, ulus-ötesi kapitalist pratikler çerçevesinde ekonomik yapının devlet müdahalesi ya da yönlendirmesinden bağımsız şekilde oluşan bir durum olduğu görülmektedir. Türkiye’de de küreselleşme sürecinde ekonomik yapı politikası yapımcılarının dengeli sektörel ve bölgesel yapı kurma konusunda etkisiz kaldıkları gözlenebilmektedir.

Türkiye’de sektörlerin ulusal gelirdeki ve istihdamdaki payları itibarıyla ekonomik yapıya bakıldığında, küresel kapitalizmin doğasına ve işleyişine uygun olarak hizmetler sektörünün lehine bir durum göze çarpmaktadır. Tablo 27’den de izlenebileceği gibi, sanayi ve hizmetler sektörlerinde istihdam payları da, gelir payları da ekonominin liberalleştirilmesi süreci boyunca artma eğilimindedir. Tarım sektöründe ise tam tersi bir eğilim söz konusudur; tarımın hem istihdamdaki hem de ulusal gelirdeki payı gittikçe azalmaktadır. Bir başka boyutta, sektörlerin gelir paylarının istihdam paylarına bölünmesiyle bulunan sektör üretkenliği açısından da

sanayi ve hizmetler sektörlerinde istihdam başına üretim 1’den büyük iken, tarım sektöründe 1’den küçüktür.

TABLO 27: SEKTÖRLERİN ULUSAL GELİR ve İSTİHDAMDAKİ PAYLARI (%)

Ulusal gelir payları			
	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1980-1989	20,8	24,6	54,5
1990-1999	15,1	27,9	57,0
2000-2006	12,9	28,9	58,2
İstihdam payları			
	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1980-1989	50,6	15,2	34,2
1990-1999	43,8	16,4	40,1
2000-2006	35,3	18,0	46,7

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. (www.tuik.gov.tr)

Sanayi ve hizmetler sektörü, diğer koşullar sabitken, bilişim teknolojilerinden daha yoğun yararlanılan alanlar olarak verimliliğin ve kârlılığın yüksek olduğu sektörlerdir. Küresel kapitalizme eklenme sürecinde dış ticaretin gelişmesi ve ulus-ötesi şirketlerle girişilen birleşme, satın alma, sözleşmeli üretim, dışarıdan hizmet alma gibi üretim organizasyonları da dikkate alındığında Türkiye’de sanayi ve hizmetler sektörünün gelişimi olağandır. Ancak, ekonomi politikası karar birimlerinin, devletçilik ilkesiyle yürütmeye çalıştıkları kalkınma planları döneminde olduğu gibi sektörel planlama yapmaları, küreselleşme döneminde söz konusu bile değildir. Örneğin; üretken bir sektör olarak hizmetler sektörünün dalları olan bankacılık, sigortacılık gibi öncü alanlarda yerli şirketlerin ulus-ötesi şirketlere satılmasında ekonomi politikası karar birimlerinin ne gibi bir müdahalesi ya da yönlendirmesi vardır? Yerli şirketlerin borsada işlem gören hisse senetlerini, tasarruf fazlası bulunan bireysel ya da kurumsal yabancı yatırımcıların satın almasına aracılık eden finansal kuruluşlar, devlet tarafından teşvik edilmekte midir? Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu TÜBİTAK’ın geliştirdiği Pardus adlı yazılımın, ulus-ötesi nitelikteki bir şirket olan Microsoft’un Windows işletim sistemi yerine kullanılması yurt çapında özel ya da kamusal düzlemde teşvik edilebilmekte ya da şart koşulabilmekte midir? Bu gibi sorulara verilecek yanıtlar, en uygun sektörel yapının belirlenmesi konusunda ekonomi politikası karar birimlerinin karar alanlarının geniş olmadığını vurgular nitelikte olacaktır. Sektörel yapı konusunda özellikle hizmetler sektöründe ulus-ötesi şirketlerin ortaklık, üretim ve piyasa payının artması, devletin karar ve planlamasının söz konusu edilemediği düşüncesini

pekiştirmektedir. Bu noktada, Türkiye'nin düşük gelirli bir ülke olması, genç nüfusunun fazla olması gibi nedenlerle temel gıda ihtiyacının karşılanması gereği ve düşük istihdam ve gelir payları bağlamında tarım sektörünün özel bir önemi vardır.

Türkiye'de 1980 sonrası dönemde yanlış politikalar nedeniyle tarımda dışa bağımlı duruma geldiği ve çiftçilerin yoksullaştığı görülmektedir. Tarım politikalarının pek çok bakımdan yenilenmesi kaçınılmazdır. Bu yenilenme bağlamında tarımsal destekler önem kazanmaktadır; ancak, bu dönemdeki desteklerde istikrarsız bir eğilimin olduğu ve 2000'li yıllarla birlikte üretimden bağımsız, toprak miktarına bağlı bir destekleme yöntemi geliştirildiği gözlemlenmektedir⁴⁸². Ayrıca DTÖ Tarım Anlaşması çerçevesinde; tarım ürünleri ticaretinde uygulanan tarife dışı engellerin tarifelere dönüştürülmesi ve tarifelerin indirilmesi, tarımsal üretime sağlanan iç desteklerin ve tarım ürünleri ihracat sübvansiyonlarının azaltılması taahhütleri de tarım sektörünün desteklenmesini engelleyen düzenlemelerdir⁴⁸³. Böyle bir düzende, ekonomi politikası karar birimlerinin belli bir tarımsal yapı hedeflemesi oldukça güçtür.

Türkiye'de mekansal/bölgesel yapı incelendiğinde de belli bir politikanın geliştirilmesi konusunda güçlüklerin olduğu görülebilmektedir. Piyasa ekonomisinin işletilmeye çalışıldığı ekonomik düzende şirketler, kendi çıkarları ve rasyonel gerekçeleriyle hazırladıkları plan ve stratejileri doğrultusunda belli mekanlarda toplanmaktadırlar. Bu mekanlar da, geniş pazara yakınlık, işgücü arzının yüksek olması, uzman işgücü temini, altyapı olanaklarının gelişmişliği gibi ölçütler bağlamında kârlılık olasılığının yüksek olmasıyla belirlenmektedir. Bu bağlamda Türkiye'de her bölge ya da şehirde piyasanın doğal işleyişi içinde belli üretim ve tüketim merkezleri oluşmaktadır. Büyük ölçekli üretim yapabilen ve genelde tüketimciliğe hizmet eden, ulus-ötesi kapitalist sınıfa eklenme çabasındaki kesimlere yönelik çalışan, markalaşmış şirketlerin kümelendiği alışveriş merkezleri ve bunların etrafındaki konut alanları, Türkiye'deki şehirleşme ve mekan eğilimlerinin genel yapısını vermektedir. Bu mekanlarda ticaret dışındaki hizmet dalları da alt kümelenme alanlarını meydana getirmektedir. Bankalar, sigorta

⁴⁸² Yaşar UYSAL, **Küreselleşme ve Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Perspektifinde Ege ve Türkiye Tarımında Yeniden Yapılanma**, EGİFED Bilimsel Araştırmalar Dizisi, Yayın No:1, İzmir, 2006, s.142-144.

⁴⁸³ Y. Uysal, a.g.k., s.246-247.

şirketleri, internet servis sağlayıcılar, ulaştırma acenteleri gibi hizmet birimleri de tüketim odaklı mekansal yapının diğer çekim etkenleri olmaktadır.

Bu mekansal yapı genelde piyasa süreçleriyle belirlenmekte iken, ekonomi politikası yapımcılarının, özellikle de belediyelerin imar izinleri yoluyla bu yapılanmaya katkıları söz konusudur. Rant arayışları çerçevesinde belediye yöneticilerinin belli kapitalist güdülerle etkilenecek karar oluşum sürecinin buna göre yönlendirilmeye çalışılması, Türkiye’de gündelik yaşamda da bilinen bir davranış biçimidir. Liberal ve ranta dönük şehir planlamalarının gerektirdiği altyapı yatırımlarının dışarıdan hizmet alma yöntemiyle özel kesime devredilmesi de dikkate alındığında, belediyecilikte kapitalist üretim biçimini genişleten bir anlayışın egemen olduğu görülmektedir.

Türkiye’de piyasa yapısının oluşumunda da yine sektörel ve mekansal planlama yapma konusundaki güçlüğe benzer şekilde, ekonomi politikası yapımcısının karar alanı çok sınırlıdır. Neo-liberal anlayış çerçevesinde devletin piyasa işleyişlerine müdahale etmemesi ilkesi, ölçek ve piyasa payının büyümesinin ve küçük ve orta ölçekliler üzerinde egemen firmanın gücünün olağanlaşmasına ortam sunmaktadır. Örneğin; büyük ölçekli süpermarketlerin, kredi temini, reklam harcamaları, satış sonrası hizmet gibi yollarla, esnaf, sanatkar ve geleneksel pazarcılara karşı sağlayacağı üstünlüğe ekonomi politikası karar birimleri müdahale edebilmekte midir? Burada genel ilke, haksız rekabet gücü elde etme ya da rekabet gücünü kötüye kullanma durumları gerçekleşmedikçe piyasa süreçlerine karışmamaktır. Türkiye’de bu düzen, yasal-kurumsal altyapı ile kurulmuş olup, bu konu ekonomik yapı politikası araçları içinde değerlendirilmektedir.

3.2.1.3. Ekonomik Süreç Politikası Amaçları

Türkiye’de ekonomik süreç politikası amaçları, 1980’lerle birlikte uygulamaya koyulan, istikrar ve yapısal ayarlama temelli Washington Uzlaşması’nın Türkiye’deki yansıması niteliğindedir. Bu kapsamda, ulus-ötesi kapitalist sınıf oluşumuna da hizmet edecek şekilde, büyüme ve fiyat istikrarı amaçları öne çıkarken; ödemeler dengesi, tam istihdam ve adil gelir dağılımı amaçları ikincil kalmaktadır.

Büyüme ve fiyat istikrarı amaçları, küresel kapitalizme eklemlenme düzenlemeleri ve çabaları eşliğinde, Türk hükümetlerinin programlarında her zaman öne çıkarılmıştır. Bu programların büyük ölçüde UPF ve Dünya Bankası'nın koşulsallık ilkesi temelinde oluşturulduğu düşünüldüğünde, niyet mektupları ve ülke yardım stratejilerinin dayanakları önem kazanmaktadır. Küresel kapitalizme uyum sağlamak adına serbesliğin genişletildiği, piyasalaştırma, özelleştirme ve dışa açma düzenlemelerinin en yoğun olduğu 2000'li yıllarda, UPF'ye sunulan niyet mektupları ile Dünya Bankası'nın Türkiye'ye ilişkin 1993-2004 stratejisi, ekonomik süreç politikası amaçlarında büyüme ve fiyat istikrarını görmek bakımından oldukça işlevseldir.

9 Aralık 1999'da UPF'ye sunulan niyet mektubunda, hükümetin ekonomik programında belirtilen; yüksek enflasyondan kurtulmak, büyümeyi sağlamak ve toplumun tüm kesimleri için daha iyi yaşam standartlarına ulaşmak hedeflerine odaklanarak üç temel dayanaktan söz edilmektedir. Bunlar, kamu sektörü temel fazlasının mümkün olduğunca yüksek tutulması, yapısal reformlar ve tutarlı gelir politikaları ile desteklenmiş sıkı döviz kuru taahhütleri olarak sıralanmaktadır⁴⁸⁴. Niyet mektubuyla ortaya konulan programda kontrollü döviz kurlarının yanı sıra daraltılmış para ve maliye politikaları planlanmaktadır. Bu kapsamda, yapısal reform programı, 2000 yılında uygulanan bütçe uyum politikalarını orta vadede sürdürülebilir hale getirmeyi, kamu sektörü borcuna ilişkin faiz ödemelerinin yükünü düşürmeyi, şeffaflığı ve ekonomik etkinliği artırmayı ve kamu sektörünün olası yükümlülüklerini azaltmayı hedeflemektedir. Tüm bunlar düşük enflasyon ortamında yüksek büyümenin sürdürülebilmesini sağlayacak ortamın yaratılması için gerekli görülmektedir (s.5).

Yapısal reformlar kapsamında, tarım reformu olarak, kredi sübvansiyonları, destekleme fiyatları gibi, var olan destekleme politikalarının kaldırılması ve doğrudan gelir desteği sistemi ile değiştirilmesi taahhüt edilmektedir (s.6). Sosyal güvenlik reformu açısından ise, asgari emeklilik yaşının yükseltilmesi, emekliliğe hak kazanabilmek için gerekli asgari prim ödeme süresinin uzatılması, ortalama aylık bağlama oranını %80'den %65'e indirilmesi, emeklilik maaşı artışlarının Tüketici Fiyatları Endeksi'ne bağlanması ve prime esas ücret tavanının yükseltilmesi gibi

⁴⁸⁴ T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **IMF-Türkiye: Niyet Mektubu**, Tarih: 9 Aralık 1999, s.2.

önlemler planlanmaktadır (s.7). Kamu mali yönetimi, vergi reformu, özelleştirme gibi boyutlar da dikkate alındığında, kamu bütçesi dengesinin hedeflendiği, bu açıdan da daraltıcı maliye politikalarının kurgulandığı görülmektedir.

UPF'ye 18 Ocak 2002'de sunulan niyet mektubunda da benzer çizgide büyüme ve fiyat istikrarının amaçlandığı bir program öngörülmektedir. Program; ekonomiyi olası krizlere karşı güvenceye almayı ve enflasyonist olmayan sürdürülebilir bir büyümenin temellerini atmayı hedeflemektedir. Bu temelde, programın ilk olarak, ekonominin şoklara karşı dayanıklılığını artırması ve olası krizlere karşı kırılganlığını azaltması beklenmektedir. Bunu sağlamak için; dalgalı döviz kuru rejimi uygulamasına devam edilmesi ve enflasyonda önemli bir düşüş sağlanması için enflasyon hedeflemesi uygulanması, bankaların yeniden yapılandırılmalarına hız verilmesi ve sağlıklı bir kamu borç pozisyonu sağlanması hedeflenmektedir. Program, ikinci olarak, Türkiye'nin büyüme potansiyelini arttırmaya yönelik temel yapısal reformları içermektedir⁴⁸⁵.

Program'da belirtilen büyüme ve fiyat istikrarı amaçları için şu adımların atılması tasarlanmaktadır: Önemli miktarlarda kamu sektörü faiz dışı fazlaları sağlanmaya devam edilmesi, dalgalı döviz kuru rejimi uygulaması altında enflasyon hedeflemesine geçilmesi, bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılmasının tamamlanması, özel sektörün ekonomideki rolünün geliştirilmesi ve kamu sektörü reformunun tamamlanması... (s.3-4). Program, özel sektör gelişiminin teşvik edilmesine özel önem vermektedir. Bu kapsamda, Dünya Bankası'nın yakın işbirliği ile geliştirilen ana öğeler, kamu girişimlerinin özelleştirilmesini, yerli ve yabancı yatırımların teşvik edilmesini, iyi yönetişimin ve şeffaflığın geliştirilmesini kapsamaktadır. Kamuoyuna ve yatırımcılara ekonominin gerçek anlamda yeni bir yapıya kavuşma sürecinde olduğunun vurgulanması amacıyla iletişim politikası geliştirilmesi de içermektedir (s.20).

1999 ve 2002'deki niyet mektuplarının ardından son 10 yılın üçüncü niyet mektubu da ekonomik süreç politikasının büyüme ve fiyat istikrarı temel amaçlarına odaklanmaktadır. 26 Nisan 2005 tarihli bu niyet mektubunda, izleyen 3 yıl için şu noktalar öne çıkarılmaktadır: Orta vadeli borç azaltma stratejisi çerçevesinde faiz dışı fazla vermeye devam edilerek kamu borcunda daha fazla düşüş sağlanması... Açık

⁴⁸⁵ T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **IMF-Türkiye: Niyet Mektubu**, Tarih: 18 Ocak 2002, s.2-3.

enflasyon hedeflemesine geçilerek ve Merkez Bankası'nın bağımsızlığı korunarak, enflasyonun düşük tek haneli düzeylere gerilemesinin sağlanması... Finansal sistemin istikrarı korunurken, daha güçlü bir yapıya kavuşturulması... Sosyal güvenlik sistemini sağlam temeller üzerine oturtacak, kayıt-dışı ekonominin hacmini küçültecek, işsizliği azaltacak ve yatırım ortamını iyileştirecek yapısal reformların yürürlüğe konulması... UPF'den kaynak kullanımını sona erdirmeye hazırlanmak amacıyla uluslararası rezerv konumunun güçlendirilmesi...⁴⁸⁶ Bütün bu çerçevede, bu niyet mektubu temelinde, Türkiye'yi sürdürülebilir bir cari işlemler dengesi ve düşük enflasyon ortamında sağlam bir şekilde büyüme çizgisine kavuşturmak hedeflenmektedir (s.4).

Niyet mektuplarında ortaya konulan, Washington Uzlaşması'nın yansıması olan bu amaç tercihleri, Türkiye'nin Dünya Bankası'yla ilişkilerinde de görülmektedir. Banka'nın Türkiye'de 1993-2004 dönemini kapsayan yardım stratejisinin sürekli özellikleri olarak dört destek dayanağı belirlenmiştir: 1) Makro ekonomik istikrar, 2) Büyüme, rekabet gücü ve verimlilik, 3) Yoksulluğun azaltılması ve sosyal kalkınma ve 4) Çevre ve doğal kaynak yönetimi...⁴⁸⁷ Bu dört dayanak içinde, Banka'nın stratejisinde on hedef içerilmiştir (s.8):

Makro ekonomik istikrar için hedefler:

1. Bütçe saydamlığı ve bütçe dışı fonların zararlarına karşı kamu mali yönetiminin iyileştirilmesi.

2. Sübvansiyon programlarındaki aşırı harcamalara karşı yapısal reformların desteklenmesi; bu amaçla, KİT'lerden kaynaklanan bütçe açığının azaltılması, tarımsal sübvansiyonların azaltılması, emeklilik sistemi açığının azaltılması ve devlet bankalarının borç ödeme kabiliyetinin sağlanması.

Büyüme, rekabet gücü ve üretkenlik için hedefler:

3. Bankacılık sisteminin güçlendirilmesi ve mali aracılığın derinleştirilmesi.

4. Kamu altyapı yönetiminin iyileştirilmesi.

5. Verimliliğin artırılması.

Yoksulluğun azaltılması ve sosyal kalkınma için hedefler:

6. Adaletin, istihdamın ve sosyal korumanın desteklenmesi.

7. Sağlık standartlarının iyileştirilmesi.

⁴⁸⁶ T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, **IMF-Türkiye: Niyet Mektubu**, Tarih: 26 Nisan 2005, s.4.

⁴⁸⁷ Dünya Bankası BÇG, a.g.r., s.7.

8. Eğitimin kapsamı ve kalitesinin artırılması.
- Çevre ve doğal kaynak yönetimi için hedefler:
9. Çevresel bozulmanın azaltılması.
10. Daha iyi bir afet yönetiminin desteklenmesi.

Banka'nın dönem-başı koşulsallık bağlamında Türkiye'ye yardım stratejisindeki bu hedefler arasından makro ekonomik istikrar ile büyüme, rekabet gücü ve verimlilik, en çok vurgulanan amaçlardır⁴⁸⁸.

UPF'ye sunulan niyet mektupları ve Dünya Bankası'nın koşulsallık ilkesi bağlamında ekonomik süreç politikasında büyüme ve fiyat istikrarı önemsenirken, bu amaçlara ulaşılabilirlik düzeyi ne olmuştur?

**TABLO 28: TÜRKİYE'DE DÖNEMLER İTİBARIYLA
BÜYÜME, İŞSİZLİK VE ENFLASYON ORANLARI**

	Büyüme (%)	İşsizlik (%)	Enflasyon (ÜFE) (%)	Enflasyon (TÜFE) (%)
1963-1979	5,4	---	17,3	18,6 *
1980-1989	4,0	8,0	47,3	50,8
1990-1999	3,9	7,8	73,8	78,8
2000-2008	4,4	9,6	23,1	22,3
1980-1999	4,0	7,8	60,6	64,8
1980-2008	4,1	8,4	48,9	51,6

Kaynak: DPT ve TÜİK verilerinden derlenmiştir. (www.dpt.gov.tr ve www.tuik.gov.tr)

*: İstanbul Geçinme Endeksi'ne göre.

Tablo 28'e bakıldığında, Türkiye ekonomisi için küreselleşme sürecine sıkı şekilde eklenilen 1980'ler ve sonrasında büyüme ve enflasyon göstergelerinin, hiç de beklenen, amaçlanan şekilde sonuçlanmadığı görülmektedir. 5 yıllık kalkınma planlarının uygulanmaya başladığı, devlet planlamasının ve kamu girişimciliğinin yoğunlaştığı 1963-1979 döneminde yıllık ortalama %5,4'lük bir büyüme oranına ulaşılmışken, küreselleşmeye uyum dönemi ya da küresel kapitalizmin Türkiye içinde kök salmaya başladığı dönem denilebilecek 1980 sonrasında ve 10'ar yıllık alt dönemlerde bu orana ulaşamamıştır. Benzer durum üretici fiyatları itibarıyla enflasyon oranında da gözlenebilmektedir. Küreselleşme döneminde amaçlanan fiyat istikrarı, küresel kapitalist pratiklerin en azından Türkiye için büyük ölçüde geçerli olmadığı 1980 öncesi dönemdeki fiyat istikrarının gerisinde kalmaktadır. 1963-1979 döneminde yıllık ortalama %17,3'lük enflasyon oranına en yakın sonuç, UPF'yle

⁴⁸⁸ Dünya Bankası BÇG, a.g.r., s.9.

yoğun istikrar programlarının uygulandığı ve küresel kapitalizmin Türkiye ekonomisini küresel piyasalarla bütünleştirdiği 2000’li yıllardaki %23,1 ile göze çarpmaktadır.

Ekonomik süreç politikasının diğer amaçları olan ödemeler dengesi, tam istihdam ve adil gelir dağılımının Türkiye’nin ekonomi politikalarındaki görünümü ise oldukça zayıftır. Örneğin, UPF’ye sunulan niyet mektupları itibariyle tam istihdam yönünde herhangi bir amaç belirtilmediği görülmektedir. 9 Aralık 1999 tarihli niyet mektubunda; kamu kesiminin yüksek reel faiz oranları nedeniyle özel sermayenin reel yatırımlara değil, finansal yatırımlara yöneldiği ve bu durumda istihdam yaratılmadığı şeklinde yalnızca bir belirlemede bulunmaktadır (s.1). İkinci olarak 18 Ocak 2002 tarihli niyet mektubu incelendiğinde, KİT’lerdeki aşırı istihdamdan söz edilerek özelleştirme kapsamında istihdam azaltmanın kamu bütçesi üzerindeki olası iyileştirici etkilerine değinildiği gözlenmektedir (s.18-19). 26 Nisan 2005’te sunulan niyet mektubunda ise, Dünya Bankası ile girişilen, kamu harcamaları reformu gözden geçirmeleri kapsamında, kamu istihdamında verimlilik üzerinde durulmaktadır (s.8). Tüm bu çerçevede, ekonomik süreç politikasının tam istihdam gibi bir amacı içermediği, istihdam koşullarını, yerli ve/veya yabancı özel kesimin yatırım ve büyüme planlamalarına bıraktığı görülmektedir. Bu durum, küresel kapitalizmin liberal temelleriyle ve ulus-ötesi kapitalist sınıfın çıkarlarıyla uyusmaktadır. Tablo 28’de yer alan işsizlik verileri de bu durumu destekler niteliktedir.

Tablo 28’den, küreselleşme döneminde Türkiye’de işsizlik oranları incelendiğinde; 1980’lere ve 1990’lara göre en yüksek ortalama büyüme hızının görüldüğü 2000’lerde (%4,4), yıllık ortalama işsizlik oranının %9,6 ile en yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Benzer şekilde, 1980’ler ve 2000’lere göre 1990’larda daha düşük ortalama büyüme oranı (%3,9) görülürken, en düşük işsizlik oranı ortalaması %7,8 ile yine 1990’larda kaydedilmiştir. Bu sonuçlar, büyüme ile işsizlik arasında beklenen ters yönlü ilişkiyi doğrulamamaktadır.

Ödemeler dengesi de niyet mektupları bağlamında Türkiye’nin ekonomi politikalarında özellikle önemsenen bir amaç değildir. Hatta ödemeler bilançosu açıklarını giderme ya da ödemeler dengesi ihtiyacının, UPF ile olan ilişkilerde özel olarak tanımlanmadığı vurgulanmaktadır. Buna göre; UPF kredilerinin ana amacının;

söz konusu ülkenin, (eğer ülkede bir tür sabit döviz kuru var ise, döviz kuru taahhüdü de dahil olmak üzere) dış yükümlülüklerini yerine getirmek için yeterli döviz rezervi olduğu yolunda güven sağlamak olduğu belirtilmektedir. “Stand-by düzenlemesi” terimi de kaynakların gerektiğinde kullanılmak üzere hazır beklediği düşüncesini içermektedir. Bu açıdan, UPF kredilerinin, gerektiğinde hazır olan, fakat süreç kendi akışında gittiğinde ihtiyaç duyulması beklenmeyen bir kaynak olduğu anlamına gelmektedir⁴⁸⁹. Bu çerçevede, ödemeler dengesinin sağlanması şeklinde bir ekonomik süreç politikası amacının ortaya konulmadığı; serbest döviz kuru rejimi ile serbest ticaret rejimi altında ödemeler bilançosunun “doğal” ya da liberal seyrine bırakıldığı görülmektedir.

Gelir dağılımı amacına bakıldığında ise ulusal karar birimlerini bağlayıcı nitelikteki niyet mektuplarında, en azından 2000’li yıllardaki makro ekonomik ortamı şekillendiren üç niyet mektubunda, gelir dağılımında adaletin sağlanması gibi bir amaç hiçbir şekilde yer almamaktadır. Böyle bir amacın daha çok adalet globalizmi bağlamında felsefi-politik temele dayanan sosyal-demokrat partilerce önceliklendirilebileceği de açıktır. Oysa Türkiye’de 1980’lerle birlikte piyasa globalizmi ya da neo-liberalizmi benimseyen politik sağ hükümetlerin egemen konumları, adil gelir dağılımının söylemlere ve politikalara girmesine olanak tanımamıştır.

3.2.2. Ekonomi Politikası Araçları

Küreselleşmenin Türkiye’de ekonomi politikası araçları üzerine etkilerini de, amaçlar üzerine etkilerde olduğu gibi, sistem-düzen, yapı ve süreç boyutlarında değerlendirmekte yarar vardır.

3.2.2.1. Ekonomik Sistem-Düzen Politikası Araçları

Türkiye’de ekonomik sistem ve düzen politikası araçları, küreselleşme sürecinde piyasa sisteminin kurumsallaştırılması temelinde oluşmaktadır. Bu bağlamda, küresel kapitalist sisteme uyumlu olarak, *üretimciliği ve tüketimciliği özendirme, serbestliği sağlama ve genişletme, piyasalaştırma, özelleştirme ve dışa açma* amaçları temel alınarak, bu amaçları gerçekleştirme yönünde hukuksal-

⁴⁸⁹ 9 Aralık 1999 tarihli Niyet Mektubu, s.18.

kurumsal düzenlemelerin yapılması söz konusudur. Üretim, piyasa, para ve maliye düzenlerinin oluşturulmasını sağlayan ulusal mevzuat, küresel kapitalizmin kurumları yoluyla, ekonomik sistem ve düzen politikasının amaçlarına hizmet edecek yönde dönüştürülmektedir.

Tablo 29, Türkiye’de ekonomik kurumsal altyapının (mevzuatın) küreselleşme sürecinde hangi düzenlemelerle değiştiğini örnekler bağlamında bütünsel olarak göstermektedir.

TABLO 29: TÜRKİYE’DE KÜRESELLEŞMEYE UYUM AMAÇLI KURUMSAL ALTYAPI

AMAÇ	KURUMSAL DÜZENLEME
Serbestliği sağlama ve genişletme	1980: 24 Ocak Kararları 1981: Sermaye Piyasası Kanunu 1982: Sermaye Piyasası Kurulu’nun oluşturulması... 1985: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası’nın oluşturulması... 1989: Türk Parası Kıymetinin Korunması Hakkında 32 Sayılı Karar 2001: Şeker Kanunu 2004: Maden Kanunu’nda değişiklik yapılması... 2008: Tapu Kanunu’nda yapılan yeniden düzenlemeyle yabancı gerçek ve ticari tüzel kişilerin mülk edinebilmesi... (1985, 1986 ve 2003 düzenlemelerinin son hali olarak) 2007: Petrol Piyasası Kanunu’nda değişiklik yapılması...
Piyasalaştırma	1984: Çay Kanunu ile çay tarımı, üretimi, işlenmesi ve satışının serbestleştirilmesi... 1984: Türkiye Elektrik Kurumu Dışındaki Kuruluşların Elektrik Üretimi, Dağıtım ve Ticareti ile Görevlendirilmesi Hakkında Kanun 1986: Tütün ve Tütün Tekeli Kanunu’nda değişiklik yapılmasıyla özel kesimin üretim ve dış ticaret yapabilmesi... 2001: Bireysel Emeklilik, Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu 2006: Tohumculuk Kanunu
Özelleştirme	1994: Özelleştirme Kanunu
Dışa açma	1982: Anayasa’nın, “Milletlerarası Andlaşmaları Uygun Bulma” konulu 90. maddesi. 1985: Serbest Ticaret Bölgeleri Kanunu 1989: İthalatta Haksız Rekabetin Önlenmesi Hakkında Kanun 1995: Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi 1995: Dünya Ticaret Örgütü Kuruluş Anlaşması’nın, Bakanlar Kurulu kararıyla onaylanması... 2001: Milletlerarası Tahkim Kanunu 2003: Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu
Üretimciliği ve tüketimciliği özendirme	Özel radyo ve televizyon lisansları... Mobil telefon lisansları... Sponsorluk ve reklamcılık düzenlemeleri...

Türkiye’de piyasa sistemi ya da kapitalizm, yabancı girişimler eliyle işletildiği Osmanlı dönemine ve ulusal ekonomi oluşturma çabalarına dayanan Cumhuriyet dönemine kadar götürülebiliyorsa da, küresel kapitalizme uyum sağlama anlamında kapitalist ilke ve kurumların oluşturulması 1980’lerle birlikte söz konusu olmuştur. Tablo 29’da görülen kurumsal düzenlemeler, küresel kapitalist sistemin yerel

düzlemdeki uzantılarının oluşturulması amacını içeren ilkelere dönük bazı önemli örneklerdir. Türkiye’de kapitalizmin kurumsallaştırılması şeklinde ifade edilebilecek olan, ekonomik sistem ve düzen politikasının amacı, belli başlı bu kurumsal düzenleme araçlarıyla sağlanmaktadır.

Daha çok üretim ve piyasa mevzuatına ilişkin bu düzenlemelerde; kamu mülkiyetinden özel mülkiyete geçiş, özel mülkiyet ve girişim alanlarının artması, fiyatların devlet müdahalesi ile değil, piyasa koşullarında oluşması, piyasalara giriş kararının ekonomik karar öznelerine bırakılması, kamu tekelinin kaldırılması gibi ilkeler gözetilmektedir. Bu düzenin kurulmuş olması; kapitalist kültürün bireyler tarafından özümsemesine ve üreticilik ve tüketicilik anlayışlarının yerleşmesine de olanak vermektedir. Böylelikle Türkiye’de bireylerin üretim, ticaret ve tüketim düzleminde yabancı şirket ve markalarla ilgili bağlantı ve bilinçleri ilerlemektedir. Bütün bu süreçte, Kurumsal İktisat’ın alet kutusu bağlamında kapitalist kültür ve kapitalist hukuk meydana gelmiş olmaktadır.

Hukuk ve iktisat tartışmaları içindeki anayasal iktisat kavramı, daha önce de görüldüğü gibi, bireysel ekonomik özgürlüklerin devlet tarafından sınırlandırılmasını önlemek üzere devletin hareket alanının anayasayla sınırlandırılması anlamında önem kazanmaktadır. Bu noktada, Türkiye’de ekonominin liberelleştirilmesinin anayasal iktisat anlamına gelmediğinin ayırdına varmak gerekmektedir. Liberal temele dayalı ekonominin kurumsallaştırılması ya da buna ilişkin yasaların ve örgütlerin oluşturulması, anayasal iktisadın öngördüğü serbest piyasa ekonomisinin değil, daha çok güdümlü piyasa ekonomisinin işaretçisidir: Türkiye’de ekonominin küresel kapitalizme uyumunu sağlayan piyasa sistemi düzenlemeleri, güdümlü piyasa ekonomisinin etkin ekonomi politikası ilkesine dayanmakta; bu düzenlemeler, ekonomi politikası karar birimlerince yapılmaktadır. Burada ekonomi politikası oluşturulmasındaki etkinlik, ekonominin liberelleştirilmesinin sağlanabilmesi anlamındadır. Diğer bir yandan, Türkiye’nin karma ekonomi sistemine sahip olduğu önermeleri de oldukça yaygındır. Ancak, karma ekonominin iki dayanağından biri olan özel kesim ya da kapitalist sınıf 1980’lerle birlikte gittikçe yükselirken, ikinci dayanak olan kamu iktisadi girişimlerinin bu liberelleşme sürecinde piyasalaştırma ve özelleştirmelerle gerilediği görülmektedir. Dolayısıyla, Türkiye’de ne serbest piyasa ekonomisi ne de karma ekonomi yönünde bir eğilim vardır; Türkiye’nin

ekonomik düzeni, Douglas North'un ifadelerinden yararlanılacak olursa, oyuncuların (piyasadaki karar öznelerinin) oyun kurallarının (liberalleştirici kurumlarının) oluşturulduğu, tanımlandığı ve yönetildiği güdümlü piyasa sistemine dayanmaktadır.

Bütün bu çerçevede, Türkiye'de küreselleşme bağlamında ekonomik sistem ve düzen politikası araçlarının, ekonomiyi liberalleştirici mevzuat olduğu görülmektedir. İlgili mevzuat liberal ekonomiyi kurucu niteliktedir. Üretim ve piyasa mevzuatının yanı sıra, Türkiye'de para ve maliye düzenini kuran mevzuatın küreselleşme sürecinde nasıl işlediği de önemli olmakla birlikte, bu konu ekonomik süreç politikası araçlarıyla yoğun ilişki içinde olduğu için ilerleyen sayfalara bırakılmaktadır. Piyasa düzenine ilişkin mevzuatın önemli bir bölümü ise ekonomik yapı politikası araçlarıyla ilgili olarak önem kazanmaktadır.

3.2.2.2. Ekonomik Yapı Politikası Araçları

Ekonomik yapı politikası, sektörel, bölgesel, piyasa yapısı ve işletme büyüklüğü boyutlarıyla önem kazanmaktadır. Küreselleşme sürecinde sağlanan liberalleşmenin, özel şirketlerin ve/veya ulus-ötesi şirketlerin kendi planlamalarını önemli kılmasıyla birlikte, ulus-devletlerin ekonomik yapıyı etkileme bakımından planlar yapması ve araçlar kullanması da oldukça sınırlanmaktadır. Türkiye'de de bu bakımdan hangi sektörlerin, hangi bölgelerin gelişimine destek olunacağı konusunda belli bir stratejiye dayalı ekonomi politikası geliştirilemediği görülmektedir. Piyasa yapısı ve işletme büyüklüğü boyutları ise hemen hemen tamamen ekonomi politikasından soyut olarak şekillenmektedir.

Türkiye'de en uygun piyasa yapısı amacına dönük olarak belli bir rekabet politikasından söz etmek olanaklıdır. Bu politika, 1994 yılında çıkarılan Rekabetin Korunması Hakkında Kanun ile oluşturulmuştur. Kanun'un çıkarılmasına karşın, onu işletecek Rekabet Kurumu'nun oluşturulması 1997 yılını bulmuştur. Ayrıca rekabetçi piyasa yapısını düzenleyen bu kurumsal oluşum, Avrupa Birliği ile girilen Gümrük Birliği Anlaşması'nın bir koşulu olduğundan⁴⁹⁰, burada ulus-üstü kurum olarak Avrupa Birliği'nin, ulusal ekonomi politikası karar birimleri üzerinde etkili olduğu ileri sürülebilmektedir. Kanun'un gerekçesi, en uygun piyasa yapısının sağlanması

⁴⁹⁰ Rekabet Kurumu, "AB Komisyonu Tarafından Hazırlanan Türkiye İlerleme Raporları ve Rekabet Politikası", <http://www.rekabet.gov.tr/word/uluslararası/ilerleme raporları06.doc>, Erişim tarihi: 12.02.2010.

amacı üzerinde ekonomi politikası karar biriminin bakış açısını vermesi açısından da önemlidir.

Gerekçe'ye göre; rekabete ilişkin hukuki düzenlemeler, rekabet özgürlüğü alanlarının belirlenerek girişimlere eşit ve serbest bir şekilde rekabet edebilme fırsatını verme amacını içermektedir. Rekabet hakkının kötüye kullanılması, bazen rekabetin dürüstlük kurallarına aykırı olan aldatıcı davranış ve başka araçlarla kötüye kullanılması biçiminde olabileceği gibi; belirli bir mal veya hizmetin üretimi, dağıtımı veya fiyatlarını etkilemek amacıyla rekabetin kısıtlanmasına yönelik anlaşma veya kararlarla ya da pazardaki egemen durumun kötüye kullanılması suretiyle de söz konusu olabilmektedir. Piyasa ekonomisinin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için, rakip firmalar arasında dinamik bir rekabet sürecinin var olması ve bu süreçte güçlü olanın değil, başarılı olanın kendini kabullendirmesi gerekmektedir. Devletin bir rekabet politikası bulunmaması durumunda; başarılı olan değil, güçlü olan, piyasaya egemen olmakta ve rekabet ortadan kalkmaktadır. Bu nedenle piyasa düzeninin geçerli olduğu ekonomilerde rekabetin oluşturulması ve korunması, sürekliliğinin sağlanması, devletin temel görevi olmaktadır. Piyasa ekonomilerinde rekabet politikası, genel ekonomi politikası için çok büyük öneme sahiptir. Zira piyasa sisteminin merkezî etkenini oluşturan rekabet sürecindeki bozukluk ekonomik sistemin bütününe tehdit etmektedir⁴⁹¹.

Türkiye'de ekonomi politikası karar birimi olarak parlamentonun, piyasa yapısına ilişkin kanun gerekçesinden de anlaşılmaktadır ki; devletin, en uygun piyasa yapısı için özel bir çabası yoktur. Başarılı olan firmanın kendini kabullendirmesi durumunda ortaya çıkacak olan piyasa yapısı dengesiz bile olsa, rekabetin ya da egemen gücün kötüye kullanılması söz konusu olmadığı sürece piyasa sisteminin işleyişine karışılmaması öğütlenmekte, beklenmektedir. Ayrıca devletin işlevi de, güdümlü piyasa ekonomisine uygun şekilde, rekabete ilişkin düzenlemeleri yapmak ve rekabet sürecine müdahale etmemek olarak öngörülmektedir. Anayasa'nın 167. maddesi de bu konuda devlete işlev yüklemektedir. Buna göre; "devlet; para, kredi, sermaye, mal ve hizmet piyasalarının sağlıklı ve düzenli işlemelerini sağlayıcı ve geliştirici tedbirleri alır, piyasalarda fiilî veya anlaşma sonucu doğacak tekelleşme ve

⁴⁹¹ 4054 Sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun'un Genel Gerekçesi, <http://www.rekabet.gov.tr/index.php?Sayfa=sayfaicerikhtml&icId=74&detId=99&ustId=74>, Erişim tarihi: 24.09.2009.

kartelleşmeyi önler” hükmü vurgulanmaktadır. Dolayısıyla, küresel kapitalizmin işleyişi sürecinde ortaya çıkabilecek oligopolist, hatta tekelci piyasa gücü, bu gücün kötüye kullanılmaması koşulu altında, olağan algılanmaktadır.

Rekabetin Korunması Hakkında Kanun’un 4. maddesi, belirli bir mal veya hizmet piyasasında doğrudan veya dolaylı olarak rekabeti engelleme, bozma ya da kısıtlama amacını taşıyan veya bu etkiyi doğuran ya da doğurabilecek nitelikte olan, firmalar arası anlaşmalar, uyumlu eylemler ve firma birliklerinin hukuka aykırı ve yasak olan karar ve eylemlerini şöyle belirlemektedir:

- Mal veya hizmetlerin alım ya da satım fiyatının, fiyatı oluşturan maliyet, kâr gibi unsurlar ile her türlü alım ya da satım şartlarının tespit edilmesi,
- Mal veya hizmet piyasalarının bölüşülmesi ile her türlü piyasa kaynağının veya unsurlarının paylaşılması ya da kontrolü,
- Mal veya hizmetin arz ya da talep miktarının kontrolü veya bunların piyasa dışında belirlenmesi,
- Rakip firmaların faaliyetlerinin zorlaştırılması, kısıtlanması veya piyasada faaliyet gösteren firmaların boykot ya da diğer davranışlarla piyasa dışına çıkartılması ya da piyasaya yeni gireceklerin engellenmesi,
- Münhasır bayilik hariç olmak üzere, eşit hak, yükümlülük ve edimler için eşit durumdaki kişilere farklı şartların uygulanması,
- Anlaşmanın niteliği veya ticarî teamüllere aykırı olarak, bir mal veya hizmet ile birlikte diğer mal veya hizmetin satın alınmasının zorunlu kılınması veya aracı firma durumundaki alıcıların talep ettiği bir malın ya da hizmetin diğer bir mal veya hizmetin de alıcı tarafından teşhiri şartına bağlanması ya da arz edilen bir mal veya hizmetin tekrar arzına ilişkin şartların ileri sürülmesi...

Buradan anlaşılmaktadır ki; firmalar arasında anlaşmaların yapılması, uyumlu eylemlerde bulunulması ve firma birliklerinin oluşturulması olağan piyasa davranışları olarak değerlendirilmekte; ancak, rekabetin korunması, hukuka aykırı ve yasak sayılan yukarıdaki durumlarda gerekli görülmektedir. Yine aynı maddede belirtildiği gibi; uyumlu eylemin kötüye kullanılması iddialarına karşı, taraflardan biri, *ekonomik* ve *rasyonel* gerçeklere dayanmak koşuluyla uyumlu eylemde bulunmadığı savunmasını yapabilmektedir.

Kanun’un 6. maddesinde, egemen konumun kötüye kullanılması durumları sıralanmaktadır. Buna göre;

- Ticari faaliyet alanına başka bir firmanın girmesine doğrudan veya dolaylı olarak engel olunması ya da rakiplerin piyasadaki faaliyetlerinin zorlaştırılmasını amaçlayan eylemler,

- Eşit durumdaki alıcılara aynı ve eşit hak, yükümlülük ve edimler için farklı şartlar ileri sürerek, doğrudan veya dolaylı olarak ayırimcılık yapılması,
- Bir mal veya hizmetle birlikte, diğer mal veya hizmetin satın alınmasını veya aracı firmalar durumundaki alıcıların talep ettiği bir malın veya hizmetin, diğer bir mal veya hizmetin de alıcı tarafından teşhiri şartına bağlanması ya da satın alınan bir malın belirli bir fiyatın altında satılmaması gibi, tekrar satış halinde alım-satım şartlarına ilişkin sınırlamalar getirilmesi,
- Belirli bir piyasadaki egemenliğin yaratmış olduğu finansal, teknolojik ve ticari avantajlardan yararlanarak başka bir mal veya hizmet piyasasındaki rekabet koşullarını bozmayı amaçlayan eylemler,
- Tüketicinin zararına olarak üretimin, pazarlamanın ya da teknik gelişmenin kısıtlanması, piyasa egemenliğinin kötüye kullanılması durumlarıdır.

Kanun'un 6. maddesine göre, egemen durum sağlamak yasaklanmamaktadır. Yasaklanan, bu durumun kötüye kullanılmasıdır. Finansal, teknolojik ve ticari üstünlüklerle sağlanacak piyasa egemenliği, rekabete aykırı olarak görülmemektedir. Kanun'un 7. maddesi ise, piyasadaki rekabeti önemli ölçüde azaltacak nitelikte olmadıkları sürece, birleşme ve devralmaların olağan davranışlar olduğunu işlemektedir.

Rekabetin Korunması Hakkında Kanun'un bu genel yapısı, Türkiye bağlamında, haksız rekabet gücüne neden olmadıkları sürece küresel kapitalizmi biçimlendiren ulus-ötesi pratikleri meşru kabul etmektedir. Bu yapı içinde ulus-ötesi bir şirketin Türkiye'deki küçük ve orta ölçekli, esnaf ve sanatkar niteliğindeki girişimciler karşısındaki *ekonomik* ve *rasyonel* egemenliği, hukuk düzleminde, dolayısıyla toplumsal algıda olağandışı bir görünüm vermemektedir. En uygun piyasa yapısı, rekabetçi piyasa yapısı olarak tanımlanabilse de, küresel kapitalizmin eşitlikçi-rekabetçi değil de, oligopolist doğası; en uygun piyasa yapısı olarak kabul edilebilmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'de ekonomi politikası karar birimlerinin çeşitli araçlar kullanarak, işletme büyüklüğüne ilişkin belirli bir ekonomik yapıyı amaçlaması da olanaklı olmamaktadır.

Rekabetin Korunması Hakkında Kanun'un, piyasa yapısını belirlemek adına tek başına bir araç olması söz konusudur. Bu özelliğiyle piyasa düzeninin belirlenmesine dönük ekonomik sistem ve düzen politikası aracı olarak da değerlendirilebilmektedir. Kanun'un 16. ve 17. maddelerinde belirtilen idari para cezaları da rekabetin korunması amacına yönelik araçlar niteliğindedir. Ayrıca birleşme ve devralmalara izin vermek ve Kanun'a aykırı eylemleri ortadan kaldırmak

işlevlerine sahip olan Rekabet Kurumu'nun kendisi de ekonomik yapı politikasının bir aracı konumundadır.

Ekonomik yapının sektörel ve bölgesel boyutlarına ilişkin olarak Türkiye'de daha çok maliye politikasını ilgilendiren önlemler gündeme gelmektedir. Fakat maliye politikası araçları ve önlemleri UPF ve Dünya Bankası'nın koşulsallık ilkesi temelinde sıkı maliye politikası uygulanması gereğiyle oldukça zayıf kalmaktadırlar. Bu bağlamda, sektörel ve bölgesel yapıyı dengeli kılma amacına değil de, bir ekonomik süreç politikası amacı olan fiyat istikrarına ve alt amaç olarak kamu dengelerinin disiplinine yönelik maliye politikası önlemlerinden söz edilebilmektedir. Bu nedenle en uygun sektörel ve bölgesel yapı amacı için işlevleri olan araçlar olarak ekonomik süreç politikası araçları önem kazanmaktadır.

3.2.2.3. Ekonomik Süreç Politikası Araçları

Küreselleşme sürecinde ekonomik süreç politikası amaçlarından büyüme ve fiyat istikrarı öne çıkarılmaktadır. Türkiye'de de Washington Uzlaşması'nın felsefesi temelinde 1980'lerle birlikte gerek ulus-üstü kuruluşlara verilen sözler, gerekse yurtiçi program ve uygulamalarda bu amaçların yer aldığı görülmektedir. Ekonomik süreç politikası araçlarının da özellikle bu amaçları sağlamaya dönük olarak seçildikleri ve kullanıldıkları gözlenmektedir.

Türkiye'de ekonomik süreç politikası araçlarına, ekonomi politikası karar öznelerinin daha çok kullanabildiği ya da en azından kullanabilme olanağının daha fazla olduğu para ve maliye politikası araçları açısından bakmakta yarar vardır. Dış ticaret politikası araçları olarak gümrük tarifeleri ve tarife dışı araçlar alanında ise, ulus-üstü kurum olarak DTÖ anlaşmalarıyla verilen taahhütler nedeniyle, bir bağımlılık söz konusudur. Ayrıca hem fiyat istikrarı hem de ödemeler dengesi amaçlarına hizmet etmesi açısından döviz kurları ya da kur rejiminde de küresel finansal sermayenin dolaşımına bağlı bir esneklik ve kontrol gücü olduğu açıktır. Dolayısıyla, para ve maliye politikası araçları, kontrol edebilirlik açısından daha anlamlı görünmektedir.

Para politikası araçlarının küreselleşme sürecinde nasıl ve ne kadar kullanılabilirdiği, öncelikle ekonomik düzen politikasının para düzenini sağlamaya dönük yasalarına ve niyet mektuplarının içeriğine dayanmaktadır. Türkiye'de 2001

yılında çıkarılan yasayla Merkez Bankası'na tanınan bağımsızlık ve 2006'dan itibaren enflasyon hedeflemesine yönelme, fiyat istikrarı amacının mutlaklaştırılmasına ve büyüme, tam istihdam, ödemeler dengesi gibi amaçların dışlanmasına neden olmuştur. Fiyat istikrarı, Washington Uzlaşması'nın öne sürdüğü neo-liberal politikalar temelinde sıkı para politikasıyla sağlanmaya çalışılmıştır. Bu noktada, UPF'ye sunulan niyet mektuplarında da yer verilen net iç varlıklar göstergesindeki tavan sınırlaması yol göstericidir. Bu sınırlama yoluyla sıkı para politikasını, Merkez Bankası bilançosunun verildiği Tablo 30'dan izlemek olanaklıdır.

TABLO 30: TCMB BİLANÇOSU ANA KALEMLERİNDEKİ ORANSAL DEĞİŞİM (%)

	1980-1989	1990-1999	2000-2008
A.Varlıklar	48,1	83,4	35,6
A.1-Dış Varlıklar	69,3	106,3	23,7
A.2-İç Varlıklar	43,1	64,8	-278,8
P. Yükümlülükler	48,1	83,4	35,6
P.1-Toplam Döviz Yükümlülükleri	48,3	93,9	25,8
P.1-A-Dış Yükümlülükler	43,2	91,7	23,1
P.1-B-İç Yükümlülükler	88,4	102,2	28,8
P.2-Merkez Bankası Parası	49,1	70,8	125,0
P.2-A-Rezerv Para	48,8	76,7	27,1
P.2-B-Diğer Merkez Bankası Parası	394,1	-2201,0	180,1

Kaynak: TCMB verilerinden derlenmiştir. (www.tcmb.gov.tr)

Tablo 30'da görülen, Merkez Bankası bilançosunun aktifinde yer alan iç varlıklardaki yıllık artış hızı, dış varlıklardaki yıllık artış hızından üç dönem itibariyle de düşüktür. Bunun anlamı; para piyasasındaki likiditeyi yönetebilmek üzere Merkez Bankası'nın elinde bulunan TL kaynaklarının, döviz kaynaklarına göre sınırlı kalmasıdır. İç varlıkların sınırlandırılmasına ilişkin taahhüt, UPF'ye verilen niyet mektuplarında da bir başarımlı ölçütü olarak belirtilmektedir. Diğer yandan, bir başka başarımlı ölçütü olarak net uluslararası rezerv tabanı da niyet mektuplarında yer almaktadır. Bu da Türkiye'nin döviz rezervlerini genişletmesi anlamına gelmektedir ki; Tablo 30'da dış varlıklardaki yüksek oranlı artışlar bu duruma işaret etmektedir⁴⁹².

Türkiye'de para düzeninin kurulmasına ve Merkez Bankası'nın kullanabileceği araçların oluşturulmasına ilişkin temel düzenlemelerden bazıları da, 1980'li yıllarda

⁴⁹² 9 Aralık 1999 tarihli Niyet Mektubu, s.4-5 ve 18 Ocak 2002 tarihli Niyet Mektubu, s.12.

yapılmıştır. 1986'da bankalar-arası para piyasası oluşturulmuş, 1987'de açık piyasa işlemleri başlatılmış ve 1988'de döviz ve efektif piyasaları kurulmuştur. Bunlar, Merkez Bankası bünyesindeki kurumsal düzenlemeler olmasına karşın, piyasadaki karar birimlerinin kendi planlamalarına göre TL ya da yabancı para cinsinden likitlerini değerlendirmelerine olanak sunmuştur. Para politikasındaki temel ekonomi politikası aracı olarak faiz oranlarının belirlenmesi de, 24 Ocak Kararları'ndan başlayarak para programları ve niyet mektuplarında da belirtildiği üzere, piyasa koşullarına bırakılmıştır. Bir anlamda, sermaye fiyatlarının (faiz oranının) hükümet kontrolünden çıkarılarak arz-talep koşullarına bırakılması yoluyla piyasalaştırma sağlanmıştır.

Türkiye'de Merkez Bankası, hükümet etkisinden bağımsız olarak enflasyon hedeflemesi ya da fiyat istikrarı amacına yönelebilenken; döviz rezervlerini genişletmeye ilişkin alt sınır ile TL varlıklarına ilişkin üst sınırın koşullandırılması ve faiz aracının piyasalara bırakılması nedenleriyle, ekonomi politikası karar birimlerinden biri olarak bağımsızlık sahibi olamamıştır. Merkez Bankası'nın bağımsızlığı, Hazine'ye kısa vadeli avans ve kamu girişimlerine kredi sağlama görevlerinin sona erdirilmesi yoluyla hükümete ve onun yönetimindeki diğer devlet kuruluşlarına yönelik olmuştur. Oysa bu kez de piyasa koşullarına bağımlılığın baş gösterdiği söylenebilmektedir. Bütün bu yapı içinde, Merkez Bankası'nın, ulus-üstü kurumların koşulsallık ilkesine dayanarak ekonomi politikası yapımına yönelmesi, kontrol gücünü zayıflatmıştır. Merkez Bankası'nın kısa vadeli borçlanma ve borç verme faiz oranlarını belirlemesi ise yine piyasa oyuncularının kendi planlamalarına veri olmakta; özellikle de küresel finansal sermayenin hareketi için önem kazanmaktadır.

Para politikasındaki daraltıcı etkinin bir benzeri, maliye politikasında görülmektedir. Washington Uzlaşması'nın yönlendirmesinin bir sonucu olarak ve ulus-üstü kurumların koşullandırmasıyla, kamu açıklarının azaltılmasına dönük bir maliye politikası çizgisinin 1980'lerden beri izlendiği görülmektedir. Bu politikanın; dolaylı vergiler ağırlıklı geniş vergi tabanı ve düşük oranlı doğrudan vergiler (Washington Uzlaşması, Tablo 20, madde 3), kamu bütçesinin daraltılması ve faiz dışı fazla yaratılması (Washington Uzlaşması, Tablo 20, madde 1), kamu borçlarının azaltılması, kamu yönetiminin ve bütçesinin şeffaflaşması (Washington Uzlaşması,

Tablo 20, madde 12), özelleştirme (Washington Uzlaşması, Tablo 20, madde 8), sosyal güvenlik reformu (Washington Uzlaşması, Tablo 20, madde 19), eğitim ve sağlık harcamalarında etkinlik ve/veya sınırlama (Washington Uzlaşması, Tablo 20, madde 2) gibi ana dayanak noktaları bulunmaktadır.

Türkiye’de kamu mali disiplinine yönelik eğilimlerden biri, geniş vergi tabanı ilkesine uygun olarak dolaylı vergilerin doğrudan vergilere göre daha çok tercih edilmesidir. Tablo 31’den de izlenebileceği gibi; Türkiye’de toplam vergi gelirleri içinde dolaylı vergilerin payı gittikçe artmaktayken, doğrudan vergilerin payı azalış yönündedir. Bu noktada, doğrudan vergilerin payının 1980-1989 döneminde yıllık ortalama %49,3 iken, 1990-1999 döneminde %41,1’e ve 2000-2008 döneminde ise %34,8’e düştüğü görülmektedir. Aynı dönemde dolaylı vergilerin payına bakıldığında, 1980’lerdeki %50,7 düzeyinden 1990’larda %58,9’a ve 2000’lerde %65,2’ye yükseldiği gözlenmektedir. Küreselleşme dönemindeki bu eğilime ilişkin veriler 1980 öncesine götürüldüğünde, farklı bir durum göze çarpmaktadır. 1975’ten 1980’e kadar süren bir gelişmeyle, doğrudan vergilerin payı artış eğiliminde iken dolaylı vergilerin payı gittikçe azalmış; 1980 yılında doğrudan vergilerin payı en yüksek, dolaylı vergilerin payı en düşük olmuştur. Bu yıldan günümüze kadar olan eğilim hep dolaylı vergilerin payının artması yönündedir.

TABLO 31: DOĞRUDAN ve DOLAYLI VERGİLERİN TOPLAM VERGİ GELİRLERİNDEKİ PAYI (%)

DOĞRUDAN VERGİLERİN PAYI										
					1975	1976	1977	1978	1979	1975-1979
					45,8	46,5	52,2	57,0	57,9	51,9
1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1980-1989
62,0	61,8	60,5	55,2	52,7	39,4	40,4	39,6	38,6	43,3	49,3
1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	1990-1999
42,7	43,3	42,2	40,9	41,2	40,9	36,7	37,0	43,8	42,3	41,1
2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008		2000-2008
39,1	40,2	35,0	32,8	31,1	30,8	31,5	33,9	35,1		34,8
DOLAYLI VERGİLERİN PAYI										
					1975	1976	1977	1978	1979	1975-1979
					54,2	53,5	47,8	43,0	42,1	48,1
1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1980-1989
38,0	38,2	39,5	44,8	47,3	60,6	59,6	60,4	61,4	56,7	50,7
1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	1990-1999
57,3	56,7	57,8	59,1	58,8	59,1	63,3	63,0	56,2	57,7	58,9
2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008		2000-2008
60,9	59,8	65,0	67,2	68,9	69,2	68,5	66,1	64,9		65,2

Kaynak: DPT ve Hazine Müsteşarlığı verilerinden derlenmiştir.
(www.dpt.gov.tr ve www.hazine.gov.tr)

Bu durum, kamu bütçe dengesi için vergilendirilebilir alanlar ile mal ve hizmetlerin sayısının artması ve vergi veren kitlenin genişletilmesi anlamına gelmektedir. Özellikle tüketim süreçlerinde dolaylı vergilerin alınabilmesi neredeyse tam güvence altındadır. 1984'te çıkarılan Katma Değer Vergisi Kanunu, 2002'de çıkarılan Özel Tüketim Vergisi Kanunu ve 2004'te düzenlenen özel iletişim vergisi, dolaylı vergiler alanını sürekli genişletmiştir. Bu süreç ve durum, doğrudan vergi oranlarının, küresel kapitalist pratikleri de desteklemesi açısından özellikle kurumlar vergisi oranının indirilmesiyle tamamlanmıştır.

Kurumlar vergisi oranının indirilmesi, ulus-ötesi kapitalist sınıfın çıkarları doğrultusunda ve küreselleşmenin gittikçe kök saldığı gelişmelere de ışık tutacak şekilde kullanılan bir ekonomi politikası önlemidir. 1987'de 3332 sayılı yasa ile düzenlenen, kurum kazançlarından alınan %46 düzeyindeki vergi oranı, 1998'de 4369 sayılı yasayla yapılan düzenleme ile %30'a ve daha sonra 2006'daki 5520 sayılı yasa yoluyla %20'ye düşürülmüştür. Böylelikle küreselleşme döneminde ilerledikçe, 1980'lerden 2000'lere, kurumlar vergisi veren şirketlerin lehine bir düzenleme yapıldığı görülmektedir.

Kamu dengelerindeki disiplin, ekonomi rasyoneli bağlamında ele alındığında herkesçe kabul edilebilecek bir önlemdir. Dolayısıyla ideolojik görünümlü değildir. Fakat bu disiplinin sağlanmasının en çok konuşulan boyutlarından biri olarak özelleştirme, ideolojik anlamıyla da önem kazanmaktadır.

Özelleştirme, küreselleşmenin ekonomik sistem ve düzen politikasına etkileri bağlamında öne çıkan amaçlardan biri olduğu gibi, kamu mali disiplini açısından da bir araç konumundadır. Türkiye'de özelleştirme uygulamaları, devletçi geleneğin ve karma ekonomik sistemin bir ayağını oluşturan kamu girişimciliğinin gitgide ortadan kaldırılması yönünde etkili olmuştur. Tablo 32, özelleştirme gelirlerinin seyrini vermektedir. Bu veriler itibariyle 1980'lerde yılda ortalama %1146'lık bir değişim hızına sahip olan özelleştirme uygulamalarında, 1990'larda %36,5'lik ve 2000'lerde ise %823,6'lık bir artış hızı gerçekleştirilmiştir. Bu niceliksel eğilim, üretim, kârlılık gibi açılardan Türkiye'nin en büyük şirketleri arasında yer alan ve tekelci ya da tekele yakın konumda olan, Tüpraş, Petkim, Türk Telekom, Tekel gibi girişimlerin, Shell, Socar, Ojer Telekom, British-American Tobacco gibi ulus-ötesi şirketlere özelleştirilmesi şeklindeki niteliksel durumla birlikte düşünüldüğünde, Türkiye'de

küreselleşmenin gerektirdiği yönde ekonomi politikaları izlendiği düşüncesi pekişmektedir.

TABLO 32: ÖZELLEŞTİRME GELİRLERİ (BİN ABD DOLARI VE YÜZDE DEĞİŞİM)

Yıl	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
Miktar	938	850	26.857	131.200	485.989	243.842	422.882	567.166
Değişim	---	-9,4	3.058,9	388,5	270,4	-49,8	73,4	34,1
Yıl	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Miktar	411.755	514.557	291.999	465.518	1.019.715	38.329	2.716.536	119.801
Değişim	-27,4	25,0	-43,3	59,4	119,0	-96,2	6.987,5	-95,6
Yıl	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Miktar	536.476	187.088	1.282.842	8.222.240	8.096.166	4.258.629	6.297.123	2.273.825
Değişim	347,8	-65,1	585,7	540,9	-1,5	-47,4	47,9	-63,9

Kaynak: Özelleştirme İdaresi Başkanlığı verilerinden derlenmiştir. (www.oib.gov.tr)

Türkiye’de ekonomik süreç politikasında döviz kurlarının bir araç olarak kullanılabilip kullanılmadığı, küreselleşme bağlamında özellikle önem kazanmaktadır. Yine 24 Ocak Kararları’ndan başlayarak kur rejiminin serbestliği ilkesi benimsenmiştir. Ulus-ötesi finansal sermayenin Türkiye ekonomisine giriş-çıkış planlarına da hizmet eden tekli ve serbest-rekabetçi döviz kurları (Washington Uzlaşması, Tablo 20, madde 5 ve 17), ekonominin liberalleştirilmesi düşüncesinin temellendirilmesinde de etkindir. Kurların piyasa koşullarında oluşması, Merkez Bankası’nın döviz alım-satımı yoluyla kurlara müdahale etmesindeki etkisini büyük ölçüde sınırlamakta ve politika yapımında kontrol gücünü zayıflatarak piyasa koşullarına bağımlılığı ortaya koymaktadır.

Türkiye’de kur rejimi; ekonomik süreç politikasının üç amacı olarak büyüme, fiyat istikrarı ve ödemeler dengesi arasından özellikle fiyat istikrarı ve büyümeye olumlu etki eden yönde işlemektedir. Yüksek kamu kesimi borçlanma gereğinin ve yurtiçi özel tasarruf açığının sonucu olarak Türkiye’de reel faiz oranlarının görece yüksekliği, yurtdışından finansal sermaye girişini tetiklemektedir. Bu konuya ilişkin Tablo 33’teki veriler, Türkiye’ye gelen finansal sermayenin kazanç değerlendirmesine bilgi sunacak yatırım türlerinin reel getirilerini göstermektedir.

TABLO 33: MALİ YATIRIM ARAÇLARININ GETİRİLERİ (reel, %)

	Hazine bonosu	Mevduat	Cumhuriyet altını	Hisse senetleri	ABD doları
1984-1989	3.0	6.9	-7.5	186.8	-7.4
1990-1999	34.8	6.4	-4.8	68.9	1.8
2000-2008	14.4	9.2	7.6	-8.1	-9.2

Kaynak: TÜİK, TCMB, İMKB, Hazine Müsteşarlığı ve serbest piyasa verilerinden derlenmiştir.
(www.tuik.gov.tr, www.tcmb.gov.tr, www.imkb.gov.tr ve www.hazine.gov.tr)

Tablo 33'teki verilerin işaret ettiği gibi; yüksek reel faizin bir sonucu olarak Hazine bonosu ya da mevduatta değerlendirilen finansal sermaye üç dönem itibariyle de pozitif getiriler sağlamıştır. Hisse senetlerine yapılan yatırımlardan elde edilen reel getiri 1984-1989 ve 1990-1999 dönemlerinde bono ve mevduatından daha fazla olsa da, 2000'li yıllarda bu özellik kaybolmuş; genel olarak bono ve mevduattaki kazançlar güvenceli olmuş ve reel getiri hiçbir dönem negatife dönmemiştir. Yabancı finansal sermaye girişleri için çekici olan bu eğilim, ABD dolarına yatırımın görüldüğü sütundan da izlenebileceği gibi, sermaye girişlerinin yoğun ve fazla olmasının etkisiyle kur artışlarını sınırlandırmış ya da kurların eksik değerlendirilmesine neden olmuştur. Bu da, yüksek faiz-düşük kur koşulunun Türkiye'de kazanç sağlayan bir zeminde işlediğini göstermektedir.

Bu süreçte yurtdışında döviz arzının yükselmesiyle birlikte döviz kurları eksik değerlendirilmiş ve ithalatı özendirilen, ihracatı zorlaştıran bu kur rejimi üç temel makro ekonomik sonuca yol açmaktadır: İlk olarak, ithal malların ucuzlaması ve üretim için gerekli dış girdilere bağımlılıktan dolayı mevcut ithalat talebinin artması; üretimin artmasını, dolayısıyla ekonomik büyümeyi sağlamaktadır. İkinci olarak, ithalata bağımlılık altında hem üretim hem de tüketim mallarının ucuza ithal edilebilmesi, diğer bir yandan da büyüme aracılığıyla toplam arzın artması, enflasyon oranının düşüşünde etkili olmaktadır. Son olarak da, bu ithalat artışının yanı sıra ihracatın zorlaşması dış ticaret açığına neden olmakta; bunlara ek olarak ulus-ötesi şirketlerin yurtdışına kâr aktarımı, hem özel kesimin hem de kamu kesiminin yurtdışına faiz ödemeleri gibi etkenlerle cari işlemler açığı ortaya çıkmaktadır. Cari işlemler açığının kapatılması da yine ulus-ötesi finansal sermaye akışlarını özendirilen yüksek reel faiz oranı ve düşük kur koşuluna bırakılmaktadır.

Küreselleşme sürecinde Türkiye'de özellikle 2000'li yıllardaki bu makro ekonomik süreçte, küresel piyasalardaki likidite bolluğunun ve üretim, kâr ve tüketimcilik olanaklarının da büyük etkisi vardır. Bu küresel ekonomik koşullar,

Türkiye'nin küresel kapitalizme eklemenecek yönde serbestleştirme, piyasalaştırma, özelleştirme ve dışa açmaya dönük düzenlemeleri ile birleştirildiğinde, 1980'lerle başlayan birikim sürecinin, daralma dönemleri geçirse de, 2000'li yıllarda doruk noktasına ulaştığı gözlemlenebilmektedir.

3.3. Küreselleşme ve Türkiye'de Ekonomi Politikaları: Genel Değerlendirme

Küreselleşme sürecinde Türkiye'de ekonomi politikası yapımı ve uygulamaları genel anlamda ekonominin gittikçe genişleyen ölçekte liberalleştirilmesi yönündedir. Bu bağlamda ekonomik sistem-düzen, küreselleşmenin temel etki düzlemi olarak ilk gözlenen politika alanıdır. Liberalleştirme ekseninde ulus-üstü kurumların ve ulus-ötesi kapitalist sınıfın çıkarlarının, piyasa globalizmini ilke edinmiş hükümetler eliyle ekonomi politikası yapımında belirleyiciliği söz konusudur. Ulusal kurumsal altyapı ve yerli kapitalist sınıf da bu liberalleştirmenin önemli parçaları durumundadır. Bu çerçevede ekonomi politikası uygulamalarında fiyat istikrarı ve büyüme amaçlarının öncelik kazandığı; bu amaçlara ulaşmak için de, para ve maliye politikası araçlarının sıkılaştırıcı bir içerikte uygulandığı görülmektedir.

Türkiye'de fiyat istikrarı ve büyüme amaçlarına ilişkin sonuçlar, Tablo 28 itibariyle daha önce de incelendiği gibi; 1980 öncesinde gerçekleşen sonuçlardan iyi değildir. Küreselleşme döneminde her iki amaç itibariyle de özellikle 2000'lerde belli bir iyileşme sağlandıysa da, görece iyi bu durum, 1980 öncesi durumun gerisinde kalmıştır. 2000'lerdeki bu iyileşme istihdam açısından sağlanamamış; 1980 sonrasında 10'ar yıllık dönemlerdeki en kötü işsizlik oranları 2000'li yıllarda görülmüştür.

Türkiye'de ekonomi politikası uygulamalarının küreselleşme ve/veya küresel kapitalizmle daha çok bağlantılı olan, dış ekonomik ilişkilerle ilgili göstergeler ise bu aşamada daha ilginç sonuçlar gösterir niteliktedir. Ödemeler bilançosundan izlenebilecek olan, dış ticaret, cari işlemler, yabancı portföy yatırımları, yabancı doğrudan yatırımlar ve dış borçlar, bu noktada ele alınabilecek önemli değişkenlerdir.

Tablo 34'ün ilk bölümünde, 1980 sonrasında 10'ar yıllık dönemler itibariyle dış ticaret hacmi, dış ticaret açığı ve cari işlemler dengesinin yıllık ortalama değişim oranları görülmektedir. Dış ticaret hacmindeki değişim oranı, 24 Ocak Kararları ile

başlayan süreçte hep yüksek seyretmiştir. Bu dönemin özellikle ilk alt dönemi olan 1980’lerde bu oran diğer dönemlerdekinden daha yüksektir. Belli ölçüde dışa kapalı ve ithal ikameci sanayileşme politikasının izlendiği dönemin hemen ardından sağlanan serbestleşme ile gelen bu yüksek oran, belli bir açıklama gücü içermektedir. Ancak, serbest dış ticarete dönük yapısal niteliğin artık yerleştiği düşünülebilecek olan sonraki dönemlerde bu yüksek orana ulaşamaması, yapısal bir sorun olduğuna işaretler. Dış ticaret açığındaki değişim oranlarına bakıldığında bu sorun daha açık olarak göze çarpmaktadır.

Dış ticaret açığındaki yıllık ortalama artış oranları, yapısal olarak serbest ticaretin gittikçe benimsendiği 1990’lar ve 2000’lerde, 1980’lere göre yaklaşık olarak 15 kat artmıştır. Bu da, küresel kapitalizme gitgide daha çok eklenilmesi sürecinde ihracat-ithalat dengesinin kurulamaması suretiyle ithalata bağımlılığı, dolayısıyla dışa bağımlılığı göstermektedir. Tablo 34’ün ikinci bölümünde görülen, dönemler itibariyle yıllık ortalama dış ticaret açığı miktarlarının gittikçe katlanması da ithalata bağımlılığı ifade etmektedir. Benzer bağımlılık, hizmet ticareti dikkate alındığında da gözlenebilmektedir. Tablodan izlenebileceği gibi, cari işlemler dengesindeki yıllık değişim oranı mutlak değer olarak hep yüksektir ve 1980’lerdeki %42,9’dan 2000’lerde %109,7’ye yükselmiştir. Üç alt dönem itibariyle bu oranların işaretindeki farklılık ise şöyle açıklanabilmektedir:

1980’lerde ve 1990’larda cari işlemler dengesi değişim oranındaki negatif değerlerin nedeni, toplam 20 yılın 15’inde cari açığın söz konusu olması ve değişim oranının hesaplandığı matematik işlemde negatif sonucun ortaya çıkmasıdır. Bu dönemin ilgili 5 yılındaki cari fazla düzeylerinin, 15 yıldaki cari açık düzeylerinden düşük olması da bu negatif sonuçlarda etkindir. 2000’li yıllara bakıldığında ise, cari dengedeki değişim oranının pozitif değerli olduğu dikkat çekmektedir. Bu durum, negatif değerli cari açık verileri arasındaki matematik işleminden ve bu dönemdeki 9 yıl içinde sadece 1 yılda (2001) cari fazla verilmesinden kaynaklanmaktadır.

1980 sonrasında bütünü itibariyle bir özet olarak söylenebilir ki; serbestleştirme ve dışa açılma sürecinin olağan bir sonucu olarak dış ticaret hacmi gittikçe katlanmıştır. Ne var ki; bu durum, döviz açığı anlamına gelen dış ticaret açığı ve cari açıkları birlikte gerçekleştirmiştir. Yıllık ortalama dış ticaret açığı, 2000’lerde yaklaşık

olarak, 1980'lere göre 10 kat ve 1990'lara göre 3 kat artmıştır. Cari açık ise hem 1980'lere hem de 1990'lara göre 2000'lerde yaklaşık olarak 18 kat artmıştır.

TABLO 34: TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARET HACMİ, DIŞ TİCARET AÇIĞI ve CARI İŞLEMLER DENGESİNİN GELİŞİMİ (Yıllık Ortalama)

	Dış ticaret hacmi değişimi (%)	Dış ticaret açığı değişimi (%)	Cari denge değişimi (%)
1980-1989	14,1	2,1	-42,9
1990-1999	4,0	30,9	-107,9
2000-2008	11,0	28,6	109,7
	Dış ticaret hacmi (milyon ABD doları)	Dış ticaret dengesi (milyon ABD doları)	Cari denge (milyon ABD doları)
1980-1989	14.417	-3.670	-1.041
1990-1999	31.773	-13.400	-1.393
2000-2008	67.336	-37.434	-18.429
	Dış ticaret hacmi (milyon ABD doları)	Dış ticaret dengesi (milyon ABD doları)	Cari denge (milyon ABD doları)
1980	7.441	-4.399	-3.408
1981	8.667	-4.230	-1.936
1982	9.984	-3.097	-952
1983	10.238	-3.507	-1.923
1984	10.946	-3.623	-1.439
1985	12.656	-3.386	-1.013
1986	16.781	-3.648	-1.465
1987	21.212	-3.968	-806
1988	22.539	-2.673	1.596
1989	23.706	-4.167	938
1990	26.731	-9.343	-2.625
1991	28.068	-7.454	250
1992	29.180	-8.156	-974
1993	32.066	-14.083	-6.433
1994	33.963	-5.164	2.631
1995	34.665	-14.073	-2.339
1996	33.099	-20.402	-2.437
1997	32.165	-22.298	-2.638
1998	33.019	-18.947	1.984
1999	34.772	-14.084	-1.344
2000	40.626	-26.728	-9.819
2001	41.584	-10.065	3.390
2002	57.735	-15.495	-1.522
2003	64.599	-22.087	-8.037
2004	70.607	-34.419	-15.543
2005	73.366	-43.297	-23.235
2006	85.712	-52.046	-31.460
2007	87.024	-62.833	-38.219
2008	84.770	-69.937	-41.416

Kaynak: TCMB verilerinden derlenmiştir. (www.tcmb.gov.tr)

Mal ve hizmet ticaretinde ortaya çıkan bu bağımlılık ve döviz açığının, finansman girişiyle giderilmesi beklenmiştir. Tablo 35’te görülen, dönemler itibariyle portföy yatırımları, doğrudan yatırımlar ve dış borçlardaki yıllık ortalama değişim, Türkiye ekonomisine ilişkin finansal akışları açıklamaktadır.

Tablo 35’teki verilere göre, Türkiye’de yabancı portföy yatırımları ve doğrudan yatırımlar 1980’lerden 2000’lere doğru mutlak değer olarak artmıştır. Her iki değişkende de, 1980’ler ve 1990’larda yıllık ortalama 1 milyar ABD doları kadar artışlar bile söz konusu değilken, 2000’lerde portföy yatırımları yıllık 2,6 milyar dolar ve doğrudan yatırımlar 7,8 milyar dolar düzeylerinde gerçekleşmiştir.

Dış finansal akışlarda Türkiye’yi en çok bağımlılaştırıcı gösterge dış borçlardır. Gerek kamu ve özel sektör ayrımı bağlamında gerekse toplamda dış borç stokundaki değişimin, her üç alt dönem itibariyle portföy yatırımları ve doğrudan yatırımlara göre mutlak değer olarak daha yüksek olduğu görülmektedir. Örneğin; portföy yatırımları ve doğrudan yatırımların yıllık ortalama olarak en çok olduğu dönem olan 2000’li yıllarda, toplam dış borçlar, toplam yabancı yatırımlardan yaklaşık 2 kat daha fazladır. Portföy yatırımlarının hem kamu hem özel borçlanma senetlerine de yönelik olduğu, dolayısıyla portföy yatırımlarının, dış borçlarda içerildiği de düşünülebilir. Ancak, dış borçların yabancı yatırımlardan daha fazla olmasındaki en büyük etken, kamunun ulus-üstü kurumlardan borçlanması ve bankacılık başta olmak üzere özel kesimin dış özel kuruluşlardan sağladıkları kredilerdir.

TABLO 35: TÜRKİYE’DE YABANCI PORTFÖY YATIRIMLARI, YABANCI DOĞRUDAN YATIRIMLAR ve DIŞ BORÇLARIN GELİŞİMİ

	Portföy yatırımları (milyon ABD doları)	Doğrudan yatırımlar (milyon ABD doları)	Toplam dış borç stoku değişimi (milyon ABD doları)	Kamu dış borç stoku değişimi (milyon ABD doları)	Özel dış borç stoku değişimi (milyon ABD doları)
1980-1989	748 *	167	2.891	1.736	1.155
1990-1999	782	609	6.137	1.159	4.978
2000-2008	2.570	7.791	20.142	3.890	16.252

Kaynak: TCMB verilerinden derlenmiştir. (www.tcmb.gov.tr) *: 1986-1989 dönemine ilişkindir.

Türkiye’nin küreselleşme sürecine ne kadar uyum sağladığını ve bu bağlamda dışa açıklık düzeyini, dış ekonomik ilişkilerle ilgili yukarıdaki göstergelerin ulusal gelire oranları vermektedir. Tablo 36 bu oranlara ilişkin verileri içermektedir.

TABLO 36: DIŞ EKONOMİK DEĞİŞKEN DEĞERLERİNİN GSMH'YE ORANI (%)

	Dış Ticaret Hacmi / GSMH	Yabancı portföy yatırımları / GSMH	Yabancı doğrudan yatırımlar / GSMH	Toplam dış borçlar / GSMH	Kamu dış borçları / GSMH	Özel dış borçlar / GSMH
1980-1989	18,3	0,8 *	0,2	3,8	2,2	1,6
1990-1999	18,7	0,5	0,4	3,4	0,7	2,7
2000-2008	24,8	0,6	2,0	5,7	1,8	3,9

Kaynak: TCMB verilerinden derlenmiştir. (www.tcmb.gov.tr). *: 1986-1989 dönemine ilişkindir.

Tablo 36 incelendiğinde, Türkiye'nin, GSMH'ye oranı itibariyle dış ticaret hacmi bakımından en iyi açıklığı gösterdiği söylenebilmektedir. Küresel kapitalist pratikler bağlamında en çok dikkat çekilen finansal ve doğrudan yatırımların ise Türkiye'nin ulusal gelirine oranları itibariyle çok da önemli olmadıkları gözlenmektedir. Dış borç stokunun GSMH'ye oranı ise, yabancı yatırımların GSMH'ye oranına göre daha yüksek olup, Türkiye'nin borçlanma yoluyla küresel sisteme eklemleme kanalını yoğun olarak kullandığını göstermektedir. Bu kanala ek olarak, Türkiye'nin dış ticaret itibariyle dışa bağımlılığı da göz önüne alındığında, küreselleşmeye uyum sağlama çabalarının Türkiye için iyi sonuçlar vermediği ileri sürülebilmektedir.

SONUÇ

Günümüzde hemen hemen her sosyal olayın zamansal ya da mekansal herhangi bir bağlamında küreselleşmenin etkilerini gözlemleyebilmek olanaklıdır. Çok sınırlı da olsa var olan kimi kapalı toplumsal sistemlerin dışında, dünya genelinde her birey, örgüt ya da toplum küreselleşme bağlamında değerlendirilebilmektedir. Bu önemi itibarıyla küreselleşmenin ne olduğuna ilişkin nesnel ve öğretici bilimsel tanımlama ve çözümlenmelere gereksinim duyulmaktadır.

Küreselleşmenin özsel olarak ne olduğu konusunda sosyal bilim dallarındaki uzmanlar arasında belli bir ortak görüşün olduğunu söylemek güçtür. Her bilim dalında kendi terminolojilerine özgü kavramlarla ve kendi bakış açılarına göre tanım ve çözümlenmeler geliştirilmektedir. Bu durum, bu tez çalışmasının ekonomi bilimine yönelik olması bağlamında ele alındığında, iktisatçıların küreselleşmeye ilişkin teorik bir açıklama çabası içinde olmamaları ve özellikle sosyoloji alanından gelen teorik açıklamaları alıp kullanmalarıyla örneklendirilebilmektedir. İktisatçıların küreselleşmeye ilişkin çözümlenmeleri genelde uluslararasılaşmaya ve/veya ulus-devletler arası sisteme ilişkin ekonomik akışlar konusunda sınırlı kalmakta; iktisatçılar küreselliğin getirdiği bütünsellikten uzak durmaktadırlar.

Küreselleşme bağlamında dünya çapındaki herhangi bir olaya uyarlanabilecek genel bir tanım gereği vardır. Bu noktada Manfred Steger'in tanımı küreselleşme mantığını kavramak bakımından yararlıdır. Steger'e göre, *küreselleşme; bir toplumsal ögenin ya da durumun küresellik kazandığı süreçtir*. Nesnel tanımlamalara giriş niteliğindeki bu önerme, ekonomik, politik, kültürel ya da herhangi bir bağlamdaki gelişmelere ışık tutmaktadır. Sosyal bilimcilerin küreselleşmeyi kendi uzmanlık alanlarının terminolojisine göre tanımlayarak diğer alanları dışlamaları, küreselleşmenin iyi anlaşılabilmesine engel niteliğindedir. Bu bakımdan, Steger'in bu tanımlamasına ek olarak yine kendisinin, ayrıca Robertson, Cohn, Clark ve Knowles ve Demir'in tanımlamaları da her bilim dalında kullanılabilecek nitelikte nesnelidir.

Nesnel tanımlar bağlamında; küreselleşme sürecinin işleyişinde belirleyici olan ve karar birimlerinin yerel ya da küresel ölçekteki eylemlerini açıklayan dört alt süreç söz konusudur. Bunlar; *dünya çapında yayılma, karşılıklı bağımlılaşma, yoğunlaşma ve bütünleşme* süreçleridir.

Küreselleşme ana sürecini betimleyen bu alt süreçlere dikkat çeken nesnel yaklaşımın sonucu olarak gelinen noktada küreselleşme şu önermeyle tanımlanabilir: *Küreselleşme; bir ögenin dünya çapında yaygınlaşmasıyla ilişkili olarak, ögeler ya da ögelerin mülkiyetine sahip olanlar arasında mekan açısından bağlantı noktalarının ve zaman açısından bağlantı yoğunluğunun artması doğrultusunda, bütünleşme eğilimlerinin güçlenmesi sürecidir.*

Küreselleşmenin nesnel bir tanımlamasının yanı sıra, küreselleşmeyi teorileştirme çabası da, iyi anlaşılabilmesi bakımından nesnelliği sağlayabilecek bazı temel soruları ve yanıtlarını gerektirmektedir. Bu noktada William Robinson'dan yararlanarak, küreselleşmeyi açıklama çabasındaki bir teorik girişimin şu temel sorulara yanıt niteliğinde önermeleri içermesi gerektiği ileri sürülebilir:

1. Küreselleşme ne zaman başlamıştır?
2. Küreselleşme sürecinin merkezî ögesi ekonomik midir, politik midir, kültürel midir? Bu noktada maddeci ya da düşünsel bir kesinlik var mıdır?
3. Çoklu bir belirlemeden söz edilebilir mi ve bu çokluluk nasıl düzenlenmelidir?
4. Küreselleşme bir süreç midir, bir koşul ya da durum mudur?
5. Modernlik ve post-modernlik küreselleşmeyle nasıl bir ilişki içindedir?
6. Küreselleşme ile ulus-devletin ilişkisi nedir? Ulus-devlet zayıflamakta mıdır; önceliğini korumakta mıdır ya da yeni biçimlere mi dönüşmektedir? Küreselleşme; ulus-devletler arasındaki mübadelelerin yoğunlaşması olarak uluslararasılaşmayı mı (internationalization) içermektedir; yoksa ulus-devlet sistemini aşan yeni yapıları, süreçleri ve olguları ortaya çıkaran ulus-ötesileşme (transnationalization) ile mi bağdaşmaktadır?
7. Küreselleşme tarafından yeniden tanımlanan egemenlik sınırı ile toplumsal yapı arasında ne derecede bir ilişki vardır? Küreselleşme sürecinde sosyal ilişkilerde egemenlik alanı sınırlaması söz konusu mudur? Yerel ile küresel arasındaki ilişki nedir? Zaman ve mekan nasıl yeniden şekillendirilmektedir?

Bu temel sorulara yanıt verme çabası içindeki teorik yaklaşımlar; dünya-sistem çözümlemesi, ağ toplumu, modernlik, post-modernlik, küresel kültür, küresel kapitalizm gibi bağlamlarda ortaya çıkmaktadır. Bu yaklaşımlar arasından küresel kapitalizm teorisinin, bu tez çalışmasının ekonomi odaklı yapısı göz önüne

alındığında en uygun nitelikteki teori olduğu görülmektedir. Bu teorinin oluşumuna da yedi sosyolog ve siyaset bilimciye karşılık yalnızca bir iktisatçı katkıda bulunmuştur. Ayrıca küreselleşmeyi teorileştirme girişimlerine temel olacak sorular/konular arasındaki modernlik, post-modernlik, ulus-devlet gibi olgular da iktisatçıların ilgi alanında yer almamaktadır. İktisatçılar arasındaki yöntembilimsel tartışmalarda ileri sürülüyor olsa da, ekonomi bilimi (economics) ile ekonomi-politik (political economy) arasındaki gerilimin izdüşümünün küreselleşme çalışmalarında da var olduğu görülebilmektedir.

Küreselleşmenin tanımı ve teorisi konusundaki çeşitlilik gibi, tarihine ilişkin belirlemelerde de çoklu bir yapı vardır. Her ne kadar insanın binlerce yıl boyunca dünyayı dolaşmasına kadar götürülebilen ölçekte olaylar küreselleşme tarihi içinde değerlendirilebiliyor olsa da, küreselleşme sözcüğünün ortaya çıkışı ve küresel çapta karşılıklı bağımlılaşıma, yoğunlaşma ve bütünleşme alt süreçlerini içeren toplumsal olaylar görece yenidir. Yaklaşık olarak 1960'lar sonları ya da 1970'lerle başlatılabilecek bu dönemin tarihte bir benzeri yoktur. Dolayısıyla, ticaretin gelişmesi, sömürgecilik, sanayi devrimi gibi görece eski olayları ele alarak birinci, ikinci, üçüncü küreselleşme gibi sınıflamalar yapmak sakıncalıdır. Öncül dönemler, daha çok uluslararasılaşmaya özgü nitelikte olup, 20. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan küresel eğilimlerin ve sistemin öncü olaylarını içermektedir. Ayrıca küreselleşme olgusu, öncül dönemlerdeki gibi ekonomik ağırlıklı değil, tüm sosyal bilim dallarının inceleme alanlarına girecek şekilde bütünsellik içermektedir. Bu bağlamda, küreselleşme; oluşum tohumları ve gelişim öğeleri tarihte saklı olan yeni bir kavram ve yeni bir olgudur. Küreselleşmenin kavramsal ve tarihsel değerlemesi ışığında bu tez çalışmasındaki çözümlenmelerde, yaklaşık olarak 1960'lar sonlarında ve/veya 1970'lerle birlikte oluşan küresel sisteme dayalı süreçler konu edilmiştir.

Küreselleşmeyi tek boyutlu olarak yalnızca ekonomik, politik ya da kültürel açıdan ele almak, yapılacak çözümlenmelerin sağlıklı olmasına engel olabilecek niteliktedir. Küreselleşmenin bu farklı boyutlarında birbirleriyle eş-zamanlı pek çok gelişme meydana gelmektedir. Bu gelişmelerin her biri için ayrı ayrı küreselleşme nitelemesinin yapılması, küreselleşme kavramının algılanmasını zorlaştırabilmektedir. Bu noktadaki çeşitlilik *birden fazla küreselleşme* tanımı yapılmasına yol açmaktadır. Bu yönde farklı değerlendirme tarzlarını geliştirenler

küreselleşmeye değer biçerken kendi alanlarına ilişkin olarak, *ekonomik küreselleşme*, *kültürel küreselleşme*, *politik küreselleşme* gibi ifadeler kullanmaktadırlar. Bu ifadeler ise “ekonomik küreselleşme”, “kültürel küreselleşme” gibi adlarda farklı *küreselleşmelerin* olduğunu düşündürmektedir ki; bu düşünce, küreselleşmenin tarihsellik ve toplumsallıkla örülü bütünselliğini anlamsız kılmaktadır. Bu sakınca nedeniyle, “*küreselleşmenin ekonomik boyutu*”, “*küreselleşmenin kültürel boyutu*”, “*küreselleşmenin ideolojik boyutu*” gibi ifadelere yer vermek daha gerçekçi olacaktır.

Küreselleşmenin ideolojik boyutunu açıklayan ana kavram olan, *piyasa globalizmi*; liberalizm ve/veya neo-liberalizm kavramlarının ötesinde bir anlamdadır. Küreselleşmeyi ve neo-liberal çıkarları, meşrulaştıran ve ilerleten normlar, değerler ve anlamlarla donatan, bunun yanı sıra dünya genelinde insanlar üzerinde tüketimcilik kültürünün yarattığı kimlikleri işleyen piyasa ideolojisi olarak ortaya çıkan piyasa globalizmi; ekonomi-politik bağlamındaki alet kutusu için yeni bir araç konumunda değerlendirilebilecektir.

Bu tez çalışması itibariyle Türkçe ekonomi yazınına kazandırılacak bir diğer yeni alan küresel kapitalizm teorisi. Küreselleşmenin ekonomik boyutunu vurgulayan teorik yaklaşım olarak küresel kapitalizm teorisinin başlıca eser ve yazarlarını bu noktada tekrar anmakta yarar vardır. Küresel kapitalizm teorisi, şu ana kitaplar ve yazarları tarafından oluşturulmaktadır:

- *Global Capitalism: The New Leviathan* (1990) adlı kitaplarıyla Robert J.S. Ross ve Kent C. Trachte,
- *Sociology of the Global System* (1991), *The Transnational Capitalist Class* (2001) ve *Globalization: Capitalism and Its Alternatives* (2002) adlı kitaplarıyla Leslie Sklair,
- *Development and Social Change: A Global Perspective* (1996) adlı kitabıyla Phillip McMichael,
- *The Enigma of Globalization: A Journey to a New Stage of Capitalism* (2002) adlı kitabıyla Robert Went,
- *Empire* (2000) ve *Multitude* (2004) adlı çalışmalarıyla Michael Hardt ve Antonio Negri,

- *A Theory of Global Capitalism: Production, Class and State in a Transnational World* (2004) adlı kitabıyla William I. Robinson.

Küresel kapitalizm yaklaşımı; küreselleşme kavramıyla açıklanan dönemin, kapitalizmin evrimindeki yeni bir aşama olarak meydana geldiğine işaret etmektedir. Daha önce de değinildiği gibi; küreselleşme, kökleri uzun bir tarihi kapsayan süreçteki görece yeni bir olgu şeklinde ortaya çıkmıştır. Küreselleşmenin bu yeni olma özelliği, kapitalizmin tarihinde daha önce görülmemiş nitelikleri içermesi anlamına gelmektedir. Bu çerçevede, küreselleşme, *kapitalizmin yeni aşamasının adı* olarak sunulabilmektedir.

Küresel kapitalizm teorisinin kurucuları arasındaki Leslie Sklair ve William I. Robinson'ın yaklaşımları, daha çözümleneci olmaları nedeniyle burada vurgulanabilir. Sklair, küresel sistemin *ulus-ötesi pratiklerle* kurulduğunu ileri sürmektedir. Sklair'in modeli, ekonomik alanda *ulus-ötesi sermaye*, politik alanda *ulus-ötesi kapitalist sınıf* ve kültürel-ideolojik alanda da *kültürel seçkinler* olmak üzere üç dayanak üzerindedir. Sklair'e göre; ulus-ötesi pratikler, ekonomik alanda *ulus-ötesi şirket*, politik alanda *ulus-ötesi kapitalist sınıf* ve kültürel-ideolojik alanda *tüketimcilik* olarak üç ayrı kurum tarafından biçimlendirilmektedir.

Robinson, küresel kapitalizme ilişkin teorisini, Sklair gibi üç dayanak noktası üzerine yerleştirmektedir. Bu noktalar, *ulus-ötesi üretim*, *ulus-ötesi kapitalistler* ve *ulus-ötesi devlet* olarak belirlemektedir. Ulus-ötesi üretim; dış hizmet alımı, sözleşmeli üretim, birleşme, devralma gibi esnek üretim organizasyonları ile bilgisayar odaklı yeni teknolojiler yoluyla oluşan küresel üretim ağıyla betimlenmektedir. Ulus-ötesi kapitalistler; küresel üretim ağı oluşumunu meydana getiren ya da destekleyen kesimlerdir. Ulus-ötesi devlet ise; kapitalizmin kurumsallaştırılması işlevindeki ulus-devletten ve ulus-ötesi kapitalist sınıfın çıkarlarını meşrulaştırarak bu sınıfın lehine küresel sistem oluşumunu üstlenen ulus-üstü kurumlardan meydana gelmektedir.

Küresel kapitalizm teorisi, Türkiye'deki yazın itibarıyla de yenidir. Küresel kapitalizme söylem olarak yer veren bilimsel çalışmalar ve ideolojik eylemler vardır; ancak, küresel kapitalizmi teori düzleminde konu edinen ya da teorileştirme çabasında olan çalışmalara rastlanmamaktadır. Bu bakımdan, saf ekonomi bilimi alanında kalan çalışmaların ötesinde, politik iktisada özgü kapsam ve içeriğiyle küresel kapitalizm teorisi Türkiye'deki yazına giriş aşamasındadır.

Bu tez çalışmasının ikinci bölümünde konu edinilen, küreselleşmenin ekonomi politikalarına etkileri de küresel kapitalizm teorisinin yol göstericiliğinde değerlendirilmiştir. Ekonomi yazınında, ekonomi politikası kavramı, daha çok süreç politikasına ilişkin enflasyon, büyüme, dış ödemeler, istihdam gibi konulardaki sorunsallara yönelik çözümler ve çözümlenmeler içeriğiyle algılanmaktadır. Fakat ekonomi politikası, Pütz ve Erkan'ın teorik açıklamaları doğrultusunda da, daha kapsamlı ve sistematik ele alınması gereken bir konudur. Küreselleşmenin ve küresel kapitalizm teorisinin bütünsel yapısı da, geniş kapsamı ve sistemli değerlendirmeyi gerektirmektedir.

Küreselleşmenin ekonomi politikaları üzerine etkisi bağlamında bu tez çalışmasındaki ana önerme; küreselleşmenin başta gelen etki alanının ekonomik sistem-düzen olduğunun vurgulanmasına ilişkindir. Küreselleşme sürecinin işleyebilmesi ya da küresel kapitalist pratiklerin gerçekleştirilebilmesi, ulusal düzlemlerde ekonomik sistem-düzen tercihinin kapitalizmden, piyasa sisteminden yana olmasını koşul saymaktadır. Kapitalist üretim ve tüketim mantığının toplumların her alanında yerleşik hale gelmesi, mal ve hizmetlerin, sermayenin, teknolojinin, girişimcinin dünya çapında dolaşabilmesini ve dolaştırılabilmesini kolaylaştırmaktadır. Bu bakımdan, küreselleşme ya da küresel kapitalizm, kültürel ve hukuksal açılardan ekonominin liberalleştirilmesini, dolayısıyla ekonomik sistem-düzen politikasının önceliklendirilmesini gerektirmektedir. Bu süreci, kapitalizmin küreselleşmesi, kapitalist küreselleşme ya da küresel kapitalizm tanımlamalarıyla anlamlandırmak olanaklıdır.

Kapitalist küreselleşme sürecinde ulusal ekonomi politikaları, Washington Uzlaşması'nın istikrar ve yapısal ayarlama programları yoluyla, kapitalizmin ilkelerinin kurumsallaştırılması ekseninde yapılanmaktadır. Bu da, kapitalizm temelli ilkelerin, sosyal ilişkilerin ve kurumların, o ulusun kültürü ve yasalarında içerilmesi anlamına gelmektedir. Ekonomi politikası karar birimlerinin inşa ettiği kapitalist kurumsallık, etkin ekonomi politikası ilkesine dayanan güdümlü piyasa ekonomisinin de temelini oluşturmaktadır. Bu temelde, ekonomi politikası üzerine çalışan iktisatçılar için Kurumsal İktisat okulu çok önemlidir. Ne var ki; kurumsal iktisat alanı, baskın öğretinin gölgesinde kalmaktadır. Bu tez çalışmasında, ulusal ekonomi

politikalarının kapitalizmi kurumsallaştırma önceliği nedeniyle kurumsal iktisat öğretisinin dikkatle ele alınması gerektiği de vurgulanmaktadır.

Piyasa sisteminin kurumsallaştırılması, ekonomi politikası karar birimlerinin, onların güdülerinin, amaç ve araçlarının biçimlenmesinde de etkilidir.

Küreselleşme sürecinde ekonomi politikası yapımında rol alan karar birimleri, ulus-ötesi devlet oluşumu ekseninde biçim almaktadırlar. Küresel kapitalist sisteme eklenmek, ulus-devletler için kaçınılmaz bir eylem olarak kabul edilmekte ve ulus-devletler sisteme eklenmenin yolu olarak kapitalizmin kurumsallaştırılması işlevini gerçekleştirmektedirler. Ulus-ötesi pratiklere açık ya da dönük olmak suretiyle ulus-ötesi devlet niteliğine dönüşen ulus-devlet, üst yetke oluşturan ulus-üstü kurumların egemenliği ile tamamlanmaktadır.

Küreselleşme sürecinde ekonomi politikası karar birimlerini politika yapımında harekete geçiren, güdüleyen etmenler arasında, piyasa globalizmi, başı çekmektedir. Hükümetler-arası organizasyonlara ulus-üstü olma niteliği yükleyen koşulsallık ilkesi de ulus-devletlerin ekonomi politikası yapımında belirleyici olmaktadır. Son olarak, piyasa globalizmi ve ulus-üstü kurumların koşullandırmalarını yönlendiren bir güdü olarak ulus-ötesi kapitalist sınıf çıkarları da ulusal ekonomi politikası yapımının etkin güdülerindedir.

Küreselleşmenin ekonomi politikası yapımındaki ilk etki alanı olarak ekonomik sistem-düzen bağlamında, ekonominin liberalleştirilmesi hedefine yönelik kurumsallığın sağlanmasına önem verilmektedir. Bu doğrultuda, küresel kapitalizme uyum sağlamış liberal bir ekonomide, üreticiliğin ve tüketiciliğin özendirilmesi, serbestliğin sağlanması ve genişletilmesi, piyasalaştırma, özelleştirme ve dışa açma amaçlarının gerçekleştirilmesi beklenmektedir. En uygun ekonomik yapı politikasında, piyasadaki oyuncuların kendi karar ve planlamalarına dayanan ekonomik yapılanmadan dolayı, piyasa süreçlerine müdahale edemeyen ekonomi politikası karar birimlerinin işlevsiz kaldıkları görülmektedir. Ekonomik süreç politikasında ise, ulus-ötesi şirketlerin ya da ulus-ötesi kapitalist sınıfın çıkarlarına uygun şekilde fiyat istikrarı ve büyüme amaçları öne çıkarılmaktadır. Küreselleşme sürecinde ekonomi-dışı amaçlar ise, piyasa globalizmine dayalı ekonomi politikalarında içerilmeyecek türden, ancak, adalet globalizminin ideolojik alanına giren ve sosyal eşitsizliklere vurgu yapan amaçlardır.

Küreselleşmenin ekonomik sistem-düzen politikası araçları, ekonominin liberalleştirilmesine dönük ulusal ve uluslararası mevzuattır. Ekonomik yapı politikasında belirgin bir amaç geliştirilemediği için belli bir araç da ortaya konulamamaktadır. Yine de, teorik araçlar olarak altyapı ve üstyapı politikasının, ulusal mevzuat ekseninde, küresel kapitalizmi destekler nitelikte olması beklenmektedir. Ekonomik süreç politikası araçlarına bakıldığında ise, kontrol edilebilen nitelikte sıkı para ve maliye politikası araçları ve kontrol edilemeyen nitelikte serbestleştirici dış ticaret politikası araçları ile kur rejiminden söz edilebilmektedir. Ekonomi-dışı alanda ise sosyal ihtiyaçların piyasa süreçlerinde karşılandığı neo-liberal anlayışın baskınlığıyla zayıflayan bir sosyal devlet aracı yer etmektedir.

Bu tez çalışmasının üçüncü boyutu ise, küreselleşmenin, Türkiye'nin ekonomi politikaları üzerine ne gibi etkilerde bulunduğu ilişkindir. Küreselleşmenin ekonomi politikalarını nasıl biçimlendirdiğine ilişkin teorik değerlendirmede ileri sürülen önermelerin, Türkiye'de ekonomi politikası yapımı ve uygulamasına uyarlanabilmesi büyük ölçüde olanaklıdır. Teorik düzlemdeki önermeler paralel olarak Türkiye'deki pratiklerle örtüşmektedir:

- Türkiye'de 1980'lerle başlatılabilecek süreçte piyasa sistemi toplumun her alanına işlemekte; üretimciliği ve tüketimciliği özendirme, serbestliği sağlama ve genişletme, piyasalaştırma, özelleştirme ve dış açma işlevleri ulusal ekonomi politikası karar birimlerinin yasal-kurumsal düzenlemeleriyle gerçekleştirilmektedir;
- Ulus-üstü yetke olarak hükümetler-arası kuruluşlar ve uluslararası sözleşmeler/anlaşmalar, Türkiye'de hükümetlerin üzerinde politika yapımı rolündedirler;
- Bağımsız merkez bankası, bağımsız kurullar gibi piyasacı düzenleme kurumları, yasal olarak oluşturulmakta ve işletilmektedir;
- Hükümetler, söylemlerine almasalar da, görece yeni bir kavram olan piyasa globalizminin ilkelerini benimsemişlerdir;
- Küresel kapitalizmin koşullarının ve ulus-üstü kurumların koşulsallığının yarattığı bağımlılık, ekonomi politikalarının yapımı ve uygulamasında her zaman gözlenebilmektedir;

- Yerli kapitalist sınıfın ve globalizmin yerli ideologlarının ulus-ötesi kapitalist sınıf oluşumuna katılmasıyla bu sınıfın çıkarları, ekonomi politikası yapımında büyük ölçüde yönlendirici olmaktadır;
- Ulus-ötesi kapitalist sınıfın çıkarlarına uygun şekilde fiyat istikrarı ve büyüme amaçlarına büyük öncelik verilirken, ödemeler dengesi, istihdam ve gelir dağılımı sorunsalları piyasa dinamiklerinin karar ve planlamalarına bırakılmaktadır;
- Fiyat istikrarı ve büyüme amaçları için, sıkı para ve maliye politikalarına özgü araçlar kullanılmakta; dış ticaret politikası araçları ve kur politikasında ise serbestlik ilkesine müdahale etmeme yaklaşımı benimsenmektedir.

Küreselleşme sürecinde Türkiye’de ekonomi politikasının bu ana eğilimleri, ekonomik göstergelere ilişkin sonuçlar itibariyle, çok da iyi bir durum yaratmamıştır. Fiyat istikrarı ve büyüme amaçlarına ilişkin sonuçlar, 1980 öncesinin 1963-1979 dönemindeki sonuçlarından kötüdür. İstihdamda özellikle 2000’li yıllarda sıçrayan işsizlik oranlarıyla karşılaşmaktadır. Dış ticaret, cari işlemler, yabancı yatırımlar gibi alanlarda ise küreselleşmeye tam da uyum sağlanamadığını gösteren inişli-çıkışlı, krizlere açık bir yapı oluşmuştur. Dışa açıklığın ipuçları dış ticaret hacmi ve dış borçlarda yoğunlaşırken, küreselleşme ideologlarının öne sürdüğü gibi yabancı finansal ve doğrudan yatırımlar alanında Türkiye’nin kırılgan ekonomik yapısından da etkilenerek, beklenen büyük ölçekli sermaye akımının Türkiye’ye yönelmediği göze çarpmaktadır. Gelen sermayenin de yeni reel yatırımlar için değil, şirket satın alma ağırlıklı ve borsadaki hisse senetlerine ya da görece yüksek faiz oranlı kamu borçlanma senetlerine yönelik olduğu görülmektedir.

Küreselleşme sürecinin ekonomi politikalarına temel etki alanı olan ekonomik sistem-düzen konusundaki kurumsallaşmada ise, Türkiye’nin büyük ölçüde başarılı olduğuna tanık olunmaktadır. Ancak, bu başarı, doğal olarak, küresel kapitalizm açısından bir başarıdır. Sürecin sonuçlarına bakıldığında ise Türkiye’nin lehine bir gelişmeden söz etmek olanaklı görünmemektedir. Ekonomik yapı politikasında ise ekonomi politikası karar birimlerinin, yatırımcıları belli bölge ve sektörlere yönlendirebilme konusunda işlevsiz kaldığı, yatırımcıların kendi karar ve planlamalarının kontrol edilemediği, dolayısıyla işletme büyüklükleri ve piyasa paylarının belli yönde seyrinin sağlanamadığı gözlenebilmektedir. Ekonomik yapı

politikasının altyapı ve üstyapı araçlarında ise küresel kapitalist pratikleri kolaylaştıracak kamu yatırımlarının ve düzenlemelerinin yapıldığı da gözden kaçmamaktadır. Bu da piyasa sistemini kurumsallaştırma içerikli mevzuata yönelik olma bakımından ekonomik sistem-düzen politikasının alanına girmekte; küreselleşmenin ekonomi politikalarına temel etki alanının ekonomik sistem-düzen olduğu bir kez daha görülmektedir.

Türkiye, böyle bir durumda iken, nasıl bir politika değişimine gidebilir?

Türkiye'nin böyle bir politika değişimine gidebilmesi için öncelikle koşulların buna elverişli olması gerekmektedir. Bu bağlamda öncelikle, piyasa globalizmi yerine adalet globalizmine dönük program ve politika önerileri olan politik partilerin hükümetleri kurulmalıdır. Ekonomik karar birimleri bakımından ise, ölçek büyütme, yeni pazarlar arama, pazar payını arttırma, servet biriktirme, tüketimcilik gibi konularda ençoklaştırma amacının belli ölçüde de olsa geri planda tutulması beklenebilir. Böylelikle kapitalist pratiklerin yapay büyümeye ve sonra da krize yol açabilen yapısı dengelenmiş olabilecektir.

Bu genel koşullar altında Türkiye'nin kendi kültürel ve tarihsel toplumsal dokusunu dikkate alarak, dayanışmacı, kolektif, aile, akraba gibi değerlerine odaklı, tüketimcilikten uzak, devletçi, bağımsızlıkçı, sosyallik temelli bir sosyo-ekonomik sistem kurmayı hedeflemesi gerekmektedir. Bu sistemde, esnaf ve sanatkarlar, kooperatifler, kamu girişimleri, devlet, geleneksel pazarlar, yetinmecilik, imece gibi kurumlara ana rol yüklenmelidir. Bunun nedeni, Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısı içinde bu kurumların öneminin korunması ve yaşam koşulları açısından bu kurumların olanak ya da değer olarak algılanmasıdır. Böyle bir sosyo-ekonomik sistem, Cumhuriyet'i kuran Kemalizm ideolojisiyle var olmuş; fakat özellikle 1980'lerle birlikte küreselleşmeye uyum çalışmaları altında gitgide bozulmuştur. Bugünkü toplumsal yapıda yeniden ulusal-bağımsız bir ekonomi politikası geliştirilip geliştirilemeyeceği ise, sadece ekonomik boyutu değil, kültürel, politik, kurumsal ve diğer boyutları dikkate alan bütünsel ve daha kapsamlı bir çerçevede bilimsel çalışmalarda ve/veya politik düzlemde tartışılabilir. Fakat ulus-ötesi kapitalist sınıf ile ulus-üstü kurumlar ve bunların yerel uzantılarıyla oluşan üretim ve tüketim güdeleri ve pratikleri bağlamında böyle iç dinamik odaklı, daha dengeli bir sistem ve yapıya sıcak bakılmayacağı da unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- ACAR, M. Sadık, (2000), **Uluslararası Reel Ticaret: Teori, Politika**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir.
- ALBROW, Martin, (1996), **The Global Age: State and Society Beyond Modernity**, Polity Press, Cambridge.
- BARBER, Benjamin, (1995), **Jihad vs. McWorld**, Ballantine Books, New York.
- BARTON, John H. ve diğerleri, (2006), **The Evolution of the Trade Regime: Politics, Law and Economics of the GATT and the WTO**, Princeton University Press, New Jersey-ABD.
- BAUDRILLARD, Jean, (1997), **Tüketim Toplumu**, Çevirenler: Hazal DELİCEÇAYLI ve Ferda KESKİN, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- BAUMAN, Zygmunt, (1999), **Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları**, Çeviren: Abdullah YILMAZ, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- BRAVO, Işıl B., (2005), **“Tarihin Sonu” Fikri ile “Küreselleşme” Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- BUĞRA, Ayşe, (2003), **Devlet ve İşadamları**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- BUKHARIN, Nikolay, (1999), **Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi**, Çeviren: Uğur Selçuk AKALIN, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- CASTELLS, Manuel, (2000), **The Rise of the Network Society**, Blackwell Publishers, Oxford.
- CASTELLS, Manuel, (2004), **The Power of Identity**, Blackwell Publishers, Oxford.
- CASTLES, Stephen ve MILLER, Mark J., (2009), **The Age of Migration**, Palgrave Macmillan, 4. baskı, Londra.
- DEMİR, Ömer, (1996), **Kurumcu İktisat**, Vadi Yayınları, Ankara.
- DOĞAN, İsmail, (2000), **Sosyoloji**, Sistem Yayıncılık, İstanbul.
- DOUGLAS, Mary ve ISHERWOOD, Baron, (1999), **Tüketimin Antropolojisi**, Çeviren: Erden Attila AYTEKİN, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- ERKAN, Hüsnü, (1997), **Ekonomi Politikasının Temelleri**, Kardeşler Yayınevi, 3. baskı, İzmir.

- FINE, Ben, (2001), **Social Capital versus Social Theory: Political Economy and Social Science at the Turn of the Millenium**, Routledge, Londra.
- FRIEDMAN, Thomas, (2000), **Küreselleşmenin Geleceği: Lexus ve Zeytin Ağacı**, Çeviren: Elif ÖZSAYAR, Boyner Yayınları, İstanbul.
- GASPER, Des, (2004), **The Ethics of Development: From Economism to Human Development**, Edinburgh University Press, Edinburgh.
- GIDDENS, Anthony, (1998), **Modernliğin Sonuçları**, Çeviren: Ersin KUŞDİL, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- GRAMSCI, Antonio, (1967), **Aydınlar ve Toplum**, Çevirenler: Vedat GÜNYOL ve diğerleri, Çan Yayınları, İstanbul.
- GUNN Geoffrey C., (2003), **First Globalization: The Eurasian Exchange, 1500-1800**, Rowman&Littlefield Publishers, Inc., Maryland-ABD.
- GÜRAN, Nevzat ve AKTÜRK, İsmail, (1997), **Uluslararası İktisadi Kuruluşlar**, Anadolu Matbaacılık, 3. baskı, İzmir.
- GÜVENÇ, Bozkurt, (2007), **Kültürün ABC'si**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- HABERMAS, Jürgen, (1993), **İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim**, Çeviren: Mustafa TÜZEL, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- HARDT, Michael ve NEGRI, Antonio, (2000), **Empire**, Harvard University Press, Massachusetts-ABD.
- HUBERMAN, Leo, (1976), **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, Çeviren: Murat BELGE, Bilim Yayınları, İstanbul.
- JAMESON, Fredric, (1991), **Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism**, Duke University Press, ABD.
- KAZGAN, Gülten, (2000), **İktisadi Düşünce, Politik İktisadın Evrimi**, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- KAZGAN, Gülten, (2002), **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- KEPENEK, Yakup ve YENTÜRK, Nurhan, (2005), **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- KIZILÇELİK, Sezgin, (2001), **Küreselleşme ve Sosyal Bilimler**, Anı Yayıncılık, Ankara.

- KUÇURADİ, İoanna, (1997), **Özgürlük, Kültür ve Ahlak Kavramları: Uludağ Konuşmaları**, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Türk Felsefesi Dizisi:1, Ankara.
- KUÇURADİ, İoanna, (1998), **İnsan ve Değerleri**, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara.
- KUMAR, Krishan, (1999), **Sanayi Sonrası Toplumdan Post-modern Topluma: Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları**, Çeviren: Mehmet KÜÇÜK, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- LENIN, Vladimir I., (2003), **Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması**, Çeviren: Cemal SÜREYA, Eriş Yayınları, İstanbul.
- LODZIAK, Conrad, (2002), **The Myth of Consumerism**, Pluto Press, Londra.
- LODZIAK, Conrad, (2003), **Kapitalizm ve Kültür: İhtiyaçların Manipülasyonu**, Çeviren: Berna KURT, Çitlembik Yayınları, İstanbul.
- MARLING, William H., (2006), **How 'American' is Globalization**, The Johns Hopkins University Press, Maryland-ABD.
- McMICHAEL, Philip, (2008), **Development and Social Change: A Global Perspective**, Pine Forge Press, 4. baskı, Los Angeles.
- MEADOWS, Donella H. ve diğerleri, (1990), **Ekonomik Büyümenin Sınırları**, Çevirenler: Kemal TOSUN ve diğerleri, İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yayını, No:112, İstanbul.
- MOONEY, Annabelle ve EVANS, Betsy, (2007), **Globalization: The Key Concepts**, Routledge, Birleşik Krallık.
- NICHOLLS, Alex ve OPAL, Charlotte, (2004), **Fair Trade: Market-Driven Ethical Consumption**, Sage Publications, Londra.
- NORTH, Douglas, (1990), **Institutions, Institutional Change and Economic Performance**, Cambridge University Press, Cambridge.
- O'BRIEN, Robert ve WILLIAMS, Marc, (2007), **Global Political Economy: Evolution and Dynamics**, Palgrave MacMillan, New York.
- OKÇUOĞLU, İbrahim, (1996), **Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi: İç Pazarın Oluşma Süreci – Birinci Kitap**, Varyos Yayınları, İstanbul.
- PÜTZ, Theodor, (1994), **Kuramsal Ekonomi Politikasının Temelleri**, Çeviren: Naci KEPKEP, Der Yayınevi, 4. baskı, İstanbul.

- RITZER, George, (1999), **Enchanting a Disenchanted World: Revolutionizing the Means of Consumption**, Pine Forge Press, California.
- RITZER, George, (2004), **The McDonaldization of Society**, Pine Forge Press, California.
- ROBERTSON, Robbie, (2003), **The Three Waves of Globalization: A History of a Developing Global Consciousness**, Zed Books, Londra.
- ROBERTSON, Roland, (1999), **Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür**, Çeviren: Ümit Hüsrev YOLSAL, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- ROBINSON, William I., (2004), **A Theory of Global Capitalism: Production, Class and State in a Transnational World**, The Johns Hopkins University Press, Maryland-ABD.
- RODRIK, Dani, (2007), **One Economics, Many Recipes: Globalization, Institutions and Economic Growth**, Princeton Universtiy Press, New Jersey-ABD.
- ROSIER, Bernard, (1994), **İktisadi Kriz Kuramları**, Çeviren: Nurhan YENTÜRK, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ROSS, Robert J.S. ve TRACHTE, Kent C., (1990), **Global Capitalism: The New Leviathan**, State University of New York Press, New York.
- RUPERT, Mark, (2000), **Ideologies of Globalization: Contending Visions of a New Order**, Routledge, Londra.
- SARGENT, Lyman T., (2003), **Contemporary Political Ideologies: A Comparative Analysis**, Thomson-Wadsworth, Ontario-Kanada.
- SKLAIR, Leslie, (1995), **Sociology of the Global System**, Prentice Hall – Harvester Wheatsheaf, 2. baskı, Birleşik Krallık.
- SKLAIR, Leslie, (2002), **Globalization: Capitalism and Its Alternatives**, Oxford University Press, New York.
- STEGER, Manfred B., (2002), **Globalism: The New Market Ideology**, Rowman&Littlefield Publishers, Inc., Maryland-ABD.
- STEGER, Manfred B., (2003), **Globalization**, Oxford University Press, New York.
- STEGER, Manfred B., (2004), **Globalism: Market Ideology Meets Terrorism**, Rowman&Littlefield Publishers Inc., Maryland-ABD.

- STEGER, Manfred B., (2009), **Globalisms: The Great Ideological Struggle of the Twenty-First Century**, Rowman&Littlefield Publishers, Inc., Maryland-ABD.
- SWEDBERG, Richard, (2003), **Principles of Economic Sociology**, Princeton University Press, New Jersey-ABD.
- TEZEL, Yahya Sezai, (2002), **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 5. baskı, İstanbul.
- TOMLINSON, John, (2004), **Küreselleşme ve Kültür**, Çeviren: Arzu EKER, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- TOMLINSON, John, (1991), **Cultural Imperialism**, Pinter Publishers, Londra.
- UYSAL, Yaşar, (2006), **Küreselleşme ve Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Perspektifinde Ege ve Türkiye Tarımında Yeniden Yapılanma**, EGİFED Bilimsel Araştırmalar Dizisi, Yayın No:1, İzmir.
- ÜLKEN, Yüksel, (1981), **Atatürk ve İktisat: İktisadi Kalkınmada Etkinlik Sorunu ve Eklektik Model**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- ÜLKEN, Yüksel, (1989), **20.Yüzyılda Dünya Ekonomisi**, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- VEBLEN, Thorstein, (2005), **Conspicuous Consumption**, Penguin Books, Londra.
- WALLERSTEIN, Immanuel, (1974), **The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century**, Academic Press, New York.
- WALLERSTEIN, Immanuel, (1979), **The Capitalist World-Economy: Essays**, Cambridge University Press, New York.
- WALLERSTEIN, Immanuel, (2004), **Dünya Sistemleri Analizi**, Çevirenler: Ender ABADOĞLU ve Nuri ERSOY, Aram Yayıncılık, İstanbul.
- WATERS, Malcolm, (1995), **Globalization**, Routledge, New York.
- WENT, Robert, (2002), **The Enigma of Globalization: A Journey to a New Stage of Capitalism**, Routledge, Londra.

Makale ve Bildiriler

- ALTUNDİŞ, Mehmet, “**Bağımsız İdari Otoritelerin Türk Hukukunda Ortaya Çıkardığı Sorunlar ve Türk Hukukuna Etkileri**”, *Danıştay Dergisi*, http://www.danistay.gov.tr/makale_mehmet_altundis113.htm#_ftn1, Erişim tarihi: 02.03.2010.

- BAUDRILLARD, Jean, (2000), “**Ütopyadan Sonra: Geleceğin İlkel Toplumu**”, Çeviren: Belkıs ÇORAKÇI DİŞBUDAK, *Yüzyılın Sonu (Yayına hazırlayan: Nathan GARDELS)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- BAUMAN, Zygmunt, (2002), “**Modernite, Post-modernite ve Etik**”, *Doğu-Batı Dergisi*, Sayı:19.
- BOUGHTON, James M., (2006), “**Who’s in Charge? Ownership and Conditionality in IMF-supported Programs**”, *Globalization and the Nation State: The Impact of the IMF and the World Bank (Editörler: Gustav RANIS, Raymond VREELAND and Stephen KOSACK)*, Routledge, New York.
- CARSRUD, Alan, (2006), “**Using Family Firms to Make Turkey More Competitive: An Entrepreneurial Strategy**”, Kültür Üniversitesi, 2. Aile İşletmeleri Kongresi, İstanbul, 14-15 Nisan 2006.
- CHANG, Ha-Joon, (1997), “**An Institutionalist Perspective on the Role of the State: Towards an Institutionalist Political Economy**”, *International Conference on Institutions and Economic Development*, Brazil.
- COMMONS, John R., (1931), “**Institutional Economics**”, *The American Economic Review*, Vol.21, No.4.
- DEMİR, Gülten, (2001), “**Küreselleşme Üzerine**”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt:56, Sayı:1, Ankara.
- DEMİR, Şamil, “**Türkiye’de Tahkim**”, <http://www.tahkim.net/makaleler/turkiye-de-tahkim>, Erişim tarihi: 17.02.2010.
- ERKUL, Ali, (2002), “**Eski Türkler’de Aile**”, *Türkler Ansiklopedisi (Editör: Yusuf HALAÇOĞLU)*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt:3, Ankara.
- EŞİYOK, Ali, (2008), “**Türkiye Ekonomisinde Üretim ve İhracatın İthalata Bağımlılığı, Dış Ticaretin Yapısı**”, *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları Dergisi*, Yıl:3, Sayı:1-2.
- GHAI, Dharam, (1995), “**Yapısal Uyum, Küreselleşme ve Sosyal Demokrasi**”, *Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma (Editörler: Renee PRENDERGAST ve Frances STEWART)*, Çeviren: İdil ESER, Yapı-Kredi Yayınları, İstanbul.
- HEIDENREICH, Regine, (1998), “**Economics and Institutions: The Socioeconomic Approach of K. William Kapp**”, *Journal of Economic Issues*, Vol.32, No.4.

- İNCE, Özdemir, (2006), “**Dinin Ekonomiye Alet Edilmesi**”, *Hürriyet Gazetesi*,
Tarih: 17.02.2006,
- İNCE, Özdemir, (2008), “**Sadaka Ekonomisi Ahlak Bozar**”, *Hürriyet Gazetesi*,
Tarih: 16.12.2008.
- KALE, Nesrin, (2002), “**Modernizmden Post-modernist Söylemlere Doğru**”,
Doğu-Batı Dergisi, Yıl:5, Sayı:19, Ankara.
- KARAKAŞ, Mehmet, (2008), “**Devletin Düzenleyici Rolü ve Türkiye’de Bağımsız İdari Otoriteler**”, *Maliye Dergisi*, Sayı:154, Ocak-Haziran 2008.
- KELLNER, Douglas, (2002), “**Theorizing Globalization**”, *Sociological Theory*,
Vol.20, No.3, November 2002.
- KIZILOT, Şükrü, (2008), “**Pırlantada KDV Oranı Yüzde Sıfır Oldu**”, *Hürriyet Gazetesi*, Tarih: 10.12.2008.
- KOEBERLE, Stefan, (2005), “**Conditionality: Under What Conditions?**”,
Conditionality Revisited: Concepts, Experiences and Lessons (Editörler: S. KOEBERLE, H. BEDOYA, P. SILARSKY ve G. VERHEYEN), The World Bank, Washington.
- KOOPMANS, Ruud, (2010), “**Trade-offs between Equality and Difference: Immigrant Integration, Multiculturalism and the Welfare State in Cross-National Perspective**”, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol.26, No.1, January 2010.
- LEVY, Jacques, (2007), “**Globalization as a Political Invention: Geographical Senses**”, *Political Geography*, Volume 26, Issue 1.
- LEWIS, Leo, (2009), “**The Cuba Effect That Haunts The Car Industry**”, *Times Online*, www.timesonline.co.uk, Erişim tarihi: 06.01.2009.
- MAYHEW, Anne, (1987), “**The Beginnings of Institutionalism**”, *Journal of Economic Issues*, Vol.21, No.3.
- McCABE, Lester T., (2001), “**Globalization and Internationalization: The Impact on Education Abroad Programs**”, *Journal of Studies in International Education*, Volume:5, No:2, Summer 2001.
- MEYER, John ve diğerleri, (1997), “**World Society and the Nation-State**”, *The American Journal of Sociology*, Vol.103, No.1.

- MILWARD, Bob, (2000), “**What is Structural Adjustment?**”, *Structural Adjustment: Theory, Practice and Impacts* (Editörler: Giles MOHAN ve diğerleri), Routledge, Londra.
- MITTELMAN, James, (2005), “**Ideologies and the Globalization Agenda**”, *Rethinking Globalism* (Editör: Manfred STEGER), Rowman&Littlefield, Maryland-ABD.
- NEALE, Walter C., (1987), “**Institutions**”, *Journal of Economic Issues*, Vol.21, No.3.
- NORTH, Douglas, (1993), “**Economic Performance Through Time**”, *Nobel Prize Lecture*, http://nobelprize.org/nobel_prizes/economics/laureates/1993/north-lecture.html#not, Erişim tarihi: 18.03.2008.
- ORAN, Baskın, (2000), “**Kaçıncı Küreselleşme?**”, *Rekabet Kurumu Perşembe Konferansları*, Ankara.
- PIETERSE, Jan Nederveen, (1995), “**Globalization as Hybridization**”, *Global Modernities* (Editörler: Mike FEATHERSTONE, Scott LASH ve Roland ROBERTSON), SAGE Publications, Londra.
- RITZER, George ve LAIR, Craig, (2007), “**Outsourcing: Globalization and Beyond**”, *The Blackwell Companion to Globalization* (Editör: George RITZER), Blackwell Publishing, ABD.
- ROBERTSON, Roland ve WHITE, Kathleen, (2007), “**What Is Globalization?**”, *The Blackwell Companion To Globalization* (Editör: George RITZER), Blackwell Publishing, ABD.
- ROBERTSON, Roland, (1995), “**Glocalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity**”, *Global Modernities* (Editörler: Mike FEATHERSTONE, Scott LASH ve Roland ROBERTSON), SAGE Publications, Londra.
- ROBINSON, William I., (2005), “**Gramsci and Globalization: From Nation-State to Transnational Hegemony**”, *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, Vol.8, No.4.
- ROBINSON, William I., (2007), “**Theories of Globalization**”, *The Blackwell Companion to Globalization* (Editör: George RITZER), Blackwell Publishing, ABD.

- RODRIK, Dani, (2000), “**How Far will International Economic Integration Go?**”, *Journal of Economic Perspectives*, Vol.14, No.1.
- RODRIK, Dani, (2006), “**Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion**”, *Journal of Economic Literature*, Vol.44, No.4.
- SCHIRM, Stefan A., (2004), “**The Divergence of Global Economic Governance Strategies**”, *New Rules for Global Markets: Public and Private Governance in the World Economy (Editör: Stefan A. SCHIRM)*, Palgrave McMillan, New York.
- SHIYUAN, Hao, (2006), “**Genghis Khan Started Globalization**”, *China Daily Gazetesi*, http://www.chinadaily.com.cn/cndy/2006-06/05/content_608111.htm, Erişim tarihi: 05.06.2006.
- SKLAIR, Leslie, (1999), “**Competing Conceptions of Globalization**”, *Journal of World-Systems Research*, Volume:2, Summer 1999.
- SKLAIR, Leslie, (2005), “**Generic Globalization, Capitalist Globalization and Beyond: A Framework for Critical Globalization Studies**”, *Critical Globalization Studies (Editörler: Richard P. Appelbaum ve William I. Robinson)*, Routledge, New York.
- STEGER, Manfred B., (2005a), “**Ideologies of Globalization**”, *Journal of Political Ideologies*, Volume:10, Issue:1.
- STEGER, Manfred B., (2005b), “**From Market Globalism to Imperial Globalism: Ideology and American Power after 9/11**”, *Globalizations*, Vol.2, No.1.
- STIGLITZ, Joseph, (2003), “**Globalization and the Economic Role of the State in the New Millenium**”, *Industrial and Corporate Change*, Vol.12, No.1.
- ŞENSES, Fikret, (2004), “**Neo-liberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı, Engel mi?**”, *Kalkınma ve Küreselleşme (Editörler: Saniye DEDEOĞLU ve Turan SUBAŞAT)*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- THOMAS, George M., (2007), “**Globalization: The Major Players**”, *The Blackwell Companion To Globalization (Editör: George RITZER)*, Blackwell Publishing, ABD.
- TÜRKMEN, Galip, “**Maden Kanunu Değişikliği Tasarısının Mülkiyet-Hakimiyet İlişkileri Bağlamında Değerlendirilmesi**”, http://www.metalurji.org.tr/dergi/dergi132/d132_4550.pdf, Erişim tarihi: 26.02.2010.

- WADE, Robert H., (2007), “**Globalization as the Institutionalization of Neoliberalism: Commodification, Financialization, and the Anchorless Economy**”, *Institutions and Market Economies* (Editör: W. R. GARSIDE), Palgrave MacMillan, New York.
- YELKİKALAN, Nazan ve AYDIN, Erdal, (2004), “**Aile İşletmelerinde İlk Kuşak Girişimcilerin Örgüt Kültüründeki Belirleyicilikleri**”, Kültür Üniversitesi, 1. Aile İşletmeleri Kongresi, İstanbul, 17-18 Nisan 2004.
- YILMAZ, Feridun, (2002), “**İktisat ve Sosyoloji: Rakip Kardeşlerin Hakimiyet Kavgası**”, *Toplum ve Bilim*, Sayı:95, İstanbul.

Kurumsal Yayınlar

- Bağımsız Sosyal Bilimciler, (2006), **IMF Gözetiminde 10 Uzun Yıl: 1998-2008**, Ankara.
- Büyük Larousse, (1986), **Sözlükler ve Ansiklopedi**, Gelişim Yayınları, İstanbul.
- Dünya Bankası Bağımsız Değerlendirme Grubu (BDG), (2005), **Türkiye’de Dünya Bankası: Ülke Yardım Değerlendirmesi, 1993-2004**, Rapor tarihi: 20.12.2005.
- İzmir Büyükşehir Belediyesi, (2004), **İzmir İktisat Kongresi: İlkeler ve Sunuşlar**, İzmir.
- T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, (1999), **IMF-Türkiye: Niyet Mektubu**, Tarih: 9 Aralık 1999.
- T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, (2002), **IMF-Türkiye: Niyet Mektubu**, Tarih: 18 Ocak 2002.
- T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, (2005), **IMF-Türkiye: Niyet Mektubu**, Tarih: 26 Nisan 2005.
- T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (2006), **İstatistiksel Göstergeler 1923-2006**, Ankara.
- T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB), (2005), **2002 Yılı Genel Sanayi Sayımı**, Ankara.

T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB), (2004), **KOBİ Ekonomisi ve Bankacılık**, Ankara.

Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD), (2008), **Tanıtım Raporu**, TÜSİAD Yayını, İstanbul.

Türkiye Bilimler Akademisi, (2005), **Yurtdışından Gelenlerin Nicelik ve Niteliklerinin Belirlenmesindeki Sorunlar Raporu**, Şenol Matbaacılık, Ankara.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), (2002), **Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri**, Ankara.

United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), (2008), **World Investment Report 2008: Transnational Corporations and the Infrastructure Challenge**, New York.

United Nations, Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change, http://unfccc.int/essential_background/kyoto_protocol/items/1678.php, Erişim tarihi: 12.02.2010.

İnternet Kaynakları

4054 Sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun'un Genel Gerekçesi, <http://www.rekabet.gov.tr/index.php?Sayfa=sayfaicerikhtml&icId=74&detId=99&ustId=74>, Erişim tarihi: 24.09.2009.

Alışveriş Merkezleri ve Perakendeciler Derneği (AMPD), <http://www.ampd.org/arastirmalar/default.aspx?SectionId=97>, Erişim tarihi: 05.05.2009.

Alışveriş Merkezleri ve Perakendeciler Derneği (AMPD), <http://www.ampd.org/arastirmalar/default.aspx?SectionId=164>, Erişim tarihi: 05.05.2009.

Alo Maliye internet sitesi, **Bağımsız İdari Otoritelerin Kuruluş ve Görev Esasları Hakkında Kanun Tasarısı**, http://www.alomaliye.com/bagimsiz_idari_otoriteler.htm, Erişim tarihi: 02.03.2010.

Ege Bölgesi Genç İşadamları Derneği (EGİAD), **Amacımız**, <http://egiad.org.tr/hakkimizda/Sayfalar/Amacimiz.aspx>, Erişim tarihi: 19.09.2009.

- Ege Sanayicileri ve İşadamları Derneği (ESİAD), **Tarihçe ve Amaçlar**, <http://esiad.org.tr/sayfalar.php?ad=amac>, Erişim tarihi: 19.09.2009.
- Forbes Magazine Online, http://www.forbes.com/lists/2009/18/global-09_The-Global-2000_Counrty_14.html, Erişim tarihi: 10.05.2009.
- International Chamber of Commerce (ICC), **“What is ICC?”**, Resmi internet sitesi, <http://www.iccwbo.org/id93/index.html>, Erişim tarihi: 24.08.2009.
- International Monetary Fund, **“IMF Conditionality – Factsheet”**, September 2009, <http://www.imf.org/external/np/exr/facts/conditio.htm>, Erişim tarihi: 27.01.2010.
- Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD), **Vizyon**, <http://www.musiad.org.tr/hakkimizda/vizyon.asp>, Erişim tarihi: 22.02.2010.
- NTVMSNBC haber sitesi, **“Ceylan Giyim, Nike ile Üretim Sözleşmesi İmzaladı”** <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/3905.asp>, Erim tarihi: 10.05.2009.
- Referans Gazetesi, **“Kamu Personeli Sistemi IMF İçin Makyajlanıyor”**, http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx?HBR_KOD=122127, Erişim tarihi: 05.05.2009.
- Referans Gazetesi, **“Yedi Aileden Biri Yardım Alıyor”**, http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx?HBR_KOD=121375&KTG_KOD=135, Erişim tarihi: 21.04.2009.
- Rekabet Kurumu, **“AB Komisyonu Tarafından Hazırlanan Türkiye İlerleme Raporları ve Rekabet Politikası”**, <http://www.rekabet.gov.tr/word/uluslararasi/ilerlemeraporlari06.doc>, Erişim tarihi: 12.02.2010.
- T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, **“DTÖ Anlaşmalarının Temel Yapısı”**, http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detay&yayinID=1225&iceri_kID=1335&dil=TR, Erişim tarihi: 17.02.2010.
- T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, http://www.csgeb.gov.tr/articles.php?category_id=50, Erişim tarihi: 12.09.2009.
- T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, <http://www.sanayi.gov.tr/webedit/gozlem.aspx?sayfaNo=2799>, Erişim tarihi: 15.05.2009.
- Turgut Özal internet sitesi, <http://www.turgutozal.net/vizyon/>, Erişim tarihi: 18.02.2010.

Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB) Jeoloji Mühendisleri Odası, **“Yasalaşan Petrol Kanunu Neyi Götürüyor?”**, http://www.jmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=1298&tipi=3, Erişim tarihi: 02.03.2010.

Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB), <http://tmmob.org.tr/modules.php?op=modload&name=news&file=article&sid=2877>, Erişim tarihi: 15.12.2007.

Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD), **Bilgi Merkezi: Raporlar**, http://www.tusiad.org.tr/Content.aspx?mi=3_16&FileType=1&month=-1&year=-1&pager=1, Erişim tarihi: 03.03.2010.

Türkiye Bakkallar ve Bayiler Federasyonu, **“Bakkal ve Market Esnafının Hipermarketler Karşısındaki Durumu”**, <http://www.tbbf.org.tr/tr/guncel/rapor.html>, Erişim tarihi: 07.05.2009.

Türkiye Genç İşadamları Derneği (TÜGİAD) **Vizyonumuz ve Misyonumuz**, <http://www.tugiad.org.tr/default.asp?id=14>, Erişim tarihi: 19.09.2009.

Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ) Türkiye Ofisi, http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/about/ilo_pol.htm, Erişim tarihi: 16.02.2010.

World Economic Forum (WEF), **“Our Organization”**, <http://www.weforum.org/en/about/Our%20Organization/index.htm>, Erişim tarihi: 24.08.2009.

EK 1:
“KÜRESELLEŞME” KAVRAMI İLE İLGİLİ
MAKALE TARAMASI ÖLÇÜTLERİ

JSTOR veri tabanı (2 Aralık 2008 tarihli tarama)

Veri tabanının kapsamı	African American Studies (14 journals) African Studies (22 journals) Anthropology (35 journals) Archaeology (17 journals) Asian Studies (26 journals) Business (94 journals) Economics (54 journals) Education (64 journals) Feminist & Women's Studies (8 journals) Finance (10 journals) Folklore (16 journals) Geography (17 journals) History (73 journals) History of Science & Technology (14 journals) Language & Literature (93 journals) Latin American Studies (9 journals) Law (58 journals) Linguistics (3 journals) Middle East Studies (24 journals) Philosophy (36 journals) Political Science (58 journals) Population Studies (17 journals) Psychology (8 journals) Public Policy & Administration (19 journals) Religion (33 journals) Sociology (47 journals) Statistics (24 journals)
Dönem	1950-1959, 1960-1969, 1970-1979, 1980-1989, 1990-1999 ve 2000-2008 dönemleri.
Sözcüğün geçtiği yer	Başlık ile tam metin.
Dil	İngilizce.

Science Direct veri tabanı (2 Aralık 2008 tarihli tarama)

Veri tabanının kapsamı	<u>Social Sciences and Humanities</u> Arts and Humanities Business, Management and Accounting Decision Sciences Economics, Econometrics and Finance Psychology Social Sciences
Dönem	Ocak 1950 - Aralık 1959, Ocak 1960 - Aralık 1969, Ocak 1970 - Aralık 1979, Ocak 1980 - Aralık 1989, Ocak 1990 - Aralık 1999 ve Ocak 2000 - Aralık 2007 dönemleri.
Sözcüğün geçtiği yer	Başlık/özet/anahtar sözcükler ile tam metin.
Dil	Tüm diller.

SAGE Journals Online veri tabanı (2 Aralık 2008 tarihli tarama)

Veri tabanının kapsamı	Aging and Gerontology Agricultural, Biological and Food Sciences Anthropology and Archeology Area and Ethnic Studies Arts and Humanities Business and Management Communication and Media Studies Counseling and Psychotherapy Criminology and Criminal Justice Cultural Studies Economics and Development Studies Education Engineering Environmental Sciences Family Studies Gender and Sexuality Studies Geography and Environmental Science Health Sciences History Interpersonal/Domestic Violence Materials Science Mathematics and Statistics Politics and International Relations Psychology Research Methods and Evaluation Social Work and Social Policy Sociology Theology and Biblical Studies Vocational and Professional Studies
Dönem	Ocak 1950 - Aralık 1959, Ocak 1960 - Aralık 1969, Ocak 1970 - Aralık 1979, Ocak 1980 - Aralık 1989, Ocak 1990 - Aralık 1999 ve Ocak 2000 - Aralık 2008 dönemleri.
Sözcüğün geçtiği yer	Başlık/özet/anahtar sözcükler ile tam metin.
Dil	Tüm diller.

E-book Library veri tabanı (5 Aralık 2008 tarihli tarama)

Veri tabanının kapsamı	334 elektronik kitap
Dönem	Birikimli kitap sayısını içerecek şekilde veri tabanının kurulduğu tarihten itibaren.
Sözcüğün geçtiği yer	Yalnızca başlık.
Dil	Tüm diller.

EK 2

OXFORD UNIVERSITY PRESS KAPSAMINDAKİ ELEKTRONİK SÖZLÜKLERDE “KÜRESELLEŞME” KAVRAMININ TANIMLARI

Globalization

A Dictionary of Economics. John Black. Oxford University Press, 2002. *Oxford Reference Online*. Oxford University Press. Royal Melbourne Institute of Technology. 8 December 2008

The process by which the whole world becomes a single market... This means that goods and services, capital, and labour are traded on a worldwide basis, and information and the results of research flow readily between countries. The rise of cheap sea transport and the telegram contributed to this process in the 19th century. Cheap air travel, the telephone, and the computer, together with the rising importance of multinational companies and general relaxation of controls on trade and international investment, continued the process in the 20th century. It is possible that the rise of the internet and the start which has been made on liberalizing international trade in services will continue this movement in the 21st century. The world has still a very long way to go, however, before its economy is fully globalized. In particular, international mobility of labour is tightly restricted, and poor transport and communications in most less developed countries (LDCs) mean that only the economies of the richer and more advanced countries are at all seriously globalized.

Globalization

A Dictionary of Finance and Banking. Ed Jonathan Law and John Smullen. Oxford University Press, 2008. *Oxford Reference Online*. Oxford University Press. Royal Melbourne Institute of Technology. 8 December 2008

1. The process that has enabled investment in financial markets to be carried out on an international basis. It has come about as a result of improvements in technology and deregulation; with globalization, for example, investors in London can buy shares or bonds directly from Japanese brokers in Tokyo rather than passing through intermediaries. See also disintermediation.
2. The process by which the world economy has become dominated by powerful multinational enterprises operating across national and geographical barriers. The emergence since the 1980s of a single world market in which companies can easily move their operations from one country to another to take advantage of factors such as lower labour costs has affected the ability of national governments to order their own economic affairs. The benefits and drawbacks of this process, and the extent to which it may be controlled or influenced, are the subject of much controversy.
3. The internationalization of products and services by large firms, so that the same product can be marketed in many different countries, usually with the same brand name and imagery.
4. The consideration of business in terms of an international value chain.

Globalization

A Dictionary of Business and Management. Ed. Jonathan Law. Oxford University Press, 2006. *Oxford Reference Online*. Oxford University Press. Royal Melbourne Institute of Technology. 8 December 2008

1. The process that has enabled investment in financial markets to be carried out on an international basis. It has come about as a result of improvements in technology and deregulation; with globalization, for example, investors in London can buy shares or bonds directly from Japanese brokers in Tokyo rather than passing through intermediaries. See also disintermediation.

2. The process by which the world economy has become dominated by powerful multinational enterprises operating across national and geographical barriers. The emergence since the 1980s of a single world market in which companies can easily move their operations from one country to another to take advantage of factors such as lower labour costs has affected the ability of national governments to order their own economic affairs. The benefits and drawbacks of this process, and the extent to which it may be controlled or influenced, are the subject of much controversy.

3. The internationalization of products and services by large firms.

Globalization, globalization theory

A Dictionary of Sociology. John Scott and Gordon Marshall. Oxford University Press 2005. *Oxford Reference Online*. Oxford University Press. Royal Melbourne Institute of Technology. 8 December 2008

Globalization theory examines the emergence of a global cultural system. It suggests that global culture is brought about by a variety of social and cultural developments: the existence of a world-satellite information system; the emergence of global patterns of consumption and consumerism; the cultivation of cosmopolitan life-styles; the emergence of global sport such as the Olympic Games, world football competitions, and international tennis matches; the spread of world tourism; the decline of the sovereignty of the nation-state; the growth of a global military system; recognition of a world-wide ecological crisis; the development of world-wide health problems such as AIDS; the emergence of world political systems such as the League of Nations and the United Nations; the creation of global political movements such as Marxism; extension of the concept of human rights; and the complex interchange between world religions. More importantly, globalism involves a new consciousness of the world as a single place. Globalization has been described, therefore, as 'the concrete structuration of the world as a whole': that is, a growing awareness at a global level that 'the world' is a continuously constructed environment. Perhaps the most concise definition suggests that globalization is 'a social process in which the constraints of geography on social and cultural arrangements recede and in which people are becoming increasingly aware that they are receding' (Malcolm Waters, *Globalization*, 1995).

Globalization is thus more than merely the sociology of international relations. It is also distinct from the world-systems theory which has analysed the growth of global economic interdependence—and which claims that cultural globalism is simply the consequence of economic globalism. It is also important to avoid confusing the globalization thesis with an earlier argument about the convergence of nation-states towards a unified and coherent form of industrial society. Contemporary globalization theory argues that globalization comprises two entirely contradictory processes of homogenization and differentiation; that there is a complex interaction between localism and globalism; and that there are powerful movements of resistance against globalization processes.

The proponents of the argument are critical of traditional sociology which continues to focus on the nation-state rather than the world as a system of societies. However, there are problems with globalization theory. What, for example, is the distinction between globalization and modern patterns of imperialism? There are also difficulties in specifying the relationships between economic and cultural globalization, and between globalization and modernization. A good introduction to these themes is Martin Albrow's *The Global Age* (1996), and they are explored with great sophistication in Roland Robertson's *Globalization* (1992).

Globalism increasingly became part of the conventional wisdom of sociologists during the 1990s. Almost every subject of sociological interest that could be given a global gloss was so endowed. Thus, for example, in a single issue of the journal *Contemporary Sociology* (September 1996), there were reviews of books on such diverse subjects as the Women's Movement, the international economy, biological reproduction, immigration, apartheid, racism, the forest products industry, transnational corporations, the production and distribution of food, central banks and international monetary arrangements, American foreign policy, the growth of Third World cities, and value-change in advanced societies—all of which contained the words 'global', 'globalization', or 'globalism' in their titles.

It is undoubtedly true that, on a planet in which the same fashion accessories (such as designer training-shoes) are manufactured and sold across every continent, one can send and receive electronic mail from the middle of a forest in Brazil, eat McDonald's hamburgers in Moscow as well as Manchester, and pay for all this using a Mastercard linked to a bank account in Madras, then the world does indeed appear to be increasingly 'globalized'. However, the excessive use of this term as a sociological buzzword had largely emptied it of analytical and explanatory value, as a perusal of many of the studies mentioned above will reveal.

Globalization

The Concise Oxford Dictionary of Politics. Ed. Iain McLean and Alistair McMillan. Oxford University Press, 2003. *Oxford Reference Online*. Oxford University Press. Royal Melbourne Institute of Technology. 8 December 2008

A central part of the rhetoric of contemporary world politics and the subject of increasing volumes of academic analysis... It resists any single or simple definition. Although often associated with claims that the present world system is undergoing transformation, it is an old idea. There is a long tradition of writers emphasizing the external economic constraints that act upon nation states and the transforming impact of global economic processes, with Marx being amongst the most powerful and prescient. Such themes were revived in the late 1960s and early 1970s when writers on interdependence and modernization argued that the rapid expansion of international trade and investment, the increased awareness of ecological interdependence, the declining utility of military power, and the increasing power of non-state actors (multinational corporations but also religious organizations and terrorist groups) constituted a systemic shift that would increasingly undermine the traditional role and primacy of nation states. The 1970s literature on interdependence faded under pressure from two sources. First, the reappearance of superpower confrontation and the second Cold War appeared to justify those who took a more Hobbesian view of international life, dominated by military confrontation rather than economic exchange. Second, within academia, statist and realists responded vigorously, arguing, for example, that multinational corporations were closely tied to states and to patterns of interstate politics; that the state was still the most important institution of international order; that military power had not declined in its utility; and, most important of all, that the international political system with its dominant logic of power balancing remained the most important element of any theory of international politics.

However, with the end of the Cold War, academic interest shifted back to the role of external or global economic factors, this time under the broad banner of 'globalization'. It is far from easy to gather together the wide variety of meanings attached to the term globalization. At one level it appears simple. Globalization is about the universal process or set of processes which generate a multiplicity of linkages and interconnections which transcend the states and societies which make up the modern world system. It involves a dramatic increase in the density and depth of economic, ecological, and societal interdependence, with 'density' referring to the increased number, range, and scope of cross-border transactions; and 'depth' to the degree to which that interdependence affects, and is affected by, the ways in which societies are organized domestically.

In reality, much of the muddle and inconclusiveness of the debates on globalization stem from the ambiguities of the concept. Globalization is sometimes presented as a causal theory: certain sorts of global processes are held to cause certain kinds of outcomes; sometimes it is a collection of concepts, mapping (but not explaining) how the changing global system is to be understood; and sometimes it is understood as a particular kind of discourse or ideology (often associated with neo-liberalism). There are also important distinctions between economic readings of globalization (that stress increased interstate transactions and flows of capital, labour, goods and services) and social and political readings (that stress the emergence of new forms of governance and authority, new arenas of political action ('deterritorialization' or the 'reconfiguration of social space'), or new understandings of identity or community). Within economic readings, there are distinctions between a traditional focus on interstate economic transactions and broader shifts in transnational production-structures and the emergence of new kinds of deterritorialized markets. Distinctions are also drawn between globalization, internationalization, westernization, and modernization. And there is the important distinction between the claim that globalization should be seen as the continuation of a deep-rooted set

of historical processes and the view that contemporary globalization represents a critical break-point or fundamental discontinuity in world politics.

Perhaps the most important single idea concerns the growing disjuncture between the notion of a sovereign state directing its own future, the dynamics of the contemporary global economy, and the increasing complexity of world society. More specifically, there are three broad categories of claim that globalization is having a deep, perhaps revolutionary, impact. In the first place, it is widely argued that certain sets of economic policy tools have ceased to be viable and that states face ever increasing pressures to adopt increasingly similar pro-market policies. Because of the increasing power of financial markets, governments are forced into pursuing macroeconomic policies that meet with the approval of these markets. Increasing trade also places governments under pressure to adopt pro-market policies, avoiding policies which would imply the need to harm business by taxation, or to raise interest rates as a consequence of increased borrowing. They also find themselves forced to cut back the role of the public economy in order to attract inward investment from increasingly footloose multinational companies quick to punish governments who stray from the path of economic righteousness by exercising their exit option. Consequently, the range of policy options open to governments is claimed to be dramatically reduced.

A second cluster of arguments relates to the degree to which globalization has created the conditions for an ever more intense and activist global or transnational civil society. The physical infrastructure of increased economic interdependence (new systems of communication and transportation) and the extent to which new technologies (satellites, computer networks, etc.) have increased the costs and difficulty for governments of controlling flows of information, has facilitated the diffusion of values, knowledge, and ideas, and enhanced the ability of like-minded groups to organize across national boundaries. Transnational civil society, then, refers to those self-organized intermediary groups that are relatively independent of both public authorities and private economic actors; that are capable of taking collective action in pursuit of their interests or values; and that act across state borders. Globalization writers have laid great emphasis on the roles played by non-governmental organizations, social movements, and multinational corporations, but such activity also includes transnational drug and criminal groups and transnational terrorism. The analytical focus of much of this work has been on transnational networks—for example, knowledge-based networks of economists, lawyers, or scientists; or transnational advocacy networks which act as channels for flows of money and material resources but, more critically, of information and ideas.

A third cluster of arguments suggests that it is institutional enmeshment rather than economic transactions or the 'reconfiguration of social space' that has most constrained the state. On this view, states are increasingly rule-takers over a vast array of rules, laws, and norms that are promulgated internationally but which affect almost every aspect of how they organize their societies domestically. Proponents of this view highlight the tremendous growth in the number of international organizations; they point to the vast increase in both the number of international treaties and agreements and the scope and intrusiveness of such agreements; and they suggest that important changes are occurring in the character of the international legal system (the increased pluralism of the process by which new norms and rules emerge; the appearance of more and more 'islands of supranational governance' (such as the EU or the WTO); the blurring of municipal, international, and transnational law; and the increased importance of informal, yet norm-governed, governance mechanisms, often built around complex transnational and transgovernmental networks).

The critics attack along a number of fronts. First, they highlight the lack of clear and consistent definitions of globalization and the deep ambiguities as to what 'globalization theory' is supposed to involve or explain. Second, they point to the mounting empirical grounds for scepticism, for example: that levels of globalization are not higher or more intense than in earlier periods (especially the period before WW1); that there is no clear evidence of state retreat, of welfare states being cut back because of globalization pressures, of transnational capital standing in automatic opposition to social welfare, or of globalization being the most important factor in explaining levels of inequality in OECD countries. Whilst many of the changes and challenges of globalization are very real, the critics argue that they do not point in a single direction and certainly do not provide secure grounds for accepting the claim that some sort of deep change or transformation is under way. Third, the critics argue that globalization has been driven not by some unstoppable logic of technological innovation, but by specific sets of state policies, backed by specific political coalitions. This suggests that states themselves are not passive players and that the impact of globalization will often depend on national-

level political and institutional factors. Equally, even where liberalizing effects can be attributed to globalization, it is not always the case that this implies state retreat—as in the process by which privatization and deregulation have involved re-regulation. Nor does globalization inevitably push governments towards declining state activism. It can, on the contrary, lead to increased pressure on government to provide protection against the economic and social dislocations that arise from increased liberalization and external vulnerability. Finally, the critics remain deeply unconvinced by the arguments for systemic transformation, highlighting the degree to which international institutions are created by states for particular purposes and the evident capacity of powerful states to resist or even abandon such institutions; the continued importance of military power controlled by states and of political boundaries and of national allegiances even in regions of dense economic and societal interdependence; and the very deep resistance of the United States as the global hegemon to contemplate giving up its own sovereignty and the capacity of the United States to both shape and resist the course of globalization.

Andrew Hurrell

Globalization

A Dictionary of World History. Oxford University Press, 2000. *Oxford Reference Online*. Oxford University Press. Royal Melbourne Institute of Technology. 8 December 2008

The process by which the world increasingly functions as a single community, rather than as many widely separated communities. The term is used particularly to refer to the increasing integration of the world's national economies and the growth of multinational companies that bestride them. In this specific sense, globalization dates from the late 20th century and is largely a consequence of the increased speed and reduced cost of communications. Jet aircraft, introduced commercially in the 1950s, have made it possible for people and goods to be conveyed to the other side of the world in a single day; and 20th-century developments in telecommunications and broadcast media, notably the Information Revolution of the 1980s and 1990s, have not only provided instant worldwide information but also made possible the establishment of global bodies of data and systems to access them. These technological innovations have been accompanied by the growth of international agreements and regulatory bodies since World War II, such as the General Agreement on Tariffs and Trade (GATT), which sought to remove obstacles to international trade, and the World Trade Organization (WTO), which extended GATT's role by regulating such matters as intellectual property rights. Many companies have benefited from these developments, which have enabled them to expand easily into overseas markets and to conduct their operations wherever in the world is most efficient and most profitable. However, these companies are almost exclusively based in the developed world, especially in the USA, and their increased power is seen in many quarters to benefit already rich countries at the expense of the developing world. A key issue is the removal of tariffs and other barriers to international trade: many countries, both developing and industrialized, argue that exposing their internal markets to unfettered foreign competition would undermine indigenous enterprises and damage their economies. Allied to this is a fear in some cases that the penetration of foreign products and mass media will corrode a country's traditional culture. Many of these concerns are expressed in the form of anti-Americanism: the USA and US-based corporations are perceived to be the principal economic beneficiaries of globalization, and elements of US culture have penetrated almost every country in the world.

Globalization

A Dictionary of Contemporary World History. Jan Palmowski. Oxford University Press, 2008. *Oxford Reference Online*. Oxford University Press. Royal Melbourne Institute of Technology. 8 December 2008

Overview

The growing interconnectedness between political, social, and economic systems beyond national or regional borders. The international regulation of politics, and the global conduct of commerce and finance, is as old as the establishment of individual states. New developments towards the end of the twentieth century were characterized by: **(1)** the accelerating pace of communication through the

worldwide web and satellite systems. (2) the spread of more global cultures of consumerism and popular culture; (3) the internationalization of domestic problems, e.g. through migration and social movements; (4) the apparent victory of capitalism after 1989, as a result of which the world (exceptions like North Korea notwithstanding) was organized according to similar principles of political economy; (5) a culture of dramatic innovation and fluctuation at the workplace, which caused a great sense of dislocation as jobs and social systems were no longer secure.

Contemporary history

Globalization has worked in complex ways. Instead of signalling a victory of cosmopolitan internationalism, it promoted local identities and nationalist movements, which provided comforting, traditional contexts in a world of rapid change. Globalization accounted for the international repercussions of national crises as diverse as the Asian economic crisis of 1997, the Bosnian Civil War, and the War on Terrorism. And yet, in each case only national actors proved sufficiently effective in overcoming these challenges. Conversely, the importance of national actors transformed, but did not replace, the role of international actors, notably the UN. The position especially of the UN, but also of bodies like the African Union and the EU as independent arbiters in international and domestic conflicts has become more important than ever.

Despite the opportunities it has provided for economic growth and prosperity, globalization has had ambiguous results. The diminution of national barriers has enabled dramatic economies of scale amongst the wealthier nations, which have benefited both from the comparative advantages of their economies, and from the fact that the global economic system has been most conducive to their economic systems. The USA has been the principal beneficiary of the globalization of its economic and political models. Western Europe, and its response to globalization in the form of the EU, has benefited greatly also. Parts of Asia such as the south-east have also gained, as they were able to adapt to capitalism and the communications revolution towards the end of the twentieth century. On the whole, and with huge variations, Latin American countries have neither gained nor lost particularly from the accelerated pace of globalization. By contrast, Africa has suffered dramatically since its component states acquired independence from the late 1950s. With the possible exception of South Africa and Egypt, it has been completely left behind by the advent of a global economy, with many of its domestic conflicts fuelled by international—especially oil—companies. Its populations have suffered disproportionately from diseases such as AIDS, while a disproportionate number of people have remained uneducated and undernourished. Despite initiatives such as the HIPC, overall most of Africa has suffered rather than benefited from globalization.

Globalization

A Dictionary of Geography. Susan Mayhew. Oxford University Press, 2004. *Oxford Reference Online*. Oxford University Press. Royal Melbourne Institute of Technology. 8 December 2008

The increase in the volume, scale, and velocity of social (and environmental) interactions... Globalization is not new, pre-dating colonialism, and Massey (*Geography* pp.87) points out that the current manifestation of globalization is 'not a force of nature...[but] a political and economic *project* which requires the...efforts of the World Trade Organisation, International Monetary Fund, United States of America, multinational corporations, World Bank etc., to push it forward'.

The recent swift progress of this 'neoliberal' globalization also results from vertical integration, the development of advanced information technology and communications, economies of scale in mass transport systems, and the liberalization of national and international regulatory frameworks. These now allow global corporations to locate wherever they wish, triggering world-scale flows, processes, and production systems. World investments are no longer geographically constrained, but can flow to places offering the best returns; foreign direct investment in the late 1990s grew twice as fast as world trade (though mostly in proximate states).

The result of this increased mobility of capital is a radical restructuring of the global economy. The core capitalist countries (USA, Western Europe, and Japan) have experienced a period of de-industrialization—most of their manufacturing jobs were shipped to less economically developed countries as transnational corporations took advantage of the cheaper labour, cheaper regulations, and hence cheaper production costs there (N. Henry, C. McEwan, and J. S. Pollard, *Area* pp.34), and these

nation-states have lost some of their control of capital. Interestingly, the migrations of people become more problematic as the migrations of finance become easier; the 'borderless world' is not a reality for a would-be migrant from less, to more, economically developed countries.

Globalization has many detractors, who claim that global capital privileges profit over local interests and deplore the 'Westernization' of local cultures and what they see as the negation of local identities and autonomies. Others suggest that globalization is a dialectical process; although it invades local contexts of action, it doesn't destroy them. Instead, new forms of local existence and expression emerge (Bollywood as well as Hollywood; see creolization). Local products can be globally advertised via the World Wide Web, and newly agriculturalizing countries like Kenya can sell to Western supermarkets via global commodity chains, which have lowered the threshold of entry for smaller enterprises.

Globalization

A Dictionary of the Social Sciences. Craig Calhoun, ed. Oxford University Press 2002. *Oxford Reference Online*. Oxford University Press. Royal Melbourne Institute of Technology. 8 December 2008

A catch-all term for the expansion of diverse forms of economic, political, and cultural activity beyond national borders... At the economic level, globalization involves the emergence of a complex system of multinational capitalism, in which corporations conduct business and locate production at locations worldwide. This includes the development of a system of international finance capable of rapidly shifting large amounts of investment capital from one place to another, as economic or political conditions dictate. Such conditions have produced rapid growth in some parts of the world, as well as new forms of economic dislocation and inequality as businesses relocate to exploit lower labor or regulatory costs. The fluidity of capital movement has also proved highly unstable and subject to speculative, contagious booms and busts. These features are of great interest to economists and specialists in international relations—particularly as institutional structures emerge that can conduct economic and development policy on an international level.

Economic globalization is closely tied to political developments that are intended to facilitate and control international trade. The emergence of the International Monetary Fund as a regulator of international economic stability and the creation of a World Trade Organization with sovereign authority over trade disputes among its members are prominent examples. There are other spaces of international cooperation and governance, however, that suggest the potential of civil society across national borders. These include the formulation of internationally applicable norms of justice, multinational participation in large-scale police and humanitarian actions, and the collective management of immigration and refugee issues.

Globalization also has a cultural dimension, as international capitalism homogenizes consumer goods and services. The term McDonaldization is sometimes used to describe this process (notably by George Ritzer). Equally important in this context is the ongoing communications revolution, as the Internet, phone services, and other means of international communication become ubiquitous and affordable—at least for those who are privileged enough to participate in the global economy. This raises a last dimension of globalization that touches simultaneously on cultural, economic, and political issues: the emergence of an international capitalist class whose culture, economic interests, and political allegiances are broadly defined by loyalty to and dependence on the system (see comprador).

To date, capitalist globalization has produced a strong geographical division of labor that separates the powerful core industrial nations (the United States, most of Western Europe, and Japan) from semiperipheral and peripheral nations. *Semiperipheral nations* include newly industrializing countries, such as Mexico and Malaysia. *Peripheral nations* are those that primarily supply raw materials to the industrial nations, on terms largely determined by the multinational companies and their national proxies. World-systems theory and modernization theory provide divergent accounts of this process of uneven development and the difficulties such countries face.

Despite a number of broad and informative approaches, the problem of developing valid qualitative and quantitative models for the study of different aspects of globalization presents a tremendous

challenge for the social sciences. Comparative accounts of many aspects of social and political life, such as the quality of life or degree of political democracy, have proved problematic and frequently normative in character. Common economic measures, such as gross national product (GNP) or per capita income, are often of little value in countries with large, subsistence-level populations.

Although many theories of globalization present it as a nearly inevitable process, the nature of that process may be more open to change than is sometimes assumed. There are many forms of resistance to the currently dominant model of capitalist globalization. There are also alternative visions of what globalization might entail, including the reinvigoration of smaller cultural, religious, or national identities (fundamentalisms have played a significant role in this respect); the mobilization of the nation-state in defense of old or new prerogatives; international organizations that promote alternative visions of the global future; and social movements that utilize new communications technologies to mobilize individuals and groups across national boundaries.

EK 3
NATIONAL BUREAU OF ECONOMIC RESEARCH’TE
“KÜRESELLEŞME” KONULU TARTIŞMA BİLDİRİLERİNE YÖNELİK
TARAMA ÖLÇÜTLERİ

Veri tabanının kapsamı	1920’den ekonomi içerikli akademik araştırma ve yayınlar yapan ABD merkezli bağımsız araştırma kurumu.
Kapsam 1	
Dönem	Tüm zamanlar.
Sözcüğün geçtiği yer	Başlık.
Ayrıntı	Bibliyografyaya yönelik tartışma bildirimleri taraması.
Kapsam 2	
Dönem	Tüm zamanlar.
Sözcüğün geçtiği yer	Başlık.
Ayrıntı	Tam metinli tartışma bildirimleri taraması.